

K192.393
3

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

სეზონი გაკალათია

სეზონი

საქართველოს
საბჭოთა
საზოგადოებრივი
საბიბლიოთეკო-ინფორმაციო
სისტემა

K 192. 391-3/3

K 219. 177/3

„ნაპაღლევი“

თბილისი

1984 წ.

902 . 7 (c41)
63 . 5 (2Г)
902 . 7 (47 . 922)
8 181

სერგი შაკალათიას მიერ საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ყოფაზე დაწერილი წიგნებიდან მკითხველმა უკვე მიიღო „თუშეთი“. ამჯერად „ნაკადული“ გთავაზობთ მეორე წიგნს ისტორიკოსის მდიდარი მემკვიდრული მემკვიდრეობიდან.

რედაქტორი ალექსი ჭინჭარაული

მეორე გამოსცემა

© „ნაკადული“, 1984

70803 — 32
M ————— 128 — 84
M-603(08) — 84

K192.393
3

საქართველოს
პარლამენტის
ენციკლოპედიის
ბიბლიოთეკა

რ ე ლ ა ქ ტ ო რ ი ს ა ზ ა ნ

საქართველო ეთნიკურად მრავალფეროვანი ქვეყანაა: ქართლი, კახეთი, საინგილო, თუშეთი, ხევსურეთი, ფშავი, მთიულეთი, ხევი, იმერეთი, რაჭა, ლეჩხუმი, სვანეთი, სამეგრელო, აჭარა, გურია, მესხეთი და ჯავახეთი ისეთი ერთეულები ეთნიკური ერთეულებია, რომელთაც საერთო ქართულთან ერთად მრავალი რამ განსხვავებული და თავისებური აქვს მეტყველებაშიაც, ხასიათშიაც, ცხოვრების წესშიაც, ჩაცმა-დახურვაშიაც, ისტორიულ ტრადიციებშიაც და სულიერი კულტურის მონაპოვრებშიაც.

ეს მრავალსახეობა ჩვენი ლამაზი ქვეყნისა ოდითგანვე იქცევა შინაურ და უცხოელ მკვლევარ-მეცნიერთა ყურადღებას. კვლევის პროცესში გაირკვა, რომ ჩამოთვლილ კუთხეთაგან თითოეული მათგანი ცალკე შესწავლის, მონოგრაფიულად შესწავლის ღირსია, რომ მხოლოდ ასეთი შესწავლით შეგვიძლია შევექმნათ საქართველოს მილიანი და უნაკლო ეთნოგრაფიული სურათი.

ხევსურეთი ერთ-ერთი ყველაზე ძველი ტრადიციების მქონე და, თუნდაც ამიტომ, ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო კუთხე გახლავთ. ამან განაპირობა მკვლევართა დიდი ინტერესი ხევსურეთისადმი.

ძმების — ნიკო და სერგი მაკალათიების სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მათ საპატიო ადგილი დაიმკვიდრეს ხევსურეთის (და საერთოდ საქართველოს) ეთნოგრაფიის შემსწავლელ მეცნიერთა შორის.

წინამძღებარე მონოგრაფიას წინ უსწრებდა ს. მაკალათაის შრომები: „მთის რაჭა“ (1930), „მთიულეთი“ (1930), „თუშეთი“ (1933), „ფშავი“ (1934), „ხევი“ (1934); „ხევსურეთის“ მოკლე: „მესხეთ-ჯავახეთი“ (1938), „სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია“ (1941), „ატენის ხეობა“ (1957), „ბორჯომის ხეობა“ (1957), „თეძამის ხეობა“ (1959), „აკეთურას ხეობა“ (1960), „ძამის ხეობა“ (1961), „ფრონის ხეობა“ (1968), „ლახვანის ხეობა“ (1971).

წინამდებარე ნაშრომს არა აქვს ხეცსურეთის ამომწურავად შესწავლის პრეტენზია. ეს გახლავთ ეთნოგრაფიული ნაკვლევკა, რომელშიაც მოცემულია ძირითადად ცნობები ხეცსურეთის შესახებ. ნაშრომი ასახავს ნახევარი საუკუნის წინანდელ დონეს ქართული ეთნოგრაფიული მეცნიერებისას, მაგრამ მისი ხელმეორედ გამოცემა გამართლებულია იმით, რომ ასეთი მოზოგრაფიება ჩვენი კუთხეებს შესახებ, სამწუხაროდ, ჯერ კიდევ არ მოგვეპოვება.

ნაშრომი იბეჭდება პირვანდელი სახით. ჩასწორდა ხეცსურული ტექსტების ენა და პუნქტუაცია, გასწორდა კორექტორული შეცდომები.

აქვე მივეუთითებთ ზოგ უზუსტობაზე, რომელთა ტექსტში ჩასწორებისაგან ჩვენ თავი შევიკავეთ:

გვ. 83: ჩალხურისშვილი აბა პირაქითელი კი არა, პირაქათელი სახალხო გმირი იყო, ლექოკელი, სოფ. კარწაულიდან.

გვ. 84: და შემდეგ: ავტორი ხანჯლით ჩხუბს „ექნაობას“ ეძახის; ეს ტერმინი ხეცსურებმა არ იციან, იგი ბარიდან არის შეტანილი.

გვ. 229: არ არის გასაზიარებელი აზრი, რომ გუდა || დუდა, ჯაჭატი და სხვ. წარმართულ ღვთაებათა სახელებია. ეს სახელები ადგილის სახელებია: გუდანი-გუდანის-ჯვარი, ჯაჭმატი-ჯაჭმატის-ჯვარი, ანატორი - ანატორის-ჯვარი.

გვ. 28, 31: დასაზუსტებელია ზურაბ ერისთავის ხეცსურეთზე ლაშქრობების მარშრუტები და სხვ.

პარველ გამოცემაში დაბეჭდილი ზოგი ფოტო-სურათის ნეგატივი ავტორის არქივში არ აღმოჩნდა და წიგნი ხეცსურეთის ბუნებისა და ყოფის ამსახველი სხვა ფოტო-მასალებით შეივსო.

ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი
ა. შ ი ნ შ ა რ ა უ ლ ი

წინასიტყვაობა

ხევსურეთი თავისი ყოფა-ცხოვრების პრიმიტივობით და ნივთიერი კულტურის არქაული ფორმებით კავკასიისა და, კერძოდ, საქართველოს მთიელებში წარმოადგენს ფრიად საინტერესო კუთხეს. ამიტომ ხევსურეთის გაცნობა, მისი შესწავლის მიზნით, დაიწყო ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნიდან და ეს ინტერესი დღემდე არ შენელებულა.

სოციოლოგები და ეთნოგრაფები ხევსურეთში ეძებდნენ კავკასიური კულტურის „პრიმატებს“ და ადამიანის საზოგადოებრივი განვითარების პირველადი ფორმაციის გადანაშთებს.

მოგზაურები ხევსურეთს ეტანებოდნენ, როგორც ეგზოტიკურ სანახობას, და აქ ეძებდნენ ჯვაროსანთა წინაპრებს.

ხევსურეთის ბუნებისა და ყოფის თავისებურებანი გამოწვეული იყო მისივე განსაკუთრებული სოციალ-ეკონომიური პირობებით. ის საუკუნეობით ეწეოდა კარნაკტილ ნატურალურ მეურნეობას და თემურ ცხოვრებას. ხევსურეთის ასეთ უძრაობას და სოციალურ ჩამორჩენას, სხვათა შორის, ხელს უწყობდა მისი გეოგრაფიული პირობებიც. ხევსურეთი მომწყვდეულია კავკასიონის ბუმბერაზ მთებში და უგზობისა გამო ის საქართველოს სხვა კუთხეებს მოწყვეტილი იყო.

ამიტომ ისტორიულ წარსულში ხევსურეთს არ ჰქონდა ხელშემწყობი პირობები, რომ ის დამდგარიყო კულტურულ-ეკონომიური დაწინაურების გზაზე.

რუსეთის თვითმპყრობელობა ხევსურეთს უცქეროდა როგორც „ველურების კოლონიას“. თვითმპყრობელობის უხეშმა ძალამ ხევსურები დააფრთხო და იხინიც თავიანთ მთებში ჩაიკეტნენ. მეფის ხელისუფლება აქ არავითარ კულტურულ მუშაობას არ ეწეოდა. ხევსურეთი ბედის ანაბარა იყო მიტოვებული და უვიცობის წყვდიადში ისრჩობოდა, სამაგიეროდ, კავკასიაში ქრისტიანობის აღმდგენი საზოგადოება ხევსურეთში აგზავნიდა „ურწმუნო“ ხევსურების გასაქრისტიანებლად სამღვდელეობას და ეკლესიებსაც აშენებდა.

სამღვდელოებას მოჰყვა მეფის ერთგული მოხელეები: ზიზინი, რადდე, უვაროვები და სხვა, რომლებიც ხევსურეთის გამოკვლევის მიზნით პოლიციის თანხლებით ხევსურეთში შედიოდნენ და მოსახლეობას აფორიაქებდნენ. ამასთანავე, ხევსურეთში უცხოეთის მუზეუმებისათვის აგროვებდნენ ნივთიერი კულტურის ნაშთებს, ძარცვავდნენ ხატ-სამლოცველოებს, რადგანაც „ველურ“ ხევსურებს ასეთი განძეულის ღირსად არ სთვლიდნენ და ამ ეგზოტიკური ხასიათის ნივთებით სურდათ განათლებული ევროპელების ცნობისმოყვარეობის დაკმაყოფილება.

ხევსურეთზე შრომებიც იწერებოდა, რასაკვირველია, ხევსურებისათვის გაუგებარ უცხო ენებზე და ასეთი შრომები მიზნად არ ისახავდნენ ხევსურეთის დაწინაურებას და მის კულტურულ-ეკონომიურ გარდაქმნას. პირიქით, ეს კომპილიატური შრომები ხევსურეთის შესახებ სენსაციურსა და ყალბ ცნობებს ავრცელებდნენ და ამტკიცებდნენ, რომ ხევსურეთი გადაგვარების გზაზეა შემდგარი, რომ მას არ შეუძლია მაღალი კულტურის შეთვისება და, მაშასადამე, ის უკვე განწირულიაო.

ამიტომ მეფის ხელისუფლება ხევსურეთზე არ ზრუნავდა და, როცა ჩვენში დიდი მთავრები და ახალი მეფისნაცვლები ჩამოდიოდნენ, ქართველ თავად-აზნაურობას ხევსურები მაშინ მოაგონებოდათ და აღლუმის დასამშვენებლად, როგორც უცხო სანახაობა, დაჯავშნილი ხევსურები გამოჰყავდათ.

არც ქართველ მოწინავე ინტელიგენციას შეუწუხებია თავი ხევსურეთის მხარეთმცოდნური შესწავლით და ისიც მშობლიურ ენაზე ასეთი შესწავლა ხელს შეუწყობდა ადგილობრივი მოსახლეობის თვითგამორკვევის საქმეს, ეს კი მეფის ხელისუფლების მიერ აკრძალული იყო. ამ მხრივ გამონაკლისს შეადგენს განსვენებული ნ. ურბნელი, რომელმაც გაზ. „ივერიის“ ფურცლებზე მოგვცა ხევსურეთის ყოფა-ცხოვრებიდან ფრიად საყურადღებო ნარკვევები. მხოლოდ ურბნელის წყალობით შეეძლო იმ დროს რუსულის არმცოდნეს ხევსურეთის ყოფა-ცხოვრებას გასცნობოდა.

სამწუხაროდ, ხევსურეთის ყოფა და მისი ჭირ-ვარამი არც რევოლუციის წინა პერიოდის მხატვრულ მწერლობაში ასახულა, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ვაჟა-ფშაველას ზოგიერთ პოემას, მაგალითად, „გველის მჭამელს“ და „ალუდა ქეთელაურს“, ხადაც ერთი პატარა ეპიზოდია ხევსურეთის ყოფიდან მოცემული და ისიც ფშაურ ფორმაში.

თვით ხევსურეთს თავისი ობიექტური პირობების გამო არ შეეძლო მოეცა ვაჟასა და ალექსანდრე ყაზბეგის მაგვარი მწერალი, რომელსაც შეეძლებოდა ხევსურეთის ყოფის მხატვრულ ლიტერატურაში ასახვა.

ამიტომ ხევსურეთს საქართველოს მშრომელი საზოგადოება არ იცნობდა და ამ ჩამორჩენილი მთიელების კულტურულ-ეკონომიურ დაწინაურებაზე არავინ ფიქრობდა.

რევოლუციის შემდეგ ხევსურეთის გაცნობისა და მისი შესწავლის საქმე ჩვენში გაცხოველდა და საბჭოთა ხელისუფლება და საზოგადოებრიობა დღეს დაინტერესებულია ხევსურეთში და, საზოგადოდ, ჩვენს მთიელებში ჩაატაროს გეგმიანი მშენებლობა. ამისათვის, პირველ ყოვლისა, საჭიროა ხევსურეთის ბუნებისა და ყოფის ყოველმხრივ და მთლიანი შესწავლა, რომ წარმოებული მუშაობა იყოს მიზანშეწონილი და ნაყოფიერი. ასეთი შესწავლა ჩვენში დღეს სტიქიურად მიმდინარეობს და ჩვენ გვაქვს ხევსურეთის ყოფის გამოძველანების რამდენიმე ცდა: მ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს „თეთრი საყვლო“, პროფ. ა. კ. შ ა ნ ი ძ ი ს „ხევსურული პოეზია“, გ. თ ე ღ ო რ ა ძ ი ს „ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში“, საქართველოს მუზეუმის „ხევსურეთის ეთნოგრაფიული გამოფენა“ და სხვა. მაგრამ ხევსურეთის შესწავლისათვის ეს არ კმარა და ამით ეს მხარე არ ამოიწურება. საჭიროა ხევსურეთის ბუნების, შრომისა და ყოფის კომპლექსური შესწავლა, რომ ჩვენ გვექონდეს მათზე მთლიანი და სწორი წარმოდგენა. განსაკუთრებით დღეს, როდესაც საბჭოთა ხელისუფლებას ხევსურეთში გზა გაყავს, არსდება ქვერათონი, შენდება სკოლები, საავადმყოფოები და სხვა.

ამათანავე, აქ წარმოებს პოლიტი-საგანმანათლებლო მუშაობა, რომელიც მიზნად ისახავს ძველი თემური ხევსურეთის ახალ სოციალისტურ ყოფაზე გარდაქმნას. ასეთ მომენტში საჭიროა ამ ძველისა და წარმავლის აღნუსხვა და შესწავლა, რომ ისტორიას არ დაეკარგოს ხევსურეთის თემობრიობის ფაქტიური მასალები, რომლის აღდგენა შემდეგში ძნელი იქნება. მით უმეტეს, ხევსურეთის მაგალითზე ჩვენ საშუალება გვეძლევა, დაკვირვება ვაწარმოოთ იმ ისტორიულ ნახტომზე, რომელიც რევოლუციური გზით შესაძლებლად ქმნის თემური წყობილებიდან სოციალისტურზე გადასვლას.

ამ მხრივ, უეჭველია, დღევანდელი ხევსურეთი საინტერესო ობიექტს წარმოადგენს და ეს გარემოება მოითხოვს მისი საზოგადოებრივი ყოფის მთლიანსა და ყოველმხრივ შესწავლას.

საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოება ასეთ მიზანს ისახავდა, როდესაც ის შეუდგა ხევსურეთის ყოფა-ცხოვრების შესწავლის საქმეს და ამ მიზნით ჩემი ხელმძღვანელობით 1933 წლის ზაფხულში გეოგრაფიული საზოგადოების ეკონომ-გეოგრაფიულმა სექციამ გაგზავნა ხევსურების ყოფა-ცხოვრების შემსწავლელი ექსპედიცია. მუშაობა წარმოებდა პირიქით და პირაქით ხევსურეთში. ექსპედიციამ შეაგროვა ხევსურეთის ყოფის დამახასიათებელი მასალები, ჩაიხატა და აღიწერა ნივთიერი კულტურის საგნები, ფოტო-

გრაფიულად გადაღებულ იქნა შრომის პროცესები, გართობები, ტიპები და სხვა.

გეოგრაფიული საზოგადოების დახმარებით და ხელის შეწყობით ყველა ეს მასალა დაიშუადა და ამ შრომის სახით იბეჭდება.

რასაკვირველია, ჩვენი ეს შრომა არ არის სრულქმნილი და ამით ხევსურეთის მრავალფეროვანი ყოფა არ ამოიწურება, რაც მოითხოვს კიდევ ხანგრძლივ საექსპედიციო მუშაობას. მაგრამ იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ გეოგრაფიული საზოგადოების მიერ წამოწყებულ საქმეს სხვა საზოგადოებრივი ორგანიზაციებიც ხელს შეუწყობენ და შეერთებული ძალით ხევსურეთის ბუნება და ყოფა საბოლოოდ შესწავლილი და ამოწურული იქნება.

დასასრულ, ამ მუშაობის დროს ადგილზე ხელის შეწყობისა და მასალების მოწოდებისათვის მადლობას მოვახსენებ: თათარაჭინჭარაულს (ბარისახო), მგელაჭინჭარაულს (შატილი), ლელა, ნათელა და მეღანი ბალიაურებს (არხოტი); ექსპედიციის წევრს ალექსი ოჩიაურს და ბარისახოს ექიმს ერასტი ბალიაურს გულწრფელი დახმარებისათვის მადლობას მოვახსენებ.

ხევსურეთის ექსპედიციის მოწყობაში და მასალის დაიშუაებაში დიდი ამაგი მიუძღვით საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების თავმჯდომარის მოადგილეს აკაკი კაჭახიძეს და საზოგადოების მდივანს კაკო მარს, რომლებსაც მადლობას ვუცხადებ.

სურვი მაკალათია.

P. S. მთის შესწავლას წარსულში ნაკლები ყურადღება ექცეოდა და ზოგაერთი მთიელების შესახებ ლიტერატურა არც კი არსებობდა, განსაკუთრებით, ქართულ ენაზე. ამ დიდი ხარვეზის შესავსებად ჩვენ განვიზრახეთ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელების მხარეთმცოდნური შესწავლა და ამ მიზნით 1928 წ. დაიწყო გეგმიანი ექსპედაციების მოწყობა: 1928-29 წ. მთიულეთში, 1930 წ. ხევში, 1931 წ. თუშეთში, 1932 წ. ფშავეში და 1933 წელს ეს მუშაობა დავამთავრეთ ხევსურეთის შესწავლით.

მძიმე იყო ეს მუშაობა, რამელსაც თან ახლდა მრავალი დაბრკოლება. მაგრამ გეგმა შესრულბულა და ეს ჩვენ გვაძინევებს, რომ შემდეგში ასეთივე მუშაობა ჩავატაროთ: სვანეთში, ოსეთში და კავკასიონის გაღმა მთიელებში: ქისტეთში, დიდოეთში და სხვა, რომელთა შესახებ მხარეთმცოდნური ლიტერატურა ქართულ ენაზე ერთობ მცირეა.

წიგნში მოთავსებული ფოტოსურათები გადაღებულია ჩემ მიერ.

ნახატები და ნახაჩება შეასრულეს მხატვრებმა: ლ. წილოსანმა და ლ. ხუციშვილმა.

1. გეოგრაფიული მდებარეობა

ხევსურეთი მდებარეობს კავკასიონის ჩრდილოეთისა და სამხრეთის მხარეზე: ჩრდილოეთის განედის $42^{\circ}27'$ — $42^{\circ}58'$ და აღმოსავლეთის გრძედის $62^{\circ}28'$ — $62^{\circ}55'$ შუა. მას უჭირავს დაახლოებით 1050 კვ. კილომეტრის სიბრტყე. კავკასიონის ქედი ხევსურეთს ყოფს ორ ნაწილად: ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხარე, ანუ პირიქითი ხევსურეთი და სამხრეთ-დასავლეთის მხარე, ანუ პირაქეთი ხევსურეთი. პირიქითი ხევსურეთი შედგება სამი ხეობისაგან: არდოტისა, შატილისა და არხოტისა, პირაქეთი ხევსურეთი კი არაგვის ხეობისაგან.

აღმოსავლეთით ხევსურეთს საზღვრავს ჩაჩნეთი და თუშეთი, დასავლეთით ხევი და მთიულეთ-გუდამაყარი, ჩრდილოეთით ქისტეთი (ლილლო), ხოლო სამხრეთით ფშავი. ქისტეთ-ჩაჩნეთისაგან ხევსურეთს ჰყოფს მითხოსა და მაისტის მაღალი მთები, რომლებიც მიემართებიან ჩრდილო-დასავლეთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ, ბისნის მთიდან დაწყებული თებულოს მთამდის. ხევსურეთისა და ფშავის გამოყოფი საზღვარი იწყება მცირე ბორბალოდან და ლიჭოკის მთით მიდის აკუშოს წყლის სათავემდის და შემდეგ ბეტის ჩრდილზე და კიშხევზე გადადის.

ხევსურეთი მაღალმთიანი ქვეყანაა, რომელიც ღრმა ხეევებით არის დაღარული. მისი გეოგრაფიული სახელწოდებაც „ხევსურეთი“ უმკველია აქედან არის წარმომდგარი და ნიშნავს ღრმა ხეევებიან ადგილს.

ხევსურეთის არაგვის სათავეები გამომდინარეობენ არხოტის თავისა და ანატორის მთებიდან. პირიქითი და პირაქეთი ხევსურეთის წყალგამყოფი არხოტის თავია (3050 მ), რომელზედაც გადადის არხოტ-როშკის გადასავლელი ბილიკი. ამ გადასავალს არხოტელები როშკის გადასავალს უწოდებენ, როშკელები — არხოტისას.

არაგვის სათავე შედგება როშკა-ქმოსტისა, ბლოსა და გორმელ-მის წყლის შენაკადებისაგან, რომელსაც გზაზე ერთვის: ხახმატის წყალი, ოხერხევი, ბუჩუკურთისა და ლიქოკის წყალი, დათვისის წყალი და აკუშოს ხევი. ჩრდილოეთიდან სამხრეთით მიმდინარე ხევსურეთის ამ არაგვს სოფ. მოწმევოსთან ერთვის ფშავის ხევის არაგვი და ამ ადგილსაც ორწყალი ეწოდება. ორწყლიდან (1154 მ) ფშავ-ხევსურეთის არაგვი მიდის ქინვალის მიმართულებით, სადაც მას უერთდება მთიულეთის (თეთრი და შავი) არაგვი, და ეს გაერთიანებული არაგვი მცხეთასთან მტკვარს უერთდება. ორწყლიდან

მ ი უ ხ ი

იწყება ხევსურეთის ტერიტორია და ამ არაგვის ხეობაშია მოქცეული პირაქეთი ხევსურეთი (ბარისახოსა და ბაცალიგოს თემი). არხოტის ხეობა შემოზღუდულია მაღალი მთებით და მყინვარწვერებით, რომელთა სიმაღლე 3000—4000 მეტრამდის აღწევს. ამ მწვერვალებიდან ჩამონახეთქი წყლები იწურებიან არხოტის ხე-

ობაში, რომელსაც აგრეთვე არაგვის უწოდებენ. არხოტის წყლის სათავე შედგება კავკასიონიდან გამომდინარე ცირცლოვანისა და ჭიმლის წყლებიდან, რომელნიც სოფ. ახიელიდან ჩრდილოეთისაკენ მიემართება და მას ერთვის: კალოთანის წყალი, ტანისის წყალი, ბისნის წყალი, ტერლის წყალი და თათელის წყალი. ახიელ-ამლიდან 25 კილომეტრის დაშორებით ეს მდინარე შედის ქისტეთში და სოფ. „ფეუ“-დან, ხევსურულად „გოშტიგაური“-დან არაგვის ნაცვლად მას ასსა ეწოდება. აქვეა არხოტისა და ქისტეთის საზღვარი სახარის მაღალი. არხოტის ამ ხეობაში მოქცეულ პირიქით ხევსურებს არხოტიონებს უწოდებენ.

შატილის ან არაგვის წყლის სათავე იწყება დათვისჯვრის მთიდან. ეს პირიქითი და პირაქეთი ხევსურეთის წყალგამყოფი ქედია, რომელზედაც გადადის ბარისახო-შატილის გზა. შატილის წყალი, რომელსაც აგრეთვე არაგვსაც უწოდებენ, შედგება წუბროვანისა და გუროს წყლის შენაკადისაგან. სათავიდან შატილის წყალი ჩრდილოეთისაკენ მიმდინარეობს, მას ერთვის: შატილის-ხევის წყალი და მითხულის-წყალი.

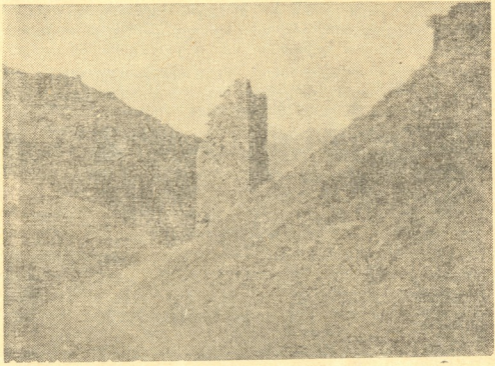
არდოტის ხეობის სათავე ანდაკისა და არჭილოს მწვერვალებიდან მომდინარე წყლებიდან შედგება. ფშაგ-ხევსურეთის წყალგამყოფი ანდაკის ქედია (2745 მ), რომელზედაც გზა გადადის ფშავიდან შატილში. არდოტის წყალს უერთდება ანგელოზა და ჭანჭახის წყალი, შატილისა და არდოტის ეს ორივე მდინარე ადგილ ანატორთან ერთდება და მდინარე არღუნის სახელწოდებით შედის ჩაჩნეთში.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხევსურები მხოლოდ პირაქეთ ნაწილს, არაგვის ხეობაში მოქცეულ თემებს (ბაცალიგო-ბარისახოს) უწოდებენ ხევსურეთს, პირიქითელები კი შატილიონებად და არხოტიონებად (არხვატიონი) იწოდებიან.

გეოგრაფი ვახუშტი ძველ ხევსურეთს ასე აგვიწერს: „ამ უინვანს ზეით და ხარჭაშოს ზეით მოერთვის თეთრს-არაგვს ხევსურეთის წყალი. გამოსდის ესე ძურძუკსა და ამას შორის მთას კავკასს, მოდის ჩრდილოდამ სამხრით. ამას მოერთვის ხევნი იმიერ და ამიერ და განჰყოფს ხევსურეთს: აღმოსავლით, კავკასილამ ჩამოსული მთა სამხრეთად, ამასა და ფშავს შორისი; სამხრით, ფშავის საზღვარი; ჩრდილოთ, კავკასი ამასა და ძურძუკს

შორისი. დასავლით, კავკასიდან ჩამოსული სამხრეთად მთა, და გუდამაყარს შორისი“¹.

თავისი გეომორფოლოგიური აგებულებით ხევსურეთის უმეტესი სივრცე უჭირავს პალეოზოის ფილაქნებსა და ქვაქვიშებს, რომლებიც ქმნიან ამ მხარის უმაღლეს და მიუდგომელ ქედებს. პირიქით მხარეს უფრო მალალი მდებარეობა უჭირავს. ის შემო-

ხაზატის ციხე

ზღუდულია: კიდევანაის (4213 მ), ცროლის (3950 მ), მახის (3875 მ) და ამულო-თებულოს (4.507 მ) ყინვარებიანი ქედებით. ამ ძირითად პალეოზოის თიხოვანი ფიქალების გარდა ხევსურეთის ქედის გადაღმა და გადმოღმა საზღვარზე გვხვდება აგრეთვე ქვემო იურას ფიქალები და ქვიშები. პალეოზოის ეს შავი ფიქალები დახუთქილდაბზარულია და ადვილად იშლება. ამ ფიქალებს ხევსურები სააღმშენებლო მასალად იყენებენ. ხევსურეთის არავვის ხეობას ახასიათებს აგრეთვე ყინვარობის ნაშთები. რომლებიც მოცემულია

¹ ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, ტფილისი, 1904 წ., გვ. 138—139.

უზარმაზარი ლოდების სახით და მიმოფანტულია ქაუხისა (3852 მ)¹ და როშკის მიდამოში¹.

ხევსურეთი გეოლოგიურად შესწავლილი და გამოკვლეული არ არის და ამიტომ ჩვენ არ ვიცით, თუ რა ბუნებრივ სიმდიდრეთა შემცველია მისი ბუმბერაზი მთები. მხოლოდ ზოგიერთ ადგილას გვხვდება მცირე რაოდენობით მარმარილო (კარატის წვერი), სპილენძი, ანთიმონის ბუდობი, მთის ბროლი (ჯუთა-როშკა) და სხვა.

ხევსურეთის ბუნებრივ სიმდიდრეთა ექსპლოატაციის ერთგვარი ცდა 1890 წელს მოახდინა ნ. ფილკევიჩმა, რომელსაც არხოტელებთან ხელშეკრულებაც კი დაუდგია, რომ ნება დაერთოთ მისთვის, ეწარმოებინა არხოტის ხეობაში ვერცხლის, სპილენძისა და ოქროს ძიება და დამუშავება². ხევსურეთში მოიპოვება მინერალური წყლებიც, რომელსაც ვეძას ეძახიან. მათ შორის ცნობილია ლიქოკის ვეძა, გუდანის წყარო, ნადირხევის ვეძა, ხახმატის და ღულის ვეძა. ამ მყავე წყლებს შორის სქარბობს ტუტემარილოვანი წყაროები³, რომელთა ქიმიურ გამოკვლევას აწარმოებდა რ. კუპცისი 1928 წ.

ჰავა და კლიმატური პირობები ხევსურეთის სამივე ხეობაში ერთგვარი არ არის. ხევსურეთის ჩრდილოეთის მხარე (არხოტ-შატილ-არდოტი) სამხრეთთან (არაგვის ხეობა) შედარებით უფრო ცივი და სუსხიანია. პირიქითი ხევსურეთის სიმაღლე ზღვის დონიდან 2.800—4.500 მ აღწევს და ეკუთვნის ალპიური ჰავის ზოლს. აქ მთელი წლის განმავლობაში ცივ ამინდებია (წყლის საშუალო ტემპერატურა +5°-ია). ზამთარი სუსხიანია და თოვლ-ყინვებიანი. იანვრის ტემპერატურა -12°-დან -18°-დე აღწევს. გაზაფხული გვიან დგება. შემოდგომა ადრე. ზაფხული გრილია (ივლისის ტემპერატურა +10°-დან +14°-დეა), მოკლე და ნესტიანი. ატმოსფეროს დანალექის წლიური რაოდენობა აღწევს 1000 მილიმეტრს და უმთავრესად მოდის თოვლის სახით.

¹ С. Симонович, Геологич. наблюдение в области бассейна Главной или Мтиульской Арагвы в пред. Душет. уезд. Тиф. Губ. (Мат. по геол. Кавказа, серия 3, кн. 2, зв. 101—114); აღ. ჭავჭავაძის, საქარ. გეოგრაფია, ტ. 1, გეომორფოლოგია, ტფილისი, 1929 წ., გვ. 94—110.

² ამ ხელშეკრულების დედანი ინახება ექ. ერასტი ბალიაურთან (ბარისახო). მისი რუსული ტექსტი დაბეჭდილია ა. ყამარაულის ნარკვევში (Хевсурия, Очерки, Тифлис, 1926 г., გვ 41—44).

³ რ. კუპცისის ანალიზის ოქმები № 158—160, 215, 216, 303—304, 306, 308—310 (იხ. А. Кама раули, Хевсурия, Тифлис, 1929 г., გვ. 24—40).

პირაქეთ ხევსურეთში კი, განსაკუთრებით ბარისახოსა და გუ-
დანის ნაწილი ჰავის მხრივ უნდა მიეკუთვნოს მთის ტყეების ჰავის
ზოლს (650—2000 მ), სადაც ზომიერად ცივა და წლის საშუალო
ტემპერატურა ქვემო საფეხურზე $+11^{\circ}$ -ია, ხოლო ზემოთ $+5^{\circ}$ -დე
ჩამოდის. ზაფხული აქ თბილია, შემოდგომა კი მზიანი. ატმოსფეროს
ნალექის წლიური რაოდენობა საშუალოდ 1000 და 1200 მმ-დეა.
წვიმიანი და ნისლიანი ამინდები აქ უფრო ზაფხულობით იცის.

ხევსურეთის მთების კალთები შემოსილია ფოთლოვანი ტყით.
ტყით უფრო მდიდარია პირაქეთი ხევსურეთი, სადაც შედარებით
თბილა და კაკლის ხეც კი იზრდება (ბარისახო). პირაქეთ ხევსურ-
ეთში იზრდება: მუხა, ვერხვი, წიფელი, დგნალი, ტირიფი, მურ-
ყანი, არყი, ცაცხვი, ცირცელი, მსხალი, ვაშლი, ტყემალი, თხილი,
ბალი, ბელა, ღვია, ფიჭვი და უთხოვარი (დათვისში).

პირიქითი ხევსურეთი ტყით შედარებით ღარიბია. არხოტის
მთებზე ტყე გვხვდება „ხატის ტყეების“ სახით. მაღლობზე აქ იზრ-
დება ფიჭვი და არყი, დაბლობებში კი: ცაცხვი, ცირცელი, დგნა-
ლი, თელა, კირცხილა, ქორაფი, იფანი, ლეკი, ღვია, დეკა, ტირი-
ფი და მურყანი. შატლის მხარეში სჭარბობს წიწვიანი ტყე, უმე-
ტესად იზრდება ფიჭვი და არყი.

სამაგიეროდ, პირიქითი ხევსურეთი მდიდარია სუბალპური და
ალპიური მდელოთი. სუბალპების მაღალი ბალახოვანი მდელო
მდიდარია სხვადასხვა სახეებით და იძლევა კარგი თვისების თივას.
მთის მწვერვალების დავაკებულ ფერდობებზე გაშლილია ალპე-
ბის ხალი. ეს ფერდობები აჭრელებულია მრავალნაირი ყვავილო-
ვანი მცენარით¹, რომელიც წარმოადგენს საუცხოო საკვებ იალა-
დებს და ხელს უწყობს მესაქონლეობის განვითარებას.

პირაქეთი ხევსურეთის ტყიანი ბუნება ასეთ ალპიურ იალადებს
მოკლებულია და იგი საქონლის საკვების საგრძნობ სიმცირეს გა-
ნიცდის.

ხევსურეთის ტყე-კლდეებში ბუდობენ ფ რ ი ნ ვ ე ლ ე ბ ი: არ-
წივი, სვავი, ყაჯირი და ბორა (მომთაბარეა), იხვი, მტრედი, შაშვი,
ჩხიკვი, ოფოფი, ყვავი, ბუ, მერცხალი, ქეროზა, პრანწია, მალუ-
ლიკა, კუდიტრისა, მწყერი, ტოროლა, როჭო, შურთხი, კაკაბი,
ძერა, ორბი, სამურია, კუდბეჭედა.

ნ ა დ ი რ ი: მგელი, დათვი, ტურა, კურდღელი, კვერნა, მაჩვი,

¹ Н. А. Буш, По горам и ущельям Хевсурин и Тушетий, СПб, 1904 г.

ტყის კატა, ციყვი, კინდოლი, ავაზი (ნაპ), ფსიტი, ჯიხვი და შტენი (დედალი ჯიხვი). ბევრია განსაკუთრებით არხოტისა და შატილის კლდეებში.

ქვეწარმავალი: გველი, თაგვი, ბაყაყი, ფსვენი (ხელი-კი) და ლოკოკინა.

თევზებში ბევრია: კალმახი, გვხვდება ფიჩხული და მურწყაც.

ხევსურეთის მოსახლეობა, როგორც აღვნიშნეთ, ბუნებრივი პირობების მიხედვით სამ ხეობად იყოფა: არხოტისა, შატილ-არდოტისა და არავგისა. მოსახლეობის რაოდენობა ამ სამივე ხეობაში თანაბარი არ არის: პირაქეთი ხევსურეთის მოსახლეობა თითქმის ორჯერ სჭარბობს პირიქეთისას; თემსაბჭოების მიხედვით ხევსურეთი ასე იყოფა: არხოტისა და შატილის (პირიქეთი), ბარისახოსა და ბაცალიგოსი (პირაქეთი).

ხევსურეთის ცენტრად დღეს ბარისახო ითვლება. ადმინისტრაციულად ხევსურეთი ეკუთვნის დუშეთის რაიონს. რომელიც მას უწყევს პოლიტიკურ-კულტურულ ხელმძღვანელობას.

1926 წლის სტატისტიკური აღწერის მიხედვით¹ ხევსურეთის მოსახლეობის რაოდენობა ასეთია:

ბარისახოს თემი

რიგი	სოფლები	მეკომუნიკაციები	მამაკაცი	ღელაკაცი	სულ	მთავარი გვარი
1	აკუმო	22	33	58	91	ლიქოკელი
2	აჭე	13	27	24	51	ლიქოკელი
3	ბარისახო	28	48	67	115	არაბული, კინჭარაული
4	ბოქჩვილი	13	32	33	65	ლიქოკელი
5	ბუჩქურთა	10	19	25	44	ვოგოჭური
6	გველეთი	20	45	41	86	არაბული
7	დათვისი	28	50	64	114	არაბული
8	მოწმოო	23	40	47	87	არაბული,
9	ოხერ-ხევი	10	24	20	44	ფიცხელაური,
10	საბერწყე	6	9	16	25	ფიცხელაური
11	უკანახო	30	62	64	126	ბურღული
12	ქობული	13	27	23	50	კინჭარაული
13	ჩირდილი	15	33	37	70	ლიქოკელი
14	ჭალის სოფელი	10	18	20	38	არაბული
		241	467	539	1011	ლიქოკელი

¹ იხ. მოსახლეობის სრულიად საქვეშირო აღწერა 1926 წ. ტფილისი, 1929 წელი.

გ ა ც ა ლ ი ბ ო ს თ ე მ ი

რივი	სოფლები	მეკონურთა რიცხვი	პამაკტი	ლელაკტი	ს ლ	მთავარი გვარი
1	ატაბე	12	27	20	47	გოგოჭური
2	აყნელი	10	23	20	43	არაბული
3	ბაცალიგო	18	30	33	63	არაბული
4	ბისო	20	31	34	74	ქეთელაური
5	ბლო	28	55	56	111	გიგაური
6	გუდანი	19	32	36	68	ქინჭარაული
7	ზეისტკინო	13	21	33	54	არაბული
8	როშკა	30	66	71	137	წიკლაური
9	ქმოსტი	19	33	44	77	ბურღული
10	ლეღის ვაკე	15	21	31	62	ბურღული
11	ლეული	17	30	39	69	ქისტაური
12	ჩხუბა და მი- სანო	8	19	17	36	არაბული
13	ძემეურთა	9	17	21	38	ქინჭარაული
14	წინ ხადუ	6	15	18	33	არაბული
15	ჭიე	9	14	14	28	ქინჭარაული
16	ჭორმეშავი	11	17	24	41	გოგოჭური
17	ხახმატი	16	35	34	69	ალუდაური
18	ხიტაღე	7	17	20	37	არაბული
19	უქანა ხადუ	23	44	65	109	არაბული
		290	547	630	1196	

შ ა ბ ი ლ ი ს თ ე მ ი

1	ანდაქი	10	25	24	49	ზევიდაური
2	არღოტი	25	65	59	124	ზევიდაური
3	არქილო	8	34	39	73	ზევიდაური
4	გიორგი წმინდა	39	71	105	176	გოგოჭური
5	გურო	5	6	14	20	გოგოჭური
6	ღებვის კარი	12	23	23	46	ქინჭარაული
7	მუცუ	31	73	65	148	ღიაური
8	ქისტანი	9	10	14	24	ქინჭარაული
9	შატილი	50	108	106	213	ქინჭარაული
10	ხახაბო	26	70	67	137	მინდიკაური, ხახიაური, ხოსიაური
11	ხონის ქალა	11	23	31	64	შეთეკაური
12	ხონე	6	20	16	36	ბორჩაძე და მოსევაშვი- ლი (ქისტია)
		232	531	562	1110	

პ რ ა ხ ა რ ი ს ო მ ა რ ი

რივი	სოფლები	მეკონაქობის რიცხვი	მამაკაცი	დედაკაცი	სულ	მთავარი გვარი
1	ამლა	28	48	48	96	ჭიკლაური, ჭოლოკაური ბალიაური, თიაური, ნაროზაული ცისკარაული გაბუღური, გიგაური, თეთრაული
2	ახიელი	22	41	45	86	
3	ქიმა	28	34	40	74	
		70	123	133	256	

ამ აღწერის მიხედვით ხევსურეთის მოსახლეობის საერთო რიცხვი არ აღემატება 3.472 სულს, და თუ ამ რიცხვს ჩვენ შევადარებთ 1873 წლის ხევსურეთის სტატისტიკურ აღწერას¹, სადაც ნაჩვენებია 4.867 სული, მაშინ გამოირკვევა, რომ ხევსურეთის მოსახლეობა თითქმის 25%-ით შემცირებულა. ეს გარემოება საბაბს აძლევდა ზოგიერთ მკვლევარს ემტკაცებია, რომ ხევსურეთი გადაგვარების გზაზეა შემდგარი და მას მოელის ფიზიკური განადგურება. ასეთი შეხედულება დაუსაბუთებელია და შემცდარი. ხევსურეთის მოსახლეობის შემცირება გამოწვეულია უმთავრესად მოსაზღვრე რაიონებში, განსაკუთრებით კახეთის მხარეში გადასახლებით. ასეთი გადასახლება ადგილის სიმცირისა და ეკონომიური პირობებით არის გამოწვეული და დაიწყო მე-19 საუკუნის ოთხმოციანი წლებიდან.

ხევსურების სოფლებია: გულამაყარში (საკერპო და გორული), ხეგში (ჭუთა და ართხმო), კახეთის მხარეს: გომბორი, ყუღრო,

¹ М. В. Мачабели. Экономический быт государствен. крестьян Тифлис. уезда Тифлис, губ. (Мат. Экономич. быта Государ. крестьян, т. V, Тиф., 1887 г., გვ. 338—339).

საქართველოს
პარლამენტის
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ფიჭვიანი, ივრის სათავე, ბაჩალი, საჭურე და სხვა. ეს პროცესი დღესაც გრძელდება, რადგანაც ხევსურები კარგად გრძნობენ, რომ მათ მიწაწყალს შეუძლია გამოკვებოს მოსახლეობის მხოლოდ გარკვეული რაოდენობა და ამიტომ ნამრავლი იძულებულია სხვაგან გადასახლდეს და თავისი სარჩო იქ მოიპოვოს.

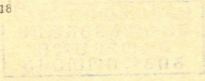
ამით აიხსნება ხევსურეთში მოსახლეობის კომლობრივი და რიცხობრივი შემცირება; მაგრამ ხევსურთა საერთო რიცხვი არ მცირდება და, თუ ხევსურეთის დღევანდელ მოსახლეობას ჩვენ მიუვმატებთ გადასახლებულ ხევსურთა რიცხვს, მაშინ ხევსურების საერთო რიცხვი 6.000 სულსაც გადააჭარბებს.

გზები: ხევსურეთი უგზო ქვეყანაა, სადაც მხოლოდ საცალფეხო ბილიკებია და ისიც ზამთრობით გაუვალი. უგზოობის გამო ხევსურეთის თემები ერთმანეთისაგან მოწყვეტილია და თავიანთ ხეობებში ჩაკეტილი. გზა ხევსურეთის მტკივნეული საკითხია, რომელზედაც დამოკიდებულია ამ კუთხის კულტურულ-პოლიტიკური გარდაქმნის საქმეც. 1930 წლიდან დაიწყო ფშავ-ხევსურეთის გზის მშენებლობა; 1934 წლის 25 ნოემბერს ბარისახოში მოხდა ამ გზის საზეიმო გახსნა და ხევსურეთში პირველად ავიდა ათი ავტომანქანა. ამ გზის გაყვანა განზრახულია ხახმატამდის და აქედან შემდეგ შატლამდის; ფშავ-ხევსურეთის გზის მანძილი 94 კილომეტრი იქნება და ის საქართველოს დაუკავშირებს ქისტეთს და გროზნოს.

ეს გზა დღეშიდან გადის არაგვის ხეობით, გაივლის ჟინვალს და მალაროს-კარს, ორწყალთან უხვევს ხევსურეთის არაგვის ხეობაში და ბარისახოში შედის.

მეორე საცალფეხო გზა მიდის ფასანაურიდან გუდამაყრის ხეობით. ეს გზა გასდევს შავი არაგვის ხეობას, შემდეგ ის უხვევს ბაკურხევისაკენ და გადადის ფხიტუს ღელეს გადასავალზე, საიდანაც უკანა-ახო — ბუჩუკურთით ბარისახოში ჩადის.

მესამე გზა ხევსურეთში მიდის ხევიდან (ყაზბეგი) სნოს ხეობით ჭუთამდის; აქ ეს ბილიკი ერთის მხრით გადადის ქისტეთში შიბუღელეს გადასავალზე (3447 მ), მეორეს მხრით კი არხოტში ცირცლოვანსა და სამთრეხლოზე გადადის და შემდეგ ჩადის კვირიწმინ-

და-ახილში. ამას გარდა არის აგრეთვე ხევსურეთ-უკანაფშავის გადასასვლელი ბილიკი მათურისა (3.167 მ) და ანდაქის გადასასვლით. ხევსურეთ-თუშეთის გზა გადადის აწუნტის (3.570 მ) გადასავალზე.

ჩრდილოეთის მიმართულებით ხევსურეთიდან გზები გადადის არხოტიდან და შატილ-არდოტიდან ქისტეთ-ჩაჩნეთის ტერიტორიაზე, საიდანაც შეიძლება ჩრდილო კავკასიის სხვადასხვა რაიონებში მიმოსვლა.

შიგ ხევსურეთში არის ორი სამიმოსვლო გზა, რომლითაც ყველა თემი სარგებლობს. ასეთია არხოტისა და შატილ-არდოტის გზა. არხოტის გზა ცირცლოვანის ხეობით გადადის არხოტის თავზე, რომჯის ხორხზე და რომჯა-ღელისვაკით ბარისახოში ჩადის.

შატილ-არდოტის გზა არავგის ხეობით მიდის ბარისახო-ღულიდან გუდანამდე. აქ გზა უხვევს ხახმატის ხეობაში, სოფ. ბისო-ხახმატით გადადის დათვისჯვრის გადასავალზე და ჩადის წუბროვანის ხეობაში. აქედან ლეზაისკარსა და გუროზე გავლით გზა შატილში მიდის.

2. ისტორიული მიმოხილვა

ისტორიულ-არქეოლოგიურად. ხევსურეთი ჯერ შეუსწავლელია და ამიტომ ძნელია ამ კუთხის სრული ისტორიული მიმოხილვის მოცემა. მაგრამ იმ მცირედენი და ნაწყვეტი ცნობების მიხედვით, რომლებიც მოიპოვება ქართულ საისტორიო წყაროებში, ჩვენ მაინც შევცდებით აღვადგინოთ ხევსურეთის ისტორიული წარსულის მკრთალი სურათი.

ხევსურეთში არქეოლოგიური კვლევა-ძიება არავის უწარმოებია, მაგრამ შემთხვევით აღმოჩენილი ნივთების მიხედვით მაინც ირკვევა, რომ პრეისტორიულ ხანაში ადამიანს დღევანდელი ხევსურეთის მიდამოში უცხოვრია. ამას მოწმობს აქ აღმოჩენილი ბრინჯაოს ხანის ნივთები და სამკაულები.

ამ ნივთებს შორის აღსანიშნავია ბრინჯაოს ზალტეები, ბრინჯაოს ქიხისთავი და ბრინჯაოს მრგვალი ბალთები¹. რაც შეეხება ხევისურეთზე ისტორიულ ცნობებს, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ქართულ საისტორიო წყაროებში ეს კუთხე ხევისურეთის სახელწოდებით XV საუკუნემდის არ იხსენიება. ეს გარემოება საბაზს აძლევდა ზოგიერთს მკვლევარს ეფიქრა, რომ ხევისურეთი დასახლებულია საშუალო საუკუნეების მიწურულშიო. აქ ვითმოც-და მოემწყვდენ ფრანკი ჯვაროსნები და ხევისურებსაც ამ უცხო ენისა და ტომის ჯვაროსნების ნაშთად სთვლიდნენ. ამას უმთავრესად იმიტაც ასაბუთებდნენ, რომ ჯვაროსნებით ხევისურები ტანისამოს ჯვრებით იმკობენ და ატარებენ საშუალო საუკუნეების ჯავშან-იარაღს, რონელთა შორის გვხვდება ჯვაროსნობის დროის ხმლები².

ჩვენ აქ არ შევუდგებით ზისერმანისა და სხვათა ამ უსაფუძვლო ჰიპოთეზის განხილვას ხევისურების წარმოშობის შესახებ; ეს ჰიპოთეზი მხოლოდ გარეგანი ნიშნების შემთხვევით მსგავსებაზეა დამყარებული; მაგრამ, სამწუხაროდ, ხევისურებზე ეს ყალბი წარმოდგენა დღემდის გავრცელებულია რუსეთისა და უცხოეთის ლიტერატურაში.

ძველ ქართულ მატრიანეში ხევისურეთი და ფშავი ერთად იხსენიება „ფხოვი“-ს სახელწოდებით, თვით ხევისურები და ფშავლები კი „ფხოველებად“ იწოდებიან. ამას მოწმობს გეოგრაფ ვახუშტის ცნობაც; იგი ჰერეთ-კახეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარის აღწერაში ამბობს:

„...არამედ აწ უწოდებენ ფშავ-ხევისურსა, რომელთა პირველ ეწოდათ ფხოელნი“. (იხ. მისი გეოგრაფია, გვ. 127). შემდეგ ვახუშტი ამასვე იმეორებს ფშავის აღწერაშიც: „არამედ ძველად ეწოდა ამ ორთა ხეობათა (ფშავ-ხევისურეთს) ფხოელნი და აწ უწოდებენ ესრეთ“, ე. ი. ფშავ-ხევისურეთს (იქვე, გვ. 140).

---

¹ ეს ნივთები დაცულია საქართველოს მუზეუმის არქეოლოგიურ განყოფილებაში (იხ. Коллекция Кавказского музея, Тиф., 1902 г., გვ. 38, №№ 919—928).

² А. Л. Зиссерман, Двадцать пять лет на Кавказе (1842—1867), часть I, СПб., 1879 г., გვ. 253.

აღსანიშნავია, რომ ხევსურეთის მოსაზღვრე ქისტები ხევსურებს დღესაც „ფხია“-ს ან „ფხაე“-ს¹ უწოდებენ, რაც იგივე ფხოვლს ნიშნავს². რომ ისტორიული ფხოეთის ქვეშ ფშავ-ხევსურეთი იგულისხმება, ეს მისი ისტორიულ-გეოგრაფიულ აღწერიდანაც სჩანს: „გუდამაყრის ხეობის აღმოსავლეთით ფხოელთა მთაზე იყო ფხოეთი, რომელსაც აღმოსავლეთით „დიდოეთი“ (ლეკეთი), ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთით „თოშეთი“ (თუშეთი) საზღვრავდა“-ო³.

ერთი სიტყვით, საისტორიო წყაროების მიხედვით „ფხოვი“-ს სახელწოდებით ჩვენ გვაქვს მოცემული ფშავ-ხევსურეთი, რომელიც გეოგრაფიულად და კულტურულ-ისტორიულად, როგორც დღეს, წინათაც ერთ მთლიანობას წარმოადგენდა. ამიტომ ისტორიული წარსული და თავდადასავალი ამ ორივე კუთხისა ერთგვარია.

პირველად ფხოველნი იხსენიება „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ში, სადაც აღწერილია იბერიელების მოქცევა ქრისტიანობაზე (337 წ.) და წმ. ნინოს მოღვაწეობა.

„... და წარვიდა წმიდა ნინო და ეპისკოპოსი იოვანე, და მათ თანა წარატანა მეფემან ერისთავი ერთი. მივიდეს და დადგეს წობენს, და მიუწოდეს მათეულთა, პირუტყუთა სახეთა მათ კაცთა, ჭართალელთა, ფხოელთა, წილკანელთა და გუდამაყრელთა. და უქადაგეს მათ სჯული ქრისტიანეთა ჭეშმარიტი, მიმყვანებელი ცხოვრებად საუკუნოდ. ხოლო მათ არა ინებეს ნათლისღება. მაშინ ერისთავმა მეფისამან მცირედ წარმართა მახვილი მათ ზედა, და ძლევით შემუსრნა კერპნი მათნი.

გარდამოვიდეს მუნით და დადგეს ჟალეთს, და უქადაგეს ერწოთიანელთა. ხოლო მათ შეიწყნარეს და ნათელ-ილეს. ხოლო ფხოელთა დაუტევეს ქვეყანა მათი და გარდავიდეს თუშეთს. და

¹ А. Шанидзе, Отчет о летней командировке 1913 г. в Душетский и Тионетский уезды Тиф. Губ. для изучения Груз. говоров (Изв. И. А. Наук, серия VI, № 18, СПб., 1913 г., გვ. 1072).

² Н. Я. Марр, Кавказские племенные названия и местные параллели, Петроград, 1922, გვ. 4—5.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველა ერის ისტორია, წ. II, ტფილისი, 1914 წ., გვ. 301.

სხუანიცა მთეულნი უმრავლესნი არა მოიქცეს, არამედ დაუმძიმა მათ მეფემან ხარკი, ოდეს არა ინებეს ნათლის ღება. ამისთვის წარკრბეს ივინი და შესტოეს, და რომელნიმე უკანასკნელ მოაქცივნა აბიბოს ნეკრესელ ეპისკოპოსმან და რომელნიმე მათგანნი დარჩეს წარმართობასავა შინა დღეს-აქამომდე“¹.

მემატინეს ამ მოკლე ცნობიდან ირკვევა, რომ ფხოვეთი IV საუკუნეში დასახლებული ყოფილა და წარმართ ფხოველებს, ე. ი. ფშაველებსა და ხევსურებს, ქრისტიანობა არ მიუღიათ და, ეტყობა, მათი ერთი ნაწილი თუშეთში და კავკასიონის მიღმა მხარეში გადახვეწილა. მაგრამ ამავე ცნობის მიხედვით მოსახლეობა ფხოვეთში (ხევსურეთი) უფრო ადრე უნდა ვიგულოთ, ყოველ შემთხვევაში, არა უგვიანეს I საუკუნისა; ამ დროიდან დღემდის მოსახლეობა ამ კუთხეში უწყვეტია.

შემდეგ საუკუნეებში ფხოველი იხსენიება კახეთის ქორიკოზის კვირიკე II დიდის დროს (1014 წ.) როდესაც კვირიკე II კახეთი ხელმეორედ დაიპყრო და ახალი საერისთაოები დააწესა, მათ შორის მოხსენიებულია ფხოველთა ქვეყანა: „მეორე (ერისთავი) დასვა კვეტერისა და მისცა უჯარმას ზემოთ ორთა მათაა შორის, რომელ არიან კახეთსა და კუხეთისა ვიდრე კავკასამდე და გარდაღმად. ეს არს ერწო-თიანეთი, ფხოველნი, ძურძუკი (ჩაჩნები) და ღლიღვი“-ო (ინგუშები ან ქისტები)².

ამგვარად, XI საუკუნეში ხევსურეთი (ფხოვი) ქისტ-ჩაჩნებთან ერთად (ღლიღვი და ძურძუკი) ადმინისტრაციულად შედიოდა კახეთში და ექვემდებარებოდა კვეტერის საერისთაოს.

თამარის მეფობის უკანასკნელ წლებში დაახლოებით 1212 წელს, ფხოველებმა და დიდოელებმა ამბოხება მოაწყეს და მათ წინააღმდეგ თამარმა ლაშქარი გაგზავნა ივანე მხარგრძელის სარდლობით:

„მათ უკუე უამთა იწყეს მთეულთა განდგომად, კაცთა ფხოველთა და დიდოთა. დიდონი უკუე ბუნებითა მშთვართა და უხარშავსა ჭამენ, და მრავალნი ძმანი ერთსა დედაკაცსა მიიყვანებენ

¹ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I, 1955, გვ. 125—126.

² ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, ტფილისი, 1913, გვ. 151.

ცოლად; რომელი უჩინარსა რასამე ეშმაკსა თაყუანისცემენ და ზოგნი უნიშნოსა შავსა ძაღლსა, და ამას ჰყოფენ. ხოლო ფხოველნი ჭურის მსახური არიან და ქრისტიანობასა იჩემებენ. ამათ იწყეს რბევად და ჯოცად და ტყუეობად, ცხადად და ღამით.

მოუწოდა მეფემან ათაბაგსა და ყოველთა მთელთა: დვალთა, ცხრაზმელთა, მოკვეთა, ჯადელთა, ცხავატელთა, ჭართალთა, ერწო-თიანელთა, მისცა ივანე ათაბაგსა და წარავლინა მათ ზედა. ხოლო ივანე გონიერად ყო: აღვიდა მთასა ჯადისას და წარვლო წუერი მთისა, წარდგა მთასა ფხოველთასა და დიდოთასა, რომელი არავის ექმნა, არცა პირველ, არცა შემდგომად, რამეთუ ერთ-კერძო დაურჩა ღურძუქეთი და ერთ-კერძო დიდოეთი და ფხოეთი.

ცნეს რა მისლვა ათაბაგისა, მოვიდეს ძლუნითა მეფენი ღურძუქთანნი, მოსცეს ლაშქარი და დაუდგეს გვერდსა. და იწყეს ზეიდალმან ბრძოლად, და რბევად, და კლვად. და ტყუეობად და დაწუად; მოსწყუდეს ურიცხვ კაცი დიდო და ფხოვი. და დაყვნეს სამნი თუნი: იენისი, ივლისი და აგუსტოსი. მაშინ შეიწრებულთა ათაბაგისათა მოსცეს მძევლები და აღუთქუეს მსახურება და ხარაჯა, და პირი სიმტიციისა აღუთქუეს. წამოასხეს მძევლები, ქმნეს ზავნი. და ესრეთ გამარჯუებითა მოვიდა ივანე მეფეს წინაშე და რქუა: „ძლიერო მეფეო! იქმნა ბრძანება შენი, მოვაოკრენ ურჩნი შენნი დიდოეთი და ფხოეთი“. ხოლო მეფემან დიდად დაიმაძღა და უაღრესსა პატივსა აღიყვანა. და იყო ყოველგან მშვიდობა“-ო¹.

სამწუხაროდ, მემატიანეს მოხსენიებული არა აქვს, თუ რა პოლიტიკურ-ეკონომიური მიზეზით უნდა ყოფილიყო ეს ამბები გამოწვეული. მაგრამ, ცხადია, ამბოხება ძლიერი და ამასთან საშინელი ყოფილა, რომ თამარი იძულებული გახდა მის ჩასაქრობად გაეგზავნა თავისი დიდი სარდალი ივანე მხარგრძელი. მეფის ლაშქარი გადასულა კავკასიონის ქედზე და ისე შემოუვლია მეამბოხეთა მხარე. სამი თვის ბრძოლის შემდეგ დამარცხებულ ფხოველებს ათაბაგისთვის შერიგება უთხოვიათ და მორჩილების ნიშნად მძევლები და ხარაჯა მიუციათ. ამ დროიდან XV საუკუნემდის საისტორიო მწერლობაში ფხოვის შესახებ ცნობები არ მოგვეპოვება. არ იხსენიება თვით სახელი ფხოვიც, რომლის ნაცვლად უკვე ფშავ-ხევსურეთია მიღებული.

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. 2. 1959, გვ. 111—112.

XV საუკუნეში ფეოდალური მონარქიის დაცემისა და ღმრთის ხანაში ფშავ-ხევსურეთი და თუშეთი ისევ გადამდგარან და კახეთის მეფეს გიორგი I დავითის ძეს (1471—1492 წწ.) არ ემორჩილებოდნენ თურმე: „... მას (გიორგი I) არ მორჩილებდნენ თუშნი და ფშავ-ხევსურნი, არამედ დიდოეთი ერთგულებისათვის დავითისა ერთგულობდნენ ამათ და მსახურობდნენ“-ო¹.

ამ გარემოებისათვის ყურადღება მიუქცევია კახთ მეფეს ლევან II (1520—1574 წწ.), რომელსაც განუზრახავს ხევსურეთისა და ფშავ-თუშეთის შემორიგება და აღუთქვამს მათთვის საძოვრების დათმობა:

„არამედ ამას წინათა კახთა მეფეთა არღა-რა მორჩილებდენ ფშავ-ხევსურნი და თუშნი და ამან ლევან დაიპყრნა არა ძალითა, არამედ აღუთქვა, რათა ცხოვარნი მათნი უვნოდ მძოვარ-იყუნენ კახეთს და მისცა შეწირულობა ლაშას ჯუარსა თიანეთს შინა და მიერით-გან მისცემენ ლაშქარსა და ბეგარასა“ (იხ. იქვე, ქართ. ცხოვრ. ნაწ. II, გვ. 107).

რასაკვირველია, კახეთის სამეფოსათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ხევსურეთის შემომტკიცებას. ეს პროვინცია მას ჩრდილოეთიდან საზღვარს დარაჯობდა, საიდანაც კახეთს მუდამ ჩრდილოეთის ტომები ემუქრებოდნენ. ამასთანავე, ხევსურეთი იხდიდა ბეგარას და სალაშქროდაც გადიოდა, მაგრამ მეფეებთან ბატონ-ყმურ დამოკიდებულებაში არ ყოფილა.

საზოგადოდ, მთა სახასო იყო, ის მხოლოდ მეფეს ემორჩილებოდა და იქ კერძო მებატონეს ხელი არ ჰქონდა. მთის გამგებლობა ქსნისა და არაგვის ერისთავებს ჰქონდათ ჩაბარებული. გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დების მიხედვით ერისთავებს ექვემდებარებოდნენ: გამგებელი ანუ მოურავი, ხევისთავი, ხევისბერი და ციხისთავი¹. ხევსურეთი კახეთის სამოურაოში შედიოდა. მაგრამ ფაქტიურად მას ხევისბერები განაგებდნენ თემური ადათების მიხედვით. და თუ ამ თემურ თავისუფლებას მეფის ხელისუფლები-საგან რაიმე საფრთხე მოელოდა, ის მზად იყო განდგომისა და ამბოხებისათვის.

ხევსურეთის თემების თავშესაფარი და მთავარი ადგილი იყო

¹ ს. მაკალათია, მთიულეთი, 1930 წ., გვ. 16—27.

გუდანი, სადაც გუდანის წმ. გიორგის ჯვარი და დროშა ესვენს. აქ იხდიდნენ ხევსურები სამღვთოს, აქვე იყო გუდანის-ჯვარის ქადაგი, რომელიც ხალხს ამცნობდა გუდანის-ჯვრის ბრძანებას ლაშქრობისა თუ ზავის შესახებ. გუდანის-ჯარი ლაშქრის სარდალი იყო და მისი ბორაყი ლაშქარს მუდამ წინ მიუძღოდა.

მაგრამ თემური ხევსურეთის ამ თავისუფლებას ფეოდალები-საგან მუდამ საფრთხე მოელოდა, განსაკუთრებით, მეფის ხელისუფლების შესუსტების დროს. და მაშინ გაძლიერებული არაგვის ერისთავები ცდილობდნენ სხვა მთიელებთან ერთად ხევსურეთის დაპყრობასაც. ამ მხრივ ცნობილია ზურაბ არაგვის ერისთავის (1619—1629 წწ.) ხევსურეთში გალაშქრება, რომლის შესახებ გალექსილი ეპიზოდები და ხევსურეთის გამირული თავგადასავალი ხალხში დღემდის შემონახულია.

ზურაბს ხევსურეთისაკენ პირველად ორწყლით გაულაშქრია, სადაც ფშავ-ხევსურეთის არაგვი ერთდებო:

„ფშავის ორწყალში ჩავიდათ,
მანდ ომი მოგვიხდებისა,
მანდ მოვლენ ფშავნი, ხევსურნი,
ზურაბიც მაშვედებისა“.

ზურაბს აქ ფშაველები შებრძოლებიან და ის ამ გზით ხევსურეთში ვერ შესულა. მაშინ ზურაბის ლაშქარს მთიულეთით შემოუვლია, გუდამაყრის ხეობით გადასულა ხევსურეთში და ლიქოკის ხეობაში შეჭრილა:

„ერისთავ შაჰყრის ლაშქარსა,
კანჭის ქედს დაგროვდებისა,
სახევსურეთოდ ჰგულავის,
არაგვზედ შამადგებისა.
აკუშოს წინ-წინ მავიდა,
ხმა ლიქოკს გაჟარდებისა“.

ლიქოკის ვიწრო და მაგარი ხეობა ზურაბს დიდხანს ვერ გაუტეხია და ლიქოკელებსაც ამ ბრძოლაში გულადობა და ვაჟაკობა გამოუჩინიათ:

„იანვარ წოწკოლაური,
მშვილდ ძალზე გეზიდებისა,
ელიზბარ ფოცხვერიშვილი

„ხმალ, გაქერი!“ გეუბნებისა.
ერისთვის აზნაურებსა
ყორნებ პწკლით ეზიდებისა!

გიხოცავთ აზნაურები
დაბლა, აკუშოს წყალზედა,
უხილოდ არ გაივალის,
მაგ სისხლის ალაზანზედა!

ხალხური თქმულებით ზურაბს ლიქოკის ხეობა დიდხანს ვერ გაუტეხია. მაშინ გაბრაზებულ ზურაბს განუზრახავს ლიქოკელების სალოცავზე „ხ მ ა ლ ა ხ ა ტ ზ ე“ მდგარი ალვის ხის მოჭრა¹, რომ ამით ლიქოკელებზე შური ეძია. ეს ხმალა ხატი ყოფილა ლიქოკის ხეობის მისავალში ბარისახოს ვაკეზე. ალვის ხეს მირონი სდიოდაო და ამით ხალხს ნათლავდნენო. ზურაბის ლაშქარს ხე ვერ მოუჭრია, რადგან ყოველ ცულის დარტყმაზე ხე უფრო მაგრდებოდაო. მაშინ ერთ დულელ არიშულს ზურაბისათვის უსწავლებია, ალვის ხეს კატის სისხლი წაუსვით და მაშინვე წაიქცევო.

ზურაბიც ასე მოქცეულა და ალვის ხეც მოუჭრიათ. ამის შემდეგ ლიქოკის ხეობას ადგილის ანგელოზი განშორდა და ზურაბმაც ახალწელიწად დღეს ლიქოკის ხეობაც აიღოო. მხოლოდ სოფ. აკუშო ზურაბს მაინც ვერ გაუტეხია:

... სომეხასა და მინდოდას წინ ვერვინ დაუდგებისა...
აკუშოს რად მოხვიდოდი, ზურაბ, არ იყავ ჭკვიანი,
ახლო მოხვიდავ ქუდნისლა, საძახებელა ტიალი,
მოგდიეს ვანხევამდია, მშვილდნი მოგჭებდეს რქიანნი,
მოგდევდეს, მოგაწუხებდეს, ხმალნი მოგწყებდეს ფხიანნი.

ზურაბს ხევსურეთის დასაპყრობად მესამედაც გაულაშქრია. იგი ხევსურეთში ხევის გზით გადასულა და სოფ. როშკაში შექრილა:

„როშკას ატირდეს ციხენი,
ბლოს სახლნი ქვითკირისანი;
როშკის ხორხს ზურაბ ჩამოჭდა,
შუქნ ჩამოუშენა მზისანი“.

¹ ასეთივე თქმულება გავრცელებულია ფშავშიც, სადაც ლაშარის ხმელ გორაზე მდგარა ბერმუხა და ის ზურაბის ლაშქარს ვერ მოუჭრია. მაშინ ერთ უკანაფშაველს, გვარად აფციაურს, ზურაბისათვის უთქვამს, ბერმუხას კატის სისხლი წაუსვი და წაიქცევო. ამის შემდეგ ზურაბს მუხა ადვილად მოუჭრია და მას მუხის ანგელოზი განშორებიაო (იხ. ს. მაკალათია, ფშავი, 1934 წ., გვ. 20—22).

ზურაბის ეს გამოლაშქრება მოულოდნელი ყოფილა და ხევსურებს მასთან პირდაპირ შებრძოლება ვერ გაუბედნიათ. ხევსურებს ზურაბისათვის ელჩები მიუგზავნიათ, შერიგება უთხოვიათ და ბეგარაც შეუძლევიათ:

„სანეს დაგროვდეს ხევსურნი:
 „პატრონ ვართ ადგილისანი,
 ზურაბო, დაჯე, დაგვეხსენ,
 ნარჩომნ ვართ შენის ხმლისანი,
 თორემ ჩვენც შამოგეცდებით,
 ხოჯეგნ კარს გვიდგან ღვთისანი,
 მოგვივლენ მთასიქითელნი,
 ნაპირის ადგილისანი“-ო.

მაგრამ ზურაბი ბეგარის შეძლევით არ დაკმაყოფილებულა და ხევსურეთისათვის ყმობა მოუთხოვია. ხევსურებს ყმობა არ მიუღლიათ და გუდანის-ჯვრის ბრძანებით ზურაბზე გაულაშქრიათ. ბრძოლა მომხდარა სოფ. გუდანთან, ბეგენ-გორთან, სადაც დიდი გამირობა გამოუჩენია ხევსურ მამუკა ქალანდაურს:

„თან მოჰყვეს ქალანდაურსა
 მამუკას შუქნი შვისანი,
 ბეგენ-გორს ჩამოეწია,
 ჯარნი ქრნა ზურაბისანი“.

ამ ბრძოლაში ზურაბი დამარცხებულა, მისი ლაშქარი განახევრებულა და დახოცილთა სისხლით ღულის წყალი წითლად შეღებილა:

„ღულის ძირს წისქვილნ დაბრუნდეს
 ზურაბის სისხლის წყლისანი“.

ამ გამარჯვების აღსანიშნავად ქალანდაურს ბეგენ-გორში სამაზნი ჩაუდგამს:

„ამანდით ამაბრუნდების,
 სამან ჩაჰყუნა, ქვისანი,
 «ამას ვინც გადამიცილდას, —
 ცოდვან ახკიდნა ხმლისანი; —
 ვაჟ ვინაც იყვას, ესრე ქნას,
 გუდანს ვინც ლაზნა ქვიშანი“.

ამ ბეგენტ-გორში დღეს ერთი დიდი ლოდი დევს, რომლის ქვეშ, ხალხური თქმულებით, თვით მამუკა ქალანდაური ასაფლავია. ეს ადგილი წმინდა ადგილად ითვლება. აქ ცხენოსანი ხევსური ჩამოხტება და ფეხით გაივლის. ზოგი ამ ლოდზე სანთელსაც ანთებს და ლოცულობს.

ხალხური თქმულებით, ზურაბი ხევსურეთში ლაშქრობით რომ ვერას გამხდარა, მას ლალატისათვის მიუმართავს და ამ მიზნით ხევსურეთის თავკაცები თრუსოში დაუბარებია, ვითომც საქმეზე მოსალაპარაკებლად. ზურაბმა ხევსურები ნადიმზე მოიწვია და დანდობით მათ იარაღი აახსნევინაო.

„ხმლებს ნუ დაიხსნით, ხევსურნო, ზურაბ არ დაინდობაო“.

მაგრამ ცბიერ ზურაბს სტუმარ-მასპინძლობის ეს ადათი დაურღვევია და უიარაღო ხევსურები ნადიმზე ვერაგულად დაუხოციო. გადარჩენილა მხოლოდ ერთი ხევსური ალუდა ალექსაური, რომელსაც ზურაბის მეღვინე მოუკლავს და გამოქცეულა. ამ ამბავს ხალხი დღესაც სიმწარით იგონებს:

„ზურაბო ერისთვისვილო,
სისხლისიმც დაგლვეს წყალია!
თრუსოს აწიენ ხევსურნი,
ღალატით დასქერ თვია“¹.

ამგვარად, თემობრივი ხევსურეთის ეს ბრძოლა მებატონე ზურაბის დამარცხებით დამთავრდა; თავისი გამარჯვება ხალხს ასე გაულექსია:

„ხევსურეთშია, ზურაბო,
ვერ იქამ ერისთობასა,
გაგიწვრილდება კისერი,
ვერ შესძლებ ქვეითობასა...“

მე წინავ გითხარ, ზურაბო,
ხევსური კაცი უტია,
ქალანდაურის ფრანგულმა,
ხმალმ შექი გამოუტია“².

¹ ა. შანიძე, ხალხური პოეზია, 1, ხევსურული, სახელგამი, 1913 წ., გვ. 6, 9, ლექსი 18, 19.

² ნ. ურბნელი, ისტორიული კვალი სახალხო პოეზიისა, ზურაბ არაგვის ერისთავი (გაზ. ივერია, 1888 წ., № 238, 241).

მაგრამ ძლიერი ზურაბი ხევსურეთისათვის მაინც საშიშროებებს წარმოადგენდა და, როდესაც 1629 წელს თეიმურაზ I-მა ზურაბ ერისთავი დალატით მოაკვლევინა, ამას მთაში დიდი სიხარული გამოუწვევია; ეს ამბავი ხალხს ასე გაულექსია:

„ზურაბ, თან გახლდენ მსახურნი, ერთხან რო დაიბადეო, გაითქვი ისპანამდენა, ყვენთან ვიზარდეო.
სადაც წაასხი ლაშქარი, სულ ყველგან გაიმარჯვეო, აშენებულა ოვსეთი, ხარ-ცხენი ამოლალო, შაგიქეს სოსლონის შვილი, წახვედ, ეგიცა ნახეო, სოსლონის შვილის ლურჯაი სიმამრსა გაუგზავნეო.
ზურაბ გიბარებს სიმამრი: სიძევ, საფურცლეს მნახეო, დალატ ჩემ გაგიბედავის, დალატი ჩემიც ნახეო.
მოართვეს ხილი საკმელად: სიძევ, შეეკეტე ხილსაო.“
ჯერ ხილი ჰკაა ზურაბმა, მემრ პირი წახყვა ღზინსაო, თავს ადგან მელალატენი, მომსხდარნ ხყვან ყურის პირსაო.
დალატ შაუტყვა ზურაბმა, აჩქარდა, ზურნას ხსნისაო.
თუშთ მოურავის ხანჯალმა, ზურაბ, გიწვდინა ცრუსაო.
ხმლითა სცა ყვაჩიხარჩიძემ: „დაჰკარით კახის შვილსაო!“
ბარამს უბოძე, ბატონო, ზურაბის ცხენი საღარი.
ტყავ-კაბა — საგინისშვილსა, ზედ თთაღანი მაღალი;
კაცი წალაღეთ ხევსურეთ, ფშავ-ხევსურეთის ჩაფარი;
უთხროდით ხევსურთ შვილებსა, ტანთ აიყარან აბჯარი.
დაწვან ლოგინზე უშიშრად, ძილ დაიძინონ მაგარი.
მოკლეს ზურაბი საფურცლეს, აღარ მოგივათ ლაშქარი.

მე-17 საუკუნეში ხევსურებმა მონაწილეობა მიიღეს ბახტრიონის აღებაში. 1658 წელს კახეთის მმართველმა სელიმ-ხანმა ბახტრიონსა და ალავერდში თათრები დაასახლა. ამასთანავე ის ხელს უწყობდა ლეკების თარეშს და ამით გათამამებული ლეკებიც თუშების ცხვარ-საქონელს იტაცებდნენ. თუშებმა დახმარება სთხოვეს ფშავ-ხევსურეთს. ამ მოწოდებას ხევსურეთი გამოეხმაურა, რადგან თათრებისა და ლეკების გაძლიერება საფრთხეს უმზადებდა თვით ხევსურეთსაც, რომელსაც მუდმივი ბრძოლა ჰქონდა ჩრდილოეთის ამ მოსაზღვრე ტომებთან. ხევსურები გუდანის დროშით ბახტრიონისაკენ სალაშქროდ წასულან:

„როშკით მოვიდნენ ხევსურნი:
სუმელჯაურნი ცხრანია,
ამლითა — ბათაკის ძენი.
კინჭარაულნი ძმანია,

გუდანგლო ჩამოსძლოლია
ხოშარელი ხარია,
ხევსურთ, რო ზეავმა მთისამა,
წინ მაიმძღვარეს ქარია,
ქორმეშელთ, კიელთ ბიჭებსა
ღულულები ცხანია,
ხაჩატიელთ ცხენის ფეხის ხმამ
შააზრიალა მთანია“.

(ვაშა-ფშაველა, ბახტრიონი).

ფშავე-თუშ-ხევსურეთის ეს ლაშქარი შეუერთდა ზაალ ერისთავის მხედრობას და 1659 წელს მათ ბახტრიონი აიღეს, ხოლო დამარცხებული სელიმ-ხანი გაიქცა:

„ზაალ ერისთავმა შემოიფიცა საყმონი თვისნი და ფშავე-ხევსურ-თუშნი, წარუძღვანა ძე თვისი და მიუხდეს პირველად ბახტრიონს, მოსრნეს და მოსწვითეს თათარნი, მერმე ალავერდს და შემდგომად ყოვლსა კახეთსა“-ო. (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, გვ. 189).

საზოგადოდ უნდა აღინიშნოს, რომ მე-17 საუკუნის დასაწყისიდან მთაში პოლიტიკურ-ეკონომიური მდგომარეობა გართულდა, განსაკუთრებით თეიმურაზ I მეფობის დროს, როდესაც სპარსეთის მბრძანებლის შაჰ აბასის მთელი პოლიტიკა მიმართული იყო ქართლ-კახეთის დაპყრობისკენ. ამ მიზნით შაჰ-აბასი ამხედრებდა ჩრდილო-კავკასიაში მობინადრე მთიელებს, განსაკუთრებით, ქისტ-ჩაჩნებსა და ლეკებს, რათა მათში შეესუსტებინა საქართველოს პოლიტიკურ-კულტურული გავლენა და, ამავე დროს, შეეკრა დიდოეთ-ქისტეთით რუსეთისაკენ მიმავალი გზები, საიდანაც ქართლ-კახეთის მეფეები მოსკოვის მეფესთან დიპლომატიურ მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ. ამიტომ შაჰ აბასი სხვადასხვა ხერხებით ცდილობდა, ქისტ-ლეკებში შეექმნა საქართველოსადმი მტრული განწყობილება.

წინათ კი VII—XVI საუკ. მანძილზე ქისტ-ჩაჩნები და ლეკები საქართველოსთან მეგობრულ კავშირში იყვნენ და ადმინისტრაციულად ფშავე-ხევსურეთთან ერთად ისინი შედიოდნენ ხუნძახისა და პანკის-კვეტერის სამოურაოში (იხ. ვახუშტი, საქართვე. ცხოვრება, გვ. 151, 158).

ამასთანავე. ქისტეთ-ლეკეთი იმყოფებოდა საქართველოს კულტურული და სარწმუნოებრივი გავლენის ქვეშ. ამას მოწმობს ძველ

ძურძუკეთ-დლიდვეთში (დღევანდელი ქისტეთ-ჩაჩნეთში) არსებულ ქართული სტილის ძველი ტაძარი, რომელიც დაცულია ასას ხეობაში და ცნობილია თხაბა-ერდის სახელწოდებით. ტაძარი შემკულია ასომთავრული ქართული წარწერით და IX საუკ. არის დათარიღებული¹. ამავე ტაძარშია ნაპოვნი ქართული ფსალმუნის XI—XII საუკ. ხელნაწერი².

დაღესტანში კი ცნობილია ხუნძახის ქართული წარწერა³ და „დათუნია“-ს ნიში.

რომ ისტორიულ წარსულში ჩაჩნეთ-დაღესტანი და ყოფილი ზაქათალის ოლქის და ნუხის მაზრის მოსახლეობა სარწმუნოებრივად საქართველოს ეკლესიას ექვემდებარებოდა. ამას, სხვათაშორის, მოწმობს მალალაშვილის სახარების მე-14 საუკუნის ერთი მიწაწერი, საიდანაც ჩანს, რომ ეს მხარე შედიოდა ქერმუხის მთავარი ეპისკოპოსის სამწყსოში:

„ქ. ოდეს სანატრელმან მან პატრიარქმან ჩუენმან ექთიმე მოიხილა კახეთს ანწუხისა საეფისკოპოზო და მიერიოთგან გარდამოვიდა წახურს, კაკ-ელისენს და მოვლო საყდარნი... ხუნძთა, ნახჩთა, თოშეთისა, ნეკრესისა, ლაგოეთისა, ბელაქანისა, მაჭ-ფიფინეთისა, ფერიჯან-მუხას-მამრეხისა, და ყოვლისა კაკისა, ესე იგი არს; ძუელისა მოვაქნისა, ელისენისა, ვერხვიანით ზეგანით გამო ვიდრე ივრის მდინარის ჩასართავამდე აღასანსა. და ამან სანატრელმან ექთიმე გიბრძანა ქურმუხისა მთავარ ეფისკოპოსსა და ყოვლისა მთეულისა წინამძღუარსა კირილე დონაურსა გარდაწერინებად სახარებისა და წარგზავნად თუითეულისა თჳს ეკლესიისა...“ და სხვა⁴.

¹ თხაბა-ერდის ეს ეკლესია პირველად აღწერა შტედერმა (იხ. მისი Cagebuch einer Reise die im Jahr 1871 von der Granzfestug Mosdok nach dem innern Caucasus unt ernommen worden, St Petersburg. 1797, გვ. 38—40); В. Миллер, Археологич. наблюдения в области Чеченцев (Мат. по археологии Кавказа, вып. I, Москва, 1889 г., т. XII, გვ. 8—24; Д. Бакрадзе, Мат. по археологии Кавказа, Москва, 1909 г., т. XII, გვ. 25; Г. К. Мартиросян, Нагорная Ингушетия (Изв. ингуш. научно-исслед. института краеведения, Владик., 1928 г., гв. 46—48); მ. ჯანაშვილი, შესანიშნავი ნაშთი, ივერია, 1895 წ., № 132.

² Вертепов, Терский Сборник, т. VI, Владик., 1903 г., გვ. 118.

³ Е. Такайшвили, Груз. надписи на археол. предметах, хранящихся в кавк. Музее в Тифлисе (Изв. Кав. отд. Моск. археол. О-ва, вып. I, Тифлисе, 1904 г., გვ. 63).

⁴ მ. ჯანაშვილი, საქართველოს ისტორია, ტფილისი, 1895 წ., გვ. 205.

ამასთანავე ძლიერი იყო ქართული მატერიალური კულტურისა და ენის გავლენა ქისტ-ჩაჩნებ-ლექებზე¹. საყურადღებოა აგრეთვე ისტორიკოს თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობაც, რომელიც ამბობს:

„ქისტნი, ღლიღვნი და ძურძუკნი პირველ იყვნენ ენითა ქართულითა მომზრახნი და ქრისტიანენი... ლეკნი იყვნენ ქრისტიანენი და სცვიდენ ენასა ქართულსა ვიდრე თემურ-ლანგამდე (მე-14 საუკ.), რომელმანაც დაიპყრნა იგინი, მოაქცივნა მრავლისა ტანჯვითა, ლიქნითა და წყალობითა; დაუღვინნა არაბნი მოლანი და განუწესა მათ, რათა ასწავებდენ ყრმათა მათთა წერილსა არაბულისი ენისასა. მისცა მათ ბრძანება ფიცხნი არღარა კითხვად და არცაღა სწავლად ქართულისა წიგნისა რათა, არცაღა ენა ქართული იზრახებოდეს მათ შორის. მხოლოდ დაშთა ენა ქართული ლეკთა შორის ანწუხელთა, რომელნიც დღეინდელად დღემდე ზრახვენ ქართულსა ენასა... არიან ლეკთა შორის ძველად ნაშენები ეკლესიანი და მონასტერნი — რომელნიმე სრულიად თლილითა ქვითა ნაშენნი, განა აწ რომელნიმე დარღვეულნი და სხვანი უქმად, რომელნიმე მიზგიდებად (მეჩეთებად) მათდა შეცვალებულნი...“

XVI—XVII საუკუნეებში, როგორც ჩვენ აღვნიშნეთ, სპარსეთის პოლიტიკის წყალობით, ქისტეთ-ჩაჩნეთ-ლექეთი საქართველოს სარწმუნოებრივად გამოეთიშა და იქ მაჰმადიანობა შეიქრა: სარწმუნოებრივი ანტაგონიზმის გაჩაღება ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა, რომ სპარსეთის შაჰებს საქართველოს წინააღმდეგ ლექები აემხედრებინათ. ამით წათამამებულმა ლექებმა თეიმურაზ I მეფობისას დაიწყეს კახეთის აშკარა მტრობა და თეიმურაზი იძულებული იყო, მათ დასაპყრობად ჯარი გაეგზავნა:

„არამედ უკეთუ მტრობდენ ლეკნი, ამისათვის წარავლინა თეიმურაზ ომანიშვილი ქაიხოსრო: ესე შევიდა დაღისტანსა შინა და დასდგა მთასა ზედა, უწყო რბევა, სრვა და ოხრება, და ვითარ გერვინ წინაღუდგენენ, ითხოვა ბუკი თეიმურაზისა-გან, რამეთუ მოშიშარ იქნებიან უფროსად“ (იხ. ვახუშტი, საქართ. ცხოვრება, გვ. 175).

¹ А. Н. Генко, Из культурного прошлого Ингушей (Записки кол. востоковедов при Азиатском Музее Академии Наук ССР Республик, т. V, Ленинград, 1930 г., гв. 738—741).

მაგრამ ლეკები თეიმურაზს მაინც არ უსვენებდნენ. შაჰ აბასი მოსყიდვითა და სხვადასხვა დაპირებებით ლეკებს აქეზებდა კახეთის დასარბევად:

„ხოლო შაჰაბაზ მოვიდა კახეთს და მუნიდან ტფილისს ქრკ. ტდ. (304) = 1616 წ. ეზრახა ლეკთა: „რამეთუ მნებაჲ მოწყვეტა კახეთისა და რომელნი შემოვიდნენ თქვენ-კერძთა მათათა შინა, თქვენ მოსრენით და ტყვე-ყვენით იგინი და აღგავსნე მეცა ნიჭითა“; მსმენელთა მათ სიხარულით აღუთქვეს, მაშინ შაჰ-აბაზ წარმოავლინა ტფილისიდან სპანი დიდნი ხერკსა და ერწო-თიანეთსა ზედა... მოსრნა, მოსტყვევნა და მოაოხრნა, განძარცვნა ეკლესიანი... გარნა ვიეთნიმე მორჩნენ ფშავს, ხევსურეთს, თუშეთს და სიმაგრეთა... არამედ ლეკთაცა უყვეს ეგრეთ, ვითარცა აღუთქვეს შაჰ-აბაზს“ (იხ. ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, გვ. 178-179).

ლეკები განსაკუთრებით მტრობდნენ მათ მოსაზღვრე თუშ-ფშავ-ხევსურებს, სძარცვავდნენ და აოხრებდნენ მათ სოფლებს და აქედან სათარეშოდ კახეთში გადადიოდნენ. დაღესტნის აშლილობის საფრთხეს თეიმურაზ I კარგად გრძნობდა და ლეკების დასამორჩილებლად და რუსეთის გზის გახსნის მიზნით ახლა თვით თეიმურაზმა გაილაშქრა დიდოეთში:

„განიზრახა თეიმურაზ შესვლად დიდოეთს, რათა მოაქციოს კერპობისა-გან და ჰყოსცა გზა რუსეთისა და შეიწიოს იგი. შემოკრებულთა კახითა შეუხდა და შემუსრნა რაოდენიმე კოშკნი და მოსწვა დაბნები. არამედ დიდოთა მოიმწნეს ლეკნი და დაუწყეს ბრძოლა ისრითა და საგორავებითა, მოკლეს რუსთველი წინაშე მეფისა, და მასვე უამსა ცხენი თეიმურაზისა და მოწყვიტნეს მრავალნი კახნი, ივლტოდნენ და მოვიდა თეიმურაზ კახეთს მტირალი და მეტყველი: „ვაი დარბაისელ ეპისკოპოს მოწყვეტილსა“. ქრკ. ტკც (328) = 1640 წ.

ამგვარად, თეიმურაზი აქ დამარცხდა, დიდოეთი კახეთს საბოლოოდ ჩამოშორდა და ამ მიმართულებით თეიმურაზს რუსეთის გზაც დაეხშო.

ამის შემდეგ თეიმურაზი იძულებული იყო რუსეთისაკენ გზა ქისტეთ-ჩაჩნეთის მიმართულებით გაეხსნა და 1638 წელს მას იქ გაულაშქრია. თეიმურაზს ქისტ-ჩაჩნები დაუმორჩილებია და რუ-

სეთ-კახეთის გზა მას გაუხსნია¹ ხევსურეთ-ფშავ-თუშეთის თულებით, საიდანაც ის შემდეგ მოსკოვის მეფესთან დიპლომატიურ მიმოწერას აწარმოებდა.

ხევსურები მონაწილეობას იღებენ აგრეთვე თეიმურაზ I და მოსკოვის მეფის ალექსი მიხეილის ძის შორის დიპლომატიურ მოლაპარაკებაში და 1657 წელს თუშებთან და ფშავლებთან ერთად თავიანთ წარმომადგენელ ხევისბერებსაც აგზავნიან მოსკოვში და სთხოვენ ალექსი მიხეილის ძეს ქვეშევრდომობას და მფარველობას. ჩვენ აქ მოვიყვანთ ამ 1657 წლის დოკუმენტის ტექსტს:

„ქ. დიდო და ყოვლის მპყრობელო ბატონო, დიდო მეფე და ყოველთ ქრისტიანეთ ხელმწიფე, ალექსი მიხაილის შვილო ყოვლისა მპყრობელო შენის ბრძანებითა ჩვენს დედოფალს და ბატონის შვილსა კაცი ებოძა, და ჩვენი ქვეყნის კაცი დაებარებინა, რომე ჩვენც ამ დიდის ხელმწიფის ხელთა ვართო, და თქვენც ამისი ყმანი შეიქენითო და თქვენც ამას დაუჯარით თავიო, აწე... ხელმწიფე, ჩვენი ხელმწიფეც თქვენი... არის და ჩვენც თუშეთის და ხევსურეთის და ფშავის ქვეყანათა სამთა ქრისთიანთ ქვეყანასა პირთბა გვიქნია და ზურგი მოგვიბამს ერთმანეთისათვის და ელჩები გამოგვიგზავნია. ხევისბერი სოზიმე მაკსიმიი და გრიგოლ სილორიი, და პავლე ივანიი და შენი ყმანი შევექმნილვართ და თავი დაკვიკრავს. როგორც თქვენი ბრძანება იქნება, ჩვენ იმის მტნელნი ვართ: ჩვენი ერთი ღმერთი ვიცით და მეორე ხელმწიფე თეიმურაზ. ჩვენ მაგარს ალავს ვართ და არს კაცს შევებოვებით. ამდენი ხანი არის, საქართველოს ყაენი ებრძვის და ჩვენ არც შემოგვიშვია ყაენის კაცი, და სადაც მოგვიხელდება, მოგვიკლავს და მისი სარდარი გაგვიქცევია და ლაშქარი გაგვიწყვეტია; აწე, დიდო ხელმწიფე, ჩვენი ხელმწიფე ყაენმა წაახდინა და ზურგი აღარ საით გვქონდა, და მღვთისაგან ველოდებოდით, რომე ერთი

¹ ამ გალაშქრების შესახებ თეიმურაზი სწერს მოსკოვში მეფეს: „Сам я с боярами и войском отправился ради великой любви к Царскому Вашему Величеству; пошел и открыл дорогу через тускня горы, по Псавским, Кле-гудским, Хевсурским и Кистинским, по которой дороге ни посол, ни древние Иверские цари не проходили в эти горы. А с Божию силою и милостью в ц. в. (жители) всех этих гор мне подчинились и принесли мне свои старья записи и я их скрепил, и многие крестились, и теперь еще стоят церкви, иконы и колокола. Там, в Кисте мы встретились с послами в. ц. величества, но я еще более трудился, целых два месяца, пока (открыл) очистил дорогу в г., и божиею силою и милостью т. ц. величества подчинил горцев, так что они сделались мои рабами, так то и сперва было во время Льва (ლევაი კახეთის მეფე, 1520—1574 წწ.).“

М. Броссе, Переписка на иностранных языках Груз. царей с Российскими Государями от 1639 по 1770 г., СПб, 1861 წ., გვ. 29.

შენი ბრძანება და კაცი მოგვსვლიყო; აწე მოგვივიდა შენი ბრძანებაცა და ჩვენის დედოფლის კაციცა, და თქვენი ბრძანება გავგიოთავებია, და შენ შემოხვეწინვართ, და შენთვის თავი დავგიკრავს, გვიმსახურე და გვლაშქრებამ დღისით შენი ყმანი შევქმნინვართ¹.

ხევსურებმა ასეთივე დიპლომატიური ხასიათის წერილი გაუგზავნეს 1658 წელს მოსკოვში მეფე ალექსი მიხეილის ძეს:

„დიდო და ყოვლისმპყრობელო ხელმწიფე, ყოველი ქრისტიანეთ რაჯულის დამამტიციებელო, სრულეზ საქრისტიანოს საჰეთ მპყრობელო და ყოველთ ურჯულოთ გამაქარვებელო, დიდის მოსკოვის ტახტზე ჯდომილო და სრულ საქრისტიანოს ზურგო და სიძადულო, დიდებულო ხელმწიფე, ღვთიე გვირგვინოსანო, მეფეთ მეფე, დიდო მეფე, ბატონო ალექსი მიხაილის შვილო: თქვენმა მონდობილმა ქვეყანამა თუშეთმა, ხევსურმა და ფშავემა სრულ ერთობილთა თავი დავგიკრავს და თქვენს ნადგომს მიწას ვითხვევინოვართ: აგრეთვე ამას წინათაც, დიდო ხელმწიფე, ჩვენი ელჩები გაახელით და სრულად ერთობილთა თავი დავგიკრავთ და ასრე მოგახსენეთ, რომ ჩვენი ერთი ღმერთი ვიცით და მეორე საქართველოს ხელმწიფე, მეფე თეიმურაზ და ჩვენ სხვას ურჯულოს კაცის ხელქვეით არა ვყოფილვართ თუ არ ქრისტიანის ხელმწიფის ყმანი ვყოფილვართ და გვიმსახურებია და ახლა ჩვენს ხელმწიფესა ურჯულომ ყენიმა დასძლივა და რადგან ჩვენი ხელმწიფე თქვენ ხელთ ქვეშ არის, დიდო ხელმწიფე, ჩვენც თქვენს ხელთ ქვეშ შევიქნებით და არც უსიკვდილოდ ურჯულოს კაცის ყმობა არ შეგვიძლიან, თუ არ ქრისტიანის ხელმწიფის, და ახლა, მაღალო ხელმწიფე, ჩვენი ელჩები გამოზრუნებულ იყო, და ჩვენის ბატონის რძლის კაცი ივანე მაქსიმეს შვილი და თერგზე რომ მოსულ იყუნეს, ჩვენი ხელმწიფე წინ შემოჰყარდა, და ერთი ჩვენი ელჩი იქ დაქირა და ორი კიდევ გამოუშო და ერთი თავისი კაცი ივანე მაქსიმეს შვილი და ასრე გებრძანა ჩვენს ხელმწიფესა ჩვენთვის, რომე ერთი ღმერთი იცოდეთო, და მეორე, ეს დიდი ხელმწიფეო. როგორც ამისმა ბრძანებამ დაგარიგოსო, ისრე ქენითო, და სხვას კაცისათვის არამც თავი მოგადრეკიათო, ან სხვა კაცი თქვენს ქვეყანაში შემოგიშვიათო. მოვიდა ჩვენი ელჩებიც და ჩვენის ხელმწიფის გამოგზავნილი კაციცა და ჩვენთვის მრავალი წყალობა გებრძანებინა და მაგათი ბედნიერი ხელი დაუდებია, ასრე გებრძანა: ჩემი ყმანი შეიქენითო და მემსახურეთო და ვისაც ვამტერო, უმტერეთო, თუ რამ დაგქირადეს, შემატყობინეთო და ლაშქარს მოგავველებთო, და თუ ჩემი ლაშქარი გამოუძახო, ან ლეკვება ან სხვაგანთ, თქვენ მზას იყვენითო, რა ხან ჩემი ბრძანება მოგივადეს, შეიყარენით და ჩემს ლაშქარში ვაერიფენითო და მილაშქრეთო და სხვა მრავალი წყალობა გებრძანა ჩვენთვის: ღმერთმან ბედნიერის ხელმწიფის ჰირის სანაცვალონი გვამყოფოს, და მაგათი დღე ერთი ათასად იქნას: ჩვენ არა ღირს ვიყვენით, რომ ბედნიარს ხელმწიფეს ჩვენთენ წყალობა ექნა: ახლა კიდევ ელჩები ვაახელით დიდს ხელმწიფესა და რვა კაცი: ნაუბ ივანეს შვილი, პეტრო ნაუშოს შვილი, ალექსანდრე აბრამის შვილი, მიხაილ გრიგოლის შვილი, გრიგოლ მიხაილის

¹ Броссе, Переписка Грузинских царей с Российскими Государями от 1630 по 1770 г., СПб, 1861 г., гл. 74—75.

შვილი, ივანე ივანეს შვილი, სვიმონ ზაქარაის შვილი, კუზმა სვიმონის შვილი გამოგვიგზავნია და შევიტყვეთ, რომ ჩვენი ხელმწიფე თქვენთან წამოსულა და როგორაც თქვენი ბრძანება მამივთ, ისრე ვიქთ, და ისრე გამსახურებთ (იხ. M. Бродце, გვ. 229).

რასაკვირველია, ორივე ეს წერილი ნაკარნახევი იყო თეიმურაზ მეფისაგან, რომელიც ფშავ-ხევსურეთში იყო გახიზნული და მოსკოვის მეფის დახმარებით სცდილობდა კახეთიდან სპარსელების განდევნას და თავისი ტახტის დაბრუნებას. ამისათვის საჭირო იყო ფშავ-ხევსურეთის დიპლომატიური ერთ ამეტყველება

მე-18 საუკუნეში, თეიმურაზ II (1744—1760 წწ.) მეფობის უკანასკნელ წლებში, „ქართლის ცხოვრების“ ცნობით, ხევსურეთი კახთ მეფისაგან გამდგარა და მას წინანდებურად თურმე არ ემორჩილებოდა:

„ქრონიკონს უმგ (443) = 1755 წ. ამა ხანთა შინა ხევსურის ქვეყანა აღარ დამორჩილდა კახს ბატონს და პირველისამებრ აღარ მონებდნენ. ჩამობრძანდა კახეთილამ კახი ბატონი ერეკლე ქალაქს და მოსთხოვა ფარვანი მამისა თვისსა ქართველ ბატონს მეფეს თეიმურაზს, ინება ხევსურეთისა დალაშქრვა. გაისტუმრა მამამან ცხებულმან ძეი თვისი მეფე ერეკლე და გასცა ბრძანება თავადთა ქართლისათა, რათა იახლნენ თან: მიბრძანდა მეფე ერეკლე ანანურს, შემოეყარნენ იქ ქართველნი ამორჩევიით დიდებულთა შვილნი და აზნაურ-შვილნი, ზემო ქართლისანი და ერისთავები ორივე დავით და ჯიმშერ, წაბრძანდა ანანურილამ, მიბძანდა თიანეთს, იქ შემოეყარნენ ჯარი კახეთისა. ზამთარი იყო, თოვლი დიდი და გზა საჭირო, დაიქვეითეს ყოველთა, თვინიერ მეფისა და იმანცა ბევრჯერ იარის ქვეითად, მივიდნენ, ფშავნი მოეგებენ, ფშაველნი დახვდნენ, რაც იმ ქვეყანას გაეწყობოდა მოართვეს მოსართმევი, ენებად იქილამ გადასვლა ქვეყანასა ხევსურისასა: რა შეიტყეს ხევსურთ, შემოეხვეწნენ ხევსურნი და ითხოვეს დანაშაულისა მიტოვება, შეუენდო ცდომა მათი და შემოირიგა, იახლნენ უფროსნი კაცნი და მოართვეს ჯორნი, ძროხანი და ცხვარნი ფეშქაშად და დიდვეს თავს სამსახური, რაცა ძველთაგან კახ ბატონებისაგან სდებოდათ, გამოართო ბატონმა მიქველები და განუტევა ხევსურნი მშვიდობით“-ო¹.

¹ საქართველოს ცხოვრება პაპუნა ორბელიანისა. ტფილისი, 1913 წ., გვ. 218.

ამ ცნობიდან ირკვევა, რომ ხევსურეთი თეიმურაზისაგან გამდგარა, მაგრამ მემატინანეს ამის მიზეზი აღნიშნული არა აქვს. ხევსურები, ეტყობა, ბეგარას არ იხდიდნენ და მათ დასამორჩილებლად ხევსურეთში თვით ბატონიშვილს ერეკლეს გაულაშქრია. ხევსურებს წინააღმდეგობა ვერ გაუბედნიათ და ერეკლესათვის მორჩილება განუცხადებიათ და ფეშქაშიც მიუერთმევიათ. ერეკლეს ხევსურეთი შემოურიგებია, მათთვის დაუდგია სამეფო ბეგარა და ამის სიმტკიცის ნიშნად მძევლებიც წამოუყვანია. ამის შემდეგ ერეკლესა და ხევსურებს შორის კეთილი განწყობილება დამყარებულა.

ერეკლეს აქ ყოფნა ხევსურებს დღესაც ახსოვთ. გადმოცემით, ერეკლე გუდანში მისულა, გზად ღულის ვაკეზე გაუვლია და აქ შეუსვენია ორი მუხის ქვეშ, რომლებსაც ახლა უჩვენებენ. გუდანში ერეკლე ხატში შესულა და უთქვამს: მე გუდანის-ჯვრის მოძმე ვარო. ამიტომ ერეკლე თურმე თავისუფლად შედიოდა ხატის დარბაზში, სადაც სხვას შესვლა ეკრძალებოდა. დარბაზში ერეკლე ხმამალა დაიწყებდა ლაპარაკსო, ვითომც გუდანის-ჯვარს ესაუბრებოდაო. შემდეგ მეფე დარბაზიდან გამოდიოდა და ხევსურებს ამცნობდა გუდანის-ჯვრის ბრძანებას ლაშქრობის შესახებო. ხევისბერები მაშინვე აიღებდნენ გუდანის-~~[ჯვრის]~~ დროშას და სალაშქროდ ქულზე კაცი გადიოდაო. ამას ეს ხალხური ლექსიც მოწმობს:

„ავარდა ერთი ურჯულო, ნეიფი თათრის ხანიო,
 ერეკლე გუდან მოგვივა, შამოიხვივნა ყმანიო.
 თავ-თავ ხევსურსა იკითხავს: «ხევსურთ ვინა გყავთ თავიო?»
 ხევსურნი იმედას მოუვლენ: «ბედლის გაგვილო კარიო,
 გამოგვიბრძანენ დროშანი, სამივ აგვიბი ზარიო,
 ხევსურებ დაგვიმწყალობნენ, წყრომით არ გაპყვეს ჯვარიო,
 დაუპერიან ურუქსა საქალაქონი გზანიო»“ და სხვა.

ამგვარად, გუდანის-ჯვრის ყმები — ხევსურები მისივე მოძმის — ერეკლეს ყმებიც გამხდარან და ხევსურეთიც მუდამ მზად ყოფილა ერეკლეს სამსახურისათვის. ხევსურეთის შემომტკიცების მიზნით ერეკლეს ამასთანავე იქ მოუწიათლია ორმოცდაოთხი ბავშვიც და ნათლიაც თვითონვე ყოფილაო.

ერთი სიტყვით, ერეკლეს მეფობაში (1760—1798 წწ.) ხევსურები ერთგულად ემსახურებოდნენ კახეთის სამეფოს. ისინი იყვნენ

მეფის ამაღლება და მონაწილეობას იღებდნენ ერეკლეს სხვადასხვა ბრძოლებში. ასეთი დაახლოვება გამოწვეული იყო იმდროინდელი პოლიტიკურ-ისტორიული ვითარებით, განსაკუთრებით, ქისტეთ-ჩაჩნეთისა და ლეკეთის აშლილობის შიშით. მათი თარეშით აკლებული იყო კახეთის სამეფო. ამ მხრივ ხევსურეთს, როგორც მათ მოსაზღვრე კუთხეს, უაღრესი მნიშვნელობა ეძლეოდა ჩრდილოეთის საზღვრების დასაცავად. და როდესაც ერეკლე II ლეკების თარეშის ასალაგმავად მორიგი ლაშქრობა დააწესა¹, მან ამ ბეგარისაგან ფშავ-თუშ-ხევსურნი გაათავისუფლა², რადგანაც მათ ისედაც ევალებოდათ ქისტეთ-ლეკეთის საზღვრების დაცვა. თვით ხევსურეთიც დაინტერესებული იყო მეფის დახმარებით, რადგან ამ კუთხეს ქისტეთ-ლეკებთან დაუსრულებელი მტრობა ჰქონდა და ხევსურები თავდაცვისათვის მუდამ მზად უნდა ყოფილიყვნენ. ქისტ-ჩაჩნები და ლეკები სარგებლობდნენ კახეთის სამეფოს დასუსტებით, გადადიოდნენ ხევსურეთში და იტაცებდნენ: საქონელს, სარჩოს, მიყავდათ ტყვეები და სხვა. მათ წინააღმდეგ საჭირო იყო ძალა და დახმარებისათვის ხევსურეთს მეფისათვის უნდა მიემართა.

ამასთანავე საყურადღებოა, რომ შატილის მხარე სადედოფლო ყოფილა და ის დედოფლის გამგებლობაში შედიოდა. ამას მოწმობს დასტულამალის ერთი ვარიანტის მინაწერი, სადაც ნათქვამია: „მე ალექსის ძე დავით მისს უგანათლებულესობას ჩემს ხელმწიფეს და ხელმწიფას. ძეს ბატონიშვილს დავითს ფშავსა და ხევსურეთს ვახლდი. დიდად შეუვალ[ი] და საჭირ[ო] გზა ყოფილა კაცთათვის სავალად. მუნ ყოფასა ჩემსა, რაოდენიც ფშავსა ანუ სრულიად ხევსურეთსა შინა სოფელნი თვალითა ჩემითა ვიხილე, მათ სოფელთა სახელი თვითეულად ამას უკუე დასტულამისა ბოლოსა აღვწერე. ქ. ხევსურეთის სოფელნი ესენი არიან. ქ. სადედოფლო სოფლები:

- ქ. ქისტანი — სადედოფლო,
- ქ. გურო — სადედოფლო,
- ქ. შატილი — სადედოფლო,
- ქ. ხახაბო — სადედოფლო
- ქ. შიკუ — სადედოფლო.

¹ მორიგი ლაშქრის განჩინება (კრებული I, ტფილისი, 1871 წ., გვ. 141—142).
² Бутков, Материалы для Истории Кавказа, т. I, СПб., 1859 г. გვ. 288.

შემდეგ ჩამოთვლილია ხევსურეთის დანარჩენი / არა სადგლოფ-ლო / სოფლები და ბოლოს აზის თარიღი: „ალიწერა სეკდემბერსა კვ (26). წელსა ჩღბთ (1789 წ.). [დავით].

ხევსურები უშუალოდ მეფეს ემორჩილებოდნენ და მეფის კართან დაახლოებული იყვნენ. საქმისათვის ერეკლეს პირადად მიმართავდნენ და სთხოვდნენ დახმარებასა და წყალობას. ამის საილუსტრაციოდ ჩვენ აქ მოვიყვანთ ერეკლესადმი მიმართვის ხევსურის ერთ არზას:

„ქ: ღმერთმან ბედნიერის ხელმწიფის ჭირი მისცეს არხოტიონელს თქვენს ყმას გაბუჟურს ალუდაურს და მის ძმას ივანეს: ჩვენი მეზობელი ამლიონელი გარდამეკიდა დაუნაშავებელი, სასიკვდილოთა მდევს, ხევსურისა არც რჯული დაიჭერა და არც სამართალი. მე იმას ვერ მოვრჩები, სამი წელიწადი არც მახნვეინა და არც დამათესვინა. ამ წყალობას გვევდრებით: ჯუთა ერთი ვერანა აღგილია, თქვენი მამულია, ის აღგილი მიბოძეთ, იქ დავსახლდე ღმერთი გაგიმარჯვებს. მარტის 8 (8) ქსკ უაა (461) = 1773 წ.

იმ დღეს რომ ვეფხვი მოგართვი, მე ის ვარ, თუ წყალობა დამემართებოდეს ერთი ოქმი მიბოძეთ“.

ამ საბუთზე წარწერილია მეფის ასეთი ბრძანება:

„ქ. ბატონო არაგვის მოურავო — ქაიხოსრო ამ არზის პატრონს: არხოტიონელს კაცს ამ არზით რომელი აღგილიც უთხოვია იმ აღგილზე დააყენე. მარტს ი8 (18) ქკს ყაბ (462) = 1774 წ“. აზის ბეჭედი [ერეკლე] ¹.

ერთი სიტყვით, ერეკლე მეფისა და ხევსურეთის ასეთი დაახლოვება და მეგობრული კავშირი გამოწვეული იყო თავდაცვის საერთო ინტერესით, რომ გაერთიანებული ძალით მოეგერიებინათ ქისტ-ლეკების შემოტევა და ხევსურებიც ერეკლეს მოწოდებისთანავე მუდამ მზად იყვნენ ხელში გულანის-[ჯვრის] დროშით მტერზე გასალაშქრებლად:

---

¹ ეს საბუთი ინახებოდა სოფ. ჭიმლაში და ეკუთვნოდა ბესარიონ გაბუჟურის ოჯახს. საბუთი დღეს უკვე დაკარგულა. მისი ფოტო სურათი გადაღებულ იქვს მიშა სუჯაშვილს, ფოტოს მოწოდებისათვის მას მადლობას მოვასხენებ.

„ამბავ მოვიდა ბარადა: დაიძრა თათრის ჯვარით;
კაცი მაღალა ბატონმა: თავი დამჭირდა ყმისაო,
ხევსურებ ჩამომივიდნენ, თორ ქალაქ წამერთმისაო“.
სანეს შეყრილან ხევსურნი, ნარჩენნი, თემ-თემისაო,
დასვეს ბედლის-კარს ქადაგი, ლალის გუდანის-ჭერისაო,
ადგნენ წავიდენ ხევსურნი, ერთმანეთს არ უცდისაო,
ირაგვზე ჩამაწყვიან ჯარ თეთრის ხირიმისაო.
ჩაეიდეს ქუდსახელსა, ელვა დვას ჩაჩქნებისაო,
ჭეხით მოართვეს სალაში ერეკლეს მეფის შვილსაო,
ერეკლემ ხკითხა მშვიდობა, მზე ეფინების პირსაო.
გახკვირდა კახთ თავადები, ერთ ხევსურ კარგად ცდისაო,
„ეგ ნათელიძე იქნების, ერეკლე იცინისაო“.

ხევსურებს მონაწილეობა მიუღიათ ასპინძის ომში (1770 წ.), სადაც დიდი გულადობა გამოუჩენია მეფის ამაღალში მყოფ შვიდ ხევსურს. ამის შესახებ მემართიანე ასე მოგვითხრობს: „ოდეს იზილა მეფემან ირაკლი ეს ჯარები (ოსმალ-ლეკები) მიწვენილი, მაშინვე თვით გამობრუნდა რაოდენითმე ჩინებულთა და შინა-ყმითა თვისითა და შვიდითა ხევსურითა. განჰსწირა თავი თვისი და ეკვეთა ფიცხლად, ვიდრე სიკვდილამდე და იყვნენ ყოველნი მეფისთანა მყოფნი ქართველ-კახნი მხნედ და უმეტეს შვიდნი იგი ხევსურნი“-ო¹.

ასპინძის ამ ომის ამბავი და ლეკის ბელადის კონტას მოკვლა გალექსილია და მას ხევსურები დღესაც მღერიან²:

„ერეკლე ბატონიშვილი ტახტზეთ გარმამხდარაო,
იარაღები აუსხამ, ბაბლიას გადამჭდარაო;
კაცი ხევსურეთ წალალა: „თავ დამჭირდება ყმისაო“.
ქალაქს მიუა ბატონსა ჯოგი ლეგისა მგლისაო;
სურამი გადაიარეს, აწყვერისაც მიუღებისა,
აწყვერის სიმაგრეჩია ლეკები ჩაუღებებისა.
ბატონიშვილი შეწუხდა „ჯარ რაით გამიწყდებისა!“
ხევსურებ მაახსენებენ: „დღეს ჩვენი გადაგვხდებისა!“
ჩამეერჩივნენ ხევსურნი, ერეკლე ჩამოჰყვებისა,
ლოხაურშივილ სუმბატა ხმლიან კაცთ წინ უძღვებისა,
ერეკლე ბატონიშვილსა პირზს მზეი ეფინებისა,
მოუკლავ კონტა ბელადი, გლეხი არ ეკადრებისა“.

¹ ო მ ა ნ ხ ე რ ხ ე უ ლ ი ძ ე , საქართველოს ცხოვრება, ტფილისი, 1913 წ., გვ. 265.

² რ. ე რ ი ს თ ა ვ ი , ასპინძის ომი, ტფილისი, 1870 წ.; მისივე, ქართული ხალხური პოეზია, კრებული, 1888 წ.; ა. შ ა ნ ი ძ ე , ხალხური პოეზია, I, ხევსურული, ტფილისი, 1931 წ., გვ. 19.

ხევსურები იბრძოდნენ აგრეთვე კრწანისის ველზე ალა-მაჰმად ხანის წინააღმდეგ 1795 წელს. ხევსურებს ეს ისტორიული ამბავი ახლაც ახსოვთ და, როდესაც არავის ერისთავს ქაიხოსროს ერეკლეს ბრძანებით ხევსურეთი სალაშქროდ გამოუწვევია, შეიარაღებული ხევსურები მაშინვე მეფის კარზე გამოცხადებულან. ერეკლეს მათთვის სალამი მიუცია და უთქვამს:

„მიშველეთ, ჩემო ხევსურნო,
უნჯრი ყმანი ხართ ჩემნია,
ფულს მოგცემთ მაგოდენასა,
რო არ ზიღევდას ცხენია“.

მეფისაგან ფულის შეძლევა ხევსურებს სწყენიათ და ასე უბასუხნიათ:

„თავს ვერ გაგიხრით ხევსურნი,
უნჯნი ყმანი ვართ შენნია;
თეთრს ვინც აიღებს ხევსურნი,
ვინაც მახილას ხელია,
გაუწყრას, ნეფე ერეკლევ,
ის სალოცავი ჩვენია!“

ამის შემდეგ მეფის ბრძანებით ხევსურებს კრწანისისაკენ გაულაშქრიათ:

„ღეემზადენით, ხევსურნო,
ჩაჩქნებ დაიდგით თაფზედა,
თათრების მალოდინი გვოქვ,
გან ვსხედვართ ლუღის სმაზედა?
გაგვიძგელ; ნეფე ერეკლევ,
წავდგათ კრწანისის გზაზედა!“

კრწანისის ბრძოლაში ერეკლეს ცხენი წაქცევია და მეფეს მოსაკლავად თათრის ლაშქარი მიხვევია, მაგრამ ხევსურებს მტრები ხმლებით გაურეკიათ და მეფეც სიკვდილისაგან დაუხსნიათ¹.

კრწანისის ველზე დამარცხებას ჩქარა მოჰყვა თვით ერეკლეს სიკვდილი. ხევსურებმა ერეკლე ასე დაიტირეს:

¹ ბ. გ. გაბუჯრი, ხევსურული მასალები, ქარ. საენათმეც. სზა. ეურ. წელიწდეული 1—11, 1923—1924 წ., ტფილისი, 1925 წ., გვ. 163.

„ვერ გვიგეთა, ქართველნო,
შაგეხნათ რკინის კარია:
აღარა გყავთ ნეფე ვრეკლე,
არც მისი საომარია,
დამდგარა ბაირახები,
აღარ ჰქვს ზარბაზნია!
მცხეთას დგას თეთრი საყდარი,
გვერდზე ჩაუღის მტკვარია,
შიგა დგას ოქროს ლოგინი,
შიგ ნათობს კელაპტარია,
შიგა დგას კუბო ოქროსი,
გამოსახული ჭვარია“.

მაგრამ ვრეკლეს სიკვდილის შემდეგაც არ დაუკარგავს ხევსურეთს თავისი პოლიტიკური მნიშვნელობა და ის მე-19 საუკუნის ისტორიაშიც მონაწილეობს.

დიდი პოლიტიკური გართულება კავკასიაში და, კერძოდ, საქართველოში მოჰყვა რუსეთთან შეერთებას (1801 წ.), რომელმაც გამოიწვია მთიულეთის ამბოხება, ალექსანდრე ბატონიშვილის განდგომა და შამილის ბრძოლები.

ღარიალის ხეობით შემოჭრილმა თვითმპყრობელური რუსეთის დამპყრობელმა ჯარებმა და კაპიტან-ისპრავნიკებმა სხვადასხვა ბეგარით მეტად შეავიწროვეს სამხედრო გზაზე მცხოვრები მოხვედრები და მთიულები. მეფის მოხელეებს ეს მთიელები იძულებით სამუშაოზე გაჰყავდათ. ავიწროებდნენ ბეგარით, ართმევდნენ სარჩოს და ურჩობისათვის სასტიკ ფიზიკურ სასჯელს აყენებდნენ. ბოლოს მთიელებმა მოთმინება დაკარგეს და ამბოხების დროშა 1804 წ. პირველად მოხვედრებმა და მთიულებმა ააფრიალეს¹. მთიულებსა და რუსის ჯარს შორის დაიწყო სასტიკი შეტაკება. ფშავ-ხევსურეთი ჯერ განზე იდგა, მაგრამ ლელავდა და მზად იყო მონაწილეობის მისაღებად. ხევსურეთის ეს თავშეკავება იმით აიხსნებოდა, რომ ამბოხების ფრონტი მოშორებით იყო და რუსეთისაგან ხევსურეთს ჯერ-ჯერობით საშიშროება არ მოელოდა. მაგრამ ხევსურები იმასაც კარგად გრძნობდნენ, რომ მთიულ-მოხვედრეთა დამარცხების შემდეგ მათ თავისუფლებასაც საფრთხე მოელოდა.

¹ ალ. ფრონელი, მთიულეთი, 1804 წ., ტფილისი, 1896 წ.; ს. მაკალათია, მთიულეთი, სახელგამი, 1930 წ.

მეამბოხე მთიულები ფშავ-ხევსურეთს დახმარებას სთხოვდნენ. ამათგან და ისინიც მონაწილეობის მისაღებად ემზადებოდნენ. ამის შესახებ ფშავ-ხევსურეთის იმდროინდელი ბოქაული ჩოლოყაშვილი სწერდა საქართველოს გამგებელს ვოლკონსკის: „ხევსურები და ფშავლები აჯანყებას აპირებენ, არ მიგონებენ და არ ვიცი, როგორ მოვიქცეო“¹.

ბოლოს, 11 ივლისს, ხევსურებმა გადაწყვიტეს ამბოხებაში მონაწილეობა მიეღოთ და დაადგინეს, პირველად აეკლოთ დუშეთი და იქ მყოფი რუსის ჯარი ამოეწყვიტათ. ამ კრებას დასწრებია 800 ხევსური, მათში 300 კაცს თავი შეუქცევებია და მთავრობის ერთგული დარჩენილა, 500 კაცი კი აჯანყებაში ჩაირეულა (АКТЫ, т. II, გვ. 320), მაგრამ მეამბოხენი ხევსურების ამ მცირე რიცხვით არ კმაყოფილდებოდნენ და მოითხოვდნენ, ამბოხებაში მთელ ხევსურეთს მიეღო მონაწილეობა. ხევსურეთი ცნობილი იყო თავისი გულადობით და მეამბოხენი ფიქრობდნენ ხევსურების მომხრობით რუსის ჯარის დამარცხებას. ამიტომ მთიულ-მოხვევებმა ხევსურეთში მოციქულები ისევ გაგზავნეს და სთხოვეს, მთელ ხევსურეთს მიეღო მონაწილეობა. ამაზე ხევსურეთი ყოყმანობდა და გადაჭრილ პასუხს არ იძლეოდა (АКТЫ, т. II, გვ. 322; ფრონელი, გვ. 159).

ეს ამბავი რომ გაიგო გაბრიელ ყაზბეგმა, რომელიც მონარქიული რუსეთის დიდ ერთგულებას იჩენდა, მაშინვე თავისი კაცები აფრინა ხევსურეთში, რომ ხევსურეთი ამბოხებაში არ ჩაირეულიყო. ხევის მოურავ გაბრიელ ყაზბეგს, როგორც მთის ძლიერ მებატონეს, ხევსურებში დიდი გავლენა ჰქონია და მათი თავშეკავებაც უფრო გაბრიელის პატივისცემით იყო გამოწვეული. გაბრიელის მოციქულები ხევსურეთში ხელცარიელი არ მისულან. საჩუქრად მიუტანიათ კარგი ძღვენი და ფული და გაბრიელის პირით უთხოვიათ, ამბოხებაში მონაწილეობა არ მიეღოთ. ეტყობა, ქრთამს გაუჭრია, სალაშქროდ გამზადებული ხევსურები დაშლილან და ყაზბეგისათვის ფიციც მიუციათ, აჯანყებაში მონაწილეობას არ მივიღებთო. ამის სიმტკიცის ნიშნად გაბრიელისათვის ხევსურებს თავიანთი დროშაც კი გაუგზავნიათ (იხ. ფრონელი, გვ. 160).

მაგრამ 13 ივლისს, როდესაც მეამბოხეებმა გადაწყვიტეს ყაზ-

¹ Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией, Тифлис, 1868 г., т. II, гв. 321.

ბეგის ციხე-დარბაზში შეხიზნული რუსის რაზმის ამოწყვეტა, მოხაწილეობის მისაღებად 700 ხევსური გადმოსულა და მდინარე სნოს პირას დაბანაკებულა. ხევსურების მოსვლას შეამბოხებები გაუშხნევებია და ისინიც ციხის გარემოცვას შესდგომიან. გაბრიელს ხევსურების მეთაურებისათვის ახლაც საჩუქრები გაუგზავნია და უთხოვია: „ნუ გასტეხავთ ერთგულების ფიცს და ჩემს მტრებს ნუ მიემხრობითო“. ამის გამო ხევსურები თავს იკავებდნენ და ნეიტრალობას იჩენდნენ.

ხანგრძლივი მოლაპარაკების შემდეგ, 17 ივლისს, ხევსურები შეამბოხებთან შეთანხმებულან და მოუთხოვიათ: „ციხეში მოპოვებული ქონება მონაწილეთა შორის თანაბრად გაეყოთ, მხოლოდ რუსებს ნუ დაეხოცავთო“. ხევსურებს გაბრიელთან საქმის გამწვავებისა შინებიათ და ამიტომ მოითხოვდნენ რუსის სამხედრო ტყვეებისათვის სიცოცხლის შენარჩუნებას.

შეამბოხებებმა ხევსურებთან ერთად ციხე ჩქარა აიღეს და რუსები დაატყვევეს. მოპოვებული ნადავლიც პირობისამებრ გაიყვეს. ხევსურების საქმეში ჩარევამ მეტად დააფიქრა გაბრიელ ყაზბეგი და საქართველოს გამგებელი ვოლკონსკი, რადგანაც მოსალოდნელი იყო მთელი ხევსურეთის ამბოხებაც. მით უმეტეს, მოხევეებმა და ხევსურთა ერთი ნაწილი ანანურის აკლებას აპირებდნენ და შემდეგ ქსნის ხეობით ქართლში შეჭრას.

ეს გარემოება საფრთხეს უმზადებდა თვით რუსეთის ბატონობას ჩვენში. ამან მეტად შეაშფოთა მეფის ხელისუფლება, რომელიც ახლა ცდილობდა შეამბოხეთა ბანაკიდან ფშავ-ხევსურეთი როგორმე გამოეთიშა. ამ მიზნით ვოლკონსკიმ ძღვნითა და საჩუქრებით ფშავ-ხევსურეთში გაგზავნა ალექსანდრე მაყაშვილი და დავით ქობულაშვილი. ვოლკონსკის ამ ელჩების დიპლომატიობას, ქრთამს და საჩუქრებს ეტყობა ჩქარა გაუჭრია და ხევსურეთის თემებს 1804 წლის 29 ივნისს იმპერატორის ერთგულებაზე წერილობითი პირობა დაუდვიათ:

„ჩვენ გუდანის, ლულის და ბლოს ხევსურნი ვიქნებით ერთგულნი ყოვლად მოწყალე ხელმწიფისა, როგორც ვართ ერთგულნი ზუენის ხატის გუდანის-ჯგრისა. თავდებად გაძლევთ გუდანის-ჯვარსა, წმინდა გიორგის ხატსა და კაცთაგან — ნათესავთა ჩვენთა, თიანეთის მცხოვრებთ ხახმაძეებსა და მათურელებსა, რომ შეამბო-

ხე მითულებს არ მივემხრობით და არ ვიზრუნებთ მათთვის. და რადგან ეგენი გახდნენ მოღალატენი ხელმწიფე იმპერატორისა, ჩვენ ეგენი გულიდან ამოგვირეცხია“-ო. ასეთივე წერილობითი პირობა გაუგზავნიათ ხახმატელებსა და ბისოელებსაც ვოლკონსკისათვის (იხ. АКТЫ, II, გვ. 325).

ეს ხელშეკრულება არ იყო გულწრფელი და ხევსურეთის ნებდისყოფის გამომხატველი, არამედ ნაკარნახევი უნდა ყოფილიყო ვოლკონსკის ქრთამით მოსყიდული გუდანისა და ხახმატის ხევისბერებისაგან, რომლებიც ვოლკონსკის ერთგულებაზე ხევსურებს გუდანის-ჯვარზე აფიცებდნენ. ამგვარად, ვოლკონსკიმ თავის მიზანს მიადღწია და ხევსურეთის ჩამოშორებით შეასუსტა მემამბოხეთა ბახაკი.

როდესაც მემამბოხეთა სათავეში ტახტის მაძიებელი ბატონიშვილები იულონი და ფარნაოზი მოექცნენ, ახლა მათ მოუწოდეს ფშავ-ხევსურეთს რუსების წინააღმდეგ გასალაშქრებლად. ბოლოს თვით ფარნაოზი გადავიდა ხევსურეთში და სთხოვდა რუსებთან ბრძოლაში დახმარებას, მაგრამ ხევსურები, ეტყობა, ბატონიშვილის საქმეს წაგებულად სთვლიდნენ, ვოლკონსკის შიშით ვერ ბედავდნენ პირობის დარღვევას და უარზე იდგნენ (იხ. АКТЫ, II, გვ. 143).

ასეთივე მოწოდების ფირმანს უგზავნიდა ხევსურებს სპარსეთში გადახვეწილი ალექსანდრე ბატონიშვილი. ჩვენ აქ მოვიყვანთ ალექსანდრეს ამ ფირმანის ტექსტს:

ქ. ჩვენ მაგიერად ერთობლივ ხევსურთ ასე ეუწყოსთ: მერე ჩვენი ანსავი ესრეთ იუწყეთ: ჩვენს მოწყალეს ხელმწიფეს როდესაც ვიახელით და ჩვენი საჩივარი მოვახსენეთ, ხელმწიფემ მაშინვე თვისის ურიცხვის მოწყალებით მთელს ერანში ბრძანებები გასცა და საქართველოში წამობრძანების თადარიქში შევიდა. სხვა რიგათაც მრავალი წყალობები მოიღო ჩვენზედა და ჩვენთან მყოფს თავადებზედა თერთით, ხალათებით, ცხენებით, იარაღებით თუ სხვა წყალობაებით. ასეთი წყალობები მოიღო ჩვენზედ და ასეთი პატივი მოგვცა, რომ არა ერანის ხელმწიფეს ჩვენ მამაპაპაზედ ამისთანა წყალობა არ მიუღია და არც ამისთანა პატივი მიუღიათ და არც სხვას დროს სხვას ხელმწიფისაგან თავადებს ამისთანა წყალობა არ მიუღიათ, როგორითაც ჩვენთან მყოფთ წყალობაები მიიღეს, ყოვლის აღგილებილამ ორმოცის დღის ნავროზს წინათ ჯარები მოიყვანეს და ჯარების ხანი ნახა ხელმწიფემ და თავის უფროს შვილს აბაზ მირზას დიდროვანი

ჯარები უბოძა და ჩვენც თან გვაახლა და მარტის ოცდა-რგას თეგრანიდამ გამოვედით და მანდეთვენ წამოვედით. ჩვიდმეტს დღეს უკან თითონ ხელმწიფეც დიდროვანის თავისის ზღვისებრის მღელვარის ჭარებით მანდეთვენ წამობრძანდებდა. ჩვენ ამას გწერთ, რომ რადგანაც ხელმწიფემ ურიცხვი მოწყალეობა მოიღო და ჩვენის ოჯახის ამამგდებლის მანდედამ გაყრა ინება, თქვენ არამც და არამც ასეთი საქმე ჰქნათ, რომ დიდებულის ხელმწიფის რისხვა თქვენს თავზედ მოასწიოთ და საქართველოს წახდენის მიზეზი შეიქნათ და ან თქვენი ცოლი და შვილი დატყვევოთ. ათას სამასი წელიწადი არის, რომ ჩვენი ოჯახი საქართველოს მეფენი ყოფილან და ერანის ხელმწიფის ყმანი, თქვენს მამათა და პაპათ ყოველთვის ჩვენი ოჯახისათვის და ჩვენის მამაპაპათ წინ სისხლი დაუღვრიათ თქვენს მამაპაპას. თქვენ ასეთი საქმე არა ჰქნათ, რომ თქვენი ოჯახიც დაღუბოთ და თქვენი ნამსახურობაც და სისხლის დაღვრაც ჩაატაროთ, ესენი ლეკები ხომ არ არიან: ხუთი ათასი კაცი არ არის, ათი ათასი და ოცი ათასი; ყანდარი და ყანდარ ზევით მთელი ერანი მანდ მოდის. ღმერთმა ხომ იცის, რომ ან უნდა მანდ ამოწყდნენ და ან მანდედამ რუსები გარეკონ. თქვენ ახლაც ყველანი ჩვენთან წამოდით და მოგვეგებნით. ორპირად მოდის ჭარები, ერთს ჭარში ყვენი ბრძანდება და მეორეს ჭარში შაჰზადა; ერთი ყარაბაღის გზაზედ მოვა და ერთი გოგჩაზედ. ჩვენც იმ დროს ან ყვენთან ვიქნებით ან შაჰზადასთან; რომელიც გზა გეახლოებოდეს და ამჯობინოთ, იმ გზაზე წამოდით და წინ მოგვეგებნით. ხელმწიფის ფარვანიც მოგვიტო ხათრი ჭამობისა და დრო ეს არის, წამოდით. ხელმწიფის წყალობაც დიდი დაგემართებთ და, როგორცადაც რომ თქვენი მამა პაპანი ერთგულნი ყოფილან. უმეტესად ერთგულად აღმოჩნდებით. თუ ამ ჩვენს რჩევას დასჯერდებით და მოხვალთ ხომ კარგია, თუ არადა თქვენ იცით, ღმერთმა ხომ იცის, რაც ამ წიგნში მოგვიწერია სწორე და კეშმარტივია, ყოველივე თითო ამისი პირი ქართლსა და კახეთში ყველასათვის მიგვიწერია და ჩვენი ვალი აგვიხდია და ახლა თქვენ იცით. მარტის 3 (6) ქკს უქპ (492=1804 წ.). აზის ბუქედი (ალექსანდრე).

მეფის ძე თეიმურაზ სიყვარულით მოგიკითხავთ; თუ ჩვენს ანბავს იკითხავთ, ჩვენც ამათს უმაღლესობას ბიძა ჩვენსა ვახლავართ და ხელმწიფისაგან ასეთი მოწყალეობა მიადგა ბიძა ჩვენსა, რომ არას ჩვენს მამა პაპას ხელმწიფის ასეთი წყალობა არ მისდგომიათ. ახლა თუ ჩემს რჩევას დაიჯერებთ, ახლაც ამათს უმაღლესობას იახელით. ღმერთმან ხომ იცის ხელმწიფისაგანაც და მამის ჩვენისაგანაც დიდი წყალობა დაგემართებთ, და თუ ამ ჩვენს რჩევასა არ დაიჯერებთ და არ მოხვალთ, საუკუნოთ თქვენს ოჯახს დააქცევთ, და ახლა თქვენ იცით. აზის ბუქედი ქ. მეფის ძე თეიმურაზი.

¹ ეს საბუთი ინახება საქართველოს ცენტრ. არქივში (იხ. მასალები ალექსანდრე ბატონიშვილისა № 145).

1804 წლის ოქტომბერში მთიულეთის ამბოხება დამარცხდა. რუსეთის თვითმპყრობელობის მხედრობამ გაიმარჯვა. მხოლოდ სპარსეთში გადახიზნული ალექსანდრე ბატონიშვილი ტახტის დამტყუანების იმედს მიანიც არ კარგავდა და სპარსეთის დახმარებით ცდილობდა, ამბოხების ნაპერწკლები საქართველოში არ ჩაეფერფლა. ამ მიზნით ალექსანდრე განაგრძობდა საიდუმლო მიმოწერას მთიელებთან და კახეთის მემამბოხე ჯგუფებთან.

1812 წელს დაიწყო კახეთის ამბოხება და მემამბოხეებმა ალექსანდრეს თხოვეს შეთაურობა. თავისი ამალით ერევნიდან ალექსანდრე კახეთში გადმოვიდა, მას მიემხრო თვითმპყრობელობით უკმაყოფილო თავად-აზნაურობის ერთი ნაწილი, ალექსანდრეს მიემხრნენ აგრეთვე ფშავ-ხევსურები, ქისტ-ჩაჩნები და ლეკები, რომელთა დახმარებით ის სამხედრო გზის ხელში ჩაგდებას ცდილობდა, რომ ეს გზა რუსეთის მხედრობისათვის დაეხშო. დაიწყო ბრძოლები, მაგრამ რამდენიმე შეტაკების შემდეგ დამარცხებული ალექსანდრე იძულებული იყო კახეთი დაეტოვებინა და ერთგულ ხევსურეთს შეხიზნებოდა. ხევსურეთში ალექსანდრე შატილში დაბინავდა და აქედან ცდილობდა რუსებზე ხელახალ შეტევას. შატილი თავისი მდებარეობით ბუნებრივ სიმაგრეს წარმოადგენდა, იგი აგრეთვე გამაგრებული იყო მრავალსართულიანი ქვიტყირებით. თვით ხევსურებიც ალექსანდრეს ერთგულად იცავდნენ.

ამასთანავე შატილი ქისტ-ლეკების საზღვარზე იყო, საიდანაც ალექსანდრეს მიმოწერა ჰქონდა ჩრდილო-კავკასიის მთიელებთან, ერევნის ხანებთან და სპარსეთთან, რომლებსაც სთხოვდა ლაშქრობა და იარაღით დახმარებას. შატილში გამაგრებული ალექსანდრე კახეთსაც ამბოხებისაკენ მოუწოდებდა. ამიტომ კავკასიის იმდროინდელმა მთავარმართებელმა რტიშევმა გადაწყვიტა ხევსურეთისაკენ გალაშქრება და შატილიდან ალექსანდრეს გაძევება, რომ ამით ბოლო მოეღო ყოველგვარი ამბოხებისათვის.

ამ ძნელი ლაშქრობის ხელმძღვანელობა მიენდო გენერალ-მაიორ სიმონოვიჩს და ისიც სამზადისს შეუდგა. რათა ფშავლები ხევსურებს არ მიმხრობოდნენ და ხევსურეთში მიმავალი რუსების ჯარისათვის გზა არ შეეკრათ, მთავარმართებლის ბრძანებით კახეთში დაბინავებული ფშავლების ცხვარი ამანათში გარეკეს და ფშავლებს აუკრძალეს მარილის ბარში ყიდვა და ფშავში გადახი-

ვა. ამით ფშავლები დაფრთხნენ და იძულებული გახდნენ რუსეთის მხედრობა ფშავში უვნებლად გაეტარებინათ. 1813 წლის 23 მაისს რუსის ჯარი სიმონოვიჩის, ტიხონოვსკის, სტალისა და ორბელიანის სარდლობით ხევსურეთისაკენ დაიძრა, 30 მაისს ჯარი ლეზბაისკარით არდოტის ხეობაში გადავიდა.

რუსის ჯარს გზადაგზა ძლიერი შეტაკება უხდებოდა ხევსურებისა და ქისტების რაზმებთან, ხევსურები თავიანთ ვიწრო ხეობებში მამაცად იბრძოდნენ და რუსის ჯარს წინსვლა უძნელდებოდა. ლეზბაისკარიდან სიმონოვიჩმა ალექსანდრეს წერილი მისწერა, რომ ის რუსეთის მხედრობას დანებებოდა, მაგრამ ხევსურებმა გაგზავნილი ელჩი გზაში მოჰკლეს და ამ წერილზე ალექსანდრემ სიმონოვიჩს პასუხიც არ გასცა. ამაზე გაბრაზებული გენერალი შატილისაკენ დაიძრა. სოფ. გუროში მოხდა დიდი ბრძოლა ხევსურებსა და რუსის ჯარს შორის. ხევსურებმა გუროს ვიწრო ხეობა გაამაგრეს და მოზღვავებული რუსის ჯარს, რომელსაც ოთხი სარდალი ხელმძღვანელობდა, მამაცურად შეებრძოლნენ. ხევსურებს აქ ქისტის ლაშქარიც მიეშველა და მათ რუსის ჯარს დიდი ზარალი მიყენეს; მაგრამ რუსის ჯარის სიმრავლემ და უკეთესად შეიარაღებამ მცირერიცხოვან მთიელებს სძლია; გამარჯვებულმა სიმონოვიჩმა გუროელებზე შური იძია, სოფელი გურო რუსის ჯარმა გაანადგურა და მიწასთან გაასწორა.

სიმონოვიჩი ახლა შატილისაკენ გაემართა. ალექსანდრე თავისი ამალით მაშინვე ქისტებში გადავიდა და აქედან ერევნისაკენ გაეშურა. შეტაკების შემდეგ შატილიც იძულებულ გახდა ქედი მოეხარა სიმონოვიჩის ჯარის წინაშე და ამაყმა ხევსურეთმა პირველად იგრძნო დამარცხებისა და იმედის გაცრუების მთელი ტრაგედია. მან თვითმპყრობელობას მორჩილება განუცხადა¹.

ხევსურებს ეს ამბავი დღესაც ახსოვთ და მას გუროელები და შატილიონები მწუხარებით იგონებენ.

შატილში ალექსანდრეს უცხოვრია ბაბლია ჭინჭარაულის ქვიტკირში. ეს სახლი დღესაც დაცულია, მას მხოლოდ წინაკედელი აქვს მორღვეული. ალექსანდრეს შატილში ერთგული სამსახური-

¹ Акты археографической комиссии, т. V, 632, гл. 531—537; Потто, Утверждение Русского владычества на Кавказе, т. II, Тифлис, 1901 г., глава XXI, гл. 405—426.

სათვის ზოგიერთი ოჯახისათვის წყალობის წერილი უბოძებია. სწორედ მატილში ნანაისძე თოთიასძე ჭინჭარაულის ოჯახში ახლაც ინახება ერთი ასეთი წერილი, რომელშიც წერია:

„ქ. ჩვენ ს-დ საქართველოს მეფის ძემ ალექსანდრე ესე წყალობის წერილი გიბოძეთ შენ განას შვილს განას და შვილსა შენსა ბათაკას და აბულეთს, ასე რომ ჩვენა ხევსურეთს შადილს (შატილს) ყოფნაში დიდად ერთგულად გვემსახურე. ამისათვის ჩვენც ეს წყალობის წერილი გიბოძეთ. ღთით ჩვენს ქვეყანაში რომ შესვლა გვეღირსება, მაშინ სამს ლიტრას გაკეთებულს სპილენძს ყოველ წელიწადს გიბოძებო და ხუთს ტანს ფართალს; და ჩვენს საბრძანებელში ყველგან გვევლებოდეს ქართლში, კახეთში და ქალაქში რჯულიანში და ურჯულოში რომ ვერავინ დაგიშალოს და ვერცავინ გისაყვედუროს და არც შენის სავაჭროს ბაჟი გეთხოვებოდეს, გქონდეს და ღ თნ ჩვენს ერთგულებაში მოგახმაროს. თებერვალს კე (25) ქკს ფა (501)=1813 წ. აზის ბეჭედი [ალექსანდრე] ¹.

ასეთივე წერილი ალექსანდრეს უბოძებია მატილში ხირჩლა და ვაჟია ჭინჭარაულებისათვის და მასში სხვათა შორის წერებულა: გიბოძებია სამი ლიტრა გაკეთებული სპილენძი, თავ-ფეხამდე ტალავარი, მარილი და ტყვია-წამალიო. ეს წყალობის წერილი დღეს უკვე დაკარგულია. ალექსანდრეს წყალობის წერილი უბოძებია აგრეთვე ხახმატელებისათვის: აი ამ წყალობის ტექსტიც:

„ჩვენ საქართველოს მეფის ძემ ალექსანდრემ ესე წყალობის წერილი გიბოძეთ თქვენ ერთობით ხახმატელთ. ასე რომ ჩვენს ხევსურეთს ყოფაში დიდად ერთგულად გვემსახურეთ, თქვენც ამისთვის ეს წყალობის წერილი გიბოძეთ. როდესაც ღ-თ ჩვენს ადგილს მისვლას გვაღირსებს, თქვენ ქალაქსაც გვევლებოდესთ ქართლშიაც და კახეთშიც და თქვენი დამშლელი არავინ იყოს და კიდევაც ჩვენგანაც წყალობა დაგვემართება და კიდევ გათარხნებთ. იანვარს იე (15) ქკს ფა (501)=1813 წ.

აზის ბეჭედი ალექსანდრე ².

¹ ეს წერილი ახლა დაცულია საქართ. მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში.

² ეს წერილი დაცულია საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

შატილელებს მონაწილეობა მიუღიათ აგრეთვე შატილელთა ბრძოლებში. 1843 წელს შატილში გადმოსულა თავისი ლაშქრით შამილის თანამებრძოლი ცნობილი ახვერდი-მაჰმადი (ხევსურულად აჰმედ-მაჰმედი) და შატილისათვის მორჩილება მოუთხოვია. შატილელებს ამაზე უარი უთქვამთ და თავიანთ ქვიტკირებში გამაგრებულან. ლეკებთან ბრძოლა სამი დღე-ღამე გაგრძელებულა. ბოლოს ხევსურებს ქვიტკირის სარკმლიდან ნიშანში ამოუღიათ თვით ახვერდი-მაჰმადი და მოუკლავთ.

ამის შემდეგ დამარცხებული ლეკის ჯარი უკანვე გაბრუნებულა. ამ გამარჯვებისათვის შატილელებს საჩუქრად მეფის მთავრობისაგან მიუღიათ ჯვარ-მედლები, რამდენიმე ფუთი პური და თოფის წამალი. გამარჯვების აღსანიშნავად მთავრობის განკარგულებით აქვე აუგიათ პატარა ეკლესია, რომლის კედელში ჩაუსვამთ ქვა ასეთი რუსული და ქართული წარწერით: „უმაღლესისა ბრძანებისამებრ ჯილდოდ შატილელთად დამარცხებისათვის ახვერდი მახამედის და მისთა შეყრილთა ჯართასა ჩემგ (1843 წ.) წელსა შინა, აღშენებულ არს ჩემთ (1849) წელსა განკარგულებითა კნიაზის ნამესტნიკისათა“. ეს წარწერა დღეს დატანებულია კერძო პირის სახლის კედელში.

მე-19 საუკუნის სამოციან წლებში დამთავრდა კავკასიის გმირული ბრძოლების ეპოპეა და ჩვენში დამყარდა მონარქიული რუსეთის ბიუროკრატიული რეჟიმი. ამასთანავე რუსეთის კაბიტალის შემოჭრამ ხელი შეუწყო ახალი სოციალური ჯგუფების წარმოშობას და საზოგადოებრივი ცხოვრების გარდაქმნას.

საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების ამ განვითარებას ჩამორჩა ხევსურეთი, რომელიც მომწყვდეული იყო კავკასიონის მთებში და უჯზოობის გამო ის დღემდის მოკლებული იყო კულტურულ ცხოვრებას.

3. ეკონომიკური მდგომარეობა

ხევსურეთი ეკონომიკურად ჩამორჩენილი კუთხეა, სადაც ნატურალური მეურნეობა ჯერ კიდევ არ მომსპარა. ხევსურები უმთავრესად მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობას მისდევენ, მაგრამ

სოფლის მეურნეობის ორივე მნიშვნელოვანი დარგი, არახელსაყრელი ბუნებრივი პირობების გამო, განსაზღვრულია და აჭაურ მცირერიცხოვან მოსახლეობასაც ვერ აკმაყოფილებს.

ხევსურეთი მაღალმთიანი და ცივი ქვეყანაა და მისი კლიმატური პირობები ხელს არ უწყობს მიწათმოქმედების განვითარებას, მით უმეტეს, იმ პრიმიტიული იარაღებითა და საშუალებებით, რომლებითაც ხევსურები დღემდის მუშაობდნენ. ამასთანავე, საყანედ ვარგისი მიწა ერთობ მცირეა: ხევსურეთის ფართობის ნახევარზე მეტი კლდეებსა და მყინვარებს უჭირავს.

მაგრამ, სანამ შევეუდგებოდეთ ხევსურეთის ცალკეული მეურნეობის დახასიათებას, საჭიროა გავეცნოთ მის მიწათმოქმედებლობის სისტემას.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ხევსურები წარსულში თემურ წყობილებას არ გასცილებიან და მათი ეკონომიკური ცხოვრება დაფუძნებული იყო თემურ მიწათმოქმედებლობაზე. წინათ თვითელი თემი ფლობდა ხევსურეთის განსაზღვრულ ნაწილს, რომელიც მის საკუთრებას შეადგენდა. თემში შემავალი გვარები და მეკომურები მას თავისი სისხლით იცავდნენ. სათემო მიწა თემის საზოგადო საკუთრება იყო, იგი საერთო შრომით მუშავდებოდა და სარჩოსაც მეკომურები თანაბრად ინაწილებდნენ. მაგრამ მოსახლეობის ზრდასთან ერთად ეს თემური მყუდროება ხევსურეთში ირღვეოდა, მომრავლებული თემი თავის მოთხოვნილებას ვერ აკმაყოფილებდა და, სარჩოს მოპოვების მიზნით, იძულებული იყო თემის მამული გაეფართოებინა, ან ნამრავლი აქედან სხვაგან გასახლებულიყო.

ორივე ამ პროცესს ხევსურეთის ისტორიულ წარსულში ადგილი ჰქონია. მე-18 საუკუნეში ხევსურები ერეკლე მეფეს სთხოვდნენ ჭუთაში და ართხმოში გადასახლების ნებართვას. ამავე დროს, ხევსურეთის თემებს, მამულის მოპოვების მიზნით, განუწყვეტელი შუღლი და ბრძოლა ჰქონიათ ფშავლებთან. ამ ბრძოლას ხევსურები მეთაურობდნენ. ისინი მას რელიგიურ ხასიათს აძლევდნენ და თემისა და ხატის სახელით ხალხს სალაშქროდ მოუწოდებდნენ. ამ შემთხვევაში ხევსურები გუდანის-ჯვრის სახელით იბრძოდნენ, ფშავლები კი — ლაშარის-ჯვრის სახელით. მათ შორის ასეთი ბრძოლის საგნად მე-18 საუკუნეში ყოფილა სოფ. აკუმო, რომლის შესახებ დასტურლამალის ერთ მინაწერში ნათქვამია: „ქ: აგ-

რთვე ფშავსა და ხევსურეთს შუა არის სოფელი: ფშავნი და ხევსურნი ორივე ცილობენ: არა ჩვენია, არა ჩვენიო, სახელად ეწოდების: ქ: „აკუშო“.

არდოტში დღესაც იგონებენ, თუ როგორ წაართვეს გუდანელეძმა ამ სამასი წლის წინათ მათ ანდაქის იალალის ნახევარი და აიძულეს გუდანის-ჯვრის მეგახდურთ, მათთვის საბალახო ეძლიათ. თეძური მიწების ტაციობაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ ხატის მსახურნი, რომლებიც ხატის სახელით ისაკუთრებდნენ თემის საუკეთესო მიწებს; ამრიგად, ხევსურეთის ჯვარ-სამლოცველოები მსხვილ მესაკუთრებად იქცნენ.

თემის აშლილობას თან სდევდა მისი შინაგანი რღვევის პროცესები და ხევსურეთის სათემო მიწებიც თანდათანობით გადაიქცა საოჯახო და კერძო საკუთრებად.

მე-19 საუკუნის ოთხმოციან წლებში ხევსურეთში მიწათმფლობელობის კერძო ინდივიდუალური სისტემა იყო გაბატონებული და ზოგიერთ თემში კარისპირისა და საყანე მიწის გარდა ტყე და სათიბიც კი ჰქონიათ შეძლებულ მეკომურებს თავიანთ კერძო საკუთრებად¹. ამგვარად, სათემო მიწების საუკეთესო ნაწილი ხატებს დაუსაკუთრებიათ, დანარჩენი თემში შემავალ ოჯახებს გაუნაწილებიათ; თვითეულ მეკომურს თავისუფლად შეეძლო თავისი მამულის ძმათაშვილებზე გაყიდვა. ამით სარგებლობდნენ შეძლებული მეკომურები, რომლებიც ყიდვით თუ იჯარით ინარჩუნებდნენ გაღარიბებულ ძმათა შვილების მამულებს. ღარიბი და უმამულო გლეხობა ამაზე უკმაყოფილებას აცხადებდა, მაგრამ თემისა და ხატის შიშით აშკარა ბრძოლას ვერ ბედავდა. ბოლოს გლეხობის გალატაკებულმა ნაწილმა მოითხოვა მიწათმფლობელობის თემური სისტემის აღდგენა და ამის მიხედვით მიწების მეკომურთა შორის პერიოდული განაწილება. ხევსურეთში ამ მოძრაობას ებრძოდა შეძლებულთა ჯგუფი, რომელიც ჯვარ-ხატების რისხვით ცდილობდა ხალხის დაშინებას.

¹ М. В. Мачабели, Экономический быт государственных крестьян Тiftonского уезда, Тифлис. Губ (Материалы для изучения экономического быта государствен. крестьян Закавказского Края, т. V, Тифлис, 1887 г., гл. 373—374).

1855 წლის 22 აგვისტოს ახიელის თემის გლეხობამ მიიღო ასევე
თი განაჩენი:

„ჩვენ ქვემოთ ხელის მომწერმა ახიელის საზოგადოების სახაზინო გლეხობამ კრებაზე ვიქონიეთ მსჯელობა ჩვენი სათემო მიწების გაყოფაზე. ვინაიდან მიწები მეკომურთა შორის თანაბრად არ არის განაწილებული და ზოგიერთ მეკომურს იმდენი მიწა აქვს, რომ თავის საკმაო ჭირნახულიც მოჰყავს და ზედმეტს მეზობელს იჯარით აძლევს. იმავე დროს სხვებს იმდენი მამულიც არა აქვს, რომ თავისი ოჯახი გამოკვებოს და გადასახადიც იხადოს. მიწის იჯარით გაცემა და მისი ყიდვა-გაყიდვა დიდ უსიამოვნებას იწვევს, აბრკოლებს მიწების წესიერ დამუშავებას და მშვიდობიან ცხოვრებას ხელს უშლის. რომ ეს აღიკვეთოს, ჩვენ ერთმანეთთან შეთანხმებით დავადგინეთ შემდეგი: ჩვენი სასოფლო მიწები უნდა გაიყოს სამ ჯგუფად; პირველში შევა ახიელის, ჭიმლისა და კვირიწმინდის მიწები, მეორეში სოფ. ამლისა და მესამეში სოფ. კალოთანისა. პირველი ჯგუფის სოფლებმა ყველა სახნავი და სათიბი მიწები ისე უნდა გაიყონ, რომ თვითთველმა სოფელმა მათში შემავალ მეკომურთა რაოდენობის მიხედვით თანაბარი წილი მიიღოს. აგრეთვე სოფ. ამლაბა და კალოთანმა თავიანთი ყველა სახნავი და სათიბი მიწები თანაბრად უნდა განაწილონ მათში მოსახლე მეკომურთა შორის. საძოვარი და ტყე თვითთველ სოფელში საერთო სარგებლობაში უნდა დარჩეს და თვითთველ კომლს უნდა ჰქონდეს ტყითა და საძოვრით სარგებლობის უფლება. სასოფლო ყრილობის ნებადაურთველად ტყის მოჭრა ყველას ეკრძალება. დამნაშავე ჯარიმდება 5 მანეთით.

იმ მეკომურთ, რომლებიც ამ სოფლებში არ სცხოვრობენ და არც გადასახადებს იხდიან, მიწა არ უნდა მიეცეს, მაგრამ თვითთველმა სოფელმა უნდა გამოყოს განსაზღვრული რაოდენობის სახნავი მიწა იმათთვის, ვინც გასახლებულია და შეიძლება უკანვე ბრუნდებ. მათ დაბრუნებამდე ამ მიწების შემოსავლით სასოფლო გადასახადი დაიფარება. ამოწყვეტილ მეკომურთა მამული სოფლის სარგებლობაში გადადის და არა მათ ნათესაობაზე. მიწის გადაყოფისათვის სოფ. ახიელი, ამლა და ჭიმლა ვალდებული არიან ხუთ-ხუთი კაცი აირჩიონ, კალოთანი და კვირიწმინდა — სამ-სამი კაცი. ამ ამორჩეულმა პირებმა სოფლის ყრილობის წინაშე ფიცი

უნდა მიიღონ და შემდეგ მიწების გაყოფას შეუდნენ. მიწები უნდა გაიყოს სამ ნაწილად: 1. კარის პირი, 2. ბარის მიწა და 3. მთა. ამ სამივე ადგილიდან თვითეული კომლი იღებს მიწის თანაბარ ნაკვეთს. ყველა გადასახადიც განაწილდება მიწის ამ პაის მიხედვით. ეს გადაყოფა 18 წლით განისაზღვროს და ამ ვადის შემდეგ, ე. ი. 1903 წელს, მიწების ხელ-ახალი გაყოფა უნდა ჩატარდეს. დღემდის ზოგიერთმა მეკომურმა თავისი მიწის ნაკვეთი გაყიდა; ეს ნაყიდი ნაკვეთები მიწების გადაყოფის დროს ჩამორთმეული იქნება და, ამიტომ, მიენდოს იმავე ამორჩეულ პირებს, გამოარკვიონ ამასთან დაკავშირებული ყველა გაუგებრობანი. ის მეკომურნი, რომლებმაც მიწები იყიდეს ხუთი წლის წინათ (1880 წლამდის), არავითარი საზღაური მათ არ მიეცემათ; ვისაც კი ამ ხუთ წელში მიწა უყიდა, ამორჩეულებმა ის პირი უნდა დააკმაყოფილონ და მიწის გამყიდველმა მას ფულით თუ საქონლით საფასე უნდა აღნაზღაუროს. იმ შემთხვევაში, თუ მიწის გამყიდველს ამის შესაძლებლობა არ ექნება, მაშინ ვალის ანგარიშში მას შეუძლია გაყოფის დროს მიღებული მიწის პაი განსაზღვრული წლის ვადაში მევალეს დაუთმოს. თითოეულ მეკომურს ნება ეძლევა თავისი ნაკვეთი მიწა ხელახლა გაყოფამდის თავის მეზობელს დაუვიროს. ყველა მეკომურზე, რომლებმაც მიწის ნორმა მიიღეს, უნდა შესდგეს სია მიწის რაოდენობისა და სახელწოდების აღნიშვნით¹.

არხოტის საზოგადოების ამ განაჩენიდან აშკარაა, თუ როგორ გამწვავებული ყოფილა მიწის საკითხი ხევსურეთში; სადაც შეძლებულების წინააღმდეგ იბრძოდა გალატაელები გლეხობა. იგი მოითხოვდა თემური მიწათმფლობელობის სისტემის აღდგენას და მამულების მეკომურთა შორის თანაბარ განაწილებას. ამ გამწვავებულ ბრძოლაში მეფის ხელისუფლებაც ჩარეულა, რადგანაც გლეხობის შეუძლო ნაწილი სახელმწიფო გადასახადებზე უარს აცხადებდა, თუ მიწათმფლობელობის საქმე მათ სასარგებლოდ არ გადაწყდებოდა.

გადასახადებით დაინტერესებული მეფის ხელისუფლება შეეცადა, ხევსურეთში მიწების პერიოდული გაყოფის სისტემა გაეტა-

¹ იხ. М а ч а б е ლ ი, გვ. 380—381.

რებინა, მაგრამ ამოდ, რადგანაც კაპიტალისტურ წყობილებაში შეუძლებელი იყო თემური მიწათმფლობელობის სისტემის განახლება და მთელი ეს მოძრაობა ხევსურეთში დამარცხდა.

მიწის კერძო საკუთრების სისტემა წინათ ხევსურული ადათით მტკიცედ იყო დაცული, განსაკუთრებით არაგვის ხეობაში, სადაც სახნავი მიწა, სათიბი და ტყე კერძო საკუთრებას შეადგენდა. მიწების ყიდვა-გაყიდვა, იჯარით თუ საზიაროდ გაცემა ხევსურული ადათით დაკანონებული იყო და იგი ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა. მიწაც აქ შედარებით ძვირად ფასობდა, მაგრამ ხევსური მის შესაძენად საფასურს არ იშურებდა. „საჯნაური“ მიწა ხევსურეთში ძნის სათვალავით იზომებოდა და 70 ძნის მოსავლიანი მიწა, რომელიც დაახლოებით ბარის ნახევარ დღიურს უდრიდა, აქ ერთ ძროხად ფასობდა. „კარის პირის“ მიწა კი, რომელიც ხუთჯერ მეტ მოსავალს იძლეოდა, ხუთ ძროხად ფასობდა. სათიბიც იყიდებოდა და ათი ტვირთის სათიბი ღირდა ერთი ფეკითი ძროხა. ტყე თუ იყო კლდიანი, იგი ნაკლებად ფასობდა, თუ საახო იყო, უფრო ძვირად ფასობდა.

მიწის ყიდვის დროს საფასურს აძლევდნენ ფეკით, ე. ი. ძროხებს და „ჭელით“, ე. ი. სპილენძს, ფარდაგს, ვერცხლეულს და იარაღს დანაფასობის მიხედვით. შეძლებულს ან აშენებულს, როგორც მას ხევსურები უწოდებენ, ჰქონდა 10—12 დღიურამდის მიწა, ღარიბს, „მდარეს“ კი 3 დღიური. ღარიბი გლეხი საზიაროდ იღებდა შეძლებულის მიწას და დალაში მას აძლევდა მოსავლის ნახევარს.

მიწა ხევსურეთში ოჯახის საკუთრებას შეადგენდა და იგი ოჯახის წევრებს შორის თანაბრად იყოფოდა. ქალს მამულში წილი არ ჰქონდა და მას არაფერს აძლევდნენ. ამოწყვეტილის მამულს ძმათაშვილები იყოფდნენ. მამულის იჯარით გაცემა და ყიდვა-გაყიდვაც ხევსურული ადათით სწარმოებდა. მამულს ყიდდა ის, ვინც მესისხლეობის გამო იძულებული იყო ხევსურეთიდან გახიზნულიყო და აგრეთვე კახეთში გასახლებული მეკომურები. ხევსურული ადათით, ხევსურს მამული ჯერ თავისი ძმათაშვილებისათვის უნდა შეეძლია და, თუ ისინი მამულს ვერ იყიდდნენ, მაშინ ხევსურს შეეძლო იგი სხვებზე გაეყიდა. მაგრამ ამ შემთხვევაში ხშირად

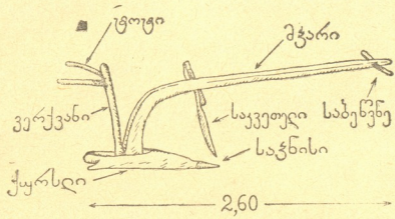
საქმეს ფული სწყვეტდა და, ვინც მეტ საფასურს შეაძლევდა მულსაც ის იძენდა.

მაგრამ ხშირად ბარში გასახლებულ ხევსურებს არ სურდათ თავისი მამულის გაყიდვა. მაშინ იგი მიწას იჯარით აძლევდა ძმათაშვილებს ან მეზობელ-მოკეთეს. იჯარა გარიგებაზე იყო დამოკიდებული და მოიჯარადრეს ყოველწლიურად პატრონისათვის უნდა ჩაებარებინა გარკვეული რაოდენობის ჭირნახული ან მისი ღირებულების ერთო თუ ძროხა. ზოგჯერ მამულის პატრონი ვინმეს ჩაასახლებდა, რამდენიმე წელიწადს მისგან იჯარას იღებდა და ბოლოს მამულსაც მას მიჰყიდდა. ამგვარად, წინათ ბარში გადასახლებული ხევსური თავის მამულს იჯარით ბიძაშვილებს აძლევდა და ღალასაც იღებდა. ზოგჯერ ეს იჯარა ნახევარ საუკუნეზე მეტსაც გრძელდებოდა და მოიჯარადრე ხევსური იძულებული იყო ამ ხნის განმავლობაში ყოველწლიურად მეპატრონისათვის ეძლია ღალა, წინააღმდეგ შემთხვევაში იჯარა მას ერთმეოდა და ახლა სხვა მოიჯარადრეს ეძლეოდა. იყო შემთხვევები, როდესაც მამულის დასაკუთრების ნიადაგზე ხევსურეთში მკვლელობაც კი მომზდარა. ამ მხრივ ცნობილია მოწმობელების ბრძოლა ბათირა არაბულის წინააღმდეგ.

ბათირა არაბული თავის ძმათაშვილებს თურმე სახნავ-სათიბს ეღავებოდა და ის კიდევაც დაუნარჩუნებია. შემდეგ ბათირას განუზრახავს ერთი სასოფლო მთის დასაკუთრება და იქ მოწმობელებს არ უშვებდა თურმე. გაძლიერებული ბათირა თავისი მოქმედებით ხალხს აწუხებდა. ბოლოს მოთმინებადაკარგული მოწმობელები ბათირას თავს დასხმიან და ის მისი ოჯახით გაუნადგურებიათ. მოწმობელებს ჭირისუფლისათვის ბათირას და მისი ცოლ-შვილის დასაფლავების ნებაც არ მიუციათ. ბათირას მოწმობელები ღღესაც ზიზღით იგონებენ.

მამულზე შეცილების გამო ასეთივე შემთხვევას ადგილი ჰქონდა სოფ. ბისოშიც. ამ სოფლიდან კახეთში გადასახლდა ერთი ქეთელაური, რომელმაც თავისი მამული იჯარით გადასცა მამუკა ქეთელაურს (იგივე ჩოდრიშვილი). მამუკას ამ იჯარაზე მისი ბიძაშვილები ტუჩა და აღუა ქეთელაურები შეეცილნენ, მაგრამ მამუკამ მეპატრონეს მეტი ღალა შეაძლია და იჯარა დაინარჩუნა. ტუჩამ და აღუამ სთხოვეს მამუკას ერთი სახნავი მიწის დათმობა, მაგ-

რამ მამუკამ უარი უთხრა. მაშინ ტუჩამ მიწა ძალით მოხნა და ამას მოჰყვა მკვლელობა. მამუკამ მოჰკლა ძმები ტუჩა და გიორგი, მათი მესამე ძმა აღუა კი დაჭრა. ერთი სიტყვით, მიწის საკითხი ხევსურეთში გამწვავებული იყო და შეძლებულ და ღარიბ მეკომურთა შორის მიწის დაუფლების ნიადაგზე შეტაკება არა ერთხელ მომხდარა.

ხევსურული საგნეილი

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ხევსურეთში ერთობ მცირეა „საკანაური“ მიწა. იგი ბატარა ნაკვეთებად მთებშია გაფანტული. თავისი ადგილის მიხედვით „საკანაური“ მიწები იყოფა: კარისპირის, ბარის და სამთო მიწებად. მათ შორის ღირსებისა და დაფასების მხრივ არსებითი განსხვავებაა. კარისპირის მიწა სახლთან ახლოს მდებარეობს და სასუქით ხშირად ნოყიერდება, კარგ ჭირნახულსაც იძლევა. ბარის მიწა მთის დაგაკებაზეა მოთავსებული, შედარებით ახლოს არის და დასამუშავებლადც დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენს. ბარის მიწას სასუქით ანოყიერებენ. სამთო მიწები მაღალ მთებშია გაფანტული, შორსაა და ძნელი მისავალია.

მიწა ხევსურეთში საზოგადოდ უვარგისია, ნიადაგი ქვა-ღორღინია და უნაყოფო, ამიტომ ის მოითხოვს ბევრ სასუქს. ხევსურები საქონლის ნეხვს ჯინებით ეზიდებიან და საყანე მიწებს ისე ანოყიერებენ. კარისპირის მიწას აქ თითქმის ყოველ მეორე წელიწადს ანოყიერებენ, ბარისა და მთისას კი — მესამე თუ მეოთხე წელიწადს: ამ მიზნით ზაფხულობით საქონელს აყენებენ. თუ ეს მო-

უხერხებელია, მაშინ სამთო მიწების მეორე ან მესამე წელიწადს ასვენებენ.

საჯნაურ მიწებსაც ხევსურეთში თავიანთი სახელები აქვთ: ვაჟს ყანა, კვირაის ყანა, სათიბე, ეშმარუა, ამლისკულა, გორიყანა და სხვა (არხოტში); ვაჭეთა, ზულაე, ჯრათე, ბატეხის-თავი, ფელა, მიცუსქალა, მზის-პირისა, ჩრდილისა და სხვა (შატილში); ჯვარისავე, ნაფეტვარი, გუდელა, ლეკიანი, წისქვილთ-გორი და სხვა (ბარისახოში).

მინდვრის მუშაობა ხევსურეთში მოგვიანებით იწყება. პირაქმთ ხევსურეთში ყანები აპრილში ითესება, პირიქითში კი მაისში. ხევსურები მიწას ხნავენ უბრალო ხის საჯვნიელით, რომელშიაც შებმულია ერთი უღელი ხარი. საჯვნიელს აქვს საჯნის-აკვეთელი და ხნავს არა უღრმეს 10 სანტიმეტრისა. საჯვნიელს ხევსური ოსტატები ამზადებენ. მთელი თავისი გამართულობით საჯვნიელი ფასობს ორი ლიტრა ერბო (8 კილო).

მოხხულ მიწაზე გარეული თესლი ითესება და შემდეგ ის წნელიანი ფარცხით იფარცხება. ხევსურეთში ითესება ორგვარი ქერი: ჩარათი და ფიცარა. ფიცარა ქერი ორფხიანია, ჩარათი კი ოთხფხიანი. სვილიც აქ ორგვარი ითესება: სთვლის (შემოდგომის) და გაზაფხულის სვილი. უკეთესია სთვლის სვილი, რომელიც მეტ მოსავალს იძლევა. იფქლი (წმინდა) აქ ითესება კარისპირის მიწაზე შედარებით ცოტა, რადგან ხევსურეთის პირობებში ის ძნელად ხარობს, კრუმა (კრუპა) ხევსურეთში ხშირად ითესება.

ბარისახოში სიმინდიც მოჰყავთ და, თუ კარგი ამინდები დაუდგა, ის კარგ ტარობსაც იკეთებს. არხოტში შვრია ითესება და კარგადაც მოდის. ამ ბოლო ხანებში ხევსურეთში კარტოფილიც მოჰყავთ. ამ პურეულთა შორის ხევსურეთში ყველაზე მეტი ითესება ჩარათ ქერი, რომელიც ფიცარ ქერზე მეტ მოსავალს იძლევა. მეორე ადგილი უჭირავს სვილს, რომელიც ხევსურეთის პირობებში კარგად ხარობს. ნათესს ხევსურეთში კარგად უვლიან, ხშირად სინჯავენ და, თუ სარეველა მცენარეები — ღვარძლი, ღიფჩა, ლავი და სხვა გამოერია, მათ ხელით გლეჯენ.

ჭირნახულის მომწიფება ამინდზეა დამოკიდებული. თუ ზაფხული ცივია და ნესტიანი, ნათესი გვიან მწიფდება და მოსავალიც

მცირეა. ზოგჯერ სეტყვა აქაურ მოსავალს სრულიად ანადგურებს, თბილსა და ზომიერ ამინდში ჭირნახული პირაქეთ ხევსურეთში აგვისტოში მწიფდება, პირიქითში კი — სექტემბერში.

პირველად აქ სვილი გაიჭრება, შემდეგ კი ქერი. სვილს ნამგლით მკიან, ქერს კი ხელით გლეჯენ, ძნას ულოთი კრავენ და სამეულად აწყობენ. სამეულებს აყენებენ წერილად, რომელშიაც შვიდი სამეული, ე. ი. 21 ძნა ჩადის. სამკალში ქალი და კაცი ერთად მუშაობენ. ვისაც მომეტებული სამკალი აქვს, ის იყვანს მუშას, რომელსაც ქირაში ქერი ან ერბო ეძლევა. არაგვის ხევსურეთში სამკალში ქირით მუშაობენ მთიულები და გულდამყრელები. სამკალში ნადიც იციან. ნადის შეყრა უფრო ნაკვეთ დღეებში — შაბათსა და ორშაბათს იციან.

ნადს საკლავს დაუკლავენ და კარგად უმასპინძლებიან. ნადის მესვეური ყანის მოჭრისას ასე დაილოცება:

„დალოცვილო ღმერთო, მშვიდობით მოხნულ-მოთესული მშვიდობით შეგვაჭმივე, სალხინოსა, სამშვიდობოსა, ქორწილ-მშვიდობაში პატრონს მოახმარე“. მკის დროს ნადური სიმღერა არ იციან, როდესაც მკას მორჩებიან, ასე დაილოცებიან:

„არული, მარული, ყანაი მთური, ბარული, ზენური, ქვენური, მიღმური, მოღმური დაიჭირე ულოშია, გაუტიე კალოშია, პატრონს მშვიდობაში მოახმარე“. ამაზე ყველანი შესძახებენ: გაუმარჯოსო.

ძნებს მთებიდან ზურგით და ცხენ-ჯორით ეზიდებიან. დავაკებაზე კი ხმარობენ სათრულს, რომელიც ერთად შეკრული ორი ჯოხისაგან შესდგება: მას საბელს მოაბამენ და ძნებს ისე ჩამოათრევენ; სადაც მარხილი მიუდგება, იქ მარხილსაც ოშველიებენ. ძნებს სახლის კარზე ან ბანზე ააგებენ და მას სერკვი ეწოდება. სერკვი შესდგება 2—3 წერილსაგან, ე. ი. 42—63 ძნისაგან.

მინდვრის მუშაობის შემდეგ შეუდგებიან ჭირნახულის ლეწვას. სვილს სიპზე ხელით სცემენ და ისე ბერტყავენ, ქერი კი კალოზე ილეწება. ხევსურეთში კალო ჭერხოს ბანზეა გამართული და გადმოხურულია. ძნებს კალოზე შლიან და ზედ ხარებს ატარებენ. გალწვილ ჭირნახულს ანიაგებენ და ტაპკავენ, ე. ი. მიწასა და კენ-

ჭებს აცლიან. გარჩეულ ჭირნახულს კოდებად არწყავენ. რულო კოდი 12 ლიტრაა, ერთი ლიტრა ან „ნასამალი“, როგორც მას არხოტში უწოდებენ, 4 კილოს უდრის. ჭირნახულს ხევსურები მოწნულ გოდრებში ინახავენ.

როგორც აღნიშნული იყო, ჭირნახულის მოსავალი ხევსურეთში უმთავრესად მიწის განოყიერებაზე და ამინდზეა დამოკიდებული, მაგრამ საშუალოდ აქაურ ერთ დღიურზე დათესილი 2 ფუთი სვილი იძლევა 12 ფუთ მოსავალს; ქერი დღიურზე ითესება 3 ფუთი და იძლევა 12 ფუთს. არხოტში კი (პირიქითი ხევსურეთი) დღიურზე ორი ფუთი ქერი ითესება და ის ბარის მიწაზე იძლევა 10 ფუთს, მთაში კი 5 ფუთს.

ჭირნახულის დაბინავებისთანავე ხევსურეთში ზამთრის სარჩოს დაფქვას შეუდგებიან, რადგანაც თოვლ-ყინვებში ძნელია საფქვავის გადაზიდვა და ხშირად წისქვილებიც არ მუშაობენ. აქ პატარა და ერთთვალიანი წისქვილები იციან. ზოგიერთ მეკომურს საკუთარი წისქვილი აქვს, ზოგს კი საწილოდ. საფქვავს ეზიდებიან ზურგით ან ჯორით; აქაურ წისქვილში ერთ ეამში (დღე-ღამეში) იფქვის ორ-ნახევარი ფუთი ქერი. მინდის აღება ხევსურეთში არ იციან. ვისაც წისქვილში წილი არ უდევს, ის წლიურად იხდის ლიტრა ერბოს (4 კილო) და მას შეუძლია რამდენიც სურს, იმდენი დაფქვას.

ხევსურეთის მოსახლეობას ჭირნახული თითქმის ყოფნის. მცხოვრებთა 70%-ს ჭირნახული წლის ბოლომდე ყოფნის, 20%-ს ზედმეტად აქვს; მათში ზოგიერთს ორი-სამი წლის სარჩოც აქვს შენახული. მხოლოდ მოსახლეობის 10%-ს არ ყოფნის თავისი ჭირნახული, მაგრამ ესენიც ცდილობენ სარჩო ხევსურეთშივე იშოვნონ და სხვაგან იშვიათად გავლენ ჭირნახულის საყიდლად. ვისაც საკმარის სარჩო არ მოუდის, ის ყიდულობს და სამ ფუთ ქერში აძლევს ლიტრა ერბოს, ან სხვის ყანაში მუშაობს და დღეში იღებს ერთ ფუთ ქერს.

სარჩოს დაკლება და ოჯახის დამწევა ხევსურეთში დიდ სირცხვილად ითვლება, ამიტომ ხევსური ცდილობს ჭირნახული დროზე მოიმარაგოს, თანაც დიდ მომჭირნეობას ეწევა, რომ სარჩო წლის ბოლომდე იმყოფინოს.

ზედმეტ ჭირნახულს ხევსურები ზაფხულობით ყიდნიან მოხევე-

გულამაყრელებზე, რომლებიც სარჩოს სინაკლულეს განიცდიან და ზაფხულობით ზურგით თუ ცხენით ხევსურეთიდან ქერსა და სვილს ეზიდებიან.

ხევსურეთში ქირნახულს სცვლიან უმთავრესად სპილენძსა, ხალიჩა-ფარდავსა და იარაღზე. ამ საგნებზე აქ დიდი მოთხოვნილებათა და ხევსური ცდილობს ზედმეტი ქირნახულით ესენი შეიძინოს და ამით თემში პატივი და გავლენა მოიპოვოს.

მიწათმოქმედებასთან ერთად ხევსურეთში მესაქონლეობასაც მისდევენ, განსაკუთრებით მეძროხეობას. ამას ხელს უწყობს აქაური საზაფხულო საძოვრები და ფართო სათიბები, განსაკუთრებით პირიქით ხეობაში, სადაც სათიბ-საძოვრებს დიდი ფართობი უჭირავს. საძოვრები ხევსურეთში სასოფლოა და იყოფა: საძროხედ, საჯაროვნედ და ყორულად (სათიბი). საძროხეზე საზაფხულო ქონებია გამართული, იქ ქალები ძროხებს მწყემსავენ, წველიან და ერბო-ყველს ამზადებენ. პირიქით ხეობაში ხევსურებს ჰყავთ ცხვარიც, რომელსაც უფრო მატყლისათვის ინახავენ.

მესაქონლეობა ხევსურეთში განსაზღვრულია და მოსახლეობა არ მისდევს მეურნეობის ამ დარგის გაფართოებას. მართალია, საზაფხულო საძოვრები ხევსურეთში ბევრია, მაგრამ ზამთრის საკვების სიმცირის შიშით მოსახლეობა ვერ ბედავს საქონლის მომრავლებას. ზამთარი აქ მკაცრია და ხანგრძლივი და ბოსელში 7—8 თვე დამწყვდეულ საქონელს ბევრი საკვები სჭირია. სათიბი აქ ბევრია, მაგრამ ძნელია მოთიბვა და გადმოზიდვა.

თიბვა ხევსურეთში ივლისის მიწურულში იწყება. თიბავენ კაცები ცელებით, ხოლო ქალები ნამგლებით. მოთიბულ თივას ნამკრევი ეწოდება. მას საფარცხვლით მოხვეტენ და ამას კოლნაბოს უწოდებენ. კოლნაბოს ერთად მოაქუჩებენ ტვირთის თივად, რომელშიაც ორი კოლნაბო აეგება. თივას ხევსურები ზურგით ეზიდებიან, აგრეთვე ცხენ-ჯორით და სათრულით ან ორხლით. ამ ზურგით ნაზიდი თივით, რასაკვირველია, ხევსური ვერ შესძლებს მთელი ზამთრის მანძილზე საქონელი გამოკვებოს და ამის გამო იძულებულია საქონლის რიცხვი შეამციროს.

მსხვილფეხა საქონელში აქ უფრო ძროხები ჰყავთ, ხარი კი

ნაკლებად. ხევსურული ძროხა მომცრო ტანისაა¹, მაგრამ ჯიშონია და კარგი მეწველი. აქაური ძროხების სახელებია: ჭერემა, შავფურა, ღებილა, ღედოფალა, ნიშა, აწადა, დობილა და სხვა. ხარების სახელია: ნიკორა, ჯორელა, შარუმა, კედელა, კვირისა, პირქუშა, კურეტა, წიქარა, გიშელა და სხვა.

ძროხა და მისი ნაწარმოები მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ხევსურეთის ეკონომიკაში და ამიტომ მეძროხეობის გარეშე ძნელია ხევსურის ოჯახის არსებობა. ღარიბ მეკომურს ხევსურეთში 2—4 ძროხა ჰყავს, საშუალო გლეხს 8—10, შეძლებულს კი 15—20. ზამთარში ხევსურებს ძროხები ბოსლებში უყენიათ და თივით კვებავენ. თუ საკვები შემოაკლდათ, ტყეში მიდიან და იქ ნეკერს აგროვებენ და იმას აჭმევენ. ზაფხულში ძროხები საძოვრებზეა და მწყემსები უვლიან. ხევსური სხვის მწყემსად ქირით არ წაგა, ამიტომ შეძლებული მწყემსად იყვანს მთიულს ან გუდამაყრელს, რომელსაც ქირაში აძლევს ერბო-ყველს ან ჭირნახულს. საშუალო და ღარიბი ხევსურები საქონელს ერთად შეყრიან და მწყემსად მორიგეობით მიდიან.

საძროხეზე ქოხებია აშენებული და აქ დედაკაცები დილა-სალამოს ძროხებს წველიან. რძე იწურება „სარცხა“-თი და მას ბაკანზე აყენებენ. ორ დღეში რძე ნაღებს მოიგდებს: ნაღებს კასრებში ან ქილებში აგროვებენ. შემდეგ ვარიაში ჩაასხამენ, ცოტა ცხელ წყალსაც დაუმატებენ და დღებენ. ზაფხულში რძე ვარიაში იღვრიება, ზამთარში კი კასრში (ჩხუტი). ვარიას საბელით ჩამოჰკიდებენ და ხელით ან ფეხით არწევენ; კასრში კი რძე იღვრიება „ბირნელით“, რომელიც მღვებავს ხელში უჭირავს და ისე დღვებავს. ერთი საათის დღვების შემდეგ ის კარაქს მოიგდებს. კარაქს ხელით ამოიღებენ და ჩასდებენ ქვებში, რომელსაც შემდეგ ცეცხლზე შესდგამენ და ადუღებენ. დუღილის დროს მას ორმუჭა წმინდას (იფქლის ფქვილი) მოუკიდებენ და ადუღებენ, სანამ ერბო არ დაიწმინდება; როდესაც ერბო ბუშტის ძიძიბებს მოიყრის, გემოთი სინჯავენ და, თუ დადუღებულია, ერბოიან ქვებს ცეცხლიდან გადმოსდგამენ. ცხელ ერბოს ჯამებში გადაიღებენ და კასრებში ჩაასხამენ, თავსაც მაგრად მოუკრავენ.

¹ ნ. იოსელიანი, მასალები ხევსურული ფურის ოსტეოლოგიისათვის, საქართ. მუზეუმის მოამბე, ტ. IV, 1928 წ., გვ. 73.

ხევსურეთში ერბო კარგად მზადდება და ღირხანს ინახება, იგი ჩვენში ცნობილია თავისი კარგი ღირსებით. ხევსურის ქალები ერბოს დამზადებაში დახელოვნებული არიან და პრიმიტიული იარაღებისა და წესების მიუხედავად, საუცხოო ერბოს აკეთებენ.

ნაღებმოხდილი რძისაგან ხევსურები ყველს აკეთებენ. რძის შესადგენად ჩაასხამენ ხსნარს „წამალას“, რომელსაც ხბოს კუჭნაწლავისაგან ამზადებენ. შედეგებულ რძეს ხელით ჰყვლიტენ, „კუს“-ს ამრგვალებენ, შემდეგ მას ამოიღებენ და ჩასდებენ ქილაში, სადაც ის იწურება. ყველის ამოღების შემდეგ ქვაბში რჩება „ტკბი(ლ)სველი“ და ახლა მას ცეცხლზე შესდგამენ და წამოადულებენ ტკბილსველი მოიგდებს კალტს, რომელსაც ტილოს პარკში ჩაუშვებენ გასაწურავად. გაწურულ კალტს მარილში ზეღავენ, კვერებად აკეთებენ და ლასტზე ამრობენ.

ხევსურული „კუსი“ (ყველი) ნაღებმოხდილია და ღირსებით მდარეა. ერბოსა და ყველს ხევსურეთში „სტილით“ სწონიან. ხევსურული სტილი ორ კვერცხს იწონის და იგი უდრის 200 გრამს. 2 სტილი 4 კვერცხია, ლიტრა 20 სტილი (4 კილო).

რძის ნაწარმებში ხევსურეთში ყველაზე მეტად ერბო ფასობს. საშუალო ღირსების ხევსურული ძროხა წლიურად იძლევა 12 კილო ერბოს. ერბო ხევსურეთში ფულის მაგივრობას ასრულებს და ალებმიცემობაში საქონლის ღირებულებას ერბოს მიხედვით ანგარიშობენ, შემდეგ კი იგი გადააქვთ ჰირნახულზე, სპილენძზე და სხვა.

ძროხებთან ერთად პირიქით ხევსურეთში ცხვარიც ჰყავთ. აქ ფართე ალპიური საძოვრებია, მაგრამ ცხვრის მოშენება-მომრავლებას არხოტელები და შატილელები არ მისდევენ. ცხვარს აქ უმთავრესად მატყლისათვის ინახავენ, აქ მოსახლეობა დღესაც მატყლის ქსოვილით იმოსება. ამიტომ თითოეული მეკომური ცდილობს იმდენი ცხვარი იყოლიოს, რამდენიც აუცილებელია ოჯახის შესამოსავად.

წინათ ცხვარი პირიქითში მეტი ყოფილა. 1880 წ. ხევსურეთში სულ 8.340 ცხვარი ჰყოლიათ¹. მაგრამ მეცხვარეობის მხრივ ხევსურებს ფშავ-თუშებისათვის არ მიუბაძიათ და მეურნეობის ეს

¹ М. Мачабели, (об. Экономический быт крестьян, гв. 460).

მნიშვნელოვანი დარგი ფართედ არ უწარმოებიათ. ხევსურთა მწყემს-სად ცხვარში არ მიდის და მწყემსებად ქისტებს იყვანენ. ხევსურეთის ცხვარი ზამთრის საძოვარზე (შირაქში) არ მიდის და ბოსლებში უყენიათ. ხევსურეთის სუსხიან ხანგრძლივ ზამთრის პირობებში ძნელია დამწყვდეული ცხვრის ზურგით ნაზიდი თივით გამოკვება. ამის გამო პირიქითელებს ცხვარი ხშირად სიცივისა და შიმშილისაგან ეხოცება.

რაც შეეხება ზაფხულის საძოვრებს, პირიქითში ბევრია, ასეთია არხოტში ტანიეს იალალი და შატილში ანდაქისა, მაგრამ ამით ხევსურები ვერ სარგებლობენ.

ამის გარდა ხევსურეთში მეცხვარეობის შეზღუდვას და ჩამორჩენას თავისი ისტორიული მიზეზებიც უნდა ჰქონოდა. მთავარი უნდა ყოფილიყო პირიქითი ხევსურეთის უგზოობა. ეს მხარე მომწყვდეულია კავკასიონის მაღალ მთებში და წინათ იგი გარშემოტყმული იყო მტრულად განწყობილი მეზობლებით.

ხევსურეთის ცხვარს არ შეეძლო ამ გზით ზამთრის საძოვრებში უხიფათოდ გავლა და ის ზამთარში შინვე რჩებოდა. კახეთის ზამთრის საძოვრებისაკენ ხევსურებს უჭირდათ კავკასიონის ქედზე ცხვრის გადარეკა და აქაც ლეკების შიშით ვერ ბედავდნენ მგზავრობას. ამასთანავე ქისტებისა და ლეკების შიშით პირიქითელებს არ შეეძლოთ სახლ-კარის ხანგრძლივად დატოვება და ცხვარში წასვლა.

ასეთი პირობების გამო ხევსურეთი მოემწყვდა კავკასიონის ვიწრო ხევში და ის ვერ ბედავდა მეცხვარეობის გაფართოებით თავისი საარსებო ეკონომიური პირობების გაუმჯობესებას.

ხევსურეთში ცხენი და ჯორი თითქმის ყველასა ჰყავს. უცხენოდ არსებობა ხევსურეთში ძნელია. მიმოსვლა თუ ტვირთის გადაზიდვა აქ მხოლოდ ცხენითა და ჯორით წარმოებს. ხევსურული ცხენი ცნობილია თავისი ჭიშინაობით, იგი ტანით საშუალოა, ფეხმარდია და გამძლე. ცხენის სახელებია: ნიკორა, ლურჯა, კვალია, თამაშა, წითლა, შავრა და სხვა. მაგრამ ხევსურეთის პირობებში ყველაზე გამძლე და ამტანი ჯორია. ხევსურული ჯორი ნაქებია. ჯორი აქ ცხენზე მეტს ფასობს. მძიმე ტვირთის გადაზიდვა და შორი მგზავრობა წარმოებს ჯორებით, რომლებიც შეჩვეულნი არიან პირობებს და მძიმე შრომასაც იტანენ.

ძაფის დართვა

არაგვის ხეობის ხევსურეთში ფუტკარიც ჰყავთ. ფუტკარს ხოკერში ათავსებენ. ხოკერს თვალი აქვს გამოჭრილი, საიდანაც ფუტკარი ხოკერში შედის და გამოდის. ფუტკარი ჰერხოს დერეფანშია მოთავსებული. ხოკერიდან თაფლი შემოდგომით გამოაქვთ ბარბაროსული წესით. აიღებენ ხოკერს და წყალში ჩააყუდებენ ან ყარტის ცეცხლზე დაამხოებენ: ამგვარად ფუტკარს ხოცავენ და თაფლს ისე იღებენ.

ხელოსნობას ხევსურები არ მისდევენ და ხელოსნებად აქ უფრო გუდამაყრელები და მთიულები მუშაობენ. წინათ ხევსურეთში ყოფილან ოქრომჭედლებიც, რომლებიც ამზადებდნენ: ყაწიმებს,

ბალთებს, ხმლის ქარქაშებს, ფარებს, ჩაჩქანს და სხვა. ღვეს ღვეს ხელოსნობა და ცემულია, რადგანაც ყველა ამ იარაღ-სამკაულზე ნაკლები მოთხოვნილებაა და, ვისაც სჭირია, ქალაქებში ყიდულობს და იქიდან ეზიდება.

ხევსურის ქალები ქსოვენ შალს (ტოლს), რომლითაც ოჯახი იმოსება. ტოლის ქსოვას ხევსურეთში არა აქვს ფართო მოხმარების ხასიათი. ის მხოლოდ ოჯახს ხმარდება და ბაზარზე გასაყიდად არ გააქვთ. არაგვის ხევსურეთში მატყლი არა აქვთ და მას ფშავიდან, გუდამაყრიდან და ხევიდან ეზიდებიან. მატყლი დღეს აქ ძვირად ფასობს და შოვნაც ძნელია. ფუთი მატყლი ხევსურეთში ფუთ ერბოდ ფასობს. სატოლე მატყლი ჯერ ირეცხება, შემდეგ სავარცხალზე ქაბილ უა-დ იჩეჩება. ქაბილუას (ფთილა) ნამტენად (ფარტენა) აქცევენ. ნამტენას ტარზე ართავენ და ეს ტარი სახრელზე ტრიალებს. ტარზე ნაგრებს ძაფს უწოდებენ ნასთს, მას ორ ღოლად ჯარზე დასძახენ და თხორად ახვევენ.

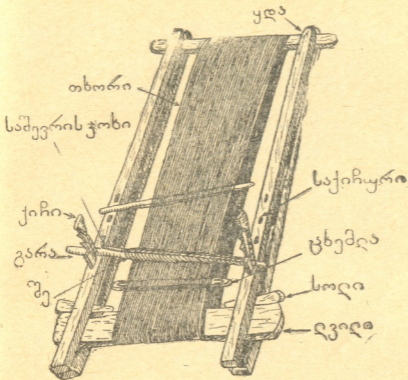
გამზადებულ თხორს საქსოვ ყდაზე გააბამენ, მქსოველი ცხემლას აიღებს და ამით საზედოს აქსოვს, რომელსაც ბეჭით ბეჭნიან. ქსოვის პროცესში მქსოველი ფხინით გარას ასწევ-დასწევს და თხორს წიწუ-თი ასწორებს.

ხევსურეთში ორგვარი ტოლი იქსოვება — ერთშიანი (უბრალო) და ორშიანი (სადიაცო). ერთშიანი იოლი საქსოვია და დღეს აქ უფრო ერთშიანი ტოლი იქსოვება. ორშიანი კი უფრო რთული მოსაქსოვია, ნაქსოვი კარგია და მტკიცე, მაგრამ მას ახლა იშვიათად ქსოვენ.

ტოლი აქ ადლობით იზომება (ნახევარი მეტრია). ხევსურეთში იქსოვება 10—15 ადლიანი ტოლი. კარგი მქსოველი ქალი აქ დღესში მოქსოვს 5—7 ადლ ტოლს, რომლის მოქსოვა 6 კილო ერბოდ ფასობს.

ხევსურული ტოლის ბუნებრივი ფერებია: თეთრი, შავი, ლეგა და წითელი. ამ ფერის ტოლის მოსაქსოვად ფერად მატყლს შეარჩევენ და იმისდამიხედვით იღებენ სასურველი ფერის ტოლს. მაგრამ ამასთანავე იციან ტოლის შეღებვაც. ამისათვის ხმარობენ ბუნებრივსა და ქიმიურ საღებავებს.

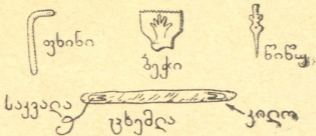
შავი ფერი იღებება ძალისა და მურყნის ქერქის ნადუდ-

საქსოვი ყდა

ში: სისვის ფერს კი ტუტისა, ლებისა (მიწა) და წერთხალის წვენში ღებავენ.

წითელი ფერი იღებება მუხის ქერქში და ღებში. ეს ფერი აგრეთვე ენდროში იღებება. ლურჯ ფერს ლილაში ღებავენ, ყვითელს წერთხალაში და შაბში. მწვანე ფერი იღე-

საქსოვი იარაღები

ტოლის ქსოვა

ბეზა წერთხალისა და ლების წვენში. სხვა ფერებს კი ქალაქიდან შემოტანილი ქიმიური საღებავებით ღებულობენ.

ხალიჩა-ფარდაგები და ხურჯინები ხეცსურეთში არ იქსოვება. აქაურმა ქალებმა მათი ქსოვა არც კი იციან. ამავე დროს აქ დიდი მოთხოვნილებაა საფენებზე და ხურჯინებზე, რომლებიც უმეტესად ფშავიდან და კახეთიდან შემოაქვთ.

ხეცსურეთში ქსოვენ აგრეთვე წინდებსა და თათებს. წინდას ჩხირებით ქსოვენ. წინდა იციან სადა და ყელიანი. თათი ყელიანი ფეხსაცმელია. ის ჯერ იქსოვება და შემდეგ ფერადი სახეებით იში-

ბება. დაშობული თათი ირეცხება, მას საფართზე წამოაცმევენ და აშრობენ. თათს ტყავის ძირს გამოაკრავენ და ისე ოცვაიენ. ეს ამოკერებული თათი თბილია და ხევსურის ჩვეულებრივი ფეხსაცმელია. თათს აქრელებენ ფერადი გეომეტრიული სახეებით და ჯვრებით. იგი აგრეთვე შემკულია ფერადი მძივებით და ღილებით.

ხევსურეთში გავრცელებულია მუშის (საბელის) გრება. მუშს ამზადებენ ცაცხვის ქერქისაგან, რომელსაც ჯერ წყალში ალბობენ, შემდეგ დახსნიან და გრეხენ საბლის საბრუნებელი ჯოხით. საბელს აგრეთვე კანაფისა და თხის ბეწვისაგან ამზადებენ.

ხევსური სამუშაოდ სხვაგან არ მიდის, მაგრამ მოუსავლიანობის წლებში ზოგი ხევსური იძულებულია კახეთში გავიდეს და იქ მუშაობით ოჯახი გამოკვებოს. ბარში ხევსური შეშას სჭრის, ტვირთს ეზიდება, ხის ჭურჭელს ამზადებს და სხვა.

ვაჭრობასა და აღებ-მიცემობას ხევსურები არც წინათ მისდევდნენ და არც ეხლა ეწევიან. ხევსურეთის ეკონომიკა დამყარებუ-

თ ა თ ი

ლი იყო ნატურალურ მეურნეობაზე. გაცვლის საგანი აქ ძროხაა, მათი მიხედვით ხდება ყველა ღირებულებათა შეფასება. ძროხა ხევსურეთში წინათ 5 მანეთად ფასობდა. ერთი ლიტრა ერბო (4 კილო) თორმეტ აბაზად (ოქროთი) და ამ ძროხისა და ერბოს კვალობაზე იყო დაფუძნებული ხევსურეთის გაცვლითი მეურნეობა.

ფულს ხევსური მაშინვე საქონლად აქცევს და უმთავრესად იძენს: სპილენძის, ვერცხლის, იარაღს და საფენს.

ხევსურს თანამედროვე ბაზართან სუსტი კავშირი აქვს და მისგან იგი ნაკლებად არის დამოკიდებული. ხევსურეთი კმაყოფილდება თავისი პურიით, საქონლით, ერბოთი და ტანისამოსით, ამიტომ ქალაქის ნაწარმოებზე აქ ნაკლები მოთხოვნილებაა.

	შიბა		თავნახარა კვერა
	ცვერცაი		მარცყულედა
	ლაკაკყაუდი		დაკაყუდი
	აკყმყრა		ხაყყა
	კვერა		თაკვრავნილი ხაცი
	ცერა კვერა		ყყრისთვად
	პეპედა		ღიმაბახყრა
	მგზავრა		ქისყყრა
	ქბიდა		ყყვგქედა
	რქამოხრილი		
	თავნახარა		
	ყყნაყირა		
	ვიმხა		
	კეხა		

ქსოვილის ელემენტები

ხევისურეთი ეკონომიკურად ჩამორჩენილი კუთხეა, სადაც მიწა მცირეა და უვარგისი, მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა კი განუვითარებელია. ამიტომ ხევისურეთის ნამრავლი იძულებულია აქედან გადასახლდეს. მაგრამ მთას შეჩვეულ ხევისურს ეძნელება ბარად ჩასვლა და ის აქ ყოველგვარ მომჭირნეობას ეწევა; იზოგავს სარჩოს და შვილებსაც ორი-სამის მეტს არ იჩენს. ხევისური ამასთანავე გამძლეა, იტანს მძიმე პირობებს და, თუ არა უკიდურესი შემთხვევა, ბარში არ ჩავა.

ხევისურებმა სამშობლოდან გადასახლება მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაიწყეს და ეს გადასახლება დღემდის გრძელდება. ხევისურების სოფლები დღეს კახეთში ბევრია, განსაკუთრებით გომბორზე. გადასახლებულთა საერთო რიცხვი 3000 სულს აღემატება. ხევისურეთის ამ კულტურულ-ეკონომიკური ჩამორჩენილობის წინააღმდეგ საბჭოთა ხელისუფლების მიერ დღეს მიღებულია გადამწყვეტი ზომები: ჩქარი ტემპით მიდის ფშავ-ხევისურეთის გზის მშენებლობა, სოფლის მეურნეობაში პრიმიტიულ იარაღებს ცვლიან რკინის გუთნები და სალექი მანქანები, ითესება გაუმჯობესებული ჯიშის პურეული და სხვა. განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა მესაქონლეობის განვითარებას და რძის ნაწარმის დამზადების გაუმჯობესებას. აქ ეწყობა საცდელი ფერმები, სადაც ჯიშოანი ძროხების მოვლა-მოშენებასთან გაუმჯობესებული იარაღებით მზადდება: ერბო, კარაქი და ყველი.

მეურნეობის ამ დარგის ხევისურეთის სინამდვილეში განვითარებას ხელს უწყობს აქაური ჰავა და ალპიური საძოვრების სიუხვე.

4. საზოგადოებრივი ყოფა

ხევისურეთის საზოგადოებრიობა წარსულში თემურ წყობილებას არ გასცილებია. ამ თემობრივობის დამახასიათებელ ზოგიერთ მოვლენას დღემდის მოუღწევია. ამ მხრივ ხევისურეთი შესწავლის საინტერესო ობიექტს წარმოადგენს და ჩვენ აქ შევეცდებით მისი ზოგიერთი მხარეები გავარკვიოთ.

ხევისურეთში მოსახლეობა გვარებად არის დაყოფილი. თვითე-

ულ გვარს აქ ერთი ხეობა ან სოფელი უჭირავს. ხევსურეთში ყველაზე დიდი და მრავალრიცხოვანი გვარი არაბული და ჯინჭარაულია და ორივე ეს გვარი ითვლება ხევსურეთის ძირეულ და თავდაპირველ მოსახლეობად. ამ ორ გვარს უჭირავს უმთავრესი პირაქეთი ხევსურეთი (არაგვის ხეობა).

ხალხური გადმოცემით არაბულისა და ჭინჭარაულის წინაპარი ფშავეთიდან წარმოსდგება. თქმულების ერთი ვარიანტით ის გადმოსულა შუაფხოდან, მეორე ვარიანტით კი აფშოდან. ის მონადირე ყოფილა, შუაფხოდან ხევსურეთის არაგვის ხეობაში სანადიროდ წამოსულა, აქ გუდანის მახლობლად გარეული თხა მოუკლავს და ნანადირევი შინ მიუტანია.

მამას გაკვირვებია თხის სიმსუქნე და შვილისათვის გამოუკითხავს ნადირობის ადგილი. მამას უთქვამს: ის ადგილი, სადაც ასეთი მსუქანი ნადირია, ნოყიერი და მოსავლიანი იქნებაო, ჩვენი კუთხე კი მწირია და უნაყოფო; ამიტომ წადი, ამ თხის ბუშტი ხორბლით გაავსე და სადაც ნადირი მოგიკლავს, იქ დათესეო. მონადირეც ასე მოქცეულა და გუდანის მახლობლად ეს ხორბალი დაუთესია. ამოსულა მშვენიერი ჯეჯილი; შემოდგომაზე მონადირეს მოუმკია ერთი გუდა ჭირნახული და წაუღია. ამის შემდეგ მამა-შვილი დარწმუნებულან ადგილის ნაყოფიერებაში, შუაფხოდან აქ გადმოსახლებულან და ადგილსაც გუდანი დარქმევიაო. ამაზეა ნათქვამი:

„ერთმა ვერძისა ქისამა
გუდა შექმნა და გუდანა“-ო.

მონადირეს აქ ორი ვაჟი გასჩენია: არაბა და ჯინჭარა და ამ ორი ძმისაგან ხევსურეთი მოშენებულაო. ეს საყურადღებო თქმულებაა, რომელიც ისტორიული სინამდვილის ამსახველიც უნდა იყოს.

გუდანი მოთავსებულია ხანმატის წყლისა და არაგვის შესართავთან. ადგილი დავაკებულია და ტყიანი. აქვს სათიბ-სახნავი ადგილებიც. გუდან-ხანმატის ხეობა ხევსურეთის პირობებში ყველაზე უკეთესია და ხევსურეთის მოსახლეობაც პირველად აქ უნდა გაჩენილიყო. ამას ისიც მოწმობს, რომ გუდან-ხანმატშია მოთავსებული არაბულისა და ჭინჭარაულის ორი დიდ ხატი: გუდანისა და ხანმატის-ჯვარი, რომელსაც მთელი ხევსურეთი თაყვანსა სცემდა. აქვე იმართებოდა სათემო ბჭობა და წყდებოდა ლაშქრობისა

და ზავის საკითხები. ერთი სიტყვით, ხევსურეთის პოლიტიკურ-რელიგიური ცენტრი ისტორიულ წარსულში გუდანი იყო, სადაც „ბრძანებლობდნენ“ გუდანის-ჯვარი, ჭინჭარაულისა და არაბულის გვარის ხევისბერები.

ამასთანავე ისიც აღსანიშნავია, რომ თქმულებით არაბულისა და ჭინჭარაულის წინაპარი შუაფხოდან (ძველი ფხოვი) გადმოსულა და ეს გარემოება ერთხელ კიდევ ადასტურებს ისტორიულ ცნობას ფშავ-ხევსურეთის (ფხოვის) მოსახლეობის ერთიანობის შესახებ.

ამგვარად, თქმულებისა და ისტორიულ-გეოგრაფიული შესწავლის მიხედვით ირკვევა, რომ ხევსურეთში მოსახლეობა ფშავის ხევიდან (ფხოვიდან) გადმოსულა და პირველად გუდანში დასახლებულა. აქედან არაბულისა და ჭინჭარაულის გვარის ნამრავლს არაგვის ხეობა დაუკავებია და შემდეგ შატილშიც გადასულა.

ჭინჭარაულები და არაბულები იყოფიან შიმშად (ძმათაშვილები) და თვითელი მეკომური ატარებს მამად (მამის) სახელებს. არაბულების შინშია ფიცხელაური. ეს გვარი წარმოშობილია სახელი ფიცხელასაგან, რომელიც გვარად არაბული ყოფილა, ამიტომ ფიცხელაურები დღეს ორმაგ გვარს ატარებენ, მოკლეს — ფიცხელაურს და გრძელს — არაბულს.

მამად არაბულები იყოფიან: თემროზაულად, დავითაურად, მანგიურანად, ილიანად და სხვა. ჭინჭარაულები კი: უთურგაულად, გილაკაურად, ანატორელად და სხვა.

ამ ორ მთავარ და ძირეულ გვარს გარდა არაგვის ხევსურეთში მცირერიცხოვანი გვარებიც არიან: ლიქოკელი, ალუდაური, გოგოჭური, ბურდული...

ლიქოკელებს უჭირავს ლიქოკის ვიწრო ხეობა. გადმოცემით მათი წინაპარი ყოფილა ქისტი სანაგი, რომელსაც ჭანთეთში კაცი მოუტკლავს და ხევსურეთში გამოხიზნულა. სანაგი პირველად ბარისახოში დასახლებულა, მაგრამ აქ მამულს ჭინჭარაულები შედავებიან და ის ლიქოკის ხეობაში გადასულა.

ლიქოკელები მამადად იყოფიან: ჩალხურნი, ხახიკაურნი, კუნჩალენი და სხვა. გოგოჭურის გვარი იყოფა: ბაჩაყაური, მინდიკაური, ხახიაური, დაიაური, სუიკაური, ბათაკანი და სხვა. მეკომურის დასახელების დროს იტყვიან: გეჭურა გიორგისძე ბა-

ჩაყაური გოგოჭური, იწერება მოკლე გვარი ბაჩაყაური. გრძელი კი გოგოჭური. ეს გვარები გავრცელებულია არაგვისა და შატალის ხევსურეთში და სრულიად არ გვხვდება არხოტის თემში, სადაც სულ სხვა გვარები მოსახლეობენ.

არხოტში ცხოვრობენ: წიკლაური, ოჩიაური, ბალიაური, გაბუური და მათი ძმათაშვილები. ოჩიაური, ნაროზაული და ცისკარაული ძმათაშვილებია, და მათი წინაპარი ყოფილა აბა ჭურჯიაური, რომელიც გარბანიდან (ხევი) არხოტში გადმოსახლებულა. თქმულებით, აბა მონადირე ყოფილა და ჭიხვებზე დევნის დროს შემთხვევით არხოტში გადასულა, ადგილი ცარიელი ყოფილა და მას ერეკლე მეფისათვის უთხოვია აქ დასახლების ნებართვა. მეფესაც ადგილი უბოძებია; აბა ახილში დასახლებულა და ციხეც აუგია „გ ა რ ა თ - ც ი ხ ე დ“ წოდებული.

ეს გვარები მამად იყოფიან, ო ჩ ი ა უ რ ნ ი: ქალიელნი და აღუდიკანი: ც ი ს კ ა რ ა უ ლ ი: ვარანი და თათიანი; ნ ა რ ო - ზ ა უ ლ ნ ი: ჩაბაკაურნი, თახიანი, თამარისძენი და ქავთარანი.

ჯაბუშანურის გვარი თათარი (ქისტი) ყოფილა და თავდაპირველად არხოტში ამ გვარის ხალხს უცხოვრიაო. შემდეგ ჯაბუშანური აქედან აყრილა და სათათრეთში გადასულაო, დარჩენილა მხოლოდ ერთი კოჭლი და მისგან ეს გვარი მომრავლებულაო. ჩხუბის დროს ჯაბუშანურებს ხევსურები დღესაც წასძახებენ: „თქვე თათრებო“-ო. ამ გვარს სასაფლაოც ცალკე აქვს. ჯაბუშანური სამ მამად იყოფა: ბაჯანი, ჯეცანი და ალიანი.

ამლაში ცხოვრობენ წიკლაური, ჭოლიკაური და ბასილაური. პირველად ამლაში უცხოვრია ჭოლიკაურსა და ორბელს, რომლებიც ძმათაშვილები ყოფილან. მაგრამ ხალხური თქმულებით, ბავრატონ მეფეს ისინი უნათლავს და, ვისაც ქრისტიანობა არ მიუღია, აქედან აყრილან და თათრებში გადასულან. ამაზეა ნათქვამი:

„ადგეს, წავიდეს ორბელნი,
იმერეთს! წყალსა გახდესა,
იმას კი ვერავინ იტყვის:
„არ იყვნეს, იმით წახდესა“.

¹ იმერეთში აქ იფულისხმება ჩრდილოეთ კავკასიის მხარე და არა დასავლეთ საქართველოს იმერეთი.

ამ ორბელთ ნასოფლარი „ორბელთა ორწყალთანა“ აქ დღესაც არის. ჭოლიკაური და ბასილაური იწერება წიკლაურის გვარზე. წიკლაურის წინაპარი ყოფილა თურმანი, რომელსაც თავადები მტრობდნენ თურმე და ყინვანიდან არხოტში გახიზნულა. ამაზეა ნათქვამი:

„თურმან ვარ ფაფარენელი,
კითხვა რად გინდა გვარისა?
ხორხი დავწვი და მალარო,
ყინვან ჭავრი მაქვს ორისა,
თიანეთ — ჭავჭავაძისა,
გაუმადლარის ღორისა“-ო.

ერთი სიტყვით, გვარების ამ ზეპირი ისტორიიდან ირკვევა, რომ ხევსურეთის მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან არის გამოხიზნული, მცირე ნაწილი კი, განსაკუთრებით არხოტის თემში, უცხო ტომის მთიელებიც არიან გადმოსული და შემოხიზნული.

ხევსურეთში გახიზვნას ხელს უწყობდა ბატონყმური საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური პირობები. მთა საბატონო არ ყოფილა. ის მეფის განკარგულებაში იყო და ამიტომ მებატონისაგან დევნილი ყმა მთაში იხიზნებოდა, სადაც ადგილი მიუვალი და თავისუფალი იყო. ამას ემატებოდნენ მესისხლეობით დევნილი პირები, რომლებიც კავკასიონის მიუვალ ხევებში იხიზნებოდნენ.

მაგრამ თემი არც ისე ადვილად იღებდა შემოხიზნულს, რომლისთვისაც არსებობდა ადათით გამომუშავებული წესი ჯარით შეყრა. ამ მიზნით ხიზანი, თემში სთხოვდა რომელიმე გვარს დაძმობილებას და მფარველობას. შემდეგ ის ხატში საკლავს მიიყვანდა და ძმობაზე დაიფიცებდა, პირობას სდებდა, რომ თემისა და ხატისათვის არ ელაღატნა; ფიცის სიმტკიცის ნიშნად ხატში სამანს (ქვას) ჩასვამდნენ, ხარს დაკლავდნენ და სისხლს ზედ სამანზე დაღვრიდნენ. ამის შემდეგ ხიზანი ითვლებოდა თემის სრულუფლებიან წევრად, ხშირად იგი გვარს იცვლიდა და ატარებდა შეძმობილებულის გვარს.

მაგალითად, ქმოსტელი ბურდულები ახიელის თემთან იყვნენ ხარით შეყრილნი და ერთმანეთს ჭირში თუ ლხინში იცავდნენ. მაგრამ, თუ შემდეგ ძმად შეფიცული ხიზანი ცუდი და მავნე გამოდ-

ხევსური არხოტიდან

გებოდა, ხდებოდა ძმობის გაყრა და მას მოიკვეთდნენ: საწყევარ სამანს ჩასვამდნენ და შემდეგ გაიციხულს შეეძლო სადაც სურდა, იქ წასულიყო და გვარიც გამოეცვალა.

ამგვარად, ხევსურული გვარები წარმოშობილია ოჯახის უფროსისა და მეკომურის სახელიდან და ძმათაშვილებიც იწერებიან მოკლე (ახალი) და გრძელ (ძველი) გვარებად. ეს პროცესი დღესაც გრძელდებოდა. მაგრამ ხევსურეთის გვარებს შორის უფლებ-

რივი და ქონებრივი ძლიერება და გავლენა ერთგვარი არ ყოფილა. ყველაზე მრავალრიცხოვანი და ძლიერი გვარი აქ არაბული და ქინჭარული იყო. მათ ხელში ეჭირათ გუდანის ძლიერი ჯვარის დროშა და თავიანთი გვარის ხევისბერების დახმარებით ცდილობდნენ მთელი ხევსურეთი თავიანთ ყმად ექციათ. ამ მიზნით არაბული და ქინჭარული ხევისბერები გუდანის-ჯვარის სახელით ბეგრავდნენ შატლისა და არხოტის თემებს. ვინც ყოველწლიურად დადებულ ბეგარას არ გაიღებდა, მას გუდანის მეგანძურები (ყმები) ბეგარას ძალით ართმევდნენ. შატილ-არდოტს ბეგარაში უნდა ეძლია 100 ცხვარი, ახიელს კი 80 ცხვარი.

არხოტი ხშირად ურჩობდა თურმე და ბეგარას არ იძლეოდა. გუდანის ჯვარის მეგანძური არაბულები და ქინჭარულები იქ ლაშქრობას აწყობდნენ, მაგრამ რამდენიმეჯერ დამარცხების შემდეგ, არხოტელებისათვის თავი მიუხნებდათ:

„ქადაგობს გაიდაური: „ბრძანებს გუდანის-ჯვარიო:
საათენგენოდ გავიძღვან სამის ბატონის ყმანიო;
სამი ააბან დროშია, სამსავ შააბან ზარიო;
ვევსურებ დაამწყალობნან, უკულმ არ გახყვას ჯავრიო;
გაბეგრონ არხოტიენები, კვამლზე აიღან ცხვარიო“.

არაბულების მძლავრობის ასალაგმავად უბრძოლიათ აგრეთვე ქეთელაურებს, გოგოჭურებს და ალუდაურებს. ამ სამ გვარს პირი შეუკრავთ და ხახმატის ხატის „ხ ე ლ თ ა ნ“ გაფიცულან, რომ შეერთებული ძალით ბოლო მოეღოთ არაბულების თავგასულობისათვის.

ხევსურეთის თემებს მუდმივი შუღლი და მტრობა ჰქონდა მეზობელ მთიელებთან, განსაკუთრებით, ქისტებთან და ფშავლებთან.

ეს შუღლი გამოწვეული იყო თემური წყობილების სოციალ-ეკონომიური პირობებით და უმთავრეს მიზნად ისახავდა ნადავლის მოპოვებას. გაძლიერებული თემი ცდილობდა მეზობელი თემების დაბეგრვას და თავის გავლენის ქვეშ მოქცევას. ურჩობისათვის თემის შეძლებული ჯგუფები მათ წინააღმდეგ ლაშქრობას აწყობდნენ, არბევდნენ მოსახლეობას, იტაცებდნენ სარჩო-საქონელს და ბრუნდებოდნენ ნადავლით, რომელსაც თემის მესვეურები იყოფდნენ.

ერთმანეთის დარბევა მეზობლებს შორის იწვევდა შურისძიების საშინელ გრძნობებს. ამ მიზნით მტერს მარჯვენასაც აჭრიდნენ და თავიანთი ციხის კედლებზე აკრავდნენ.

მტრის მარჯვენა ხელის მოჭრა თემური ადათით ვაჟკაცისათვის სავალდებულო იყო და სახელოვანი გმირი მათი რაოდენობის მიხედვით ფასდებოდა. ვინც ამ ადათს დაარღვევდა, მტრისადმი შებრალებასა და გულჩვილობას გამოიჩინდა, მას ალუ და ქეთელაურის ბედი ეწეოდა (ი. ვაჟა-ფშაველა, ალუ და ქეთელაური). ასეთ პირს თემი ხატში არისხებდა და მოიკვეთდა.

ამასთანავე, ხევსურები ნადავლის მოპოვების მიზნით სამეკობროდაც ხშირად მიდიოდნენ. მეკობრეთა ბელადად გულად მემომარს ირჩევდნენ. სამეკობროდ ხევსურები მიდიოდნენ ქისტებში, ფშავში, ხევში და სხვა. ნადავლს მეკობრები სამ წილად ყოფდნენ: ერთ წილს ხატს სწირავდნენ, მეორეს მოურავს უგზავნიდნენ და მესამეს თვითონ მეკობრები ინაწილებდნენ. მეკობრეთა ლაშქრობას მეთაურობდა შეძლებულთა ჯგუფი, რომელსაც კავშირი ჰქონდა გუდანის ხატის მეგანძურთან. ხატში ქადაგს დასვამდნენ და ეს ქადაგი გუდანის-ჯვრის სახელით ხალხს სამეკობროდ მოუწოდებდა. აქვე ირჩევდნენ მეკობრეთა ბელადსაც. გამარჯვება და ნადავლის მოპოვება მეკობრეთა გულადობაზე იყო დამოკიდებული და ვაჟკაცობაც თემში დიდად ფასობდა. სახელოვან მეკობრეს საგმირო ლექსებს უძღვნიდნენ და ხევსურული საგმირო პოეზიაც ამგვარი ლექსებით მდიდარია¹.

ამ მეკობრეთა შორის ხევსურეთში ცნობილია მუცუელი თორღვა, რომელიც ქისტების დახმარებით თუშეთსა და ფშავს იკლებდა თურმე. ხალხური გადმოცემით, თორღვა ბაგრატიონის ნაბიჭვარი ყოფილა და მას მუცუში მაგარი ციხე აუშენებია. ეს ციხე მუცუში დღესაც დაცულია და ამაყად გასცქერის არღოტის ბუმბერაზ ხეობას. ბოლოს თორღვა ისე გათავხედებულა, რომ მას ფშავლები-სათვის თითო ცხვართან ერთად ბეგარაში მოუთხოვია აგრეთვე კომლზე ტომარა ნაცარი თოვლიანი გზის ასამშრალეზლად, ხოლო ისრისათვის ბორაის თითო ფრთა. ამაზე ფშავლები ამხედრებულან და თორღვაც ფშაველ ჩოთას მოუკლავს:

¹ ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, I, ხევსურული, ტფილისი, 1931 წ., გვ. 1—129.

„ანდაჭით ამოემართნეს მონადირენი რვანიო,
მობუბუნებდა თორღვაი, როგორც მანძილა კარიო,
— სადა-რა იყავ, თორღვაო, სად-რა აღუვი ალიო?“
— „ემანდ სამ ვიყავ მუცუსა, ბეგარას მაუმატეო.
თქვენც უნდა მამცეთ, ფშავლებო, თითო შიშაი ცხვარიო,
თითო ტომარა ნაცარი, თითო ბორაის მკარიო“.
— „სამჭერ გეხვეწე, თორღვაო, სამჭერ დაგიკალ ცხვარიო,
მეოთხედ შემოგეხვეწე — თეთრი ქორაი ვარიო,
ვინც ხუთჯერ მოგცეს ბეგარა, მამა უძაღლდეს მკვდარიო!“
გადმაჩინნა ჩოთამა ისარნი მკვარდლიანნიო,
წყალს გაღმა მშვილდსა მასწია, წყალს გამოღმ იქნეს ჩქამნიო.
ხელიმც შეგრჩება, მსროლულო, რა კარგი მიეც ძალიო!
ერთის ნასროლით გაკვრიტე ჩოხა, პერანგი, ჯაჭვიო!
— „გაღვორდი, მუცუს გაზდილო, თორღვაო, გამცივარიო“.

ხევსურ მეკობრეთა თარეში იწვევდა ქისტების და ლეკების ამ-
ხედრებას და ისინიც თავიანთ მხრივ უფრო დიდ თარეშს აწყობდ-
ნენ ხევსურეთის სოფლებზე, იტაცებდნენ სარჩოსა და საქონელს,
მიჰყავდათ ტყვეები და მათ დასახსნელად დიდ სასყიდელს მთ-
ითხოვდნენ. ამიტომ ხევსურეთის თემები მუდამ მზად უნდა ყოფი-
ლიყვნენ მტერთან საბძოლველად:

„ქისტანს მოვიდა ლაშქარი ლეკისა აკვაისაო,
აბულეთურთ ციხესა კარი არ შახსნან ხისაო!
კაცი ხევსურეთს გაავდეს: „გვიშველეთ“ ეძახდისაო,
წინ-წინ კავმატით მოვიდეს, ეტლ მოხყვა გიორგისაო;
„გავვიგებიეთ გუდანსა“, ბრალ მისწვდა მამისძმისაო;
ბაცალიგოელთ ვაჟებსა იმედ აქვს ცხენებისაო;
მოუქრეს წინ-ვადუელთა მოკლე საყულო მთისაო;
სალაშქროს ქალას ჩავროვდეს, ელვა დვას ჩაქნებისაო“.

ხევსურეთს მუდმივი შუღლი ჰქონდა უფრო ქისტებთან, რომ-
ლებიც მას ჩრდილოეთით საზღვრავდნენ. ქისტები არბევდნენ შა-
ტილისა და არზოტის თემებს. ქისტებთან ბრძოლაში პირიქით ხევ-
სურეთში განთქმულია ალუდაური გაბუჟური, კირჩლა ნისლაურისძე,
აბა ჩალხურისშვილი, უშიშა ოჩიაური და სხვა. ქისტი და ხევსური
ერთმანეთს სისხლსა და ნაძარცვს არ შეარჩენენ, ამიტომ მათ
შორის შუღლი და მტრობა თაობით გრძელდება. 1924 წელს არ-
ხოტელებმა ქისტებს ცხვარ-საქონელი წაართვეს. ქისტებმა მო-

ითხოვეს საქონლის დაბრუნება, მაგრამ არხოტელებმა შარი მოსდეს და არ მისცეს. მაშინ იმავე წლის სექტემბერში ქისტები გადმოსულან არხოტში, აუფორიაქებიათ მოსახლეობა და თავიანთ საქონელთან ერთად არხოტელების ცხვარ-ძროხაც გაურეკიათ. ბოლოს ამ საქმეში ხელისუფლება ჩარეულა და ქისტებს ხევსური ტყვეები და მათი საქონელი დაუბრუნებიათ.

ამის შესახებ ეს ლექსია გამოთქმული:

„სამშაბათს გათენებდა დიდი დგას ცოდო-ბრაღია:
იხევის დედამიწაი, ცოდვით ჩამოდნეს ქვანია,
ცაზე აყენებს მასკვლეფთა არხოტივნების ბრაღია;
სიბრაღელისგან ქრებოდა ცისკარი ამომჯდარია.
ორს თემს დაეცა თავზედა მთელი ურჯულოს ჯარია.
გათენდა, მაში გაიგეს: „ურჯულომ დაგეცნა ცანია!“
შეეკრა ყარაულებსა ველთ გასაველნი გზანია,
სრუ დაუჭერავ სოფელი, შაკრეს სიმაგრის კარია,
ახლა დაეცნეს ამლასა, დილა თენების ხანია;
დახკივლეს ქისტის შვილებმა, ყველამ დაღვერდა გვარიამ
თოფის ხმა, ეღვა-ქუხილი, სრუ ყერდა მთა და ბარია.
წაედით, ურჯულოებო, ჩავლილთამც დაგლევესთ წყალიამ
ისწავლე, ელიმარძაო, არხვატით წანატანია,
მიხვალ, მიგიდის ტყვეები, მაგიდის ჯარავანია.
იცოდე, არ შაგრჩებოდა არხოტივნების ვალია,
წინავაც გკოცდესთ უღმერთოდ, როსაც არ გედვით ბრაღია.
გავსონსთა საამლოშით გამაგილაღესთ ცხვარია,
წყემსიც ქვიშაში გაწირეს, ტყვიამ დანაყა ძვალა“.

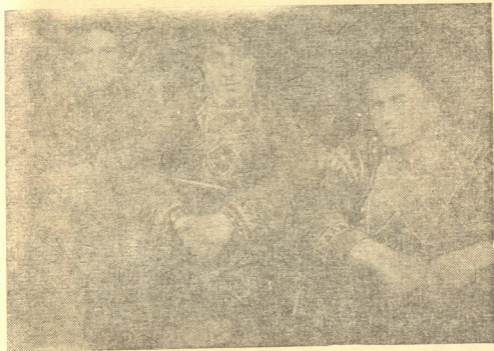
არხოტელების და ქისტების შუღლი ჯერ კიდევ საბოლოოდ აღმოფხვრილი არ არის, მაგრამ ხევსურეთის საზოგადოებრივი ყოფის გარდაქმნასთან ერთად თემური მეშუღლეობის ეს გადმონაშთები ჩქარა მოისპობა და ხევსურებსა და ქისტებს შორის დამყარდება მეგობრული კავშირი.

ხევსურეთის საზოგადოებრიობას დღესაც ახასიათებს სისხლის აღების ადათი. აქ საბჭოთა სამართლის ორგანოები სუსტად მუშაობენ და სამართლის საქმეებს ჯერ კიდევ განაგებენ ძველი ბჭეები.

საყურადღებოა, რომ ხევსურული რჯული და მისი ადათები ეხლაც სრულდება და წარსულის ცოცხალ გადმონაშთებს წარმოადგენს, ამიტომ თემური სამართლის შესწავლისათვის ხევსურულ

რჭულს უადრესი მნიშვნელობა ეძლევა. მით უმეტეს, ხევსურულ რჭულს და მის ადათებს გიორგი ბრწყინვალისა¹ და ვახტანგ მეფის სამართლის აშკარა გავლენა ეტყობა. ამ მხრივ საინტერესოა მათი შედარებითი შესწავლა, ეს კი მოითხოვს საკითხის სპეციალურ დამუშავებას, რაც აქ ჩვენს ამოცანას არ შეადგენს.

აღამიანის მოკვლა ხევსურეთში დიდ დანაშაულად ითვლება: მკვლელზე ძმებმა და ბიძაშვილებმა შური უნდა იძიონ და სისხ-

ხევსურები (ტიბეტი)

ლი აიღონ. ეს ადათი ხევსურს ძვალ-რბილში აქვს გამჯდარი; „ხევსურული რჭულით“ სისხლის აუღებლობა თემში უდიდესი სირცხვილია და მოკლულის სულიც, მათი წარმოდგენით, საიქი-

¹ ძეგლის დაღება მეფეთ მეფის გიორგის მიერ (იხ. ს. მაკალათია, მთიულეთი, გვ. 16); სამართალი ბატონიშვილისა ვახტანგისა (იხ. ჩუბინიშვილის ქართული ქრისტიანობა, 1846 წ., გვ. 394—450).

პირიქითელი ხევსურები.

ოში იტანჯება. ამიტომ ხევსური თავისი ძმათაშვილის სისხლს არავის შეარჩენს, სანამ მოსისხლეთა გვარი არ ამოწყდება.

მკვლელობის გამომწვევი მიზეზები აქ მრავალია: მშობლის შეგინება და შეურაცხყოფა, სიმთვრალე ხატში და ქორწილში, მამულზე დავა და სხვა. მკვლელობა ზოგჯერ სრულიად უმნიშვნელო საქმეზე მომხდარა. მაგალითად, ორ ზეისტეჩოელს გზაში უპოვნიათ მათრახი, ამაზე ცილობა მოსვლიათ. ჩხუბში ერთი არაბული მოუკლავთ, ამაზე გაჩაღებულა შურისძიება და დღემდე

ოთხი კაცია მოკლული. ერთ შატილელს მგელა ჭინჭარაულს მუცოელი ხევსურისთვის 6 ტყვიად თივა მიუყიდა. მუცოელს ექვსის ნაცვლად ხუთი უძლევია და ერთ ტყვიაზე ჩხუბი მოსვლიათ; შატილელს მუცოელი მოუკლავს. გაჩაღებულა მტრობა და დღემდე 4 კაცია მოკლული. შურისძიება გრძელდება.

ხევსურული რაჭულით სისხლი მოეთხოვება მკვლელსა და მის ოჯახს. მტრობენ აგრეთვე მკვლელის დედის ძმებს და ბიძებს, რომლებსაც შურის მაძიებელი ვერ მოკლავს, მაგრამ დასჭრის.

მოხდება თუ არა მკვლელობა, მეჭეღე და მისი ოჯახი მაშინვე იხიზნება. მაგრამ, რათა მოკლულის პატრონმა მეჭეღეს ოჯახი არ დაარბიოს, ირჩევენ შუაქაცებს, რომლებიც დასარბევად წამოსულებს წინ მიაგებებენ კურატს, ცხვარს, სამ „ჩარქე რვალს“ (სპილენძს) და ეტყვიან: „შუაქაცები გეახლათ, რაც ვალია, ინებეთო“. ცხვარს იქვე დაკლავენ მკვდრის სულის ასახსნელად, მაგრამ ხორცს არ შეჭამენ, ვინმე იქ დამსწრეს აჩუქებენ, ტყავს კი შუაქაცები აიღებენ. ვარს მეშუღლეები წაიყვანენ. ამის შემდეგ რაჭულით მეშუღლეს ნება არა აქვს, მეჭეღეს ოჯახი დაარბიოს.

მოკლულის დასაფლავების დღეს მეჭეღე შუაქაცების ხელით ჭირისუფალს უგზავნის მიწად შასვლის საკლავს. ამ საკლავს მიცვალებულის ოჯახში მიიყვანენ, იქ დაჰკლავენ და შენდობას ეტყვიან.

ამას უნდა მოჰყვეს საგვარო, რომელიც მეჭეღემ ფულით ან საკლავით უნდა გადაიხადოს. საკლავს დაკლავენ და მოკლულის სულს მოიხსენიებენ; ამით მეჭეღისა და მოკლულის გვარი რიგდება, რის შემდეგ მკვდრის პატრონს საქმე აქვს მეჭეღესთან და მის ძმასთან და ბიძებთან.

დაიწყება რიგის ყენება და, თუ ამ დროის განმავლობაში მეჭეღე და მოკლულის პატრონი ერთმანეთს გზაში შეხვდებიან, მკვლელი მაშინვე ქუდს მოიხდის, გზაზე დააგდებს და გაიქცევა. თუ მტერმა ვერ მოითმინა და გაქცეულს დაედევნა, ეს სირცხვილია. თუ მკვლელისა და მოკლულის ნათესავები ერთმანეთს შეხვდებიან, ქუდი პირველად მეჭეღეს ნათესავმა უნდა მოიხადოს.

რიგის ყენების ადათით მეჭეღემ მოკლულის დებს სადო 9 ცხვარი უნდა მისცეს, ამდენივე ეძლევა მამიდას სამამიდაო,

დღის ძმებს ეძლევა სადედო ხუთი ძროხა. შემდეგ მეკელეს ბიძაშვილებმა მოკლულის გვარს საძმო უნდა გადაუხადოს, რადგანაც ისინი მკვლელის ახლობლები არიან და ბრალი მათაც ედებათ. წინათ ბიძაშვილებს მეშაბათეებს ეძახდნენ და მეშაბათეობა მეშვიდე თაობამდე გრძელდებოდა. თუ მეშაბათე სისხლის ჯარიმას არ გადაიხდიდა, მას გზა ჰქონდა შეკრული და მკვდრის სოფელში ვერ გაივლიდა. წინათ სისხლი იყოფოდა სამ ნაწილად: ორი წილი იყო სავგარეულო და ერთი მკვდრის პატრონისა. მაგრამ მეშაბათეები გვარეულობაზე მალლა იდგნენ და საერთო ორი წილიდან თითოეულ მეშაბათეს „საბიძაშვილო“ ერთი ცხვარი მეტი ერგებოდა. ამასთანავე, მეშაბათეს ჯურუმდინაც მეტი წილი მიჰქონდა.

საძმო ხუთი ძროხაა. თუ გვარი 10 კომლია, კომლი ორ ცხვარს გაიღებს, თუ 20 კომლია — თითო ცხვარს ან ამის ღირებულ მიწას. ამის შემდეგ ისინი რიგდებიან და მეკელე უბრუნდება თავის ოჯახს, მაგრამ შრომა-საქმიანობის ნებართვა მან მოკლულის ოჯახისაგან უნდა გამოითხოვოს, წინააღმდეგ შემთხვევაში, რაც რიგის ყენებაში მიუტია, ყველაფერი ბათილდება და შუღლი ისევ განახლდება. ამიტომ მეკელემ მოკლულის ოჯახს წყალ-წისქვილის სამკსნელო საკლავი უნდა გაუგზავნოს და შემდეგ შეუძლია სულადი (საფქვავე) დაფქვას, მანამდე კი სხვა სოფელში მიაქვს და იქ ფქვავს.

საქმის სამკსნელო ეგზავნება კიდევ ერთი საკლავი და შინ დაბრუნებულ მეკელეს შეუძლია ოჯახში საქმიანობა. ხარგუთნის გაბმის წინ მეკელე უგზავნის მიწა-წყლის სამკსნელო კიდევ ერთ საკლავს და ამის შემდეგ მეკელეს ნება ეძლევა მამული მოხნას. თიბვის დაწყებამდე მეკელემ თიბად გასვლის საკლავი უნდა გაუგზავნოს.

საფლავ-სამარხის სამკსნელო: მეკელეს თავის ოჯახის მიცვალებულის დამარხვა არ შეუძლია, სანამ ამის სამკსნელო საკლავის მოკლულის ოჯახს არ გაუგზავნის. ამასთანავე, მეკელე საკლავს აგზავნის, როდესაც მოკლულის დედ-მამა, და-ძმა და ბიძაშვილი მიიცვლება და, თუ ეს მან დროზე არ გაიღო, მას ჯურუმი (ჯარიმა) 5 ძროხა გადახდება.

ამასთანავე, მეკელის სასიძომ მეშუღლეს პატივში ერთი

საკლავი უნდა მიართვას, თორემ ვერ დაქორწინდება. მეკელე ვალდებულია სანთლობას (მიცვალებულის რიგი) მოკლულის ოჯახს სანთელ-საკლავი გაუგზავნოს. თუ სანთლობა და წელთაობა, ე. ი. მიცვალებულის წლისთავი, ერთად ხვდება, მაშინ ამ ვალდებულებას მეკელე ერთი საკლავით გადაიხდის, თუ სხვადასხვა დროშია, მაშინ „წელთაობას“ მეორე საკლავსაც აგზავნის.

რიგის საკლავი მეკელემ მოკლულს ყოველ წელიწადს რიგობის ერთ რომელიმე დღეს — ახალწელიწადს, აღდგომას თუ სხვა დროს საკლავი უნდა დაუკლას და ის შენდობით მოიხსენიოს, თორემ მეკელე გაზაფხულზე გუთანს ვერ გაიტანს. ვინც ამ წესს დაარღვევს, მას საჭურუმო ერთი ან ორი ძროხა დაედება, წინააღმდეგ შემთხვევაში, მკვდრის პატრონი მეკელეს ისევ მტრობას უტყობებს და შურისძიება განახლდება.

გაივლის ერთი წელი და დაიწყება შუაჯაცების სიარული და მესისხლეთა გარიგებაზე მოლაპარაკება. გარიგება მკვდრის პატრონზეა დამოკიდებული და ხევისურეთში ეს სამი წლის შემდეგ ხდება, მაგრამ ზოგჯერ 5—20 წლის შემდეგაც ვერ რიგდებიან. არის შემთხვევა, რომ მეორე და მესამე თაობამდე შუღლი გრძელდება და არ რიგდებიან. და სანამ ეს შერიგება არ მოხდება, მკვლელს ეკრძალება სიმღერა, დაკვრა, ხატში და ქორწილ-ტირილში წასვლა.

თუ მეკელეს გვარის მხრივ მოკლულის გვარ-ნათესაობა, ყმაწვილი, დიაცი და სხვა გაილანძლა, ამისათვის ჭურუმად კურატი უნდა დაუკლას.

მეკელეს არ შეუძლია მოკლულის სოფელში უსაქმოდ გაიაროს. თუ ცხენოსანმა მეკელემ მოკლულის სოფელში გაიარა, ცხენიდან უნდა ჩამოხტეს და ფეხით გაიაროს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჭურუმად მას კურატი გადახდება. მეკელე, მოკლულის ოჯახის ყმად ითვლება, თემში ის დამცირებული და უფლებაყრდილია. მეკელეს მეშუღლისაგან მუდამ საფრთხე მოელის და უშიშრად მგზავრობა არ შეუძლია. ასეთ პირობებში ხევისურეთში არსებობა მეტად ძნელია და ამიტომ მეკელე იძულებულია ხევისურეთიდან გადაიხვეწოს ან არადა მესისხლე შეირიგოს.

ამ მიზნით მეკელე შუაჯაცების თანხლებით მალულად მიდის

მოკლულის ხატში, მიჰყავს კურატი და სამი ცხვარი. მას აგრეთვე
 მიაქვს ვერცხლის თასი, ყველაფერ ამას ხატში ტოვებს და უკანვე
 გამოიპარება. ამას ეწოდება ჯვარში შაჯდომია. აქ ხატ-
 ში ხუცი იხუცებს, საკლავს დაჰკლავენ და მოკლულის ოჯახს მო-
 იწვევენ. ხუცი მათ ეტყვის: „მტერი ჯვარში შემოგიჯდა და შარი-
 გებას გთხოვს“-ო. ამის შემდეგ მეშუღლეს ადათით არ შეუძლია
 მეკლეს გარიგებაზე უარი უთხრას.

თოფის აღება. ჯვარში შაჯდომის დღეს მკვდრის პატ-
 რონი თოფს დააყენებს და მეკლესა და მის ნათესაებს თოფს
 ვერ ესვრის.

პირშესამყრო. გაივლის დრო, მკვლელი დაამზადებს
 ლუღს, საკლავ-სატანს და მოკლულის ხატში გაგზავნის, სადაც მე-
 კვლე და მკვდრის პატრონი მიდიან შუაქაცებით და ერთმანეთს
 პირისპირ შეხვდებიან. მკვლელი მორიდებულია და დაიჩოქებს.
 მოკლულის პატრონი მასთან მივა, ლუღით სავსე თასს შეასმევს და
 ეტყვის:

„გასცილდები გზაშია, ნება გაქვს ჩვენ სოფელში მოხვიდე, აზ-
 ძრახდე და აგძრახდებისო“. შემდეგ მკვდრის პატრონი დაიჩოქილ
 მეკლეს მხარზე ხელს წაავლებს და ააყენებს. ამით ორივე მხარე
 ფაქტიურად რიგდება; თუ შემდეგ მკვლელი და მისი ნათესაობა
 უდიერად მოექცნენ მოკლულის ოჯახს, მათ ჭურუმში ხუთი ძრო-
 ხა ან ცხრა ცხვარი გადახდება.

მაგრამ ეს არ არის საბოლოო გარიგება და მეკვლე ვალდებუ-
 ლია პატივითა და მოკრძალებით მოექცეს მოკლულის ოჯახსა და
 ნათესაობას. მასვე ერთმევა — სასუდარმამკვდაროდ ერთი
 დღის სახნავი მიწა, რომელიც მკვდრის პატრონს სამუდამოდ
 რჩება.

საბოლოო შერიგება ხდება თავ-სისხლის გათავების შემდეგ,
 რომლის დრო წინათ თითქმის განუსაზღვრელი იყო და 7—8 თა-
 ობამდე გრძელდებოდა, ამ ხნის განმავლობაში მეკვლე მტრობისა
 და სისხლის აღების შიშის ქვეშ უნდა ყოფილიყო, რაც მეტად
 მძიმე პირობებში აყენებდა მეკლესა და მის ოჯახს. ხევისურეთის
 თემებს ბოლოს შეუფენიათ ასეთი უსაზღვრო ვადის მავნებლობა
 და ამ 15 წლის წინათ თავ-სისხლის გათავების ვადა განუსაზღვრავთ
 80 წლით, რასაც დღესაც მტკიცედ იცავენ. ამ ხნის განმავლობა-

ში მკვლელმა ყოველ წლისთავზე მოკლულის ჭირისუფალს საკლავი უნდა მიართვას მიცვალებულის სულის მოსახსენებლად.

მეოთხმოცე წელს დაიწვევენ შუაკაცებს და სისხლის საქმის ბჭეებს, რომელთა გადაწყვეტილებით მკვლელს მიჰყავს კურატი და მას იქვე დაჰკლავენ, შემდეგ ტაბლას გაშლიან, ხუცები დაილოცებიან და მეშუღლეებს შეარიგებენ. მკვლელი სისხლის საფასურს 16 ძროხას ან მის ფასს იხდის და ამით თავდება თავ-სისხლის საქმეც.

ხევსურული რჯულით კაცის სისხლი შეფასებულია 80 ძროხად, ქალისა კი 30 ძროხად, მაგრამ რიგის გადახდის შემდეგ მკვლელი იხდის 16 ძროხის საფასურს, რადგანაც დანარჩენს რიგის ყენებაში უბრიან.

ცოლის ან შვილის მოკვლისათვის სასისხლო არ არის, დაწესებულია მხოლოდ მცირედი გადასახადი. ქმარმა რომ ცოლი მოკლას ან მამამ შვილი, დედულებს ხუთი ძროხა უნდა მისცეს.

სისხლის საფასური ხევსურეთში ძროხებით არის გამოანგარიშებული. ეხლანდელ კვალობაზე ერთი ძროხა = 1 ლიტრა (9 გირ.) სპილენძს = 4 ლიტრა ერბოს. წინათ ერთი ძროხა ფასობდა 5 მან., ფუთი ერბო უდრიდა ერთ ძროხას = 1 ლიტრა სპილენძს; ერთი ლიტრა ერბო წინათ = 1 ცხვარს; 4 ცხვარი = ერთ ძროხას; ერთი გირვანქა ვერცხლი = 2 ძროხას. აი, ამის მიხედვით ხდება სისხლის საფასურის გაანგარიშება, და მკვლელმა ეს უნდა გადაიხადოს ან „ფეკით“, ე. ი. ძროხებით და ცხვრებით, ან „პელით“, ე. ი. სპილენძით და ვერცხლით. შეიძლება ნახევრის „ფეკით“ და ნახევრის „პელით“ გადახდა. ეს ბჭეებთან შეთანხმებაზეა დამოკიდებული.

თუ მკვლელს საწესოები გადახდილი აქვს და თავ-სისხლის გათავებამდე მეშუღლემ იგი მაინც მოკლა, მაშინ უკანასკნელს საუკენმა მკვდარო გადახდება. ამაზე სისხლის საქმის ბჭეებს დასვამენ, სისხლი სისხლში გაიბრება, ხოლო მკვლელს ართმევენ მიღებულ ყველა საწესოებს და კიდევ ზედმეტად საუკენმა მკვდაროს 5 ძროხას, რადგანაც მკვლელობა მოხდა გონებით — (განზარხვით) და არა უგონოთ (შემთხვევით). მაგალითისათვის, თოთიამ ჩხუბში უგონოთ მოკლა ნადირას ძმა და ის იხდის საწესოს, ამავე დროს, ნადირამ გონებით შური იძია და მოკლა თოთიას

ძმა. ხევსურული რჯულით ნადირამ მას უნდა უზღოს ყველა წესი ხარჯები და „საუკენმამკვდარო“ კიდევ 5 ძროხაც მისცეს. თუ მკვლელობა სხვისი იარაღით მოხდა, მაშინ იარაღის პატრონს 5 ძროხა გადახდება.

მაგრამ ხევსურეთში სისხლზე სისხლის აღება უფრო სასახელოა, ვიდრე მისი საფასურის აღება, ამიტომ მეშუღლე შერიგებას აჭიანურებს და ცდილობს მოკლულის სასახელოდ სისხლი აიღოს. მით უმეტეს, ხევსურის წარმოდგენით მოკლულის სული საიქიოში იტანჯება და ჩივის, თქვენ ვერ მოჰკალით ჩემი მკვლელო; მისი ტანჯული სული ოჯახს ვნებს. თუ სისხლზე სისხლია აღებული, მოკლულის სული მაშინ კმაყოფილიაო, ამიტომ მეშუღლე ხევსური ცდილობს თავის მტერს მოუკლას სახელოვანი და გულით საყვარელი პირი, რაც თემშიც სასახელოა. ბეჩაზე და სხეულზე შურისძიება აქ სირცხვილია. ქალებზე და 60 წელს გადაცილებულ მამაკაცზე შურისძიება და მოკვლაც სირცხვილად ითვლება. არც „უნიფხეო“, ე. ი. 12 წლის ქვემოთ ასაკის ვაჟზე შეიძლება სისხლის აღება.

იოგის-თავი: თუ ხევსური მოკლა არა ხევსურმა, ე. ი. ქისტმა, ფშაველმა და სხვამ, მეშუღლეს მოკლულის ჭირისუფალი დაემუქრება: „რამდენი იოგიც (სახსარი) ჰქონდა ჩემს ძმას, იმდენი კაცი უნდა მოუკლა ჩემს მტერსაო“. ხევსურების წარმოდგენით, ადამიანს 12 იოგი აქვს და ამიტომ მან მტერს 12 კაცი უნდა მოუკლას.

მკვდრისად შეწირვა. თუ ხევსური ქისტმა ან ლეკმა მოკლა, პატრონმა არ იცის მკვლელი და მას არ შეუძლია მკვლელს რიგის ყენება მოსთხოვოს, მაშინ მოკლავენ რომელიმე ქისტს ან ლეკს, რათა იგი მოკლულს საიქიოში ემსახუროს.

მესისხლეობა და მასთან დაკავშირებული მკვლელობა ხევსურეთის სოციალური სენია.

ამ ნიადაგზე ხევსურეთში მკვლელობა წინათ ხშირად ხდებოდა და იყო შემთხვევები, რომ მესისხლეობით არა ერთი გვარი ამოხოცილა. ეს საფრთხეს უმზადებდა თვით ხევსურეთის ფიზიკურ არსებობასაც. საბჭოთა ხელისუფლების დროს ამ მავნებელი მამაპაპური ადათის წინააღმდეგ დაიწყო ბრძოლა.

ამ ადათის მოსასპობად პირველი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გა-

დადგა არხოტის თემმა, რომელმაც 1927 წლის 18 ივნისს თავ-მე-
სისხლეობის შესახებ მიიღო ასეთი დადგენილება:

„ჩვენ, არხოტის თემის ხევესურებმა, მცხოვრებმა სოფ. ახი-
ელისა, ამლისა და ჭიმლისამ მოვიყარეთ თავი, რათა გვექონია
მსჯელობა ჩვენი ცხოვრების სხვადასხვა საჭირბოროტო საკი-
თებზე.

პირველად დაისვა საკითხი მესისხლეობის შესახებ, რომელმაც
გამოიწვია მოსახლეების დიდი დაინტერესება და ამავე დროს
შეხლა-შემოხლა და კამათი. იყვნენ როგორც მოწინააღმდეგენი,
აგრეთვე მომხრენი თავმესისხლეობის ძველი წესების დარღვევისა
და შეძლებისდაგვარად მათი შეკვეცისა. ამ ახალი საქმის მიმართ
მოწინააღმდეგეობას იჩენდნენ განსაკუთრებით ახალდაზარალებუ-
ლი სისხლის პატრონები. მიუხედავად ყოველივე ამისა, ყრილობამ
გამოიტანა დადგენილება, რათა არხოტის თემის სამივე სოფლიდან
არჩეულ ყოფილიყო ხალხი, მცოდნენი ხევესურეთის რჯულისა და
ზნე-ჩვეულებისა და მათ მსჯელობა დავალებოდათ და დადგენილე-
ბის დასამტკიცებლად წარედგინათ ხალხისათვის საერთო ყრი-
ლობაზე.

არჩეულ იქნენ შემდეგი პირები: სოფ. ახიელიდან 1. ალექსი
ოჩიაური, 2 თომა ბალიაური, 3. გიორგი ჯაბუშანური, 4. უნცრუა
ჯაბუშანური, 5. მინდია ოჩიაური, 6. ხიზანა ნაროზაული, 7. ბა-
იჭაურ ცისკარაული და 8. ლადო ბალიაური.

სოფ. ამლიდან 1. ბეწია წიკლაური, 2. თოთა წიკლაური,
3. ხირჩლა წიკლაური, 4. გიორგი წიკლაური და 5. ბაბუტა წიკ-
ლაური.

სოფ. ჭიმლიდან 1. გიორგი გაბური, 2. ივანე გაბური, 3. ალუა
გაბური, 4. ბაბუა თეთრაული, 5. ბაჭყი გიგაური, 6. გიორგი თეთ-
რაული.

ზემო დასახელებულ პირთ იქონიეს მსჯელობა სამი დღე და
ღამე და გამოიტანეს შემდეგი დადგენილება: 1. აღიკვეთოს ყო-
ველგვარი დევნა და სისხლის აღება მკვლელის ძმის და გვარე-
ულობის წევრების მიმართ და მხოლოდ მკვლელის ძმა მოვალეა
ერთი წლის განმავლობაში ერიდოს მოსისხლეს და არ ატაროს
იარაღი, რათა ის არ იქნეს მიჩნეული მკვლელის დამცველად.

ერთი წლის შემდეგ ხდება ძმის პირშესამყრელო ხართ, აგ-

რეთვე შინშიც ნახევარი წლის განმავლობაში უნდა ერიდოს დაზარალებულებს. რაც შეეხება გარეთულ ბიძაშვილებს, ისინი ითვლებიან თითქმის თავისუფლად ამ საქმეში, მხოლოდ უკეთესია, რაც ჩქარა მოისწრებენ პირშესამყრელს.

2. ისპობა ყოველგვარი ჭურუმი და გადასახადი დრამის სახით.

3. ისპობა ყოველგვარი პატივი და რაიმე ხათრი დაზარალებულისადმი, გარდა მკვლელისა.

4. ისპობა როგორც მკვლელის, აგრეთვე ბიძაშვილების ხიზნის რაიმე სახით დევნა.

5. რაც შეეხება მკვლელს, ის ასრულებს ყველა ძველ წესს, თავისი სიმკაცრით იმ შემთხვევაში, თუ ის დასჯილი არ იქნება ხელისუფლების მიერ. მოსისხლეობის წესების შესრულება ისპობა მთლიანად მკვლელის სიკვდილის შემდეგ, თუნდაც ის უკანასკნელი არ შეიქმნეს მსხვერპლი შურისძიებისა.

ასლები ამ დადგენილებისა დაცული იყოს ყოველ ხატში. დადგენილების გასამაგრებლად არხოტის ჭვარში დაიკლას ხარი და ჩაეარდეს სამანი. ამ საერთო პირის (დადგენილების) დამრღვევი განდევნილ იქნას თავისი ხიზანით არხოტის და ხევისურეთის არემა-რედან.

მოსახლეობა მთლიანად იწონებს ამორჩეულ პირთა დადგენილებას, მხოლოდ ამ დროს ამორჩეული პირებიდან ერთ-ერთ წევრს თომა ბალიურს შემოაქვს წინადადება, რომ შემსუბუქდეს შინშის (ბიძაშვილის) შევიწროება მკვლელობის შემთხვევაში, არ იყოს მოვალე სოფლიდან დროებით აყრისა.

უმრავლესობის თანხმობით და უმცირესობის წინააღმდეგ ეს წინადადება მიღებულ იქნა.

ამ დადგენილების მიღების შემდეგ ამ უკანასკნელისავე განსამტკიცებლად, მთელი თემის მოსახლეობის თანდასწრებით, არხოტის ჭვარში (ხატში) დაიკლა ხარი და ჩაედებულ იქნა სამანი.

ყველა ამის შემდეგ თემის მოსახლეობამ მადლობა გადაუხადა თომა ბალიურს, როგორც ამ საქმის მეთაურს და აგრეთვე სხვა მანე ზნეჩვეულებათა წინააღმდეგ მებრძოლს მთაში.

ყრილობა აგრეთვე მადლობას უცხადებს მასწავლებელ ალექსი ოჩიაურს, როგორც დამხმარეს და პირის მომწყობს ამ საქმეში. მადლობა გამოცხადა დანარჩენ ამორჩეულ პირებსაც.

თმის კრეჭა.

დადგენილებას ხელს აწერენ: 1. თ. ბალიური, 2. გ. ჯაბუშანური, 3. ლ. ჯაბუშანური, 4. ა. ოჩიაური, 5. მინდია ოჩიაური, 6. ხიზანა ნაროზაული, 7. ბ. ცისკარაული 8. ლ. ბალიური, 9. ბეწია წიკლაური, 10. თოთა წიკლაური, 11. ხირჩლა წიკლაური, 12. გ. წიკლაური, 13. ბაბუტა წიკლაური, 14. გ. გაბური, 15. ი. გაბური, 16. აღუა გაბური, 17. ბაბუა თეთრაული, 18. ბაჭყი გიგაური, 19. გ. თეთრაული“.

როგორც ვხედავთ, აწ განსვენებულ თომა ბალიურის ინიციატივით არხოტელებმა მესისხლეობისგან გაანთავისუფლეს

მკვლელობის ბიძაშვილები და ნათესაობა. მკვლელობის პასუხისმგებელია მხოლოდ მკვლელი და მისი ოჯახი. ამასთანავე, შურისძიების წესების ერთი ნაწილი შეკვეცილია, დანარჩენი კი მოსპობილი. მესისხლეობის ვადაც განსაზღვრულია მკვლელის სიცოცხლით, მისი სიკვდილის შემდეგ სისხლიც ისპობა.

ამ დადგენილების სიმტკიცის დასაცავად სოფ. ახიელის მთავარ-ანგელოზის ხატში სამანის ქვა აყუდია ასეთი წარწერით: „1927 წ. ივნისის 18 დღეს ეს სამანი ჩაგდებულა არხოტის მთელი მოსახლეობისაგან თავსისხლის შესახებ. პირი დადგენილებისა ინახება ყველა ჯვარში. თომა ბალიაური“. და, როცა ამ ხატში საკლავი დაიკვლის, ხუცი სისხლის ამ სამანზე დააქცევს, რომ ეს დადგენილება არავინ გატეხოს.

ამგვარად, მესისხლეობისა და ხევსურული რჯულის წინააღმდეგ თვით ხევსურები იბრძვიან და პირველი ნაბიჯიც არხოტელებმა გადადგეს. ხევსურეთის დანარჩენი თემებიც ცდილობენ არხოტელებს მიბაძონ და მათი ეს დადგენილება თავიანთ თემებშიც გაატარონ.

თავსისხლიანობასთან ხევსურეთში შურისძიების უფრო მსუბუქი ფორმაც არსებობს, რომელსაც კეჭნაობას უწოდებენ.

კეჭნაობა ხევსურეთში ჩვეულებრივი მოვლენაა და იშვიათია ხევსური დაუკეჭნავი იყოს და მას თავ-პირი დაშნითა და საცერულთ დასერილი არ ჰქონდეს, ამიტომ კეჭნაობაში და იარაღის ხმარებაში ხევსურები პატარაობიდან ვარჯიშობენ, ჯერ ხის დაშნებითა და ფარებით, შემდეგ კი ნამდვილ ხმლებზე და ფარებზე გადადიან.

კეჭნაობაში მთავარია, გავარჯიშებული ხელი და კარგი ხმალი გქონდეს, ისე, რომ ხმლის ერთი მოქნევით მეშუღლეს მსუბუქი კრილობა მიაყენო, სისხლი გამოადინო და საფოთლეს (საეჭიმო) გარდა არაფერი გადაგხდეს. მძიმე დაკეჭნა სირცხვილია: იტყვიან, მკლავი ვერ დაიმორჩილა და მეშუღლეც იმიტომ გასწირა, მძიმედ დაკეჭნაო.

კეჭნაობა ან შუღლობა ხდება მიცვალებულის რიგებში, ქორწილში, ხატობაში და სხვა. მიზეზი ამისა მრავალია: პირადი შეურაცხყოფა, შური, სიმთვრალე, დედისა და მამის სულის შეგინე-

ბა და სხვა. კექნაობა ვაჟკაცობად ითვლება და ქალებში კარგად მოკექნავე დიდ მოწონებაშია: „ქალისპირა ბიჭს უფრო მაუღის ჩხუბი და კექნა ქალების სათვალფროდ“-ო. ვინც კექნაობას გაუჩრბის, მას ზრახვენ, ბეჩავი და მხდალიაო, მაგრამ კექნაობაში მარტო პირადი ვაჟკაცობა და გულადობა არ კმარა, საჭიროა აგრეთვე დრამის გადასახდელად ქონებრივი შესაძლებლობა, რომელიც ყველა ხევსურს არ მოეპოვება.

ამიტომ ღარიბი ხევსური კექნაობისაგან თავს იკავებს, შეძლებული კი სახელს ეძებს, მუდამ შარზე დგას და დაკექნილს ეუბნება: „თეთრი ოქროთი ავიღესავ მაგ ჭრილობას“ ან „ბაჯაღლო ოქროთი შეგიმკობ მაგ ჭრილობასო“.

კექნაობის სისხლი გვარზედ და თემზე გადადის და, სანამ შერიგება არ მოხდება, შუღლი მე-4-5 თაობამდე გრძელდება, ამიტომ მეშუღლეები ფარ-ხმალით არიან შეირადებულები და, სადაც ერთმანეთს შეხვდებიან, იქვე კექნაობა გაიმართება.

კექნაობაში მთავარია კარგი ხმალი და ხევსურებიც ასეთ ხმალს დიდად აფასებენ. კექნაობაში ხმარობენ ხევსურულ სწორ ხმალს „ფრანგულ“-ს და რკინის ფარს. მოკექნავეს ხშირად თითში უკეთია დაკბილული რკინის „ლაჯია“. პირველი შეტაკებისთანავე მეშუღლეები ხმლებს იშიშვლებენ, ფარებს მოიმარჯვებენ და ერთმანეთს კექნიან. ვინც ამ დროს მათ შეესწრება, უნდა გააშველოს, გვერდის აქცევა სირცხვილია. თუ გამზავებელს ხმალი მოხვდა და დაიჭრა, ვისიც ხმალია, დრამა მას გადახდება. ზოგჯერ მოკექნავეთა შორის ქალი მანდილს შეაგდებს და იტყვის: „ესეთა გეხვეწებით!“ მაშინ უნდა გაშორდნენ, თორემ სირცხვილია. მაგრამ კექნაობის დროს მეშუღლეებს გამზავებელი თუ არ შეესწრო, როცა მოიღლებიან, თვითონვე იტყვიან, გვეყოფაო და იარაღს დაყრიან, შემდეგ ერთმანეთს ჭრილობას შეუხვევენ და გაშორდებიან.

კექნაობის დროს მეშუღლეები ცდილობენ ხმალი ისე დაკრან, რომ მეშუღლეს მსუბუქი ჭრილობა მიიყენონ, სისხლიც გამოადინონ, მაგრამ დრამა არ გადახდესთ. ვისაც ხმალი არ ემარჯვება და მხდალია, ის ერთის მოქნევით მეშუღლეს მძიმედ დასჭრის და მას დრამაც დიდი გადახდება.

მეშუღლეები კექნაობის შემდეგ ბჭეებს დასვამენ და ხევსურული რჯულით კექნაობის სისხლს შეათფასებენ. თუ მეშუღლე

თავში მსუბუქად არის დაჭრილი შუბლის სამი ნაოჭის ზემოთ, ისე, რომ ძვალი არ იყოს დაზიანებული, ხევესურეთში ეს სასახელოდ ითვლება და ასეთი დაკეპვნაც შერიგებით თავდება და დამკეპვნასაც დრამა არ გადახდება. ის მხოლოდ მისცემს საფოთლეს ერთ ცხვარს, მიუტანს ცოტა არაყს, ჯამელსა და ვატივს ექვს აბაზს და მეშულღეები რივდებაინ. მაგრამ თუ თავის ძვალი გატყდა, მაშინ დაკეპნილის გასასინჯად დოსტაქარს დაიბარებენ და ის თავისი „ხვეწით“ — რკინის ან ფოლადის პირიანი საფხეკით სინჯავს ჭრილობას; ამის მიხედვით დრამასაც გამოიანგარიშებენ.

დაჭრილს თავში საზეო ძვალი თუ ამოუღეს, დამჭრელს დრამა 5 ძროხა გადახდება, თუ ჩხიმი ამოყვა, მაშინ 7 ძროხა. ამ დრამასთან მეშულღეს დაკეპნილის სამკურნალო ხარჯიც გადახდება, რომელიც მძიმე ჭრილობის დროს 16 ძროხას უდრის.

თავის შემდეგ მძიმე ჭრილობა იწყება შუბლის სამი ნაოჭის ქვემოთ მთელ პირის სახეზე, გარდა ბეწვით დაფარული ადგილისა. პირისახის „შიშველი“ ადგილის ჭრილობა ქერისა და „წმინდის“ (იფქლი) მარცვლით იზომება. ჭრილობა რომ შეხორცდება, მათ ძაფით გავომენ და ამ ძაფის სიგრძეზე გაამწკრივებენ ქერისა და იფქლის მარცვლებს; შემდეგ მათ დასთვლიან, ერთ მესამედს გამოაკლებენ და, რაც დარჩება, დამკეპვნავმა იმდენი ძროხა ან მისი საფასური უნდა გადაიხადოს. მაგალითად, ჭრილობაზე თუ 9 მარცვალი მოთავსდა, მას სამ ცალს გამოაკლებენ და დარჩენილი ექვსი მარცვლის კვალობაზე ექვს ძროხას ანგარიშობენ. მაგრამ ვისაც პირის სახეზე ჭრილობა არ ჰქონია და პირველად დაიჭრა, მას მარცვალი არ გამოაკლდება და სრულად იანგარიშება. თუ დაკეპნილს პირის სახეზე რამდენიმე ჭრილობა აქვს მიყენებული, ყველა ცალ-ცალკე იზომება, შემდეგ მარცვლებს შეაჯამებენ, ერთ მესამედს გამოაკლებენ და, რაც დარჩება, იმაზე გამოანგარიშებით დაჭრილმა დრამა უნდა გადაიხადოს.

ცხვირის დაჭრაც სამძიმოა და ზოგჯერ მასზე მარცვლები უკლებლივ იანგარიშება. ტანის ჭრილობას ექიმი სინჯავს და, თუ ჭრილობა მსუბუქია, დამჭრელი იხდის „საფოთლეს“ ერთ ცხვარს, გულზე მძიმე ჭრილობის მიყენებისათვის იხდის საგულეს 4—5 ძროხას, ბეჭზე საბეჭეს 3 ძროხას. წელქვემო დაჭრისათვის ნახევარ ბარკლის ზენაობა და საწელის ქვენაობის არეში

საუპატურო 5 ძროხა ეძლევა. ფეხისა და ხელის კრილო-ბაზე, თუ არ დაუშავდა, დრამა არ მიეცემა.

გახაიბრება ან ასოს მოკვეთა და დასახიჩრება ხევსურული რჯულით მძიმე დანაშაულად ითვლება და ამ შემთხვევაში ადამიანის სხეულის თვითეულ ასოს აქვს თავისი სისხლი და ჯარიმა.

ცხვირის მოჭრა შეფასებულია 30 ძროხად; მარცხენა თვალის გაფუჭება 30 ძროხად; მარჯვენასიკი 5 ძროხით მეტია, რადგანაც ის სათოფე თვალია, ყური — 5 ძროხა ღირს, ხელის დაზიანება — 16—20 ძროხა, მარჯვენა ხელი მარცხენაზე 2—3 ძროხით მეტად არის შეფასებული, ორი ხელის მოჭრა უდრის კაცის მოკვლას და მთელ სისხლად არის შეფასებული. ხელის თითებიც ასეა შეფასებული ბერა თითი 5 ძროხა ღირს, სალოკი თითი — 4 ძროხა, შეშუალა — 3 ძროხა, იმის გვერდა (არათითი) 2 ძროხა, ნიკორა (ნეკი) კი — 1 ძროხა.

მუხლის დაჭრა და გახაიბრება 30—35 ძროხად არის შეფასებული, მუხლის თავის ერთი ხელის დადების ზემოდ დაკეჭნა — 5 ძროხად, დაკოჭლება — 30—35 ძროხად. ფეხის თითებს ხევსურული რჯულით სისხლი არ სდის და ჯარიმაც არა აქვს. ქალისა და კაცის დაჭრა და გახაიბრება ხევსურული რჯულით ერთგვარად არის შეფასებული, მხოლოდ თუ მოკლული ქალი ორსულია, მაშინ ჯარიმაც მეტია.

ძმებმა ერთმანეთი გაყრამდის თუ დაჭრეს, ხევსურული რჯულით, დრამა არ გადახდებათ, გაყრის შემდეგ კი დამჭრელი იხდის რჯულის მიხედვით.

შეწირვა. თუ მეშულღემ დაკეჭვნის დროს თქვა: „უმცროსიმცა ხარ მამიჩემისაო“, ე. ი. მას საიქიოში ემსახურეო, მაშინ დამჭრელს ზედმეტი ერთი საკლავი გადახდება.

სამაენეო. თუ კეჭნობა ენის მიტანით და სხვისი წაქეზებით მოხდა და შემდეგ სიცრუე გამოაშკარავდა, მაშინ ენის მიტანს სამაენეო არბითი 5 ძროხა გადახდება.

მსუბუქად დაკეჭვნის შემთხვევაში მეშულღემები ადვილად რიგდებიან, მაგრამ მძიმე კრილობისა და დასახიჩრების დროს გარიგება ძნელად ხდება, სანამ სამაგიეროს გადაუხდიან. ამ შემთხვე-

ვაში დამპრელი დაკეჭნილს შუაჯაცებს მიუგზაენის და გარიგებას, ბოლოს შეთანხმებაც მოხდება და დამპრელი ხევსურული რჯულის მიხედვით დრამას იხდის.

მაგრამ გარიგება რომ მტკიცე იყოს და შემდეგში დაკეჭნას მეშუღლეთა შორის ადგილი არ ჰქონდეს, სანასკოს სდებენ, ამისთვის აიღებენ ბალახს ან ბაწარს და გამონასკვავენ. შემდეგ მას ისევ გახსნიან, მიწაზე დასდებენ, ზედ ექვს აბაზ თეთრ ფულს დაადებენ და ორივე მხრის შუაჯაცები ფეხს დაადგამენ. ამის შემდეგ ნასკვი გახსნილია, მტრობა და კვლავ კეჭნაობა სირცხვილია.

იმ შემთხვევაში, თუ დაკეჭნილი გაგრილდა (მიიცვალა), შუაჯაცებმა და ბჭეებმა უნდა გამოირკვიონ, ჭრილობით მოკვდა ის, თუ სხვა სნეულებით. თუ დადასტურდება, რომ გაგრილება დაკეჭნის შედეგია დამპრელს თავსისხლი ემართება და მან რიგის ყენების ყველა წესებიც უნდა შეასრულოს. საექვო შემთხვევაში კი, როდესაც თვით დამპრელიც ამტკიცებს, რომ დაკეჭნილი ჭრილობით არ გარდაცვლილა, არამედ თავის დღით მოკვდაო, დამპრელმა მკვდრის საფლავზე უნდა დაიფიცოს და ამას საფლავზე შექდომა ეწოდება.

ამისათვის მკვდრის პატრონი საფლავზე გაშლის ტაბლას, რომელზედაც დააწყობენ ხინკლებს, ხავიწსა და ლუდიან სასმისებს. არაყის დაღვეა ამ შემთხვევაში არ შეიძლება, „ემშაკის სასმელიაო“, და არც საკლავი დაიკვლის. ტაბლასთან დადგება სულის ხუცი. ბჭეები საფლავს ამოთხრიან ზედ დახურულ სიბის ქვამდე, ბრალდებულს ქამარ-ხანჯალს შეხსნიან და საფლავის ნაპირთან დააჩოქებენ, მას გვერდში მისი ნათესავი რვა კაცი დაუდგება. ბჭეები წილს ყრიან და ვისაც ერგება, ის დამნაშავეს აფიცებს. სხვები მოშორებით დადგებიან. მკვდრის პატრონიც საფლავთან დადგება. ბჭე აიღებს ეკალს და ყურში უჩხვლეტს ჯერ ბრალდებულს და შემდეგ მის ნათესავებს, ისე რომ, მათ სისხლი გამოადინოს და ეს სისხლი საფლავში ჩაეწვეთოს, რასაც „ყურის მოჭრა“ ეწოდება. ამ დროს მკვდრის პატრონი იტყვის: „უმცროსიმც ხარ, ჯღანსამც უბანდავ, წყალსამც უზიდავ, ცხენსამც უკაზმავ, გახდები იმის მოვალე, რომ არაფრით არ დააღონოვო“. ტყუილი ფიცისათვის, ხევსურების რწმენით, დამნაშავე საიჭიოში მკვდრის ყმა და მონა გახდება და ამიტომ ეს ფიციც სამძიმო საქმეა. შემდეგ

ხუცი იხუცებს და ტაბლას აკურთხებს. აიღებს ლუდიან თასს, შეგვრცხლს ჩასთლიან და ორივე მხარეს შეასმევინ. ამით მეშულ-
ლენი რიგდებიან.

ყურის მოჭრა ხევისურეთში სამძიმო საქმეა და მას იშვიათად მიმართავენ.

ს ა მ თ ე ლ მ კ ვ ი დ რ ო. თუ ადამიანი მძიმედ არის დაჭრილი და არ იციან მორჩება თუ არა, ზოგჯერ დამკვტნავი, მტრობის თავიდან ასაცილებლად, დაჭრილს მაშინვე შეაძლევს თავისიხლის მთელ საფასურს (60 ძროხას). თუ დაჭრილი მოკვდა, მკვლეელი საწესოებს უკვე არ იხდის და ის მესისხლეობისაგან თავისუფალია.

სისხლის აღების და კეჭნაობის ადათები შეიცავენ ხევისურულ რჯულს, რომლის გამკანონებელი ხევისური ბჭეებია და ამიტომ საყურადღებოა მათი ბჭობის საქმეც. ბჭეებს ამასთანავე ეკითხება ქურდობისა და მრუშობის საქმეც. მამულის და საქონლის დავასაც ბჭეები არჩევენ, თემისათვის მავნე და გაუსწორებელ პირს ბჭეების დადგენილებით თემი მოიკვეთს, მოკვეთილს თემში არ გაურევენ და არც ხატში მიუშვებენ. მოკვეთილის საქონელსაც კი სასოფლო ნახირში არ გაურევენ და ცალკე აძოვებენ. მოკვეთილის შერიგებაც შეიძლება. ამისათვის მოკვეთილმა სათემო ხატს უნდა შესწიროს ერთი ქვაბი და ვერცხლის თასი, აგრეთვე უნდა დაუკლას ერთი ხარი და ლუდიც აუღულოს.

ხევისურეთის ბჭე უნდა იყოს „მცოდნარი“ რჯულის საქმისა, მართალი და ხატის მოშიში. ასეთი ბჭეები აქ ყველა თემში ჰყავთ. მათ კარგად იციან ხევისურული რჯული, ე. ი. საადათო სამართალი. შეიძლება აგრეთვე ბჭეების სხვა თემიდან მოწვევაც.

ბჭეებს მოდავენი ვერ აირჩევენ და მათ შუაჯაცებს უნდა მიმართონ. მაგრამ მომჩივან-მოპასუხეებს შუაჯაცებად არ შეუძლიათ თავიანთი ნათესავნი აირჩიონ. შუაჯაცები უტხონი არიან, მაგრამ სადაო საქმის კარგი მცოდნე და სანდო პირები, ბჭეც არ შეიძლება მოდავეებთან ნათესაურ კავშირში იყოს. ბჭეების რიცხვიც განსაზღვრულია. სამძიმო საქმეში ბჭეები მრავალრიცხოვანია (10—15 კაცამდე), მსუბუქ საქმეში კი, როგორც არის ქურდობა, ვალის გადახდა და სხვა, მათი რიცხვი 3—5 კაცს არ აღემატება. ბჭეების რიცხვს შუაჯაცები სწყვეტენ და, თუ საქმე თავისიხლს ეხება, რომელიც დიდ ჯაფას მოითხოვს, ბჭეებსაც ბევრს დაიწვევენ.

ბჭობას თავისი ხარჯიც აქვს, იგი მოითხოვს კარგ დახვედრას და ნასპინძლობას და აგრეთვე საბჭუეო გადასახადის გაღებას. მოდავეებისათვის უფრო სასურველია ბჭეების რიცხვის შემცირება. თუ ორი სოფელია მოდავე, ბჭობა ხევისურული ადამით შუა ადგილას უნდა გაიმართოს, რადგანაც მეშუღლენი ერთმანეთის სოფელში ვერ მივლენ და შეიძლება ჩხუბიც გაიმართოს. ერთი და იმავე სოფლის მოდავეთა გასამართლება ჩვეულებრივ ხატში ხდება. არაგვის ხევისურეთში რჯულის საქმე ირჩეოდა ოხერხევის წყლის მახლობლად ღულის ჭალასთან, გორის ბოლოს. სათემო საქმეების ბჭობის დროს ხევისურეთის თემების თავშესაყრელი ადგილი სანაგის საჯარეში იყო, რომელიც ღულის თავში მდებარეობს და კარგი წყაროც ჩამოუდის.

ბჭობა უფრო ღამით იმართება, რადგან ბჭეები დღე ვერ იქლიან და აგრეთვე მეშუღლეთა ერთმანეთთან შეხვედრას ერიდებიან. ბჭეები მიდიან დანიშნულ ადგილზე, ირჩევენ დავაებულ ადგილს წყლის პირას, სადაც ბჭობა სამი დღე გრძელდება. მომჩივან-მოპასუხეს წილს უყრიან და ვისაც წილით ლაპარაკი ერგება, პირველად მას მოუსმენენ და, როცა ის გაათავებს, ბჭეები მას გააცილებენ, რომ მომტრეს არ შეახვედრონ. შემდეგ დაიწყება მოწმეების ჩვენება; მათ რიგით უსმენენ. თუ მოწმეს „შემწეობა“ (მიდგომა) შეამჩნიეს, ბჭეები მას არ დაკითხავენ. მაგრამ ჩვენების სისწორის შესამოწმებლად ბჭეები მოწმეებს აფიცებენ, მხოლოდ ყველა მოწმეს „ფიცი არ დაედების“ და აფიცებენ იმას, ვის ჩვენებასაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა ეძლევა.

მოწმის ჩვენება და დაფიცება კაცის მოკვლაზე და დაკეპნაზე საჭირო არ არის, რადგანაც ამ შემთხვევას აქ არ მალავენ, სხვა ბოროტმოქმედების დროს კი მოწმეების ჩვენება და დაფიცება აუცილებელია.

მით უმეტეს ფიცი წყვეტს საღაო საქმეს და ნაფიცი მხარეც იგებს.

ხევისურებში მამულზე დაფიცება მძიმე საქმედ ითვლება და ის რთული წესებით სრულდება. დაფიცება შეიძლება მხოლოდ დიდ მამულზე და მოფიცარმა ხელში დროშა უნდა აიღოს. მამულის გარდა დროშით დაფიცება სხვა საქმეზე არ შეიძლება. ფიცის წინ მოფიცარი უნდა გაიწმინდოს და ამ მიზნით დილით უნაყო

წყალში სამჯერ უნდა განიბანოს. შემდეგ ის ქამარ-ხანჯალს შეიხსნის, საკინძს გაიხსნის და ფეხშიშველი ხელში დროშას აიღებს. ზოგჯერ მოფიცარს ხუცი აიაზმის წყლითაც აკურებს და შემდეგ ის ამ დროშით სადაო მამულს შემოუვლის. მოფიცარს გვერდით მისდევს კელს მომკიდე. კელს მომკიდე ერთია და ის მოფიცარის ნათესავი უნდა იყოს; ისიც აგრეთვე უნდა განიბანოს. მამულის შემოვლისას მოფიცარი ხელში დროშით დაიფიცებს თემის ხატ-ჯვრების სახელით, რომ მამული მისი საკუთრებაა. ფიცს ესწრებიან ბჭენი, მოწმენი და შუაკაცები. ამის შემდეგ სადაო მამული მოფიცარს ეძლევა და ბჭენიც თავიანთი ხელით მამულის მიჯნაზე სამანს ჩასვამენ.

მცირე მამულზე და მიჯნის დავაზე საქმე ცოდვის მოკიდებით თავდებოდა. ამ მიზნით მოდავე ბჭეებთან მიწას აიღებდა, კისერზე დაიყრიდა და იტყოდა: „დედამიწის ცოდვა მქონდას, თუ ტყუილი ვსთქვა, ეს მიწა ჩემია“-ო, და მიწაც მას რჩებოდა.

ხატში დაფიცებას მიმართავენ ქურდობისა, ცილისწამებისა, მრუშობისა და სხვა შემთხვევების დროს. მოფიცარმა უნდა მიიყვანოს სამამფიცრო საკლავი, რომელსაც ხუცი ხატში დაჰკლავს და იხუცებს. მოფიცარისა და მისი კელს მომკიდის განბანა და გაწმენდა აქაც საჭიროა. ხატში კელს მომკიდე მოფიცარის ბიძაშვილი უნდა იყოს. მოფიცარი თავისი კელს მომკიდით ხატის ნიშანთან მივა და დადგება. ბჭეები ხატიდან წავლენ. მხოლოდ ხუცს შეუძლია დასწრება და ისიც ყურებში თითს დაიცობს, რომ ფიცი არ გაიგონოს. მოფიცარი ხატს ხელს დაადებს და იტყვის: „თუ მე ვიყო ბრალიანი, გამიწყრეს, თუ არა და ვინც ტყუილად მაფიცებს“. ამ ფიცს ყურს უგდებს ფიცის მაყურებელი, რომელიც ბრალმდებლის ნათესავია და ამ მიზნით არის გამოგზავნილი. ფიცის მაყურებელი მივა და მოდავეს გადასცემს, თუ როგორ დაიფიცა. რადგანაც ფიცს აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ეძლევა, ზოგჯერ ფიცის მაყურებელთან აგზავნიან აგრეთვე „დამსწრე მაყურებელსაც“, რომ ფიცის სისწორეში დარწმუნდნენ.

საწყევარი. ვისაც ხატში დაფიცება ემძიმება, ბჭეები მას კატის ჩამოხრჩობას მიუსჯიან. ბრალდებული კატას მოიყვანს და იტყვის: „ვინც სტყუოდეს, იმის მკვდარის სულისად იყოსო“. დამხრჩვალ კატას სოფლის მიჯნაზე გზის პირას ჩამოჰკიდებენ.

ფიცი ხევისურეთში სამძიმო საქმეა და მას უკიდურეს შემთხვევაში მიმართავენ. ამიტომ დაფიცების შემდეგ თუ აღმოჩნდა, რომ დამნაშავე სხვა პირია და მას უმართებულოდ დაუფიცია, მაშინ დაძფიცებელმა მაფიცარს სამამფიცრო 5 ძროხა უნდა გადაუხადოს.

ქურდობისათვის ჯარიმად დადებულია 5 ძროხა. ქურდმა ხევისურული რჯულით ნაქურდალი შეიდეულად უნდა გადაიხადოს და ჯარიმად კიდევ 5 ძროხა გადახდება.

ბჭობის გათავების შემდეგ ბჭეებს საბჭოს გადასახადი უნდა მიეცეს. შეძლებულისაგან თვითეული ბჭე იღებს ძროხაზე ოთხ აბაზს, ცხვარზე კი ერთ აბაზს. ღარიბს უფრო მცირეს ართმევენ. ჯელსმომკიდეს, რამდენიც არ იყოს, ცხრა ცხვარი ეძლევა და ამას თვითონვე იყოფენ. საბჭოსა გადასახადი წინათ ხევისურეთში მეტი ყოფილა. მამულზე მოდავეებს თვითეულ ბჭესათვის ცხრა-ცხრა ცხვარი უნდა მიეცა (ცხვარი ფასობდა ექვსი აბაზი). მოწმეს კი ფეჯის ქალამანი ერგებოდა და დღეში აბაზი. მოფიცარს სამამფიცრო სამი ცხვარი, ჯელსმომკიდესაც სამი ცხვარი მიჰყავდა.

მთელი ეს გადასახადი აწვებოდა გამტყუნებულს, რომელსაც ამასთანავე რჯულის დაკანონებული ღრამაც უნდა გადაეხადა. შეძლებული ხევისური ყველა ამ გადასახადს ადვილად იხდის, მაგრამ ღარიბსა და შეუძლო ხევისურს უჭირს ვალის ღროზე გადახდა და ის იძულებულია, თავდები აიყვანოს და ღრამაც ისე იხადოს.

წინათ ბრალდებულს განაჩენით გადაწყვეტილი ღრამის გადახდა თუ არ სურდა ან არ შეეძლო, მაშინ მას მზევალი უნდა აეყვანა. მზევლად, ვინც სურდათ, იმას ირჩევდნენ და ეს სამზევლო პირმა ხშირად არც კი იცოდა. მზევლად არჩევის ღროს მზევლობის კანდიდატი შეიძლება არც კი დასწრებოდა, მაგრამ მზევლობაზე მას უარის თქმა არ შეეძლო, რადგანაც ეს ღიდი სირცხვილი იყო თემში და ასეთ პირს მზევლის დამყენებელი თავის თემ-ხატში არ გაატარებდა.

მზევალის არჩევანში თემსა და გვარს მნიშვნელობა არ ეძლეოდა, მხოლოდ შეძლებული უნდა ყოფილიყო, მაგალითად, არხოტელი ხევისური შატილელს საჩივარს თუ მოუგებდა, არხოტელი მზევლად შატილელს ირჩევდა. მზევალის არჩევა უმჭველად ბჭე-

ების თანდასწრებით უნდა მომხდარიყო, აქ მზევლის დამჭერი ბჭე-ებს სათითაოდ ყურზე ხელს მოჰკიდებდა და იტყოდა, რომ თქვენის გაგონებით ამა და ამ კაცს მზევლად ვიჭერო და მოწმენი თქვენა ხართო. ამის შემდეგ თუ დადებულ ჯარიმას ის დროზე არ გადაიხდიდა, მაშინ ეს ჯარიმა მის მზევალს უნდა გადაეხადა. მაგრამ თუ მზევალს მზევალის დრამას (ვალი) დროზე ვერ გადაიხდიდა, მაშინ მას სოფლის ახლოს საწყევარას აუგებდნენ და ამ პატარა კოშკზე რაიმე სიბინძურეს დასდებდნენ. ზოგჯერ მზევალს სოფლის პირზე კატას ჩამოუხრჩობდნენ: „შენის სულისად და შენის მკვდრის სულისად იყოსო“. ამით ადამიანის სულსაც ჩირქი ეცხებოდა, რაც დიდ შეურაცხყოფად ითვლებოდა, და თემშიც სახელი უტყდებოდა, „ციცა ჩამოუხრჩვეს და საწყევარა აუგესო“. ამის შემდეგ მზევალი თემში შერცხვენილი იყო, მას ხატში, მკვდრის რიგზე, ქორწილში და სხვაგანაც ვერ მიევსვლებოდა და, სანამ მზევლად დამჭერის ვალს არ გადაიხდიდა, მას ეს საწყევარი არ მოეხსენებოდა; ამ ნიადაგზე ხშირად ყოფილა შუღლი და კაცის მკვლელობაც. ამიტომ მზევალი ცდილობდა ვალი დროზე გადაეხადა და მვეალეც თავის დამჭერს შემდეგ ამას ორმაგად ახდევინებდა. მაგრამ, თუ მზევალი ამას საწყევრის შემდეგ გადაიხდიდა, მაშინ ერთი ოცად შეიძლებოდა დამჭერისაგან მოეთხოვა, თუ მვეალე მზევალს სამზევლოს არ მისცემდა, ახლა ეს მზევალი იმავე წესით სხვა მზევალს იჭერდა. შემდეგ მეორე მზევალი მესამეს იჭერდა და ამით საქმე თავდებოდა.

სამი მზევლის მეტი არ შეიძლებოდა. პირველი მზევალი მეორეს და მესამეს დრამას შევიდებოდა ახდევინებდა და ბოლოს ყველაფერი ეს შეუძლო მვეალეს გადახდებოდა. მზევლობას ხევსურეთში ქისტები ყიდულობდნენ თურმე და ხალხს ტყავს აძრობდნენ. მზევლობის წინააღმდეგ ხალხი ამდგარა და ეს წესიც მოუსპიათ, მზევლობის შემსწრე ხევსურეთში დღეს არავინ არის, მაგრამ გადმოცემით ხალხს ეს ამბავი ახლაც ახსოვს.

ფარავის გამბა მაშინ იციან, როდესაც გარიგება სამიძიმო საქმეზეა, მეკვლე მიდის მოკლულის ოჯახში და თან პირშესამყრლო ძღვენიც მიაქვს. მეკვლე ოჯახში შევა თუ არა, მოკლულის დედას ან მამიდას ფარავზე (კაბის უბეზე) ხელს წაავლებს და ეტყვის: „მიშველე, დედა, შამიბრალე და მაპატიეო“ და

მას ხელზე აკოცებს. ქალი ეტყვის, მიპატიებიაო. ფარაგის გახედვით დროს ზოგჯერ ბრალდებულს გადასახადი დრამის ნაწილსაც აპატიებენ. ოჯახში თუ დედა ან ხანში შესული დედააკაცი არ არის, მაშინ შერიგების მაძიებელი პირი საკიდელს ხელს წაავლებს და იტყვის: შემობრალეთ და მაპატიეთო და, სანამ ოჯახის უფროსი არ იტყვის, ხელი უშვით, მას საკიდელი უჭირავს. ამის შემდეგ მტრობა სირცხვილია და ორივე მხარე საბოლოოდ რიგდება.

ყველა ამ წესის შესრულება ხევსურული რჯულით სავალდებულოა. იყო შემთხვევა, რომ მეფის სამართალმა ბოროტმოქმედ ხევსურს მიუსაჯა ციხე და ციმბირში გადასახლება. ხევსურმა ყველაფერი ეს მოიხადა და შინ დაბრუნდა, მაგრამ დაზარალებულმა ხევსურის ოჯახმა მას მოსთხოვა ხევსურული რჯულით ვასწორება და დრამის გადახდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში მასზე შურს იძიებენ; გადასახლებიდან დაბრუნებული ხევსური იძულებული იყო ხევსურული რჯულით მისთვის დრამა გადაეხადა.

დრამის აღების მიზნით ზოგმა ხევსურმა შარის მოდებაც იცოდა. ამ მხრივ აქ დღესაც ცნობილია შიშია ქერაულის ოინები. შიშია კადუელი ჩარგლელებს (ფშავლებს) ედავებოდა, რომ მის მამა-პაპას ჩარგალში ვითომც მამული, სახლი და წისქვილი ჰქონია, მაგრამ ისინი ჩარგლელებს გამოუტრეკიათ და მათი მამული და სახლ-კარი თვითონვე დაუტერიათ. ამაზეა ნათქვამი:

„ქევსური ამბობს ღანიშა:
 „კაცი არა მჯობს ბარისა,
 ჩარგალში მამული მაქვის
 სამოცდასამი ვარისა“.

შიშია მოითხოვდა ჩარგლელებისაგან რჯულით ვასწორებას და დრამად 60 ძროხას. ჩარგალი ამას არ იძლეოდა. მაშინ შიშიას მიუძღვნა კადუელები და ჩარგლელებისათვის მტრობა გამოუცხადებია. მენშევიკების დროს შიშიას უსარგებლია საერთო არეულობით, თავისი გვარისკაცებით შესევია ჩარგალს და მათი საქონელი გაუტრეკია, მაგრამ ამ საქმეში ხელისუფლება ჩარეულა, შიშიას მოუტყწრია მხოლოდ ჩარგლელების სამი ცხენის გატაცება. ერთი სიტყვით, ხევსურული რჯული მისი თავმებისხლეობით და კეჭნაობის ადათით დღეს მავნე სოციალურ გადანაშთს წარმოადგენს და ხევ-

სურეთის ახალგაზრდობის ჩამორჩენილი ნაწილი მას ფიზიკურად ეწირება. ამ ადამიანთა მავნებლობას საზოგადოების შეგნებული ნაწილი დღეს კარგად გრძნობს და ხელისუფლებასთან ერთად ის მედგარ ბრძოლას აწარმოებს ამ ადამიანების მოსასპობად. საბჭოთა მართლმსაჯულება აქ უკვე მოქმედებაშია და სამართლის საქმეებს აწარმოებს დღეშეთის რაიონის სახალხო სასამართლო.

ხევსურეთში მრავალრიცხოვანი საგვარეულო ხასიათის ოჯახები უკვე არ არის. ხევსურის ოჯახი მცირერიცხოვანია, იგი ხუთ-ექვს სულს არ აღემატება. ეს აიხსნება უმთავრესად ხევსურის ოჯახის ეკონომიური პირობებით, ხევსურეთის სინამდვილეში შეუძლებელია მრავალრიცხოვანი ოჯახის გამოკვება. ამიტომ ძმები დაქორწინდებიან თუ არა, მაშინვე იყრებიან და ცალკე სახლებიან. გაყოფის დროს ძმები ყველაფერს თანაბრად იყოფენ. დედ-მამასა და დებს ცალკე წილი არ ეძლევათ, ქალი თხოვდება და მას მის სათავენოს აძლევენ, დედ-მამას შვილები მორიგეობით ინახავენ. ერთ ვაჟთან დედა მიდის და მეორესთან მამა განსაზღვრულ ვადამდე და ასე ერთმანეთს ენაცვლებიან. მშობლების ცუდად შენახვა და მოპყრობა ხევსურეთში სირცხვილია.

გაყოფის დროს უფროს ძმას საუფროსოში ერთი ძროხა ან მისი ღირებული ეძლევა: ჩაჩქანი, ხმალი, სპილენძი თუ სხვა. ოჯახში უფროსობა დედას ან მამას ეკისრება და საოჯახო საქმესაც ისინი განაგებენ. მშობლებს შვილები საერთო ხარჯით მარხავენ, თუ არა და სამარხსაც გამოყოფენ და იმ ძმას აძლევენ, რომელიც ამას იკისრებს.

ხევსური ქალი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში შეზღუდულია, მაგრამ ქალი ხევსურის საოჯახო შრომა-საქმიანობაში და მის ეკონომიურ ცხოვრებაში უაღრესად მნიშვნელოვანია. ხევსურის ოჯახის კეთილდღეობა ქალის შრომაზეა დამყარებული. ხევსური ქალი გამრჯელია, მინდვრის მუშაობაშიც იგი მამაკაცს გვერდში უდგას და საოჯახო საქმეებსაც უძღვება. მაგრამ ხევსურის ქალს ოჯახში მამაკაცის დაუკითხავად და ნებადაურთველად არაფრის გაცემა ან განათხოვრება არ შეუძლია. ყველაფერი მამაკაცს ეკითხება. ქალს შეუძლია საოჯახო საქმეებში ჩაერიოს, მსჯელობაში მონაწილეობა მიიღოს, მაგრამ მას ნაკლებად დაეჭვრება და მამაკაცი ქალის ჭკუით ვერ გაივლის, ეს ხევსურისათვის დიდი სირ-

ცხვილია. უკიდურეს შემთხვევაში, გონიერი ქალი შეიძლება ქმრის მრჩეველი და მოკარნახე იყოს, მაგრამ ფარულად, ამის გამოაშკარავება ქმარს თემში სახელს გაუტეხდა.

ქალს მხოლოდ მამაკაცების ჩხუბში და კეჭნაობაში შეუძლია ჩარევა მათი გავლენების მიზნით. ამ შემთხვევაში ხევსური პატივსა სცემს ქალს და მის მანდილს და მემუღლენიც ერთმანეთს შორდებიან. ხევსურის ქალებმა ეს კარგად იციან და, როდესაც ჩხუბსა და შულს შეესწრებიან, მაშინვე მემუღლეებს ხელს წაავლებენ და გააშორებენ, მემუღლეებიც ქალებს ნებდებიან, რადგანაც გადალიანება სირცხვილია. თუ მემუღლეები ხმლებით იბრძვიან, ქალი მივარდება, მანდილს გადაუქნევს და ისე გააშორებს.

ხევსურეთში მამაკაცი ქალს ფეხზე არ აუდგება და პირველად არც სალამს მისცემს. გზაში ხევსურს ქალი უკან მისდევს, დიაცი წინ ვერ წავა, სირცხვილია. ცხენით მიმავალ ხევსურს ქალი ფეხით მისდევს. ქალთან ცხენოსანი ხევსური ფეხით ვერ გაივლის და მას ცხენზედაც ვერ შეისვამს, ეს სირცხვილია. გზაში ხევსური უცხო-სა და უცნობ ხევსურსაც არ ესალმება. თუ გამვლელმა ხევსურს სალამი პირველად მისცა, ხევსური ფიქრობს, ჩემი შეეშინდა და გამარჯვება მითხრაო.

გამარჯვებით ერთმანეთს კაცები ესალმებიან, ქალს გამარჯვება არ ეთქმის, სირცხვილია. ქალებს მისალმებისას ეტყვიან: „მოხველ მშვიდობით“. უპასუხებენ: „ღმერთმა გიშველოს“ და შემდეგ ერთმანეთს კაც-საქონლით მოიკითხავენ:

„ხო კარგა ხართ, ხო არა გიჭირსთ, კაცი, საქონი, ხო ყველა მშვიდობით ხართ, სხო ამბავიოც აღარაი, სხვას ხო აღარავის უჭირს ჩვენ ნაცნობ-მაკეთეს“ და სხვა.

ამაზე უპასუხებენ: „კარგად ორთ, რა კითხვა უნდ ჩვენს ამბავს? ყველაიკ კარგად ორთ, არცრა მეზობლებსა, ნაცნობ-მაკეთეთ უჭირს“ და სხვა. შემდეგ დაიწყება დაწვრილებით გამოკითხვა ნადირობაზე, ჩხუბზე და სხვა.

სტუმარ-მასპინძლობის ადათი ხევსურეთში დღესაც დაცულია და სტუმარსაც პატივისცემით იღებენ. შატილში სტუმარი ჯერ მიდის „ს ა ფ ე ხ (ვ) ნ ო შ ი“ (სასაუბრო), რომელიც სოფლის მისავალშია გამართული, და იქ დაიცდის. შემდეგ მასთან მასპინძელი მივა და თავის ოჯახში დაიწვევს.

ეს საფეხნო ქვა-ყორით ნაგები დარბაზია და ზედ სიბით არის დახურული. საფეხნო წინ ღიაა და შიგ ქვის სკამებია გამართული. შუაში ძეგს ჯიმუნი, რომელშიაც ტყავი იზილება. საფეხნოში მხოლოდ მამაკაცები იკრიბებიან და დედაცაც იქ მისვლა არ შეუძლია. შესავალში, საფეხნოს თავში, უფროსებისა და ხატის მსახურთა სკამია გამართული; შატილელები აქ იკრიბებიან კვირა-უქმეებში, საქმობენ და თან საუბრობენ; ზოგი მუშას გრეხავს, ზოგი ტყავს ზელავს და სხვა; სასოფლო და რკულის საქმეებიც აქ ირჩევა. საქმის დღეებში კი დილით იკრიბებიან საქმეზე წასვლის წინ და საღამოთი, როცა სამუშაოდან ბრუნდებიან.

სტუმარსაც პირველად საფეხნოში მიიღებენ და აქ ერთმანეთს მოიკითხავენ. სტუმარი ოჯახში ხელცარიელი ვერ მივა, მას მიაქვს სასმელად არაყი ან ლუდი. სტუმარს ყველანი ფეხზე უდგებიან და კარგად უმასპინძლდებიან. საბატო სტუმარს მასპინძელი ზოგჯერ ცალ მუხლზე დაჩოქილი ემსახურება. სტუმრის შეურაცხყოფა ან დაკეჭნა არ შეიძლება და ამაზე სამაგიერო პასუხი მასპინძელს მოეთხოვება.

ოჯახში შემოსულ სტუმარს მასპინძელი ასე მიესალმება: „მაგვიხვე მშვიდობით!“ სტუმარი პასუხობს „დამხვდი(თ) მშვიდობით! აშენდი! სრუ მუდამ ღზინზედა, მშვიდობაზედამც შეიყრებით!“-ო.

როცა სტუმარს სუფრას გაუშლიან, მასპინძელი ლუდს აიღებს და ასე დაილოცება: „ღმერთმა გადღეგრძელას, გამყოფას, მანამ ცა და მზე არსა, მანამდე თავის ჯალაფთ არ მასძულდები; მანამდე გადღეგრძელას, მანამდე ჭიანჭველა ქალაქში წავა და იქით მარლის ქვას იყიდის, ციხის წვერზე აიღებს. მანამდე გაცოცხლოს, მანამდე ცას ნამ მასდის, მიწას — მწვანილი, მანამდე პერანგის ზიდვა შეგიძლიან“ და სხვა.

ზოგჯერ მასპინძელი სტუმარს „შამღერნებს“, ცალ მუხლზე დაიჩოქებს, აიღებს ფანდურს და სტუმარს შეაქებს:

„დგომამც ქნა შავის ლუდისა,
გათავებაიმც არ იყო!
მასვლაი კარგის სტუმრისა,
შინ წასვლა წესიმც არ იყო!
პური და ღვინო უსტუმროდ
ვისც უამს, ნუმც ეამებო,
მზეიმც ნუ მოვას უსტუმროდ,
მოვიდას, ნუმცა დათბებო“.

ახლა სტუმარი ჩამოართმევს მასპინძელს ფანდურს და დაიდ-
ღერების:

„სასტუმრიელოდ მზეს ღვეხართ,
პასპინძლოდა — მთვარესა,
დასატიებლად მტრისადა
ქვას ჰვეხართ მგორიალესა“ და სხვა.

გაჭირვების დროს ხევსურეთში იციან ერთმანეთის დახმარება და ამ მიზნით ონჩხარას აწყობენ. მოუსავლობით, დაწვით, სიკვდილით თუ სხვა უბედურებით დაზარალებული ხევსური გამოხდის არაყს და მიდის მეზობელ სოფელში, სადაც ის უფროს კაცებს შესჩივლებს თავის გასაჭირს და სთხოვს დახმარებას. დაზარალებული ყველას არაყს შესთავაზებს. ვინც ონჩხარის არაყს შესვამს, ის მას შეეწევა: ქერით, საკლავით ან ფულით, რაც ემეტება. ვისაც დახმარების შეძლება არა აქვს, ის არაყს ვერ დალევს. შემდეგ უფროსი კაცები ონჩხარის შესაწევარს მოაგროვებენ და დაზარალებულს გადასცემენ.

ფიზიკურად ხევსური ჯანსაღია და მაგარი. ამასთანავე ის ამტანია და გამრჩე. ხევსური საშუალო ტანისაა, მხარბეჭიანი და კუნთებმაგარი. სახით შეგვეგრემანია და პირმრგვალი. ცხვრი ხევსურს სწორი მოყვანილობისა აქვს, თვალები დიდი და შავი. ქცევაში დიხჯია, მოქმედებაში კი მარდი. გულადობა და გამბედაობა ხევსურს არ აკლია და თავისი პიროვნების დასაცავად თავგანწირვამდის მიდის. გულზვიადი და თავმოყვარე ხევსური ზნეობრივ შეურაცხყოფასა და ფიზიკურ სიმახინჯეს ვერ იტანს და თვითმკვლელობასაც სჩადის. უცხოსთან ხევსური ამაყია, მას ხევსურობით თავი მოაქვს, უცხოური არ მოსწონს და მას არც ბაძავს. ამასთანავე ხევსური ფრთხილია და იჭვიანი. ის ადამიანს ძნელად თუ დაენდობა, მაგრამ დანდობილს ხევსური სამარემდის ჩაჰყვება და არ უღალატებს.

ხევსური ქალი ტანით ჯმუხია და ქცევით დინჯი, მას ქალური სინაზე აკლია და მამაკაცური იერი გადაჰკრავს. ხევსურ ქალსაც ახასიათებს სიმარდე და გულადობა, მაგრამ შრომისა და მძიმე სოციალური პირობების გამო ხევსურ ქალს სევდიანი და მოლუშული გამომეტყველება აქვს. მრუშობა და გარყვნილება ხევსურს ეჯავრება და მას აქ ადგილი არა აქვს.

რაც შეეხება ქურდობას, ხევისურეთში ეს საძრახისი საქმეა, მაგრამ ქურდობის შემთხვევას, როგორც ყველგან, აქაც ადგილი აქვს, მხოლოდ ხევისური ხევისურს იშვიათად თუ რამეს მოჰპარავს, უცხოს კი არ დაერიდება და, თუ მოხერხებული დრო იხელთა, რამეს მოჰპარავს ან წაართმევს.

ხევისურები მეტყველებენ ძველ ქართულ კილოზე¹ და საუბრის დროს ხევისურულად უქცევენ. ამის სანიმუშოდ ჩვენ აქ მოვიყვანოთ ხევისურულ მოკითხვის ბარათს:

„ბირველად მრავალს მაკითხვას მაგაცსენებ მზის უწინ სანახველო, საცხად სანატრელო, ჩემო იმედო, ძმამ აბიკავ! ხო კარგად ხარ, ხო არა გიჭირს, ან აოდ ხო არცა იყავ, ან სხო ხო არა გიჭირს? მაგვიკითხნ შენებ ამხანაგებნ დიდი სიყვარულით. ვიცო შენის გულს ამბავი, რო ჩვენს საწყალ ამბავსაც იკითხავ. ჩვენაც, მადლობა ღმერთს, არა გვიჭირს შენის უნახველობის მეტი. არცვინ აოდ ვყოფილორთ, დედ-მამანიც კარგად არიან. მე არ მეგონ, თუ შენ სოფლელოთ მაგოდნად აჩნიყავ, ისეთ დიდ ინბარბ-აქვ, რო ერთ ყანწ არაყ არ შაისმის, რო შენ სადღეგრძელო არ ითქვას. ძოლან შენ სამეშველოდ სოფელმ არხოტის ჯვარში საკლაგიც კიდე დაკლ. სოფლის სიკეთე კი არ-ა დასაცილები, თუ მშვიდობით მოხვედ კი, სოფელს სიკეთე არ უნდა დაუცილ. სხვა რაილ მოგწერ? არცვინ გაჩენილა, არცვინ მამკვდარ, არცად ვის უშულოავ, ხალხ გონთ მავიდ თანდათან — თვალივ შავ გიზისავ, აღარავის უთქომ ერთუცისად ეემ წელწადში. სადაც ახალუხალ შაიყრებოდ კი, სრუ შენ თავი-ხქონდ სასაუბროდ: როს იქნებისავ, რო მავიდასავ თავის სოფელშიაო, ჯვარჯვარის-კარშიავ. ერთ ახალ ლექსიც ას შენდ ნათქვამი, სრუ იმას იმღერენ ან ფანდურზე ლექსობენ ახალუხალში:

¹ ა. შანიძე, ქართული კილოები მთაში, კრებული ივ. ჯავახიშვილის რედაქციით, ტფილისი, 1915 წ., გვ. 185—202; მისივე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, ტფილისი, 1920 წ., გვ. 152—172. ხევისურულ კილოზე ჩაწერილი მასალები მოეპოვება ბესარიონ გაბურს თავის „ხევისურულ მასალებში“ (იხ. ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწადული 1—11, 1923—1924 წწ; ტფილისი, გვ. 121—203).

„სამშაბათს გათენებადა მარტუა-ორ ქალიო.
თქვენს დუშმანს აისეთაი, მე გავათენე ლამეო.
ჩემი ძმობილი მამგონდა, ცრემლი ჩამამდის ცხარეო.
ველარცად ვხედავ თვალითა, არც მამდის ნაუბარო.
სადა ხარ, არზოტიონო, ხუთმეტის მთვარე მცხრალიო.
სწორფერთან ნაშუსიანო, მაგტკივის ქალი, ზალიო.
მაკეთის საიმედოო, დუშმანთან ნიაღვარიო.
ბევრჯელ აწითე ჩანსური, აისხა სისხლის ცვარიო.
მელექსეს თურას იკითხავ, შორად ჳევსურის ქალიო“.

შენი კეთილის მესურნე კობა ციხკარაული.

ლექსი ხევსურს უყვარს და ლექსის თქმაც ემარჯვება. მსჯე-
ლობის დროს საუბარს ხშირად ლექსით ამთავრებს და თავის აზრს
ამით მოკლედ მოსჭრის. ამიტომ მდიდარია ხევსურული ხალხური
პოეზიაც¹.

ხევსურები თვლიან ოცობით: ერთი ოცი, ორი ოცი, სამი ოცი
და სხვა; ერთი ასი, ორი ასი, ხუთი ასი. ათი ასი, თორმეტი ასი,
ოცდაერთი ასი და სხვა; ერთი ათი ათასი, ორი ათი ათასი, ხუთი
ათი ათასი, ათი ათი ათასი, ამაზე ზევით ხევსური ვერა სთვლის.

გაბრაზებისა და ჩხუბის დროს ხევსურის ქალებმა წყევ-
ა იციან, კაცებმა კი რიხება: „შე შავის ლოდისაო!“ „ჩამაგჩიქ
მიწამი!“; „გაგიწყდ წილი!“; „გახვედ შავით!“; „შავხვი შავი დრო-
შავით!“; „გაგიტყდ კეზი, გეერეკ კერას!“; „გაგიწყდ ძმის წი-
ლი!“; „დასჯედ უთმო-უძმოდ!“; „გამაგაბეს ცხენის კელს!“; „ნუ-
რა გამავეიდას შენი სამზეოს!“; „გახვედ შავი, გაეხვი შავ ნა-
ბადში!“; „გაგბერტყას უბე-ფარაგით დიდმ ახიელის სალოცავში!“;
„შე დოღს დასაყენებლო!“; „ხანჯარ დაგეგ მუკლს!“ და სხვა.

ხევსურის საფიცარი: „გიცოცხლას მზის საფიცარი!“; „ჩემის
ძმის მზემი!“; „დალაღულის მზის მადლმი!“; „დედამიწის მადლმი!“;
„ჩემის ძმის იაღობამ!“; „ჩემთ მკვდართ მზემი!“; „ჩემის ძმის
ბედნიანობამ!“; „მამის მზემი!“ ხევსური დედას და შვილს არ და-
იფიცავს, — სირცხვილია.

სწავლა-განათლების მხრივ ხევსურეთი მეტად ჩამორჩენილი
კუთხეა. მართალია, წერა-კითხვის ცოდნას ხევსურეთში ეტანებიან
და ხელის მოწერა მამაკაცების უმრავლესობამ იცის, მაგრამ სას-

¹ ა. შანიძე, ხალხური პოეზია, I, ხევსურული, სახელგამი, 1931 წ.

კოლო ცოდნის მიღებას არ მისდევენ. ხელის მოწერას ხევისური შინ სწავლობს. წერაში სიბზე ვარჯიშობენ; ხელში უჭირავს წვეტიანი ბროლი ან ლითონი და ამით ფხაჭინან ასოებს სიბის ქვაზე. ზამთარში კი წერაში კერაზე ვარჯიშობენ. წერას ასწავლის მამა ან ძმა და მამაკაცებში 70%-მა თავისი სახელისა და გვარის მოწერა იცის, ქალებმა ხელის მოწერა იშვიათად იციან. ხევისურის აზრით, სწავლით ხევისური ვერ იცხოვრებს და ოჯახს ვერ შეინახავს, ამიტომ ხევისურისათვის საკმაოა ხელის მოწერა და ცოტაოდენი ანგარიშის ცოდნა.

საბჭოთა ხელისუფლებამ ამას სათანადო ყურადღება მიიქცია და 1925 წლიდან ხევისურეთში დაიწყო სასკოლო მშენებლობა; ბარისახოში აშენდა ორსართულიანი დიდი შენობა, რომელშიაც დღეს ინტერნატია მოთავსებული. ინტერნატი ოთხწლიანია და კარგად არის მოწყობილი. აქ ხევისური ბავშვები სახელმწიფო კმყოფაზეა. მეორე დიდი სასკოლო შენობა აშენებულია ხანმატში და აქაც ოთხწლედია მოთავსებული. დაწყებითი სკოლებია აგრეთვე განხილი არხოტში, შატილში და რომკაში. ახლო მომავალში განზრახულია სასკოლო შენობის აგება შატილში.

ახალგაზრდები დღეს სწავლას ძლიერ ეტანებიან და დაწყებითი სწავლის დამთავრების შემდეგ ხევისური ახალგაზრდობა სწავლის გასაგრძელებლად შედის თელავისა და ტფილისის საშუალო სასწავლებლებში. ხევისურეთს დღეს უკვე ჰყავს თავისი კადრები: უმაღლესი განათლებით აღჭურვილი ექიმი, ინჟინერი, პედაგოგები და სხვა.

ხევისურეთში არის აგრეთვე რამდენიმე ქობ-სამკითხველო: ბარისახოში, შატილში, რომკაში და სხვა. აქ კოოპერაციაც ფართო მუშაობას ეწევა. ბარისახოში განხილია კოოპერატიული მალახია, რომელიც მოსახლეობას ამარაგებს სამრეწველო საქონლით, ფართლით, შეაქვს სხვადასხვა ფაბრიკატები, ნავთი, მარილი და სხვა.

კვება. ხევისურეთში კვება ცუდია, საჭმელსაც უსუფთაოდ და ცუდად ამზადებენ. ხევისურები დღეში სამჯერ ჭამენ: დილას (სადილი), შუადღისას (სამხარი) და საღამოს ვახშამი. პურს ჭამენ ტაბლაზე, რომელიც ხის დაბალი და მოკლე სუფრაა და ამ ტაბლაზე დიასახლისი ყველას თავის კერძს ჩამოუთრიგებს. პურის

ჭამის დროს ქალები და კაცები ცალკე სხდებიან და თავიანთი ცალკე სუფრა უდგიათ.

პურს აცხობენ და ჭამენ ქერისას, ქერ-სვილისას და იშვიათად იფქლისას. იფქლს ქერ-სვილაში გაურეგვენ და ისე აცხობენ ხატობასა და ქორწილში. პურს აცხობენ ნაფუარსა (ხაშიანს) და უფუ-

საჭვრეთას სახეები.

არს (უხაშოს). ჩვეულებრივ, აცხობენ და ჭამენ უფუარსა და უმარილო ქერის პურს. ასეთი ქერის პური ზინტლია და უგემური. საშინაო პურს არც კი სცრიან. პური აქ ცხვება მრგვალი ფორმისა და ლავაში. მაგრამ ბედნიერ დღეებში (ქორწილი, სტუმრობა და სხვა) აცხობენ აგრეთვე მრგვალ ხშიადებს, რომლებსაც საჭვრეთათ აჭრელებენ, ხოლო მის ნაპირებს ხელით მოჭრეხენ. საჭვრეთა ხისაა, მასზე სხვადასხვა ნიშნებია ამოჭრილი და ყველა ოჯახს თავიანთი ნიშნიანი საჭვრეთა აქვს.

მოჭრეხილი

ქიჭიჭა

ლაქი

ნამცხვრები.

აცხობენ აგრეთვე ჭიჭიტას, რომელიც მრგვალია (ბუბლიკი) და ნაპირი დაჭრელებული აქვს. მოგრძო ფორმის ლავაშებსაც ხშირად აჭრელებენ. ქადა ცხვება ყველიანი და ხავიწიანი (გულიანი), აცხობენ მრგვალ და თხელ პურს, კეცეულს, რომლის გული ყველითა და მწვანილით არის შეზავებული. კეცეულს ერბოში აწობენ და ისე ჭამენ. ხინკალი

იციან ხორცისა. ჭამენ მოხარშული სიმინდის კვერს ღურღუჭელს. მაჭკატს აკეთებენ წმინდა ფქვილისას, რომელსაც რძეში გახსნიან, თხლად ერბოში მოსწვავენ და ერბოთივე ჭამენ.

პურს ხევსურეთში ქვის ღუმელში აცხობენ. ღუმელი მიშენე-

მარილის ნაყვა.

ბულია სახლის სარკმელთან. ის სიბი ქვისაგან არის ნაგები და შუაში დატანებული აქვს ბრტყელი და თხელი სიბი ქვა. ღუმელს ქვეშ ცეცხლს უნთებენ, სიბი ხურდება და მასზე პურის ცომს აწყობენ.

რძის ნაწარმებიდან ჭამენ ერბოსა და ნაღებმოხდილ ყველს, აგრეთვე კალტს, კარაქს და ნაღებს არ ჭამენ. რძესაც ზოგი არ სვამს.

ჭამენ კარაქის-ძირს, რომელსაც სიმინდის ფქვილს მოაყრიან და კოვზით ჭამენ.

ხორცეულიდან ჭამენ ხარისა, ძროხისა და ცხვრის ხორცს. ხორცს უფრო მოხარშულსა და მშრალს ჭამენ, წვნიანებიდან ყაურმას აკეთებენ. ნანადირევიდან ჭამენ უფრო ჯიხვის ხორცს. ჯიხვი ხევსურეთში ბევრია, განსაკუთრებით არზოტისა და შატილის მთებში. ჯიხვზე ნადირობაში ხევსურები დახელოვნებული არიან და ბლომადაც ხოცავენ. ჯიხვის ტყავს ქურქად იყენებენ და ყიდიან. ჯიხვის ტყავი აქ ერთ ლიტრა ერბოდ იყიდება. ღორსა და

კურდღელს ხევსური არა ჭამს, ხატი გვიკრძალავსო, ზოგან ქათამ-
სა და მის კვერცხსაც არ ჭამენ, — ხატისა გვეშინიაო. თევზს კი
ჭამენ. ხორცს ხევსურები ახმობენ და ისე ინახავენ.

საჭმელს ხევსურები მარილით აზავებენ, მაგრამ მარილს აქ
დაზოგვით ხარჯავენ და მარილის მომჭირნეობის მიზნით ხევსუ-
რები უმარილო პურსაც კი ჭამენ. მარილი ხევსურეთში ძნელი სა-
შოვარია და მას ბარიდან ჯორებით ეზიდებიან. წინათ პირიქითი
ხევსურები მარილს ქისტეთიდან ეზიდებოდნენ თურმე. ქისტები
სოფ. დათხში „ვეძის მარილს“ ხარშავდნენ და ამ ფხვნილ მა-
რილს ხევსურები ყიდულობდნენ და ხმარობდნენ.

პირაქეთი ხევსურები მარილს ხორნაულთის მეჯვე წყლიდან
აღულებდნენ თურმე და ამ მარილს საჭმელში ხმარობდნენ.

ხევსურს მარილის დაკლებისა ეშინია და ოჯახები მარილს წი-
ნასწარ იმარაგებენ. შეძლებულ ოჯახს მარილის ყორე უდგია. მა-
თილს ხევსურეთში არ ყიდიან, სესხი კი შეიძლება.

ამ საჭმელებში ხევსურის ყოველდღიური საკვები უხაშო და
უმარილო ქერის პური და კალტია, ერბო აქ ბევრი აქვთ, მაგრამ
იზოგავენ, ბედნიერ დღეებში და მიცვალებულის რიგებში კი ერ-
ბოს უზომოდ ჭამენ, ზოგჯერ გამდნარ ერბოს ჯამებითაც სვამენ.
სტუმარს უერბოო საჭმელს არ მიუტანენ, სირცხვილია. ერბოს
ჯაძებით ჩამოარიგებენ, შიგ კეცეულს, ხინკალს და სხვა ნამცხვარს
აწობენ და ისე ჭამენ. ხევსურეთში ყველაზე მიღებული საჭმელი
ხინკალი, კეცეული, მაჭკატი და ერბოა, რომლითაც აქ საპატიო
სტუმარს უმასპინძლებიაა.

ბოსტნეული და ხილი აქ არ გვარობს და ხევსურები ტყისა და
მინდვრის ხილით იკვებებიან. მხოლოდ ბარისახოს თემში გვხვდება
ზოგი ბოსტნეული და ხილი. ამ ბოლო ხანებში აქ კარტოფილიც
ითესება და ხევსურები კ ა რ ტ ო ხ ა ს ჭამენ.

მხალს ხევსურეთში ძლიერ ეტანებიან. მხალი მარილწყალში
იხარშება. შენდევ მას ერბოში მოშუშავენ და ისე ჭამენ. ფხალად
იხარშება: თითქაველა, ნაცარქათამა, ჩადა, ჯინჭარი, გუგლუმა და
წიწმატი.

უშად ჭამენ: კომას, ცვერცის-წვერას, დიყს, ლაგს, წერთხალას,
კეხკემას და შუბყას. შიბუს აძეავენ და ისე ჭამენ.

ტყის ხილში ჭამენ: მხალს, ვაშლს, მარწყვს, ჟოლოს, ხუნწს,

ორყუნწას, შალშავს (მოცივი), თავვისტომას, მწყურთიელს და თელ ხილს.

სასმელი ხევისურეთში ძლიერ უყვართ და დღესასწაულებში და მიცვალებულის რიგის სუფრა უსასმლოდ არ გაიშლება. სასმელს თვითონვე ამზადებენ — არაყსა და ლუდს.

არაყს ხდიან ქერისას, სვილისას და ქერ-სვილისას, აგრეთვე ზოგჯერ დიდგულასა და ანწლისაგანაც. ხევისურები სვილისა და ანწლის არაყს უფრო ამჯობინებენ, რადგანაც მას მეტი ძალა აქვს და სასმელადაც უკეთესიაო.

საარაყე ჭირნახულს ორი დღე წყალში ალბობენ, შემდეგ წურავენ და მიწაზე შლიან. ზედ მას ფარდაგს დახურვენ, რომ „დაფორდეს“. სამი დღის შემდეგ ქერი დაფორდება და მას მზებზე ამრობენ. გამშრალ ფორს დაფქვავენ, ქვაბში ჩაყრიან და ცოტათი წამოაღებენ. როცა განელდება, საფუარს ლუდის ჭიჭს (ლუდის ქაფი) ჩაასხამენ და სამი დღის განმავლობაში ის კოდში ფუის. როცა ფუილი დადგება, საარაყე ქვაბში გადაიღებენ და ცეცხლზე შედგამენ. საარაყე ქვაბს ზარფულს დახურვენ და ყელში ლულას გაუყრიან. ლულასთან ჭურჭელს მისდგამენ და ძისში იწურება ლულიდან გამონაყური არაყი.

პირველი გამონახალი არაყი უკეთესია და მას წვერის არაყს უწოდებენ. მეორედ გამონახალი საშუალო ღირსებისაა, მესამე კი დაბალი და მას შამანს უწოდებენ. არაყს გამონახად ბუყს (ქატოს) საქონელს აჭმევენ.

ლუდი ხევისურეთში საპატიო სასმელია. ლუდი ქერისა და სვილისაგან იხარშება. ღირსებით აქ სვილის ლუდს ამჯობინებენ. სალუდე ჭირნახულს ჯერ ფორად აქცევენ და შემდეგ მას დაფქვავენ. ფქვილს წყალში ჩაყრიან და ადუღებენ. როცა ის დაიდუღებს, გასაწურავად ტომრებში ჩაასხამენ, თავებს ჭუჭკით მოუკრავენ და მას ორკაპიან „კედნით“ (ჯობი) მოუჭერენ: პარკიდან ლუდის წვენი ქვაბში იწურება. ტომარაში რჩება მხოლოდ ქატო, რომელსაც საქონელს აჭმევენ.

გამონაწურ ლუდის ტკბილს ისევ ქვაბში ჩაასხამენ, სვეს (ბალახია) ჩაატანენ და ადუღებენ. როცა ტკბილი დაიდუღებს, მას ხელმეორედ კარგად გასწურავენ, ლუდს შეანულებენ, შემდეგ კოდში ჩააყენებენ და ჭიჭს მისცემენ. ჭიჭი ლუდის წვეს ოთხ დღეში დაამაჭრებს და მეხუთე დღეს მშუშხავ ლუდს მიირთმევენ. ხევისურები ლუდს კარგად აკეთებენ და ბევრსაც სვამენ.

თამბაქოს ხევისურეთში თითქმის ყველა ეწევა. ხშირად ქალები და ბაღლებიც თუთუნს აბოლებენ. მოხუცები უფრო ბურნუთს ხმარობენ. გავრცელებულია აგრეთვე თამბაქოსა და კევის (შოქის) ღეჭვა. აქ ორგვარი კევი იღეჭება, თეთრი (სოჭისა) და შავი (ფისისა).

ჯ ა ნ მ რ თ ე ლ ო ბ ა. ხევისურები ჯანმრთელი ხალხია და მათში სიკვდილიანობა ხშირი მოვლენა არ არის. ბევრი ხევისური ღრმა მოხუცებამდე აღწევს და აქ არიან 90 და 100 წლის ბერიკაცები. მართალია, ცხოვრების პირობები ანტიჰიგიენურია, ბინა და კვება უვარგისია და მოსახლეობა სისუფთავეს არ მისდევს. წინათ ხევისურები საპონს არ ხმარობდნენ. დღეს კი კოპერაციის საშუალებით საპონი აქაც შესულა, მაგრამ ხელპირს საპნით მხოლოდ ბედნიერ დღეებში იბანენ, ყოველდღიურად კი პირდაუბანელი დადიან: ზოგი პირზე მხოლოდ ცივ წყალს შეისხამს და მას ჩოხის კალთით შეიშრობს. მაგრამ აქაური ხალხის სისაღეს ხელს უწყობს ხევისურეთის მაღალი მთის ჰავა და კარგი წყაროების სიუხვე.

ხევისურეთში ინფექციური და გადამდები სნეულება არ არის. აქ მხოლოდ გავრცელებულია კუჭნაწლავით დაავადება, რომელიც 60% უდრის. ეს გამოწვეულია უფუარი და ზინტილი ქერის პურის ჭამით, ალკოჰოლით და ზედმეტი ცხიმის ხმარებით. კანით დაავადება უდრის 20%, გავრცელებულია მუნი და მუწუკები. ზედმეტი ჯაფა და ნესტიანი ბინა ხელს უწყობს რევმატიზმის გავრცელებას, რომელიც აქ 10% უდრის. ჭლექი და მალარია აქ არ არის. თვალის ანთება—კონიუქტივიტი—30% არ აღემატება. გაზაფხულზე ხშირია ფილტვების კრუპოზული ანთება¹.

ქალებში გავრცელებულია წელის ტკივილი, რასაც მძიმე შრომა და მეზოსლეობა იწვევს.

ექვანობის გამო დაჭრა აქ ჩვეულებრივი მოვლენაა და ქრილობის შემთხვევები 50% აღემატება.

ხევისურეთში ხალხის მკურნალობას სათანადო ყურადღება ექცევა. 1925 წელს ბარისახოში აშენდა საავადმყოფოს მშვენიერი შენობა, სადაც ფშავ-ხევისურეთის საექიმო პუნქტია მოთავსებული. აქ მუშაობს ერთი ექიმი, რომელიც მოსახლეობას მკურნალობით და წამლების მიწოდებით დიდ დახმარებას უწევს. ხევისური

¹ ცნობები მომართა ბარისახოს ექიმმა ერასტი ბალიურმა.

ექიმს აფასებს და მას ხშირად მიმართავს სამკურნალოდ. მაგრამ აქ თავიანთი ექიმბაშებიც ჰყავთ. განსაკუთრებით ცნობილია ხევსურეთის დოსტაქრები, რომლებიც დაკეჭნილებს მკურნალობებს, დაკეჭნილი ხევსური წინათ დოსტაქართან მკურნალობდა, რადგანაც ამ უკანასკნელს შეეძლო გამოერკვია ჭრილობის სიმძიმე და ამის მიხედვით ხდებოდა დრამის გამოანგარიშებაც.

წინათ კარგი შემოსავალი ჰქონდა ხევსურეთის დოსტაქარს, რომელიც ზოგიერთ რთულ ოპერაციაში 5—10 ძროხის საფასურს იღებდა. ამიტომ ხევსურეთში ბევრი ეტანებოდა დოსტაქრობას და მათ შორის იყო გამოჩენილი დოსტაქრებიც, რომლებიც რთულ ოპერაციებსა და თავისუფალის ტრეპანაციასაც კი აკეთებდნენ.

დღეს კი დამკეჭნელი ხევსური, თუ დაკეჭნილი მეშულღე თავში არ არის დაჭრილი, დახმარებისათვის ექიმს მიმართავს, რადგანაც მკურნალობაში არაფერი ეხარჯება და არც ხევსურული რკულთით გათვალისწინებული საფოთლე (საქეიმო) დრამა გადახდება. მაგრამ, თუ ჭრილობა თავშია, მეშულღეს დაჭრილი გასასინჯად ჯერ დოსტაქართან მიჰყავს და აქ ჭრილობის სიმძიმის მიხედვით მან დრამა უნდა გადაიხადოს. შემდეგ დაჭრილი ექიმთან მკურნალობს, რაც დამკერელს გაცილებით იაფი უჯდება, ვიდრე ხევსური დოსტაქარი. მაგრამ ესეც შეთანხმებაზეა დამოკიდებული და ზოგჯერ თავში დაკეჭნილი ექიმთან არ წაუვა და დოსტაქართან არჩევს მკურნალობას. ამიტომ თავზე მძიმე ჭრილობის დროს ხევსური დღესაც თავის დოსტაქართან წამლობს. ამ დოსტაქრებს შორის დღეს ცნობილია არხოტელი ალექსანდრე, ქობულთელი მგელიკა ლიქოკელი და შატილიელი გუგუა ჭინქარაული.

ჩვენ აქ არ შევუდგებით ამ დოსტაქრების მკურნალობის პროცესების აღწერას. ამის შესახებ ვრცელი აღწერილობა მოიპოვება ექ. გ. თედორაძის შრომაში¹. მხოლოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ დოსტაქრობის პრაქტიკა ხევსურეთში დაკავშირებულია კეჭნაობასთან, რომელიც დოსტაქრებს კარგ შემოსავალს აძლევს. რაც უფრო რთული და ხანგრძლივია წამლობა, დოსტაქარი მეტ ხელფასს იღებს. ამიტომ დოსტაქარი ძვალს ხვეწით ფხეკავს, რომ მეტი საფასური მიიღოს. ხშირად თვით ავადმყოფიც ძვალს განგებ

¹ ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში, ტფილისი, 1930 წ., გვ. 85—103.

აფხეკინებდა, რომ დამპყრელისაგან მეტი დრამა მიეღო და დოსტაქარი ამოსაღებ ძვალს ნამცეცებად ამტვრევდა, ჩიჩქნიდა და ჭრილობას ასე ართულებდა. დაკეჭნილი ხევისური ამ ბარბაროსულ ოპერაციას დღესაც გასაოცარი მოთმინებით იტანს და უბრალო დაკვნესებაც კი მთაში დიდი სირცხვილია.

ამ ხევისურულ დოსტაქრობაში, რასაკვირველია, არავითარი მეცნიერული გაგება და მკურნალობა არ არის და მთელი ეს ხევისურული მედიცინა უვიცობაზეა დაფუძნებული. მკურნალობა შემთხვევითი ხასიათისაა და მხოლოდ ხევისურების ჯანსაღი და მავარი ორგანიზმის წყალობით ზოგი მათგანი მართლაც ინკურნება.

დოსტაქრის ხელფასი ასეთია: თავის ჭრილობის ძვლის ამოღებლად მორჩენა ღირს 3 ცხვარი ან ნახევარი ლიტრა სპილენძი; ძვლის ამოღება — 4 ცხვარი; ორი ძვლის ამოღება ჩხიმის ქვეშით — 2 ძროხა ან ორი ლიტრა სპილენძი; ტვინის ზედა ძვლის ამოღება — 5 ძროხა. ყველაზე მეტად ფასობს ტვინის ქვედა ძვლის ამოღება და მკურნალობა, რომელიც შეფასებულია 16 ძროხად.

დოსტაქარის ხელფასს იხდის დამკვეწნავი, რომელიც ვალდებულია ყველაფერი ეს დოსტაქარს დროზე ჩააბაროს. ზოგჯერ დოსტაქარი მკურნალობის ხელფასს წინასწარ მოითხოვს და დაჭრილიც მას აძლევს, შემდეგ კი ის დამკვეწნავს ამას ორმაგად ან დევიებებს.

5. უოფის დამახასიათებელი რეალიზები

ხევისურეთის მოსახლეობა მოქცეულია ვიწრო და ძნელ გასაღწეულ ხეობებში, სადაც სოფლები მთის მალღობებზეა გაშენებული და შესდგება ერთად შეჯგუფებული რამდენიმე მეკოშურისაგან.

დასახლებული ხეობა წინათ გამაგრებული იყო ციხე-კოშკით, რომელიც დარაჯობდა და იცავდა აქაურ მოსახლეობას. საგვარეულო წყობილების დროს ციხე იყო გვარის საიმედო თავშესაფარი, ამიტომ ხევისურეთის სოფლებს, რომლებსაც მუდმივი შუღლი და ნტრობა ჰქონდათ მეზობელ თემებთან, განსაკუთრებით ქისტებთან და ლეკებთან, არ შეძლოთ უციხოდ არსებობა. ამ მხრივ ყველაზე მძიმე პირობებში პირიქითი ხევისურეთი იყო და აქ, არხო-

ტისა და შატილის თემებში, დღემდის დაცულია კოხტად ნაგებობათა თავგუმბათი სიპედლიანი ციხეები. არაგვის ხეობის ხევსურეთში კი ციხეები უკვე დაშლილია და მხოლოდ ლიქოკისა და ხახმატის ხეობაში დარჩენილა რამდენიმე თავმორდვეული ციხე.

თავიანთი კონსტრუქციით და ნაგებობის ტექნიკით პირიქითი (შატილ-არხოტი) და პირაქეთი (არაგვის ხეობა) ხევსურეთის ციხეები განსხვავდებიან. პირიქითი ხევსურეთის ციხეები პირამიდულსახურავანია და თუშური ტიპისაა, პირაქეთა ხევსურეთისა კი უფრო მთიულურს¹ წააგავს. ასეთი ციხე შედარებით კარგად არის დაცული სოფ. ხახმატში. ციხე ქვა-კირით არის ნაგები და ოთხკუთხედი ფორმისაა. მას კარი მეორე სართულში აქვს გამოჭრილი. ეს ციხე სამწუხაროდ ჩაქცეულია, სახურავი არა აქვს და ძნელია მისი სართულების გამართულობისა და გეგმის აღდგენა.

პირიქითი ხევსურეთის ციხეები კი თითქმის ყველა კარგად არის დაცული. მათ შორის ჩვენ ავგეგმეთ და აღვწერეთ სოფ. ახიელის ციხე, რომელსაც კარათ ციხე ეწოდება. ეს ციხე ეკუთვნის ცისკარაულის გვარს და აუშენებია მათ წინაპარს აბა ჭურჯიაულს, რომელსაც ციხის ამგებ ქისტი ოსტატისათვის 50 ძროხა მიუციაო. კარათ-ციხე ქვა-კირით არის ნაგები და თავისი კონსტრუქციით და არქიტექტურული ფორმით სიმეტრიულია და ლამაზი; მისი საძირკვლის ფართობი უდრის 5×6 მეტრს.

პირველი სართული ანუ ქვეთვალი წარმოადგენს დახურულ სარდაფს, რომლის სიმაღლე ორმეტრ-ნახევარია. ქვეთვალი ბნელია და ქერში გამოჭრილი აქვს ჩასავალი („საკვამი“) 34×50 სმ.

მეორე სართული ზეთვალია, მას სამხრეთის მხარეზე გამოჭრილი აქვს შესავალი კარი $1,18 \times 0,70$ მ, რომელიც კედით იკეტება. საკედურის სიღრმე უდრის 50 სანტ. ზეთვალი წარმოადგენს ოთხკუთხა ოთახს, რომლის კედლები შეერულია საფეხურის ქვებით. ოთახის ფართობის მოცულობა $3,14 \times 3,14$ მეტრია. ქერი თალიანია და გუმბათივით არის გამოყვანილი. ოთახის სიმაღლე უდრის 3,40 მ. იატაკზე მრგვალი ხეებია გადებული, ზედ აყრია

¹ სერგი მაკალათია, მთიულეთი, ტფილისი, 1930 წ., გვ. 93—96.

დატკეპნილი მიწა და მასზე ფიქალი ქვებია დაწყობილი. შუბრა-
ტაკში გამოჭრილია ქვეთვალში ჩასავალი საკვამი.

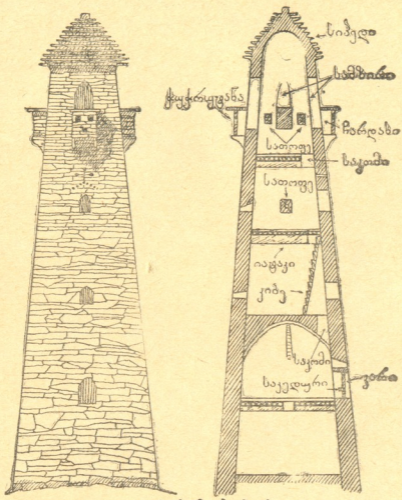
აღმოსავლეთისა და სამხრეთის კედელში დატანებული აქვს
თითო სათოფური. სამხრეთ-დასავლეთის კუთხეში დატანებული
აქვს მესამე სართულში საძრომი საკვამი. ამ სართულის კედლის
სისქე 80 სმ უდრის.

ახიელის ციხე.

მესამე სართულის ანუ „მესამე თვალი“-ს ფართობი
2,7×2,70 მეტრია. სამხრეთ-დასავლეთის კუთხეში საკვამია მო-
თავსებული 55×58 სმ. სამხრეთისა და დასავლეთის კედლებში კი
თითო სათოფურია დატანებული. ამ სართულის სიმაღლე უდრის
3,40 მ. კედლის კუთხეები ქვის საფეხურებითაა შეკრული. მიწით
დატკეპნილი იატაკი დაფენილია სიბი ფიქალებით, კედლის სისქე
70 სმ.

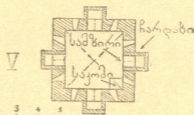
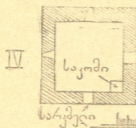
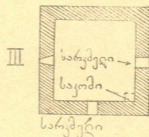
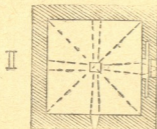
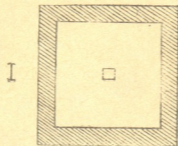
მეოთხე სართული ანუ „მეოთხე თვალი“-ს ფართობი
2,50×2,50 მ. აღმოსავლეთ-დასავლეთ-ჩრდილოეთის კედლებში

ახიელის ციხის ფასალი და კრილი

სათოფურებია დატანებული, სამხრეთით გამოჭრილი აქვს თალიანი სარკმელი 60×40 სმ. ამ სართულის სიმაღლე 3,30 მ, კედლის სისქე 55 სმ. ჰერის აღმოსავლეთ-სამხრეთის კუთხეში საკვამია გამოჭრილი 60×50 სმ, საიდანაც ხის კიბით მეხუთე სართულში აღიან. მეხუთე სართულის ანუ „მეხუთე თვალის“ ფართობი

ციხის გეგმა

2×2 მ. მას ოთხივე კედელში დატანებული აქვს მაღალთალიანი და განიერი სარკმელები. ღია თალის სიმაღლე 1,55 მ, განი 60 სმ. ციხის ჩარდახი წარმოადგენს თავ-ძირლია ყუთს, საიდანაც მეციხოვნენი ისროდნენ. ჩარდახის მოცულობა 85×60 სმ. ჩრდილოეთის მხარეზე ციხეს ორი სათოფური აქვს, სამხრეთით და აღმოს-

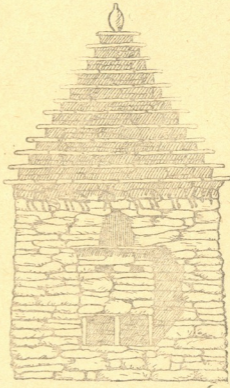
სავლეთით კი თითო სათოფური. ციხის ჭერი მაღალია და გუმბათისებრი. სართულის სიმაღლე 5,50 მ, კედლის სისქე 50 სმ.

ციხე კიბურად არის სიბი ქვებით დახურული, რომელსაც სიბედი ეწოდება. ეს სიბედიანი სახურავი პირამიდული ფორმისაა და ათი საფეხურისაგან შედგება. ციხის სამხრეთის კედლის ზემო სართულში ჯვარია გამოსახული.

ამავე ტიპის ციხეა კვირიწმინდაში. იგი მარტია შუქიაურს კუთნებია. ამ ციხის კედელი ჩაზნექილია, მაგრამ ჯერ კიდევ ამაყად დგას და მნახველზე გმირულ შთაბეჭდილებას ტოვებს. ასეთივე ციხეებია შატილის მხარეში: ლებაისკარში, კისტანში და გუროში.

ლებაისკარის სიბედიანი ციხე ხუთსართულიანია და კარგად არის ნაგები. ციხეს სიბედის წვერზე აზის ქვის კუმტული და მეხუთე სართულის კედლის ზემო ნაპირზე წითელი საღებავით გამოსახულია ჯვარი და აღამიანებისა და ცხოველების პრიმიტიული ფიგურები.

გუროს ციხე დაზიანებულია, მას ბათაკათ ციხეს უწოდებენ და ეკუთვნის გოგოჭურთ გვარს. ამ ციხეზე მიკრულია ხევსურის მიერ მოჭრილი ქისტის მარჯვენა ხელი.

ლებაისკარის ციხე

ციხის თვითელი სართული ისტორიულ წარსულში თავის დანიშნულებას ასრულებდა. პირველი სართული საოჯახო ქონების სამალავი იყო, ზოგჯერ იქ ტყვეებსაც ამწყვდევდნენ. მეორე, მესამე და მეოთხე სართულებში მტრიანობის დროს მეკომურები იხიზნებოდნენ. მეხუთე სართულში მოლაშქრენი იდგნენ, იქიდან

მტერს ზვერაგდნენ და სათოფურებიდან თოფებს ესროდნენ; ჩარდახებიდან კი კარზე მომდგარ მტერს ქვებს უშენდნენ.

რაც შეეხება ამ ციხეების კონსტრუქციის სადასურობის საკითხს და მშენებელი ოსტატების ვინაობას, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს ხევისურული სიბედნიანი ციხეები თავიანთი ნაგებობით იგივეა, რაც თუშური ტიპის ციხეები¹ და ხევისურებიც თუშებივით ამ ციხეების აშენებას ქისტ ოსტატებს მიაწერენ. რასაკვირველია, ამ გადმოცემის გაზიარება ძნელია. ჩვენ ვიცით, რომ ქისტები ხევისურებს მტრობდნენ და ძნელი დასაჯარებელია, რომ ქისტებს ხევისურებისათვის ციხეები ეშენებინათ.

ხევისურეთში დღეს ამ ციხეების აგება არავის ახსოვს, მაგრამ აქ ყველამ იცის, რომ ასეთივე ტიპის ციხეები ქისტეთშიც ბევრია და ამიტომ ხევისურები თავიანთი ციხეების აშენებას ქისტებს მიაწერენ ისე, როგორც ქისტები თავიანთი პირამიდული ციხეების მშენებლებად ქართველ ოსტატებს თვლიან². პირიქით ხევისურეთის ამ ციხეების დათარიღებაც ძნელია. წარწერა და თარიღი ციხეებს არ შერჩენია, მხოლოდ სათოფურების მიხედვით, რომელიც თოფთან ერთად ჩვენში მე-16 საუკუნიდან შემოდის, ამ ციხეების წარმოშობის ხანა მე-17—18 საუკუნით უნდა განისაზღვროს.

ხევისურეთის სოფლის მოსახლეობა შეჯგუფებულია. პირიქით ხევისურეთში, ახიელში და, განსაკუთრებით, შატილ-არდოტში დღემდის დაცულია საგვარეულო ტიპის სოფლები. პირაქით ხევისურეთში კი სოფლები უფრო გაფანტულია და მეკომურები ერთმანეთისაგან მოშორებით სახლდებიან, რათა სათიბ-სახნავი მიწა მეტი ექნეთ და საქონლის მომრავლებაც უფრო ადვილი იყოს.

ძველი სოფლები მტრის შიშით მთის მწვერვალზე შენდებოდა, დღეს კი ეს სოფლები ცდილობენ დავაკებაზე ჩამოსვლას, სადაც მიმოსვლა უფრო იოლია.

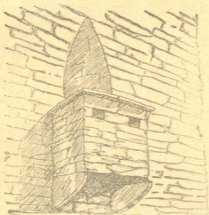
ხევისურეთის სოფლის დამახასიათებელია უგზობობა, უგეგმობა და სიბინძურე. ზოგი აქაური სოფელი ისე მჭიდროდაა შეჯგუფული, რომ მეკომურების გარჩევაც კი ძნელია. არხოტში სახლე-

¹ ს. მაკალათია, თუშეთი, ტფილისი, 1933 წ., გვ. 120—125.

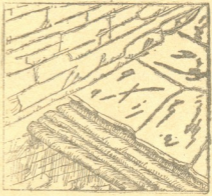
² И. П. Щерблякин, Искусство ингушей в памятниках материальной культуры (изв. Ингуш. Инст. Краеведения, Владикавказ, 1928 г., гв. 271—277).

ისი ბაზები გაერთიანებულია და ბანიდან ბანზე გადასვლით კაცობრივ მთელ სოფელს მოივლის. სოფლის ვიწრო ორღობეები გავსილია საქონლის ნეხვითა და შარდით ისე, რომ ადამიანს გავლა უძნელდება და აშშორებული სუნიტ იბნიდება.

ხევისურული სახლი დროთა ვითარებაში უცვლელი არ ყოფილა. ხევისურული ძველი კონსტრუქციის სახლებს, რომლებშიაც მათ მიმავალს უცხოვრიათ, აქ ქვიტიკირს უწოდებენ. ქვიტიკი-

ციხის ჩარდახი

ციხის იატაკის ნაგებობა

რი საგვარეულო ტიპის სამ-ოთხ სართულიანი სახლია. ქვიტიკირები ხევისურეთის სოფლების ძველ უბნებში თითქმის ყველან დაცულებია: ბისოში, ხახმატში, ახიელში, ამლაში, ლეზაისკარში და განსაკუთრებით, შატილში და არდოტში, რომლებიც დღესაც მხოლოდ ამ ქვიტიკირის სახლებისაგან შესდგება.

ქვიტიკირის სახლებში დღეს არაავისა და არხოტის ხევისურეთში არ ცხოვრობენ და ისინი გაპარტახებულია. მხოლოდ ამლაში და ახიელშია ერთი-ორი ქვიტიკირის სახლი მთლიანად და კარგად დაცული. სამწუხაროდ, ჯერ არავის შეუწავლია ეს ხევისურული ქვიტიკირი, რომელიც თავისი ნაგებობით და დანიშნულებით თუშური ჩარდახიანი სახლის ტიპს ეკუთვნის¹.

სოფ. ახიელში დაცულია ბაკათ ჯაბუშანურის ქვიტიკირი, რომელიც სამსართულიანია და ლამ-კირით არის ნაგები.

¹ ს. შაკალათია, თუშეთი, ტფილისი, 1933 წ., გვ. 130—135.

პირველ სართულს უწოდებენ ძირის თვალს (ბოსელებს) რომელსაც აქვს შესავალი კარი; ეს კარი კედით იკეტება. აქედან საკომით (ხის კიბით) აღიან მეორე სართულში — შუათვალში, რომელსაც ხის კარი აქვს შებმული და კედით იკეტება. ამ სართულში გამოჭრილია სათოფურები, სარკმელი და შეუკუნები. მეორე სართულიდან საკომით აღიან მესამე სართულში, ზეთათვალში, სადაც კედლებში დატანებულია სარკმლები და სათოფურები. ეს ქვიტყირი ბანიანია და ზედ დატყეპნილი მიწა აყრია.

შატილში და არდოტში დაცულია ასეთივე კონსტრუქციის ქვიტყირის მთლიანი და უფრო დიდი სახლები, რომლებშიც ხევისურები დღესაც ცხოვრობენ. შატლის ქვიტყირები უფრო დიდებია და ოთხსართულიანი.

პირველი სართული — საძროხე წარმოადგენს ბოსელს და მას აღმოსავლეთით აქვს ერთი შესავალი კარი $1,24 \times 0,60$ მ, რომელიც კედით იკეტება. კედი საკედურშია გაყრილი და მისი სიღრმე ერთ მეტრს უდრის. საძროხის ფართობი $7 \times 8,50$ მ, სიმაღლე 2 მ, კედლის სისქე 90 სმ. აღმოსავლეთის კედელში დატანებული აქვს ერთი სათოფე, დასავლეთის კუთხეში მოთავსებულია მეორე სართულში ხის კიბით ასასვლელი საკვამი, რომელიც ჭერშია გამოჭრილი $1 \times 0,42$ მ.

მეორე სართული საცხვრეა. კარი მას ჩრდილოეთით აქვს $1,15 \times 0,89$ მ და საკედურით იკეტება. ოთახის ფართობი $7,50 \times 6$ მ, სიმაღლე 2,80 მ, კედლის სისქეა 75 სმ. ჩრდილოეთით დატანებული აქვს ერთი სათოფე, სამხრეთით კი ოთხი სათოფე. ჭერის ჩრდილოეთის კუნჭულში საკვამია გამოჭრილი $1 \text{ მ} \times 0,80$ მ, საიდანაც კიბით მესამე სართულში აღიან.

მესამე სართული შუათვალია ან სახლი. იგი წარმოადგენს ერთ დიდ ოთახს, რომლის ფართობი 6×7 მ, სიმაღლე 2,50 მ. კედლებში დატანებული აქვს სათოფეები და სარკმლები. სარკმელთან გამართულია კერა, საიდანაც ცეცხლის ბოლი სარკმელში გადის. კერა ოთკუთხედაა და ჩაღრმავებული, მასზე ბრტყელი ქვის ფიქალებია დაწყობილი. ხევისურის ოჯახი დღესაც ცხოვრობს ამ სართულში, სადაც დგას საოჯახო ავეჯი და ქურჭელი. შუათვალის იატაკი მიწურია, ჭერზე გადებულია მრგვალი

ხეები, რომლის დასავლეთის კუთხეში საკვამია გამოჭრილია 1,50×0,60 მ. აქ აყუდა ხის კიბე და ამით მეოთხე სართულში აღიან. კედლის სისქე 65 სმ.

მეოთხე სართული ზეთასთვალთა, რომლის ფართობი 5,50×6,60 მ. ამ სართულის სიმაღლე 2 მეტრია, მას კარი არა აქვს და ოთხივე კედელზე სათოფეებიანი ჩარდახია მიშენებული. ჩარდახი ყუთისებურია, თავი და ძირი მას ღია აქვს, იქიდან კარზე მომდგარ მტერს ქვებს უშენდნენ. მაგრამ ეს ჩარდახები შატილში დღეს ყველა სახლს არ შერჩენია და უმრავლესობას ჩარდახები მოხსნილი ან მორღვეული აქვს.

ამასთანავე შატილის ქვიტყირებს მიშენებული აქვს მეორე სართულში ასასვლელი ქვის კიბე და აგრეთვე ჩამოკიდებული ხის

ქვიტყირის სახლები სოფ. შატილში

აიენი ქარიპანი. აქაური ქვიტყირები ნაგებია მშრალად, ზოგი კი დულაბ-კირით არის მკვიდრად ნაგები, ქვიტყირის სახურავი ყველგან ბანიანია.

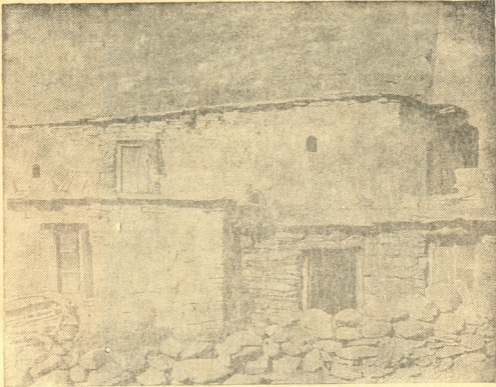
საგვარეულო ტიპის ამ ძველ ქვიტირში წინათ ძმათაშვილები ცხოვრობდნენ და თვითეულ სართულს თავისი დანიშნულება ჰქონდა. პირველი სართული საქონლის ბოსლად იყო გამოყენებული, მეორეში და მესამეში ძმათაშვილების ოჯახები ცხოვრობდნენ, მეოთხე კი საომარი იყო, საიდანაც ოჯახი მტერს ებრძოდა და თავდაცვის მიზნით ჩარდახებიდან ქვებს ისროდნენ.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეს ხევსურული ქვიტირები თავიანთი ნაგებობის ტექნიკით, გეგმით და დანიშნულებით ეკუთვნიან თუშური ჩარდახიანი სახლის ტიპს; ორივენი თემურ წყობილებაზე იყო აღმოცენებული. მაგრამ შატილივით საგვარეულო ტიპის სოფელი ჩვენში არსად შენახულა და ამ მხრივ ის წარმოადგენს შესწავლის საინტერესო ობიექტს.

ლამაზია შატილის ბუმბერაზი მთები, რომლის კალთები წიწვიანი ტყით არის დაფარული, შატილის ვიწრო ხეობას გადასცქერის ცის კამარაზე ატყორცნილი ნასოფლარ ქაჩუს ქვიტირის ნანგრევები. ქაჩუზე პირველად უცხოვრიათ შატილელების წინაპრებს ჭინჭარაულებს და მტრის შიშის გამო მათ აქ თავიანთი ქვიტირები აუგიათ, მაგრამ ქისტ-ლეკები და თუშები ჭინჭარაულებს ამ კლდის წვერზედაც არ უსვენებდნენ თურმე და ხშირად თავს ესხმოდნენ. ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ თუშის ბელადს ტურა¹ ხოშაქისძეს ქაჩუ გაუტეხია. ხალხური თქმულებით, როდესაც ტურას ქაჩუ იარაღით ვერ აუღია, განუზრახავს წყლის დაშრობა. თუშებს უძებნიათ ქაჩუს წყარო, მაგრამ ვერ მოუხელავთ, მაშინ დაუჭერიათ ორი ჯორაკი და მათთვის წყალი მოუწყურებიათ. წყურვილით გახელებულ ჯორებს წყაროც ჩქარა უპოვიათ და თუშებს ქაჩუს წყარო გადაუგდიათ. ქაჩუ უწყლოდ დარჩენილა და მტერსაც ადვილად გაუტეხია. ამის შემდეგ მოსახლეობა ქაჩუდან აყრილა და შატილში გადასულა.

შატილიც კლდეზეა აშენებული. ქვიტირის სახლები სვეტები-

¹ თქმულების მეორე ვარიანტით ტურა ლეკების ბელადიც ყოფილა, იგი უნდა იყოს თეიმურაზ I დროს ისტორიაში მოხსენიებული ტურა რამაზაშვილი: „კვალად იყო ტურა რამაზაშვილი, ესე ავაზაკობდა ლეკთა შინა... განვიდა ტურა ჭარსა შინა და იწყო მან თაობა ლეკთა და კირთება ლაშქრობით კახეთს“ და სხვა“ (იხ. ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, 203—204).

ხევსურული სახლი

ვით არიან აჩხირული და შორიდან აღამიანს ერთი დიდი და მთლიანი ციხე ეგონება.

შატილის ქვიტყირები ნაგებია მკვიდრად და ლამაზად. ქვიტყირებს შუა გასასვლელი კიბეებია და ამ კიბეებით ერთი ქვიტყირიდან შეიძლება მეზობელ ქვიტყირში გადასვლა და ასე მთელი სოფლის მოვლა.

ქვიტყირებით შემოზღუდული შატილის აღება მტრისათვის ძნელი იყო, მით უმეტეს, რომ ის გარშემო მაღალი მთებით არის შემორტყმული.

შატილს მხოლოდ სამხრეთით აქვს მისასვლელი გზა და ეს მხარეც გამაგრებულია ოთხსართულიანი ქვიტყირებით. ამ ქვიტყირების აგება აქ დღეს არავის ახსოვს. ქვიტყირი ბნელია და ძნელი საცხოვრებელი. ამას შატილელებიც კარგად გრძნობენ და მიი

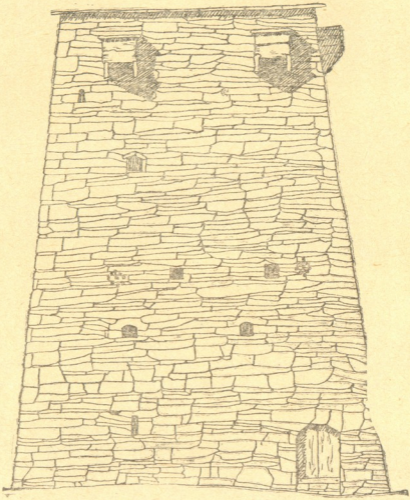

საქართველოს
აქტიური მემკვიდრეობის
სამსახური

თავიანთი ქვიტირები უკვე არ მოსწონთ. მაგრამ შატილში^{ანდრონი}
ლი არ არის, რომ მოსახლეობას შეეძლოს ქვიტირებიდან გასვლა
და თანამედროვე სახლის აგება. ამიტომ ვინც ქვიტირებს სტო-
გებს, ის იძულებულია სხვაგან გადასახლდეს.

არაგვის ხევისურეთში ქვიტირები უკვე კარგა ხანია დაცლილა
და მათში არავინ ცხოვრობს. ბევრი მათგანი მეპატრონეებს დაუშ-

ქვიტირის ფასადი

საღივო კაბა

ხევსურთა მამაკაცის პერანგი

ხევსური ქალის მანდილი

ხევსური ქალის სათაურა

ხელთათმანი

ბავშვები

წინდები

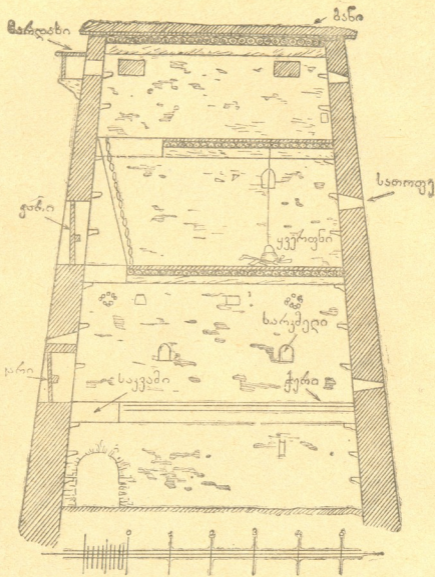
თათები

ლიათ და ახალი სახლები აუგიათ; აქ იშვიათად შეხვდებით დაუშლელ ქვიტკირის სახლს. მეოთხე ჩარდახიანი სართული აქაურ ქვიტკირებს არსად შერჩენია, ის ყველგან მოხსნილია და დარჩენილია ორ- და სამ- სართულიანი ქვიტკირები. მათ შორის აღსანიშნავია სულხან ჭინჭარაულის უკანასკნელი დროის ქვიტკირი სოფ. ბარისაკოში.

სულხან ჭინჭარაულს, რომელსაც ქისტები თურმე მტრობდნენ, ეს ქვიტკირი ან ციხე, როგორც მას ხევსურები უწოდებენ, აუშენებია 1919—1920 წლებში. ქისტებს სულხანის ბიძაშვილი გიგია ბაძიას ძე ჭინჭარაული მოუკლავთ, მისი ცხენ-იარაღი გაუტაცნიათ და ამის „სავსარიც“ მოუთხოვიათ. მიცვალებულის ცხენ-იარაღის დაუხსნელობა ხქვსურეთში ნათესავეებისათვის დიდი სირცხვილია. გიგია ობოლი ყოფილა და სულხანის მამას გოგოთურს ქისტებისათვის სახსარი უნდა მიეცა. გოგოთურს ნათესავეები შესწევნია და მას მოუგროვებია „შვიდოცი“ თუმანი (1.400 მან). ქისტებს ეს ფული აუღიათ, მაგრამ იარაღი და ცხენი მაინც არ დაუბრუნებიათ და კიდევ ზედმეტი სახსარი მოუთხოვიათ. ამაზე სულხანი გახელბეულა და გადაუწყვეტია, ბიძაშვილის იარაღი როგორმე ხელში ჩაეგდო. ამ მიზნით სულხანს ქისტების მოლა მოუკლავს, მისთვის თავი და მარჯვენა მოუჭრია, გუდით ბარისახოში ჩამოუტანია და აქ მიწაში ჩაუფლავს, რომ ქისტებს ახლა ამის სახსარში მისი ბიძაშვილის ქამარ-ხანჯალი დაებრუნებიათ. მაგრამ ქისტებს მოლას თავი არ დაუხსნიათ.

ამ დიდ რევოლუციაში, როდესაც სამოქალაქო ომებმა მთაც შეარყია და მთიელებმა დაიწყეს ერთმანეთის დარბევა, სულხანს ქისტების შეშინებია და ბარისახოში დაუწყია ქვიტკირის აგება. მშენებელ ოსტატად ჰყოლია გუდამაყრელი ბეჟია ცხრაძმინი. ქვიტკირის აგება დამჯდარა 15 ძროხა; მასალა, ლამ-კირი თვითონ სულხანს უზიღნია. მაგრამ სულხანს ამ ქვიტკირის მოთავება არ დასცლია. მას ქისტის გონებით შატილიონი ძმადნაფცი შემოკვდომია, შატილიონთა მღევარს სოფ. კისტანთან სულხანიც მოუკლავს.

შეგიკვრენ, სულხანაურო, მაღლა მთას, დაბლა ბარსაო,
დაგოფგეს კისტინს-ჭალასა, მზე-ამოდენის ხანსაო,
ფერ ახჯდომია, სულხანაე, შენსა სახლსა და კარსაო,
ციხეს ლამ-კირით ნაგებსა, ქვაზე ნადებსა ქვასაო“.

ჭვიტყირის კრილი

სულხანაურის ეს თანამედროვე ჭვიტყირი თავისი გეგმით და ფორმით ისეთივეა, როგორც ძველი ჭვიტყირები, მხოლოდ მას მეოთხე ჩარდახიანი სართული მოხსნილი აქვს და იგი სამსართულიანია.

პირველი სართული დახურული და ბნელია. კარი გამოჭრილია

მეორე სართულში. მეორე და მესამე სართული ჭერ-იატაკით არის გამართული და კედლებში გამოჭრილი აქვს სათოფურები და სარკმლები. ჭერში საკომია გამოჭრილი, იქვე კიბეა მიდგმული და ისე აღიან.

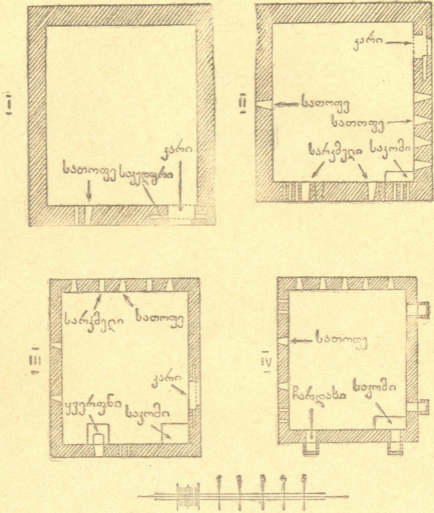
ერთი სიტყვით, ეს ხევსურული ქვეტყირის სახლები სავარაუდო წყობილების ნაშთია და თემობრივი წყობილების დაშლასთან ქვეტყირებიც კარგავდნენ თავიანთ პირვანდელ თავდაცვის მნიშვნელობას; ხევსურებიც თანდათანობით გადავიდნენ მეორე, თანამედროვე ტიპის სახლების მშენებლობაზე.

ხევსურები დღეს აგებენ ორსართულიან ქვის სახლს. ქვემო სართულს აქვს დარბაზი ანუ წინგარდა, საიდანაც შესავალი კარია ამ სართულის დარბაზში. თვით დარბაზი გატიხრულია და ასე იყოფა: პირველი გრძელი და ვიწრო გასავალი, რომლის მარჯვნივ სატალავროა გამართული, სადაც ქალის ტანისამოსია გრძელ ჯოხებზე გადაფენილი, მარცხნივ კი საცხენეა გამართული. აქედან კარი შედის ბოსელში (საძროხე). მარჯვნივ სახლია, სადაც ოჯახი ზამთრობით ცხოვრობს. სახლის უკან კიდევ ერთი ოთახია, რომელსაც საცხვრეს ან საძროხეს უწოდებენ და სადაც ცხვრებს აყენებენ. ზოგან სახლთან რძის ნაწარმისათვის ცალკე გადატიხრული ოთახიც აქვთ, რომელსაც სენეს უწოდებენ. ამ ქვემო სართულის ან ბოსლის ეს ოთახები გაკედლილია ლასტით, ნაწველით და ფიცრებით.

მეორე, ზედა სართულს ჭერხო ეწოდება. ჭერხოც ოთახებად არის დაკედლილი: სალოგინე ან სატახტე, სადაც მამაკაცები წეებიან, საჩაღე, სადაც საქონლის ჩალას ინახავენ, სარძეულა, სადაც რძის ნაწარმი მზადდება. ზოგან ჭერხოს ბანზე კალოც არის გამართული და ასეთი სახლი სამსართულიანი ხდება. ჩვეულებრივ, კალოს ხევსურები ჭერხოს ერთ კუთხეში მართავენ.

ამგვარად, ხევსურული თანამედროვე სახლი ორსართულიანია და ბოსლისა და ჭერხოსაგან შესდგება. რაც შეეხება თვითეული ამ სართულის ოთახებად გადატიხვრას, ეს მეკომურის შესაძლებლობაზეა დამოკიდებული. ამიტომ შეძლებული ხევსურის სახლი დიდია და ოთახებად დაყოფილი, ლარბის სახლი კი პატარაა და არც ოთახები აქვს.

ხევსურები აგებენ ქვის სახლს, რომელსაც უნდება 7—8 საფე-

ქვიტყორის გეგმა

ნი ქვა. სააღმშენებლო ქვას კლდეში ამტვრევენ და იქიდან მარ-
ხილით და ჯინით ეზიდებიან. საუენი ქვა აქ 5 მანეთი ან ნახევარი
ძროხა ფასობს. ზოგი ყიდულობს ძველ სახლს, აშლენებებს
და საუენში ხუთ მანეთს (ოქროთი) უხდის. ხევსურეთში სახლის
ოსტატები უფრო მთიულ-გუდამაყრელები არიან. კედლის აგება
ობლად, ე. ი. მშრალად ერთი წყრთა ღირს 60 კაბ. (ძველ ფა-
სობაზე), ქართული ადლი კი მანეთი და ოცი კაბივი.

ქვის მოზიდვა ხევსურეთის პირობებში სამძიმო საქმეა, სახლს მთლად ქვისაგან აგება ძვირი ჯდება და ყველას არ შეუძლია. ამიტომ ლარიბები სახლის კედლებს ფიცრის ან ლასტისას აკეთებენ და შემდეგ თიხა-მიწით გალესავენ.

სასახლის თვითეულ სართულს თავისი შესავალი კარი აქვს. ბოსლის დერეფანი დახურულია. სახლის ჭერი მჭიდროდ დალაგებულია, იგი მრგვალი ხეებისაგან შესდგება და დაყრდნობილია კეზის ხიდზე. კეზის ხიდი ორია და მას შუაში და თავ-ბოლოში შედგმული აქვს ყორის ბოძი, კუ ლ ა დ წოდებული. სამყოფო სახლის ჭერში საკვამია გამოჭრილი, საიდანაც კიბით ჭერხოში აღიან და ჩამოდიან. ხევსურული სახლის ბანი დავაკებული და სწორია. სახლის ჭერზე ჯერ ა დ ე შ ს, ფიჩხს და ყარტს დააყრიან, შემდეგ ბანის გარშემო სანაპირო სიპებს შემოამწყრივებენ და ზედ მიწას დააყრიან. ამ მიწას საზეპელით მაგრად ტკეპნიან, რომ წვიმამ არ გაატანოს. სახლის ეს ბანები ზოგან ხიდებითაც არის გაერთიანებული და ერთმანეთთან ამ ხიდებით გადადიან. სახლის ბანზე ხევსურები სხდებიან და საქმობენ. აქვე არჩევენ ჭირნახულს და მას გასაშრობად ფენენ, ლხინში თუ ჭირში ბანია გამოყენებული, იქ ხალხი ჯდება და სტუმარსაც აქვე უმასპინძლებიან.

როცა სახლი მოთავდება და ჯალაბი შიგ პირველად შევა, სახლის ანგელოზის სამღვთოს იხდიან. ამ მიზნით ლუდს მოხარშავენ, ცხვარს დაკლავენ და სახლის ანგელოზს ოჯახის ბედნიერებას შეევედრებიან.

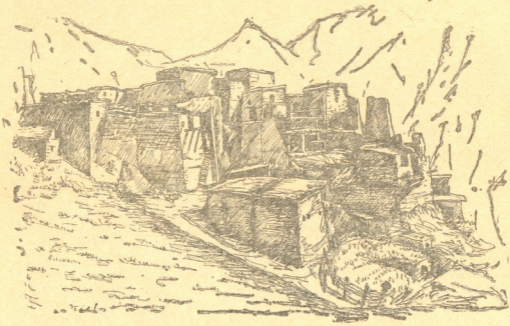
კარგად გამართული სახლის აგება აქ უჯდებათ 12—15 ძროხა. გაყოფის დროს სახლს უფროს ძმას უთმობენ, მაგრამ სხვების წილი მან უნდა გამოისყიდოს, თუ არა და წილს უყრიან და, ვისაც ერგება, სახლსაც ის გამოისყიდის. ზოგჯერ ძმები გაყოფამდე აშენებენ მეორე სახლს, შემდეგ წილს ყრიან და ისე იყოფენ. მაგრამ ძმამ თუ სახლის საქცევი ფასი გაიღო, მაშინ ის სახლის აგებაში ძმას არ შეეშველება.

ხევსურული სახლი ნესტიანია და ბნელი. ქვემო სართულში მოთავსებულია ბოსელი და სამყოფი სახლი. სამყოფში შედიან ბოსლიდან, რომელიც მიწური და ბნელია. მას მხოლოდ გამოჭრილი აქვს ერთი სარკმელი, საიდანაც კვამლი გადის და სახლში სინათლე შემოდის. სარკმელთან კერაა გამართული. კერა ოთხკუ-

თხია და ჩაღრმავებული. ის სიბი ქვეებით არის დაგებული და სულ
საკიდელი ჰკიდია. კერას ხევსურეთში ყვერფნ-ს უწოდებენ.

კერის მარჯვენა მხარეზე მხოლოდ კაცები სხდებიან და მას
სამამაცო-ს უწოდებენ, მარცხნივ მხარეზე კი ქალები სხდე-
ბიან და სადიაცოს უძახიან. სამამაცოზე დედაკაცი ვერ დაჯ-
დება, რადგანაც ხევსურების რწმენით ამ შემთხვევაში მამაკაცს
ანგელოზი ახვდება, ე. ი. მოშორდება.

კერაზე შეშას უკეთებენ, ცეცხლს კი ჩრაქვით — არყის
ქერქით და კვარით აჩაღებენ. არხოტის თემში ტყე მცირეა და მო-
სახლეობა შეშის სინაკლულეს განიცდის, ამიტომ აქ ქურთს
ხმარობენ. ქურთს საქონლის ნეხვისაგან ქალები აკეთებენ. ქურთს

სოფ. შატილი

ხელით ზეღენ და ბალახის კონით კედელზე აკრავენ. როცა ქურ-
თი გაშრება, მოხსნიან და ერთმანეთზე ალაგებენ. გამხმარ ქურთს
ლუმელში უკეთებენ და საჭმელს ხარშავენ. კერის გვერდით ქვის
ლუმელია გამართული, სადაც პური ცხვება. აქვე დგას დაჭრელებული
კიდობნები, რომელზედაც ამოჭრილია გეომეტრილი სახე-

ები და პრიმიტიული ფიგურები. სამყოფოს ერთ კედელზე გრძელი სკამი დგას. აქვეა ქალის საწოლი მოწნული ჩ ა ფ ი. სახლში უწესრიგოდ მიმოფანტულია ჭურჭელი: ვარცლი, კოდი, თულუხები და სხვა. სახლის ჭერზე ჰკიდია გამხმარი ხორცი, ქონი და სხვა საოჯახო წვრილმანი.

ბოსელში გამართულია საქონლის ბაგა, სადაც ზამთარში საქონელს აყენებენ. ხევსურის ოჯახი ზამთარში ამ სართულში ცხოვრობს, ზაფხულობით კი ჭერხოში ადის, სადაც შედარებით ჰაერი და სინათლე მეტია. ჭერხოშიც კერაა გამართული და ზაფხულში საქმელს აქ ამზადებენ. ჭერხოში ყველაფერი მიმოფანტულია. სპილენძის ქვაბები, ტაბლა, გოდრები, კასრები, ტაგრუცები, ქოთნები და სხვა. აქვეა გოგოების საწოლი ჩ ა ფ ი. ჭერხოს ერთ კუთხეში გამართულია ჭამაკაცის საწოლი ხის ტახტი.

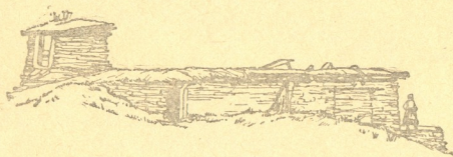
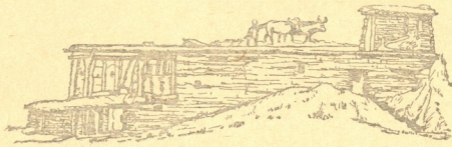
ხევსურის ბინა უსუფთაოა. კერის ცეცხლის ბოლი, საქონლის ნეხვისა და შარდის სუნი ადამიანს სუნთქვას უშეშებს. თავიანთ ბინის უვარგისობას ხევსურები დღეს კარგად გრძნობენ და ცდილობენ საბინაო პირობების გაუმჯობესებას. ამ მიზნით სარკმლების ნაცვლად სახლებში მინიან პატარა ფანჯრებს სვამენ, კერასაც თანდათანობით შლიან და თუნუქის ღუმელებს დგამენ.

არხოტში თითქმის ყველა სახლს აქვს ფანჯრები და ღუმელებიც. ზოგიერთ სახლებში ჭერხო ოთახებად გადაუქეთებიათ და შიგ სუფთა ტახტ-ლოგინები გაუმართავთ: არაგვის ხევის ხევსურებიც ცდილობენ ამ მხრივ არხოტელებს წაბადონ და აქაც ხშირია ფანჯრიანი და თუნუქისღუმელიანი სახლები. ამასთანავე, ბარისახოში, ჩირდილში და სხვაგანაც გვხვდება ქალაქური ტიპის სახლი კარ-ფანჯრითა და აივნით გამართული.

ხევსურის ბინის შინამოწყობილობა ძველებურია და აქ იშვიათად შეხვდებით ქალაქურ დგამსა და ავეჯს. სახლის მოწყობილობა ერთფეროვანია, ყველგან უდგიათ ზურგდაჭრელებული გრძელი სკამი და სამფეხა სკამი ჩ ი კ ა. სუფრის მაგივრად ხმარობენ ოთხფეხა დაბალ ხის ტაბლას. წყალს სპილენძის თულუხებით ქალები ეზიდებიან. კაცი წყალს ვერ მოიტანს, — სირცხვილია. ოჯახში უდგიათ ლამაზად ნაჭრელი კარებიანი კიდობანი, რომელშიც საქმელი ინახება. ჭურჭელს ხისას და სპილენძისას ხმარობენ. ფაიფურისა და მინის ჭურჭელი კოოპერაციის დახმარებით ამ ბოლო

ხანებში აქაც შედის. ჩრაქვისა და კვარის ნაცვლად ზოგიერთ ოჯახებში შუშისანი ლამპებიც უნთიათ. ყველაზე მეტად ხევსურეთში სპილენძის ჭურჭელს ეტანებიან და ზოგიერთი შეძლებული ხევსურის ჭერხოს ნახევარი სპილენძის ქვაბებსა და თულუხტაშტებს უჭირავს. ბევრი სპილენძის პატრონი აქ მდიდრად ითვლება და თემშიც მოწონებაშია, მით უმეტეს, რომ აქ სისხლის დრამას სპილენძით იხდიან, ძროხებსაც იძენენ და სხვა. ამიტომ

ხევსურული სახლის ფსადი.

სპილენძი ხევსურეთში ოქროს მაგიერობას ასრულებს და ყველანი სპილენძის შეძენაზე ოცნებობენ.

ლოგინი ხევსურებს არა აქვთ. ქალები წვებიან მოწულ ჯინში ან ჩაფში, რომელშიც ჩალაა ჩაგებული და ზედ იხურავენ ცხვრის ტყავს, დურა-ტყავს ან გუდაანურს. ქალები ბოსელში წვებიან, კაცები კი ჭერხოში, ქალისა და კაცის ერთ სართულში წოლა სირცხვილია. კაცის საწოლი გამართულია მაღალფეხიან და ჩაღრმავებულ ხის ტახტზე, ზოგი ტახტი დაქრელებულია. ტახტში ჩაგებულია ჩალა და მასზე გადაფარებულია ხალიჩა. საბნად იხურავენ დურა-ტყავს. რწყილებისაგან თავდაცვის მიზნით ზაფხულ-

ში ამ ტახტს ჭეროს აივანზე ჩამოკიდებენ და მამაკაცები ისე წვებიან. საკაცო ტახტზე ქალი არ დაწვება, ანგელოზი გაწყრებაო.

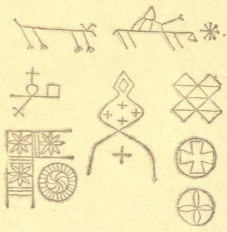
სტუმარს ხევისურეთში ხალიჩაზე აწვენენ და ზედაც ხალიჩას ახურავენ. შეძლებულ ოჯახში ხალიჩები ბლომად მოეპოვებათ. საფენს ხევისურეთში კარგი ფასიც აქვს. ის საგებიც არის და საფასეც, რომელსაც ძროხებზე და სპილენძზე ცვლიან. ხალიჩებით აგრეთვე სისხლის დრამასაც იხდიან.

ამ ბოლო ხანებში აქაც შემოდის შეკერილი საბნები და ზოგიერთ ოჯახში უკვე გვხვდება საბან-ნალით გამართული მამაკაცის საწოლი.

ტ ა ნ ს ა ც მ ე ლ ი. ხევისურული ტანისამოსი ჩვენში ცნობილია თავისი ორიგინალობით, მას ახასიათებს თავისებური გამოჭრილობა და მორთულობა. ამ მხრივ ხევისურები განსხვავდებიან სხვა მთიელებისაგან, რომელთაც ძველებური ჩაცმა აღარ შერჩენიათ.

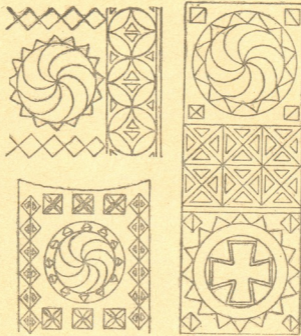
ხევისურულ ტანისამოსს ტ ა ლ ა ვ ა რ ი ეწოდება. ასეთი ტალავარი შინ მოქსოვილი ტოლისაგან (შალი) იკერება, რომელსაც ხევისური ქალები ამზადებენ.

ტალავარის შეკერვა და მორთვა აქ თითქმის ყველამ იცის, ამაში ქალებს პატარაობიდან ავარჯიშებენ. ხევისურული ტალავარის შეკერვა მათთვის სიძნელეს არ წარმოადგენს, რადგანაც მისი გამოჭრილობა და ფორმა უცვლელია და დიდსა და პატარას ერთნაირი ტალავარი აცვია. ხევისურეთში საკერავი მანქანაც შესულია, მაგრამ ტალავარი მანქანით არ იკერება. სატალავრო ტოლი სქელია და მოუხეშავი და მას მანქანის ნემსი ძნელად შეკერავს. ამიტომ მანქანით იკერება ბამბის ქსოვილი, ტალავარს კი ხელით კერავენ.

კიდობნის ორნამენტები

ქალის ტალავარში მთავარია ს ა ლ ი ა ც ო — კაბა, რომელსაც ქალები პირდაპირ ტიტველ ტანზე იცვამენ. სალიაცო შავი ან

ნაკრები ავეჯზე

ლურჯი ტოლისაგან იკერება. ის მთლიანია და მოკლე. სადიაცოს საყელო წინ ამოღებული აქვს, გულისპირი, ფარაგი კი ფერადი ძაფით არის მოქარგული და მძივ-ლილებით შემკული. ფარაგს აკერია ფერადი შალის ზიკებით და ქრელანა ზოლებით მოქარგული სამწყვეტლო. სამწყვეტლო და ზიკი ჯერ ცალკე იკერება და იქარგება, შემდეგ მას ფარაგზე აკერებენ.

სადიაცოს ფარაგი გასათხოვარ ქალს მაგრად აქვს შეკრული, მისი გახსნა სირცხვილია და ეს ქალს უნამუსობაში ჩამოერთმევა. გათხოვებისა და შვილოსნობის შემდეგ ქალს შეუძლია გახსნილი ფარაგი ატაროს. სადიაცოს ქვეშ შემოკერებული აქვს ფერადზოლიანი ქოქო მო, რომელიც უკან ლამაზად არის ასხმულ-დაკეცილი და ეწოდება ნაჩაფი. ეს ნაჩაფი მოძრაობის დროს იშლება. სადიაცოს წელზე შალის სარტყელს შემოიკრავენ, ფარაგის უბეს გადმოსწევენ და ისე ატარებენ.

სადიაცოზე ქალებს აცვიათ ქოქლო. თავის გამოჭრილობით ქოქლო ქათიბს წაავაგს. ქოქლო წელიანია და მოკლე. ის შავი ტო-

ლისაგან იკერება და სახელო გაჭრილი აქვს. ქოქლოს საგულე და კალთის ნაპირი შემკულია დაკბილული ფერადი შალის კუწუბებით, ზოგი მოქარგულია, ზურგი და ბეჭები კი ხატებით (ჯვრებით) არის დაჭრელებული; წელზე ქოქლოს აზლოტი აქვს ასხმული. აზლოტი ასხმულია მჭიდროდ და მოძრაობის დროს ლამაზად იშლება.

ზამთარში სადიაცოზე ტყავს იცვამენ. ეს ტყავის ქურჭი ცხვრის ბეწვჩაბრუნებული ტყავისაგან იკერება. ტყავი წელიანია და მოკლე.

ქალის საწოლი „ჩინი“

ფეხებზე იცვამენ საქალამენ თათს (წინდას) და ნაჭრელ პაჭიჭს, რომელსაც ბოლოზე შემოვლებული აქვს წვრილი გრებილი შილი ფა. წინდაზე ქალამანს იცვამენ, სასტუმროდ კი ამოკერებულ თათს. ხევსურული ამოკერებული თათი მსხვილი ნაქსოვია და ფერადი სახეებით დაშიბული. ამოკერებული თათი ჯერ წყალში ღებება, შემდეგ მას საფართზე გაჭიმვენ და ისე აშრობენ. თათს ძირში ტყავს გამოაკერებენ და წვერს მძივ-ლილებით შეუმკობენ.

ხევსურის ქალები დღეს თმაშეკრეჭილები არიან და სათაურას იხურავენ. ეს ხევსურული სათაურა ქართულ ჩიხტს ემსგავსება, ის ბამბის ნაჭრისაგან იკერება და შემდეგ მატყლით იტენება. სათაურა მრგვალია და მას საკუდურით თავზე მჭიდროდ იდგამენ. სათაურას შუბლი გეომეტრიული სახეებითაა ნაკერი და მძივებით დახილული. ამ სათაურაზე გათხოვილი ქალები მანდელს იხევენ.

მანდელი გრძელფეხიანია (ფოჩიანი) და ეს ფეხიანი მხარე ფერადი აბრეშუმის სახეებით არის მოქარგული. გაუთხოვარი

ქალი მანდელს არ იხურავს და სათაურას უმანდლოდ ატარებს. გათხოვდება თუ არა ქალი, მანდელს შემოიხვევს. ახალ პატარძალს უმანდლოდ სიარული მამის სახლში შეუძლია, ქმრისას კი სირცხვილია. ქალს უფროსთან მანდელის მოხდა არ შეუძლია და არც ქმრის ნათესავებს მიეგებება უმანდლოდ, რაც მას უზრდელობაში და უპიტივცემულობაში ჩამოერთმევა.

ამავე დროს მანდელი ხევსურეთში ერთგვარ პატივსა და მოწონებაშია. ჩხუბის დროს ქალები მეშუღლეებს თავიანთ მანდელით აშველებენ და მანდილის შელაზვა აქ დიდი სირცხვილია.

ხევსურის ქალებს დღეს თმა შეკრეპილი აქვთ და ეს მათში სილამაზედ ითვლება. წინათ კი ნაჭაპანი ჰქონიათ. ნაჭაპანს წვრილად იწნავდნენ და შუბლზე იხვევდნენ. ზოგი იკეთებდა სათმე-ს (დალალი), რომელიც რამდენიმე წვრილი ნაწნავისაგან შედგებოდა. ზედ სალტა ჰქონიათ მოკერებული. ამ სალტიან ნაჭაპანს შუბლზე შემოიკრავდნენ. ნაჭაპანებს ყურებზე შემოიხვევდნენ და ზედ მანდელს იხურავდნენ. დღეს ნაჭაპანიანი ქალი აქ იშვიათად გვხვდება.

ქალის ტალავარი.

ნაჭაპანის დროს ხევსურეთში სათაურა არ სცოდნიათ. სათაურა ამ სამოციოდე წლის წინათ შემოსულა. სათაურას მაგივრად ჰანჭიკის გელსაკოცს ხმარობდნენ. ეს ხელსახოცი გრძელი და ვიწრო ბამბის ქსოვილი ყოფილა. მას ამკობდნენ ფერადი მალდის ჯვარკვერა სახეებით და მძივ-ლილებით. ჰანჭიკის ხელსახოცის ნაჭრელ შუა გულს შუბლზე და უკან დახვეულ თმაზე მაგრად შემოიკრავდნენ და მის მძივის ქუჩუმებიან ბოლოებს მხრებზე ჩამოუშვებდნენ.

ჰანჭიკის ხელსახოცზე მანდელს ისე შემოიხვევდნენ, რომ ჰან-

სალიაცო კაბა (წინიდან)

ქიკის ნაჭრელი სახე გამოჩენილიყო. შემდეგ, როდესაც ხევსურეთში თმის გაყვითლება მოდად შესულა, ქალებს დაუწყიათ ნაქაპნ-ნაწნაების მოჭრა, რადგანაც გრძელი თმის გაყვითლება ძნელი იყო. უნაწნავო და თმდაუხვეველ თავზე ქანჭიკის ხელსახოცი ვერ დადგებოდა და ამიტომ შეეკრეპილ თმაზე შემოულიათ მანდელის დასამაგრებელი ჩიხტის მაგვარი სათაურა ან თავსაცმელი. ამ სათაურაზე გადაუტანიათ ქანჭიკის ნაჭრელიც და ამ მძივებით დახიდულ სათაურაზე დაუწყიათ მანდელის შემოხვევაც.

ხევსურებს მოსწონთ და აქ ლამაზად ითვლება თეთრკანიანი და ყვითელთმიანი ქალი. ამიტომ გაუთხოვარი ქალები თმას ხელოვნურად იყვითლებენ. ამ მიზნით ნაცარს ადუღებენ, შემდეგ მას გასწურავენ და ამ ნაცართვალით კვირაში ორჯერ მაინც

თავს იბანენ, რომ თმა გაიყვითლონ. ვისაც თმა ძნელად უყვითლდება, ის ნაცართვალთ ყოველდღე იბანს და თმას ისე იბუნებს. გათხოვების შემდეგ თმის გაყვითლება სირცხვილია და ხევსურის პატარძალს თმა ისევე უშავდება.

წინათ თმას საქონლის შარდით, „მწურეთი“ იყვითლებდნენ, მაგრამ მწურე თმას თურმე ისე მალე და კარგად ვერ აყვითლებდა, როგორც ნაცართვალი.

ხევსურ ქალს სამკაულიც უყვარს და მას გულ-მკერდი შემკობილი აქვს ვერცხლის შიბით, რომელზედაც ასხმულია ვერცხლის ფულები და ჯვრები. შიბი აქ ძვირად ფასობს და მას უფრო შეძლებულები ატარებენ.

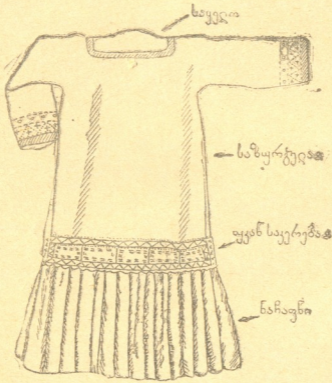
მაჯახე ქალები ვერცხლის ზალტეებს იკეთებენ, თითებზე კი ვერცხლის ბეჭდებს. ყურებზე უკეთიან სამ-სამი ვერცხლის რგოლის საყურე (საყური). რამდენადაც მეტია და დიდია საყურე, მით უფრო მოსწონთ. წინათ ატარებდნენ ვერცხლის დიდ საყურეს, რომელიც კუშტულებითა და ბიბილოებით იყო შემკული.

მამაკაცის ტალავარი. კაცები იცვამენ პერანგს, რომელიც შავი ტოლისაგან იკერება. პერანგი იკვრის მარჯვნივ და მისი საბეჭური ფერადი სახეებითაა მოქარგული. პერანგს წინ ყელი ამოღებული აქვს, კალთის გვერდები კი ჩაჭრილი. მას სამჯედრო-ს უწოდებენ. პერანგის კალთის ბოლოს და სამხედროს ნაპირს შემოვლებული აქვს დაკბილული ფერადი შალის არშია.

პერანგის საბეჭური საგანგებოდ იკერება და მამაკაცის პერანგის მთელი შნო და სილამაზე ნაჭრელას მიხედვით ფასდება. ნაჭრელა ორგვარია: აბრაშუნის ნაჭრელა და ნაჭრის ნაჭრელა. აბრეშუმით ნაჭრელი საბეჭური სახით და ფერით უფრო ლამაზია, მაგრამ ძნელი სამუშაოა და ძვირად ფასობს. აბრეშუმის საბეჭური ტილოზე იკერება. ამ მიზნით საბეჭურზე ტილოს დაადებენ და ზედ ნაჭრელის კონტურებს შემობლანდავენ. შემდეგ აიღებენ წმინდა ნემსსა და ფერად აბრეშუმის ძაფს და შეუდგებიან მოქარგვას; გამოყავთ გეომეტრიული სახეები და თავგრაგნილი ჯვრები. ბოლოს ამ საბეჭურის ნაქარგს და პერანგის სახელოს მაჯებს ამკობენ ფაიდურის თეთრი მიძივებით და ლილებით. აბრეშუმის ნაჭრელიანი საბეჭური აქ დიდ მოწონებაშია და ძვირადაც ფასობს, რადგანაც ის მოითხოვს ქარგვაში გავარჯიშებულ ოსტატს, დიდ დრო-

სა და შრომას და ამასთანავე აბრეშუმის მასალას, რაც ხევესურეთში არ იშოვება. ამიტომ აბრეშუმის საბეჭური აქ დღეს იშვიათად იკერება და, ვისაც აქვს, უფროთხილდება და იშვიათად თუ ჩაიცვამს.

აბრეშუმის ნაცვლად საბეჭური დღეს ნაჭრით იკერება. ნაჭერი შალის ძაფია და სხვადასხვა ფერად იღებება. ნაჭრიან საბეჭურს ტილოს ქარგი არ სჭირდება და ის პირდაპირ იკერება. მისი

სადიკო კაბა (ზურგიდან)

ფერადობა და სახე მარტივია. მას ახასიათებს კვერა და ჭვრიანი სახეები, მასაც მძივ-ლილებით ამკობენ, მაგრამ ნაჭრით ნაკერი აბრეშუმთან შედარებით მოუხეშავია და მდარე.

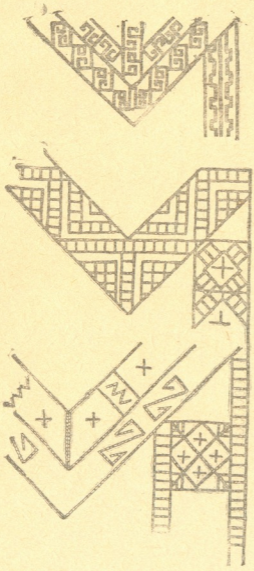
პერანგის ზურგი შემკულია დაკავკავებული სახეებით, თავგრანილი ჭვრებით და მძივ-ლილებით.

ამ პერანგზე კაცები ჩოკას იცვამენ. ჩოკა შავი ან ლურჯი

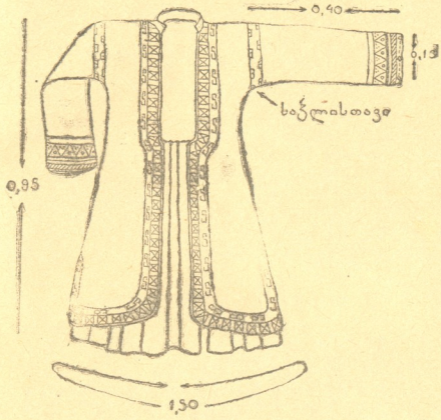
ტოლისაგან იკერება. ჩოჭა გულამოდებულია, რომ პერანგის საბე-
ჭური კარგად გამოჩნდეს. ის წელში გამოყვანილია და უკან ასხმუ-
ლი აქვს ნაკეცი ნაოჭი, რომელსაც აზლოტს უწოდებენ. ჩო-
ჯის ზურგზე და ბეჭებზე სირმის გრეხილით შემკული ჯვრებია გა-
მოყვანილი.

ქვეშ იცვამენ ტოლის შარვალს. მოხუცებს აცვიათ ტოტგანიერი

ფარავის ნაჭრელის სახეები

მუქასარიანი შარვა-
ლი, რომელსაც ტოტებზე
შემოკერებული აქვს მძივ-
ლილებით შემკული ფერა-
დი შალის ბრტყელი არშია.
მუქასარს მოკლე და გა-
ნიერი ტოტი აქვს და მას
ჩაშვებულად ატარებენ. მუ-
ქასარს ახალგაზრდები არ
იცვამენ და გრძელ და ჩა-
ტანებულ შარვალზე ისინი
პაჭიჭებს (პაჭიჭი) იკეთებენ.
პაჭიჭები ტოლისაგან იკერე-
ბა, მისი ორივე მხარე დაჭ-
რელებულია ფერადი სახე-
ებით. პაჭიჭს წვივის თავ-
ზე საწვივეთი იკრა-
ვენ, რომელიც შემკულია
მძივის ქუჩუმით და კვერა-
ნებით. ფეხზე აცვიათ წინ-
და და ყელიანი ქალამანი
(ცულჩა). აგრეთვე იცვა-
მენ დაჭრელებულ და გა-
მოკერებულ თათს. მამაკა-
ციები თავზე იხურავენ თუ-
შურის ფორმის მრგვალ ნაბ-
დის ქუდს. ხევსურული ქუ-
დის საპირე და კუჭი მო-

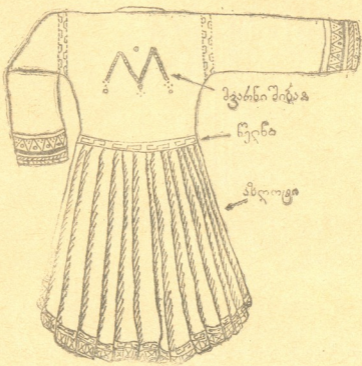
ქოქლო (წინიდან).

ქარგულია შავი გრეხილით (ნატრის შიბა) და თეთრი მიძივებითაა შემკული.

მამაკაცი თითს იმეობს გველივით დახვეული ვერცხლის ბეჭდით, რომელსაც გველის თავს უწოდებენ. ეს ბეჭედი გველის სახისაა და მოსეგადებულია. მეორე ბეჭედს თუშურს უწოდებენ. ესეც ვერცხლის ბეჭედი და მას აზის სეგადიანი ვერცხლის ფირფიტა. ზამთარში ხელეზე იცვამენ დაჭრელებულ შალის ხელთათმანს.

წელზე არტყიათ ქამარ-ხანჯალი; ვისაც მეშულღე ჰყავს, მას მხარზე ფარ-ხმალი ჰკიდია. ხევსურული ხმლის სამკარილლიო შემკულია ყაწიმებით. ხმალი სწორი ფორმისაა, მას ფრანგულს უწოდებენ. ფრანგულს აქვს ხეტარი და ვადა. ხმლის ქარქაში სალ-

ტითაა შემკული, წვერზე კი ბუნია უკეთია. ხევისურები ამათა-
ნავე ჯერ კიდევ ატარებენ თითზე წამოსაცმევ იარაღებს: ღა-
ჯიას და სათითეს. ღაჯია რკინისაა და დაკბილულია,
მას აქვე აკეთებენ. სათითე სამად დახვეული თითბრის ბეჭე-
დია. ღაჯიასა და სათითეს ხევისურები ჩხუბის დროს იკეთებენ. ხე-
სურეთში ხატობას, ქორწილში და ტირილში იარაღის აყრა იციან

ჭოქლო (ჭურგიანი)

და, თუ ჩხუბი ატყდა, მაშინ ამ ღაჯიათი და სათითეთი იბრძვიან. ღაჯიასა და სათითეს დრამა არა აქვს, მაგრამ ღაჯიას დარტყმით თავის ძვალი თუ გატყდა და ტვინი დაზიანდა, მაშინ დრამად თორმეტი ძროხაა დადებული.

ხევისურეთში ფარს ზოგიერთი დღესაც ატარებს, რადგან აქ შუილი ჯერ კიდევ მძვინვარებს და მეშუღლეებიც ერთმანეთს ფარხმლებით ებრძვიან. ხევისურული ფარი რკინისაა და მას აქაური ოსტატები ჰედავენ; აქვს სახელური საბღუჯი და საკიდი.

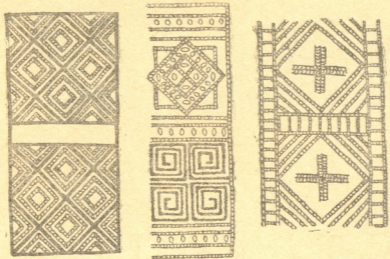
ფარი აქ ფასობს ხუთ გირვანქა ერბოდ. წინათ ხევესურები ჯაჭვის პერანგსა და ჩაჩქანს ატარებდნენ. ახლა კი ორივე ხმარებიდან გამოსულია, მაგრამ ოჯახებში ჩაჩქანსა და პერანგს მაინც ინახავენ, რაც მათ ესახელებათ. თუ ხევესურს კარგი ჯაჭვის პერანგი სადმე შეხვდება, მას დღესაც ყიდულობს. კარგი ჯაჭვის პერანგი აქ ხუთ ძროხად ფასობდა, ჩაჩქანი — ერთ ძროხად, სამკლავე კი — ერთ ცხვრად.

აქაურ ხმლებში ყველაზე ძვირფასია:

დავით ფერული, რომელიც 25 ძროხად ფასობს. ეს ხმალი ხევესურეთში სულ რამდენიმე ცალი თუ მოიპოვება. შემდეგ კარგ ხმლებში ითვლება დედალ რუსული და ფასობს 20—25 ძროხად.

ფრანგული შეფასებულია 10—12 ძროხად. ქართული 5—6 ძროხად; რუსული 2—3 ძროხად; გორდა — 4—5 ძროხად.

თოფებში ყველაზე კარგია და ძვირფასად ითვლებოდა

სათაურას ნაჭრელი

თურმე ისტამული, რომელიც ფასობდა 25 ძროხად. ამ ტალიან თოფს ხევესურები დღესაც ეძებენ.

კირიმი ღირებულა 15—16 ძროხა, ახლა კი 2—3 ძროხად ფასობს.

თუ შური წინათ ღირებულა 8—10 ძროხად, ახლა კი 2 ცხვარად ფასობს.

ლეკური 3—4 ძროხად, რუსული თოფი 3—4 ძროხად, ჯარა თოფი—5 ძროხად, მაჟარი—2 ძროხად, სტამბული 4—5 ძროხად, სიათა კი—3—4 ძროხად ფასობდა.

ყველა ეს იარაღები: თოფები, ხმლები, ჩაჩქნები და ჯაჭვის პერანგები ხევსურეთში არ კეთდებოდა და გარედან შემოჰქონდათ. აქაური ოქრომჭედლები აკეთებდნენ მხოლოდ ყაწიმებს, ბალთებს, ხმლის ქარქაშებს და ბუნებს. დღეს აქ არც ამას აკეთებენ, რადგანაც ამაზე მოთხოვნილება შემცირებულია და მათ ქალაქებში უფრო იაფად იძენენ. აქაურ ოქრომჭედლებში დღეს ცნობილია ზეისტეჩოელი გიორგი არაბული.

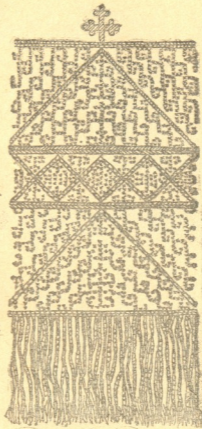
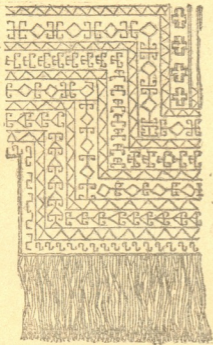
ხევსურეთში ჩაცმას და კარგ იარაღს ძლიერ ეტანებიან და შეძლებული ხევსური ცდილობს შეიძინოს საუკეთესო ცხენ-იარაღი

მანღლის მოხვევა

და ტალავარი, რომელიც აქ საკმაო ძვირად უჯდებათ. ხევსური ქალისა და კაცის ტალავარის შეკერვა 2—3 ლიტრა ერბოდ ფასობს, მამაკაცის პერანგის საბეჭურის მოქარგვა კი—5 გირვანქა ერბოა.

ქალის ტალავარი ერთი თვე იკვრება და მას უნდება ათი მეტრი ტოლი. ტალავარს ქალი თითქმის ყოველ წელს იმზადებს; იგი

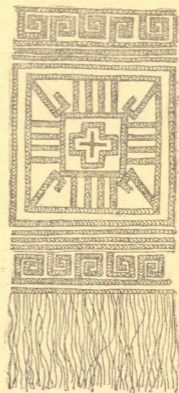
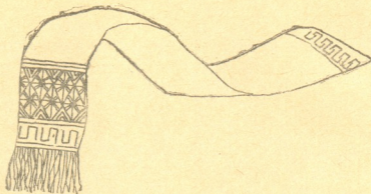

აბრეშუმით ნაპრელი მანდილის სახეები

ძლებს ორ წელიწადს. მდიდარ ქალს აქვს ოცამდე ტალავარი. ხეცური ქალი ტალავარს თავისი შრომით და გარჯილობით იშვალდებს, თვითონვე ქსოვს, კერავს და ქარგავს. მოსართავსა და სამკაულს ძმა ყიდულობს. თუ ქალი ყოჩაღი და გამრჯეა, მას ტალავარიც ბევრი აქვს და გასათხოვარი ქალის ავ-კარგიანობაც ტალავრის რაოდენობით იზომება.

მამაკაცსაც ტალავარს ქალები ყოველწლიურად უკერავენ. ცოლის შერთვამდე ვაჟკაცს ტალავარს და უშვალდებს, დაქორწინების შემდეგ კი ცოლია ვალდებული, ქმარს კარგი ტალავარი ჩააცვას.

ქმარს თუ ცუდი ტალავარი აცვია, ეს ცოლისათვის სირცხვ-

„ნაპრით“ ნაქარგი მანდილი.

ლია; კარგად ნაჭრელი ტალავარი კი მისთვის სახელია და მას თემში აქებენ.

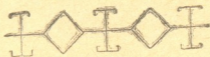
ხევსურული ტალავარი მოუხეშავია და მძიმე. ზოგი ქალის ტალავარი ერთ ფუთამდე იწონის. ტალავარს ხევსურები ორ თვეში ერთხელ მაინც გარეცხავენ უსაპნო და ცივ წყალში, მაგრამ ამით მას ჭუჭყი და ტანის თებო მაინც არ შორდება.

ხევსურული ტალავარის დამზადება მოითხოვს ბევრ მატყლს და მძიმე შრომას, განსაკუთრებით ძნელია მამაკაცის საბეჭურის მოჭარგვა; იგი ზოგჯერ თვეობით კეთდება. ამას ხევსურეთში დღეს კარგად გრძნობენ და თვითონვე ცდილობენ ტალავარის შემკულობაში მეტი სისადავე შეიტანონ;

ამასთანავე, ბამბის ქსოვილსაც ეტანებიან. განსაკუთრებით მამაკაცები უკვე იცვამენ ბამბის შარვალ-ხალათებს და ზოგს მიტკლის საცვლებიც კი აცვია. აქაური ახალგაზრდობა თანდათანობით ეჩვევა ფაბრიკულ ტანისამოსს და, ვისაც ის სცმია, უკვე ვერ იცვამს ხევსურულ ტალავარს.

ხევსურული მამაკაცის ტალავარი ახლა უკვე აჭრელებულია; ხევსურულ პერანგთან ერთად ხშირად აცვიათ ფშაური ახალუხი, ხალათები, ჩექმა და სხვა. მაგრამ ერთი ხელი ხევსურული ტალავარი ყველას მაინც აქვს შენახული და მას ხატობა-დღესასწაულებში იცვამენ.

რაც შეეხება ქალებს, ისინი ამ მხრივ მეტ ჩამორჩენილობას იჩენენ და ფაბრიკული ქსოვილის ტანისამოსს ნაკლებად ეტანებიან. მართალია, ხევსურელი ქალებიც ატარებენ ფაბრიკულ თავშალს, ზოგი სატინის ქოქლოსაც კი იცვამს, მაგრამ საღიაცო კაბას არ იცვლიან და შინ და კარში ამ მოუხეშავ ტოლის კაბას ატარებენ.

„ნაჭრით“ ნაქარგი შანდილის ნიმუშები.

ერთი სიტყვით, ხევსურეთის დღევანდელ საზოგადოებრივ-ეკონომიური პირობებს უკვე არ შეესაბამება ეს ხევსურული ტალავარი, რომელიც დიდ შრომასთან მოითხოვს ბევრ მატყლსა და შემკულობას. ამასთანავე, თავისი გამოჭრილობით და სიმძიმით ის ხელს უშლის სხეულის თავისუფალ მოძრაობას, განსაკუთრებით ზაფხულობით, როდესაც გაოფლიანებული სხეული ტალავრის ბუსუსებით დაშხებნილია და გაღიზიანებული. მით უმეტეს, რომ გაოფლიანებული და ჭუჭყიანი ტალავარი საპნით არ ირეცხება,

1

2

3

4

5

6

ხევსურული თავბურვის ცვლა სათმიან ჭანჭაკის ხელსახოციდან სათაურამდის

მას მხოლოდ ცივ წყალში ამოვლებენ და ისევე იცვამენ. ამიტომ ოფლითა და ერბოთი გაპოხილ ხევსურულ ტალავარს არასასიამოვნო სპეციფიური სუნი უდის.

ამასთანავე, საინტერესოა გამოვარკვიოთ, თუ რაში გამოიხატება ამ ხევსურული ტალავარის ორიგინალობა და რა ცვლილება განუცდია მას დროთა ვითარებაში.

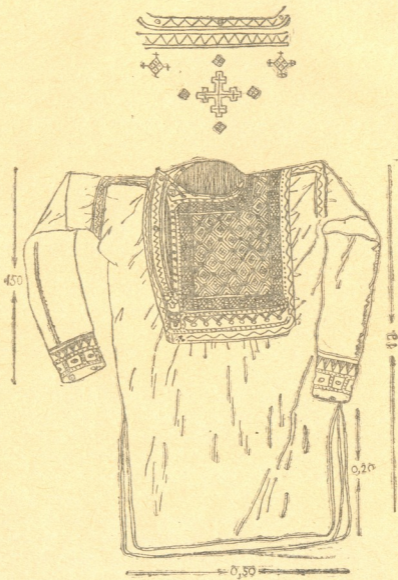
ხევსურული მამაკაცის ტალავარი თავისი გამოჭრილობით ქართულია და ემსგავსება ქართულ პერანგსა და ჩოხას. მუქასარიანი შარვალი და იგივე ტოტბაბთიანი შარვალია, რომელსაც ჩვენში ქალებიც ატარებდნენ.

რაც შეეხება ქალის ტალავარს, ის თავისი ქსოვილით და გამოჭრილობით ემსგავსება თუშურ ტალავარს. ორივე კი წარმოადგენს ქართული ქალის კოსტუმის ძველ ფორმას. თუ ჩვენ აქ აღწერილ ხევსურულ სადიაცოს თუშურ უბიან კაბას შევადარებთ¹, დავინახავთ, რომ მათი გამოჭრილობა და მოყვანილობაც ერთია. მხოლოდ ხევსურულ სადიაცოს უკან დაკეცილი ნაჩაფნი აქვს. ამასთანავე, ხევსურულ სადიაცოს ნაჭრელი ფარაგი ზედვე აქვს, თუშურის ფარაგი კი ცალკეა, მის გამოსაჩენად კაბის უბე გაჭრილია და გახსნილი. თუშურსა და ხევსურულ ქალის კაბაში ფარაგი მთავარია და მის შემკობასა და მხატვრულ გაფორმებას მთავარი ყურადღება ჰქონია მიქცეული.

წინათ თუშისა და ხევსურის ქალები ფარავს ვერცხლის შიბებით და ღილ-ბუზმენტებით იმკობდნენ. შემდეგ, როდესაც რუსეთიდან ჩვენში შემოვიდა ფერადი მაუდი, ქალებს დაუწყიათ ამ მაუდების სკლატის ზიკებით თავიანთი ფარაგებისა და მამაკაცების საბეჭურების დაჭრელება. სკლატის ზიკებით ამკობდნენ აგრეთვე ტალავარის მაჯებსაც. სკლატის ზიკებითან ფერად მაუდისაგან იჭრებოდა სხვადასხვა სახის ფიგურები: ირიბი, დაკბილული, მრგვალი, მათული, ჭვარი (ხატი), კვერა და სხვა. ამ სკლატის ზიკებს შიგადაშიგ ამკობდნენ მძივის კვერანებით, მძივ-ღილებით, ვერცხლის ცვარით და ჩაფურასტით (საკინძი).

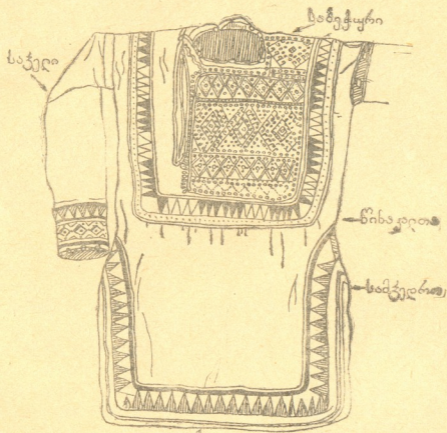
ასეთი იყო მე-19 საუკუნის ოთხმოციან წლებში ძველი ხევსურ-

¹ სერგი მაკალათია, თუშეთი, ტფილისი, 1933, გვ. 143—150.

აბრეშუმით ნაკრელი პერანავი.

რული და თუშური კოსტუმი, რომელიც აღწერილი აქვს გ. რადე და დეს¹ და რომელიც დღესაც ინახება ზოგიერთი ხევსურისა და თუშის ოჯახში. ამ დროიდან ხევსურული და თუშური ტალავრის ევოლუციის გზები ერთმანეთს შორდებიან. თუშეთი მეცხვარე-

პერანის ბოლო

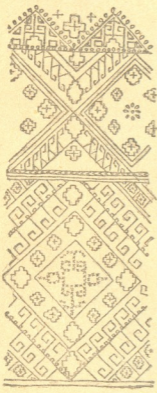
ნაჭრით ნაჭრელი პერანგი

ობით დაწინაურდა და ის ჩქარა დაადგა კაპიტალისტური განვითარების გზას, რომელსაც მოჰყვა ძველი თუშური ტალავრის ქალაქური ყაიდის ტანიამოსზე შეცვლა. თუშეთს ჩამორჩა ხევსურ-

¹ Радде, Хевсурия и Хевсуры, Тифлис, 1881 г., გვ. 110 — 130, ტბ. I, II, III.

რთი, რომელიც მოემწყვდა თავის ნატურალურ მეურნეობაში და ძველი ტალავარი დღემდე შეინარჩუნა.

ამის შემდეგ არც ხევსურულ ტალავარს განუცდია არსებითი ცვლილება. მხოლოდ საღიაყო უფრო შემოკლებულა და ფარაგ-საბეჭურზე „სკლატის ზიკების“ ნაცვლად შემოუღიათ აბრეშუმის ნაჭრელა. სკლატის ზიკები კი დღემდის შერჩენია მამაკაცის პერანგის მაჯას და მის კალთა-სამეგრძოს.

ბრეშუმით ნაკერი
საბეჭური

აბრეშუმის ნაჭრელას ახასიათებს რთული გეომეტრიული სახეები. დღეს თანდათანობით გადადიან უფრო მარტივ ნაჭრით ნეჭრელზე, რაც ალბათ ჩქარა აქაც ფაბრიკულ სახიან ქსოვილზე შეიცვლება.

რაც შეეხება ხევსურულ გამოკერებულ თათს, ის იგივე თუშური ყელმალალი ჩითაა, რომელსაც თუშის ქალები დღესაც ატარებენ. მხოლოდ ფერების შეხამებით და ნაქსოვის თვისებით ისინი სხვაგვებიან. ხევსურული თათი მოუხეშავია და ღიაჭრელი, თუშური ჩითა კი წმინდა ნაქსოვია და მუჭი ჭრელი.

საზოგადოდ, ხევსურულ ნაქსოვ-ნაჭრელს ახასიათებს ღია ფერების სიჭარბე და ჯვრებისა და გეომეტრიული სახეების მრავალგვარი კომპოზიცია. ჯვრის ეს ელემენტები ხევსურულ ტალავარზე გადასულა ვერცხლის შიბებიდან, რომლებიც ჯვრებითაა შემკული. ჯვარი, როგორც ქრისტიანობის ემბლემა და ბოროტების

დამორგუნველი ნიშანი, ჩვენში ყველგან გავრცელებული იყო და ცრუმორწმუნე ხევსური დღესაც ამ მიზნით იკერებს ჯვრებს თავის ტალავარზე. ამასთანავე, ხევსურულ ნაჭრელის ფერადობას და მის გეომეტრიულ ელემენტებს კავშირი აქვს ფშავისა და მთიულეთ-თუშეთის ხალიჩა-ფარდაგების სახეებთან, საიდანაც გადმოღებულია ამ ხევსურული აბრეშუმის საბეჭურის მოტივებიც.

6. ხალხური ჩვეულებანი

გართობას ახალგაზრდობა ხევსურეთში მოკლებულია, რადგან ქალ-ვაჟების იქ ერთად ყოფნა და მოღვნა საძრახისია. ხატში, ქორწილში და სხვა გასართობ ადგილებში ქალ-ვაჟნი ერთად არ იყრებიან და იგინი განცალკევებით დგებიან. მათ შორის ცელქობა და არშიყობა სასირცხოდ და აღათით აკრძალულია. ბედნიერ დღეებში მამაკაცები ცალკე სხდებიან და დროს სმაში ატარებენ, ქალები კი მოშორებით დგანან და მათ ისე შესცქერიან.

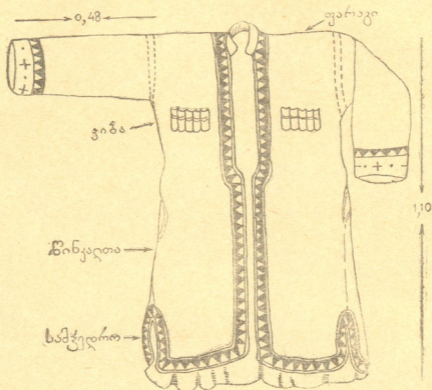
ხევსურეთში ღვინო და ცეკვა-თამაზიც არ იციან, აქ არ შეხედებით არც მთიულურ ტაშფანდურას და არც ქალ-ვაჟების ცეკვაში გაჯიბრებას: ასეთ მხიარულ გართობას ხევსურეთის ახალგაზრდობა მოკლებულია. ხევსურებს სიმღერა და მუსიკა არ ემარჯვებათ. ხევსური იშვიათად დაიმღერებს, ისიც ხატში შეზარხოშებული მამაკაცები ხატიონის ფერჯისას თუ დაიმღერებენ. ხევსურული სიმღერა მონოტონურია, უკილოო და სევდიანი. მას არ ახასიათებს ხმების ნაირობა და სიჭრელე და მსმენელზე ის მძიმე და არამუსიკალურ შთაბეჭდილებას ახდენს.

საკრავებში აქ ფანდურს უკრავენ. ფანდური სამლარიანია. ფანდურის გულის ფიცარი ლითონის ცვრებით არის შემკული. ფანდურს ქალები და კაცებიც უკრავენ და საგმირო სიმღერებს დამღერიან. ამ ბოლო ხანებში აქ შემოსულა გარმონიც ბუზიკანტი, რომელსაც ხევსურულად უკრავენ და დამღერიან.

მხიარულ გართობასთან ერთად ხევსურეთის ახალგაზრდობა მოკლებულია ერთმანეთის ტრფობასა და გამიჯნურების რომანტიკას, რომლის გამომყვადენება თემური აღათით სასირცხოდ ითვლება და აკრძალულია. ქალ-ვაჟს გამიჯნურება უნამუსობაში ჩაეთვლება და მიჯნურთ თემში აძაგებენ. მაგრამ ერთმანეთის მოტრფიალენი ცდილობენ თავიანთი სიყვარულის გრძნობები დაფარონ სწორფრობის ნებადართული წესებით.

სწორფრობა ხევსურეთში გავრცელებული წესია, რომელსაც ძმობილობასაც უწოდებენ. როდესაც ქალ-ვაჟნი ასაკში ჩადგებიან, ირჩევენ თავიანთ სწორფერს. არჩევანი პირად მოწონებაზე და სიყვარულზეა დამოკიდებული. თუ ქალ-ვაჟს ერთმანე-

თი მოეწონათ, ვაჟი ქალს ძმობას ეტყვის და ამის შემდეგ მათ შორის დაიწყება სწორფრობის რომანტიკა. სწორფრობენ ერთი თემისა და გვარის ქალ-ვაჟნი, ნათესავთა შორის სწორფრობა იშვიათია. სწორფრობე ვაჟს უნდა ახასიათებდეს რაინდობა და ნაძმობი

მამაკაცის ჩოხა (წინიდან)

ქალისადმი თავდადება და ერთგულება. ამასთანავე, ძმობილი უნდა იყოს ზრდილი, დარდიმანდი და სქესობრივად თავშეკავებული:

„ქალი ვარ შადიდებული, ტანჩი ვარ შაჯერებული,
ვაშკაცის ჯელად შამდგარი, თმა-ჩუბადაყენებული.
ქება რად ვინდათ, ქალებო, პირზედ აქვ დაწერებული.
შამიქით აისეთათი, რო ღირდას ავსენებული.
კაცთაგნა ატეხილ იჯვას, სწორფრობთან აღლევეებული.
მზესა ღვაგ ჩემი ძმობილი, დარს მავა დაშვენებული,
ქურდ-ბოზთან წილი არ უძე, არც თავ აქვ გაფერებული.
ნაღლია გამოწურული, ციფირად დაწერებული“.

უნამუსო და წარამარა ძმობილს სწორფერი ქალები გაურბნენ
და აძაგებენ:

„ვერ ამომიხოლ ენითა, ნუ ამეკიდე ქალასო!
ყველა იამბობს მართალსა, არავინ დაგიმაღავსო.
შენ ხომ არ ინდობ ქალებსო, მერუყე ფურ თუ ყანასო,
სიმათლე ხეთხე, კევსურო, თაისა და თალასო;
ამბობენ დაფოლებულსა შენს ნასწორფრალს ქალასო,
ველდაველ უქსნი ფარავსა, სწავლულ ხარ ანაბანასო;
შაგიშინებავ ქალები, გამბობენ ხათაბალასო;
გვერდით ნაწოლებ ქალებსა წახკიდებ წარა-მარასო.
გინდა ძალიან გეწყინას, ზეს გავსთლი შენისთანასო“.

ქალი ეძებს გულადსა და სახელოვან ძმობილს, რომლის რაინ-
დობით ის თემ-ჯარში იმაცობს და თავს იქებს:

აბეჩავ, ჩემო ვარმონო, ნაოქისთავად ცვრიანი,
დუშმანი კარებზე მალაღებს ძმობილის ცხენის დგრიალი-
ცხენ უნდა გყვანდეს, ძმობილო, იორლა, გულით მჭრიანი,
ზედ ედგას კაზმულობაი ჭრელი, სრუ ნასევდიანი.
ზედ თავად შეჯემ, უღლიავ, კევსურასავით მტრიანი,
ფეშები უზანგაჩია ტრახტებს გახჭონდას წკრიალი.
წელზე გბავ ქისტისეული, ჭრელი, სუ ნასევდიანი,
ნალესი ზუმფარაზედა, სამსალასავით ფხიანი.
ოქროს არაყი ნაღები, ხანჯარი ნასევდიანი,
ომს ეგრე მოგაწადინებს, მთვრალს რომ ფშურად ღრიალი.
რაქელ კარგია ვაჟკაცი, დუშმანიანი, მტრიანი,
ხან გაიგონას ქებაი, ხან სიტყვა გინებიანი.

ძმობილთა ტრფიალი პირველ ხანებში გამოიხატება მოკითხვა-
საჩუქრებში. სწორფერი ქალი თავის ძმობილს უქსოვს და უქარ-
გავს საბეჭურს, საწვივეს, სათამბაქოეს და სხვა. ვაჟი კი თავის
ძმობილ ქალს უძღვნის მძივებს, ღილ-ქინძისთავებს, ვერცხლის
სამკაულს და სხვა.

ამას ჩქარა მოჰყვება გამიჯნურებულ სწორფერთა წოლა. წვე-
ბიან ჭერხოში და ვაჟთან ქალი მიდის, რომელსაც ძმობილთან
ერთი „მინა“ (ბოთლი) არაყიც უბით მიაქვს. ვაჟი თავს მოიმძინა-
რებს, ქალი გამოადვიძებს მას და არაყს შეასმევს:

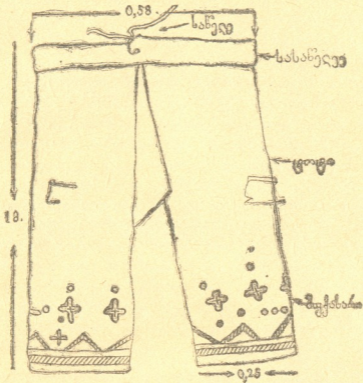

მამაკაცის ჩოხა (შურგიდან)

„დღე-ღამე რომელი სჯობის, ბიჭო, მე გკითხავ ამასა, დღეს რო არ ჰქონდეს ღამეი, ეგიც ღმერთმ დაიფარასა. რა დადგას ღამის წყვილიდი, ბევრას უხარის ქალასა, ძმობილთან წასვლას აპირობს, ძნელად, რომ დაიშალასა. (ბიჭი) დაიგებს ჭრელ ხალიჩასა, დააჩუნჩულებს ჩალასა, ქალ მივა წყნარი ბიჭითა, არ გააჩქამებს ჩალასა, უბეში ბოთლას ჩაიდგამს, ჯალაფთა მონაპარავსა: ბიჭი წევსა და დაშვრინავს, სძინავ, ატყუებს ქალასა, ქალ მინც გამოაღვიძებს, არ იღვიინებს ხანასა, ყბა რომ ყბას გამოაქაღლა, მკერდი მკერდს დაევალასა, ერთად იწყებენ ჭუკჭუკსა, ბირიდან ნერწყვის პარვასა“.

ახლად შეყრილი სწორფერნი ერთმანეთს ძლიერ მორიდებით ეალერსებიან. შეიძლება კოცნა, ხვევნა-ალერსი და ძმობილის მკლავზე წოლა. გულმკერდი სწორფერებს ერთმანეთზე აქვთ მიკ-

„მუჯასარიანი“ შარვალი.

რული, ფეხები და მუცელი კი მოშორებით უნდა დაიჭირონ. ქალის ფარავისა და საყელის დილის შეხსნა არ შეიძლება, რაც ვაუკაცს უნამუსობაში ჩაეთვლება; ასეთ სწორფერს დანდობილი ქალი მოიძულებს და სათემოდ შეარცხვენს:

„წინ-წინ რო დავწეე ქალთანა, მაშინ მოვძიე საყელო, შიშაღ-გადაილაგა: „რას სჩა, შე ვირის ნაშენო?! კაწრით რად ჩამოშიტანე სირმით შაკრული საყელო!“ ან დედას რა მოვატყუო, ან ბნელში როგორ დავკეო? მემზე გამოვალ, ვიძახებ, მთელს ქვეყანაზე მაგფენო!“ „ნუ იტყვი, ჩემო ქალო, ნემს-ნაჭერს მენავ მაგცემო“.

როცა ალერსით დატკბებიან, ერთმანეთს ზურგს შეაქცევენ და ისე დაიძინებენ; ან ვაჟი გულადმა დაწვება, ქალი მის გულმკერდზე თავს დასდებს და ისე მიიძინებს; მაგრამ ქალს არ უნდა გაუთენდეს — სირცხვილია. სწორფერთა წოლა ხევისურეთში შეიძლება

მკაში, მუშაში, ქორწილში და „ახალუხალში“ (ლხინში), სადაც წო-
ლა გათენებამდე გრძელდება, მაგრამ წოლა ისე უნდა მოაწყონ,
რომ მოხუცებმა არ დაინახონ, თორემ უზრდევლობაში ჩაეთვლება.

სწორფერთა წოლა ხატში აკრძალულია. მებოსლე სწორფერთა-
ნაც წვებიან, მაგრამ სამრევლოდან მოშორებით, სადმე მინდორზე
წვებიან. სწორფერთან სქესობრივი კავშირის დაჭერა ხევსურულ
ადათით აკრძალულია და ამ მხრივ ნაძმობმა ქალზე არავითარი
ქალაღობა არ უნდა იხმაროს. სწორფრობა, რასაკვირველია, ცთუ-
ნებისაგან დაზღვეული არ არის და შესაძლებელია სქესობრივ
აქტსაც ჰქონდეს ადგილი, მაგრამ ამას სჩადიან სიფრთხილით,
უთესლოდ (Coitus interruptus) და დიდის საიდუმლოებით ინახა-
ვენ. ძმობილი ქალი თუ დაორსულდა, რაც აქ იშვიათი შემთხვევაა,
სწორფერი ყოველგვარ ზომებს მიმართავს, რომ მას მუცელი მო-
უშალოს და თემის რისხვა ამით აიცილდინოს. ერთი გვარისა და სოფ-
ლის ძმობილის შერთვა სასირცხოდ ითვლება და ხევსურული
ადათით აკრძალულია. დამნაშავეს თემი მოიკვეთს და განდევნის.

ზოგჯერ სწორფრებს ცილაობაც კი მოსდით, მაგრამ მათ შო-
რის ჩხუბი და მტრობა იშვიათია და საქმეც დათმობით თავდება:

„დადინჯდი, გვესურის ქალო, თავ დაამძიმე თმიანი,
ძმობილსთან წილი გავყარათ, ან ორთავ გვეანდას ზიარი,
ან საქციეც გამომიგზავნე საყური ზინზილიანი“.

ვათხოვების შემდეგ ქალს ეკრძალება ძმობილთან წოლა და
სწორფრული კავშირის დაჭერა, ვაჟი კი ცოლიანობის დროსაც გა-
ნაგრძობს გაუთხოვარ ნადობთან სწორფრობას.

ხევსურეთში საბატო სტუმარსაც უწვენენ სწორფრს, რომლის
მოსაყვანად ელჩს გზავნიან. ხშირად ელჩობას ძმობილიც კისრუ-
ლობს და სტუმართან აწვენს თავის ძმობილ ქალს, რომლის ნამუ-
სიანობაში და ერთგულობაში ის დარწმუნებულია და რათა ამაში
სხვებიც დაარწმუნოს, თავის ძმობილ ქალს გამოსაცდელად უცხო-
სთან აწვენს.

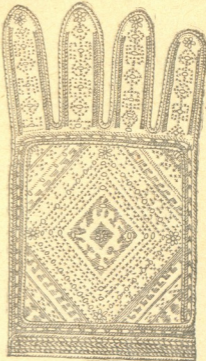
ვაჟკაცს არ შეუძლია თავის ძმობილს სტუმართან წოლა დაუშა-
ლოს, მაშინ იტყვიან, სწორფრს არ იმეტებსო, ეშინია და არაგის
უთმობსო. სწორფერის ასეთი შეყვარება სირცხვილია და ეს ვაჟ-
კაცს უნამუსობაში ჩამოერთმევა.

ელჩობით მიწვეული ძმობილი ქალი სახლიდან ზოგჯერ ერთ ბოთლ არაყს წაიღებს და მწოლარე სტუმარს ჩაუწვება. ვაჟი თავს იმძინარებს, ქალი მას გამოაღვიძებს და არაყს შეასმევს. შემდეგ ქალი სტუმარს გაართობს ტკბილი საუბრით და კოცნა-აღერსით. სწორფერი ქალი თავშეკავებული უნდა იყოს, უნამუსობა არ ჩაიდინოს და ამით სწორფერი არ შეარცხვინოს:

„სამადლოს საქმეს ვინ იზამთ ქალ-ვაჟთად ელჩისთანასა?
ელჩო, გულ ნუ გაგიტყდების, ქალ მაინც იტყვის „არასა“,
კაცსაც რო უთხრა, ისიც კი დაიწყებს წარამარასა,
ორთავ თუ ეცინებოდას, მჭარს კელ ვახვიღე ქალასა“.

წინათ სწორფერს სტუმარს რომ დაუწვევდნენ, შუაში ხმაღს ჩაუღებდნენ; სტუმარს არ შეეძლო ამის შემდეგ რაიმე უნამუსობა ჩაედინა და ამ ადათის დამრღვევ სტუმარს სიკვდილი მოელოდა. თუ სტუმარს მასთან ნაწოლი სწორფერი მოეწონებოდა, მისი შერთვა შეეძლო.

ხევსურეთში ქალს ერთი სწორფერი ჰყავს, ვაჟეცს შეიძლება ორიც ჰყავდეს. რამდენიმე სწორფერის ყოლა აქ სირცხვილია და, თუ ქალი სწორფერს ხშირად იცვლის, ასეთ ქალს მწოლელ მდგომელს უწოდებენ. ამგვარ ქალს აქ აძაგებენ და მშობლებიც ეჩხუბებიან, რადგან ქალს თემში სახელი უტყდება და ოჯახისათვის ეს დიდი სირცხვილია. მაგრამ თუ ახალგაზრდა არ სწორფრობს, მასაც სძრახავენ, იტყვიან: უ დ ლ ე გ მ ო ა ნ უ მ წ ე რ ე ლ ტ ყ ვ ე არისო.

ბელთომანი

სწორფერთა შორის ხშირია სიყვარულის შენელება და გულის

აღრუბება. თავგანებებულ სწორფერს შეუძლია სხვა ნაძმობი ეძიოს და ახლა მასთან განაგრძოს სწორფერული კავშირი.

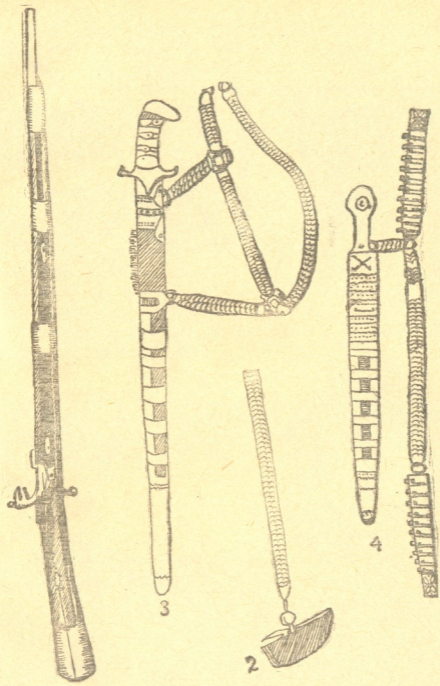
სწორფრობით გამიჯნურებული ხევისურის ქალი გათხოვებას არ ჩქარობს, ის დედ-მამისა და შუამავლით არჩეულ ვაჟზე გათხოვებას გაურბის, რადგანაც კარგად გრძნობს, რომ უცხო ვაჟზე უსიყვარულო გათხოვება მისთვის მხოლოდ ტანჯვაა. სწორფერი პატარძალიც ხშირად მოსთქვამს თავისი ძმობილის დათმობაზე:

„სამშაბათ გათენებასა თვალზე მდიოდა ცრემლიო,
გამაწირვიეს ძმობილი, მომაწერიეს გელიო,
გული ვერ გამომიცვალეს, ჯავრით იამბეს ბევრიო,
თქვენ იყოს ბათირიშვილი, ძმობილ აღარ არს ჩემიო“.

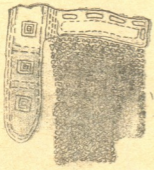
ქალის დანიშვნა. ხევისურეთში სარძლოს შერჩევას და დანიშვნას დიდი ყურადღება ექცევა და ამიტომ ქალ-ვაჟის ჯიშინობას თუ უჯიშობას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ეძლევა. ჯიშინ გვარად აქ ითვლება ფიზიკურად ჯანსაღი და გმირული წარსულის მქონე გვარები, რომელთა წინაპარნი თემ-ჯარში სახელოვანი ყოფილან. ასეთ ჯიშინ გვარებად ითვლებიან: გოგოჭური (ბუჩუქურთისა და ჭორმეშავის მცხოვრებნი), არაბული, ჭინჭარაული, ბურდული და გიგაური.

უჯიშო გვარი კი, ხევისურების თქმით, ფიზიკურად სნეული და დამბალი ყოფილა, მამა-ძეობით ხატისაგან წამხდარ-დაავადებული, ამასთანავე, ქურდ-ბოზობით თემ-ჯარში შერცხვენილი, რასაც მათ გაჯავრების დროს ღღესაც წასძახებენ: „შე უჯიშოვ, ქურდ-ბოზო!“-ო. უჯიშო გვარად ითვლებიან სოფელ ბაცალიგოს მცხოვრებნი. ბაცალიგოს ხატი მიზეზობსო და ალპობსო, ხალხს ხელპირი ექერცლება, ბალანი სცვივა და ტანი უჩირქდებაო. ამიტომ წინათ ჯიშინი ოჯახი ეძებდა ჯიშინს და, რაც უნდა მდიდარი ყოფილიყო უჯიშო ქალი, ჯიშინი ხევისური მას დაიწუნებდა. ჯიშინი ქალი თუ უჯიშო ხევისურს მისთხოვდებოდა, მას ნათესავები მოიკვეთდნენ, როგორც „თესლ-ჯილაგის“ შემბალავს და, ვინც იმას ოჯახში გაატარებდა, იმ ნათესავს კარებზე „კატას“ ჩამოუქიდებდნენ.

ჯიშინობასთან ქალის დანიშვნის დროს მთავარი ყურადღება ექცევა ქალ-ვაჟის გვარ-ხატობით კუთვნილებას. ხევისურეთში ერთი გვარისა და ხატის ქალ-ვაჟი ვერ დაქორწინდებიან, რადგანაც

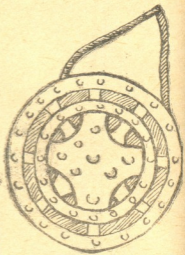
ხეცურელი იარაღები: 1. ტალიანი თოფი (ვირიმი), 2. შავრისწამლე, 3. ხმალი, 4. ხანჯალი.

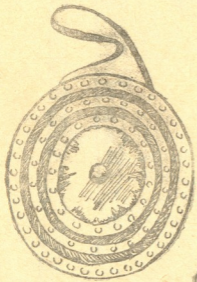
1

2

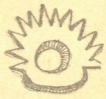
4

3

5

6

7

ზეგსურული იარაღები: 1. საფუკარი, 2. სამცლავე, 3-4 ფარი, 5. მასრები, 6-7. ღაჯია.

ისინი ერთი ხატის ყმებად და ერთივე გვარის სისხლით ნათესა-
ვებად ითვლებიან; ვინც ამას დაარღვევდა, მას წინათ თემი მო-
იკვეთდა. მხოლოდ ათიოდე წლის წინათ ეს წესი არაბულებს და-
ურღვევიათ. არაბული ხევისურეთში დიდი გვარია, მას თითქმის
მთელი არაგვის ხევისურეთი უჭირავს. არაბულებს სხვა გვარში
უძნელდებოდათ თურმე სარძლოს შოგნა და ამიტომ დაუდგენიათ,
თავიანთ გვარში არ შეერთოთ მხოლოდ ერთი სოფლისა და ხატის
ქალები, აგრეთვე რკინაულები და, რომლებშიც შედიან
სოფ. ვაღუ, ხიტალე, ჩირდილი და ზეისტეჩო. სხვა სოფლის არა-
ბულების ქალის შერთვა ნებადართულია. ამგვარად, ხევისურეთში
ნიშნობის პირველი პირობა არის ქალ-ვაჟის ჯიშნიანობისა და თემ-
ხატის გამორკვევა.

სარძლოს აკვანში დანიშვნის ძველი წესი¹ ხევისურეთ-
ში დღემდის შემონახულია. როცა მშობლებს აკვნის ბავშვის და-
ნიშვნა სურთ, მაშინ ქალის მთხოვარი ქალისას აგზავნიან ვაჟის
ბიძას, რომელსაც სანიშნოდ მიაქვს ვერცხლის ფული და ყაწიმიანი
ძეწკვი. ამ ნიშანს სარძლოს აკვანზე ჩამოკიდებენ. დასანიშნა-
ვად ზოგჯერ ვაჟის მშობლებიც მიდიან და სანიშნოდ თან მიაქვთ
ვერცხლის ფულები და ქსოვილზე დაკერებული ყაწიმიანი ძეწ-
კვი, არაყი, პური, საკლავი და სხვა, რასაც ლიშანსამთხოვრო
ეწოდება. ქალისას გაიშლება ბატარა სუფრა და ყველანი ახლად
დანიშნულების ბედობაზე დაილოცებიან. ამის შემდეგ აკვნის
ყმაწვილები დანიშნულებად ითვლებიან და პირობის დარღვევა
ხევისურული ადათით არ შეიძლება.

როცა აკვანში დანიშნულები ასაკში ჩადგებიან, მშობლები და-
ქორწინების საქმეს შეუდგებიან. აკვანში დანიშვნა ხევისურეთში
დღეს იშვიათად ხდება.

ნიშნობა, ჩვეულებრივ, აქ იციან, როდესაც ქალ-ვაჟი 20—25
წლისა შეიქნება. ზოგჯერ ხევისურის ქალი შეიძლება უფრო გვიან
გათხოვდეს და ხშირი შემთხვევაა, როდესაც 30—35 წლისებო

¹ აკვანში დანიშვნა ან დაწინდვა წინათ საქართველოში გავრცელებული იყო
(იხ. 1103 წ. ძველის წერა რუის-ურბნისის კრებისა, თ. ყორღანია, წ. II,
ტფილისი, 1897 წ., გვ. 64, მუხ. ლ.); ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამარ-
თლის ისტორია, წ. II, ნაკვეთი II, ტფილისი, 1929 წ., გვ. 364—366).

თხოვდებიან. ხევსურ ქალს გათხოვება არ ეშურება, რადგანაც ეროტიულ გრძნობებს ის სწორფრობით იკმაყოფილებს და მამის კერა და დედის კალთა მისთვის უფრო ტკბილია, ვიდრე უცხო ქმარი და ახალი ოჯახის მიძიმე ტვირთის აკიდება. ქალები ამას კარგად გრძნობენ და მამის სახლში დიდხანს ჯდომით ცდილობენ მეტი სათავენოც დაიგროვონ და ამით პირადი საკუთრებაც მოიხვეჭონ.

ქალ-ვაყის დანიშვნის საქმე აქ მხოლოდ მშობლებს ეკითხება და ყველაფერი მათ სურვილზეა დამოკიდებული. ვაყის მშობლები კი შეუაკაცად სარძლოს ოჯახში აგზავნიან მოკეთეს ან ვაყის ბიძას. შეუაკაცმა საქმე თუ გაარიგა და ქალის მშობლები და მისი ბიძა-ძმები დაითანხმა, მაშინ იციან ლიშნის მიტანა. ნიშანს მიუტანენ ვაყის მშობლები და ბიძა-ძალუა, რომლებსაც მოაქვთ ვერცხლის სამკაული და ცოტაოდენი ძღვენი. ქალის ოჯახში გაიშლება პატარა სუფრა, შესვამენ ლუდს და ახლად დანიშნულთა ბედნიერებაზე დაილოცებიან. ამ დღიდან ქალი დანიშნულად ითვლება. რაც შეეხება ქორწილის დღის დანიშვნას, ეს ქალის მშობლებზეა დამოკიდებული. თუ ოჯახში მუშა ქალი არა ჰყავთ, მაშინ სასიძოს აცდევინებენ, სანამ რძალს არ მოიყვანენ, რადგანაც ხევსურის საოჯახო მეურნეობა უმთავრესად ქალის შრომაზეა დამყარებული. ამიტომ დანიშნული სარძლო შეიძლება თავის ოჯახში ორ-სამ წელიწადს დარჩეს. ნიშნობის დროს ქალ-ვაყს ერთმანეთს არ აჩვენებენ. შეიძლება მათი შეხვედრა ხატში ან ქორწილში, მაგრამ დანიშნულები უცხოდ არიან და ერთმანეთს ვერ დაენახვებიან.

ყოველ წელიწადს დანიშნული საქმროს ძმამ ან მამამ ბედის კვერით უნდა მოიკითხოს და ეს კვერი სულ პატარძალმა უნდა შექამოს.

ჯვრით დალიშვნა იციან ღამისთევამი, როდესაც ხატისაგან დამიზეხებული რომელიმე ოჯახი მკითხავის რჩევით ხატონს დაიწვევს. ღამისთევამი ხატის დროშას საკლავს დაუკლავენ, ლუდს აუღულებენ და მეზობლებს დაიწვევენ. ღამისთევამი დასტურ-გელოსნები ერთ დღე-ღამეს რჩებიან, ხოლო ღამის მთვევლები ლხინობენ და დროს გართობაში ატარებენ. ამ ლხინში თუ დასტურს ან გელოსანს რომელიმე ახალგაზრდა ქალი მოეწონება,

აილებს თეთრ ფულს და სახუცო კოჭობაში (თასში) ჩააგდებს ძმისათვის ან შვილისათვის და იტყვის: „აი ხალხნო, ეგ ქალი მე დავლიშნეო“, და იქვე ხატის ჯვრით ქალს დაამწყალობნებს. ამის შემდეგ ქალსა და მის ჯალაბს, რაც უნდა ცუდი იყოს სასიძო, უარის თქმა ჯვრის შიშით არ შეუძლიათ, რადგანაც, ხალხის რწმენით, ასეთი პატარძალი სხვა ქმართან ვერ გაიხარებს, ჯვარი მას გაუწყრება, დახუთავს და მოკლავსო.

ჯვრით დანიშვნა წინათ ხევსურეთში გავრცელებული ყოფილა და ამ წესით სარგებლობდნენ სასიძოსაგან მოსყიდული ხატის მსახურნი და სარძლოსაც ადვილად ირჩევდნენ. დღეს „ჯვრით დანიშვნა“ აქ იშვიათია.

ნიშნობის შემდეგ მშობლებს არ შეუძლიათ გულის შეცვლა, ნიშნის დარღვევა და ქალის სხვაზე გათხოვება. ვაჟის ოჯახს შეუძლია ამაზე ქალის მშობლებს უმტროს და შური იძიოს. ვაჟის მშობლებს კი ნება აქვთ დანიშნულ შვილს სხვა ქალი შერთონ და ხევსურული ადათით დაწუნებული ქალის ოჯახი მას ვერ უმტრობს.

ქალის მოტაცება ხევსურეთში იციან. ზოგჯერ დანიშნულ ქალსაც იტაცებენ. მოტაცება ხდება ხშირად ქალის და ან მისი მშობლების თანხმობით ქალის პატივის დასადებად. მოტაცებული ქალი არ დაიკივლებს და მომტაცებლებსაც იგი არ გაუძალიანდება, რადგანაც მას ეშინია ძმები და ბიძაშვილები არ დაედევნონ და შუღლი და მტრობა არ ჩამოვარდეს. ხევსურული ადათით მოტაცებული ქალის გაუპატიურება არ შეიძლება და მოტაცებული ქალი აქ უმანკოებას არ კარგავს. ამიტომ მოტაცებულ ქალს შეუძლია ისევ უკანვე გამობრუნება. მხოლოდ მოტაცების საქმე უნდა დამთავრდეს შერიგებით, რომელსაც „ბანზე შეგდომა“-ს უწოდებენ. ამ მიზნით მოვლენ მოტაცებული ქალის ძმა და ბიძაშვილები და მომტაცებლის ბანზე შეგდებიან. ქალის მამას ბანზე შეგდომა არ შეუძლია. ბანზე შემგდარნი ოჯახს თავს არ დაანებებენ, სანამ მომტაცებლის ოჯახი მათ არ შეურიგდება და ჯარიმად არ მისცემს სამ ჩარეჭიან ქვაბს და ორი წლის კურატს, თუ არა და ბანზე შემგდარნი გატაცებულ ქალს უკანვე წაიყვანენ.

მაგრამ, თუ ოჯახმა ბანზე შემგდარნი არ შეირიგა და ქალიც მამის სახლში არ დაბრუნდა, მაშინ ქალს დედ-მამის ოჯახი მოიკეთს და ის ერთი წლის განმავლობაში იქ ვერც ფეხს მიდგამს და

ვერც სათავენოს მიიღებს. ბოლოს შერიგება მაინც უნდა მოხდეს და მომტაცებელმა ქალის პატრონს შეუკაცები უნდა მიუგზავნოს, საკლავი დაკლას და შესამრიგებლო სუფრა გამართოს. ზოგჯერ ბანზე შესაჯდომად მიმავალთ გზაზე საკლავით და ქვებით დახვდებიან და შერიგებას სთხოვენ. ბანზე შემგდარნი ერთ საკლავს იქვე დაკლავენ, რომელსაც „სალმერთოს“ უწოდებენ, მაგრამ მას ისინი არ შექაძენ, მხოლოდ კურატსა და ქვებს თან წაიღებენ. ამ ჯარიმის გაღების შემდეგ მოტაცების საქმე რიგდება და, თუ ქალისა და მისი მშობლების თანხმობაც იქნება, ქალი მომტაცებელს რჩება.

გათხოვილი ქალის მოტაცება ხევესურული რჯულით აკრძალულია და დამნაშავე სიკვდილით დაისჯება. დანიშნულის მოტაცებისათვის ბანზე შეგდომის ჯარიმის გარდა მომტაცებელს კიდევ უნდა 16 ძროხა გადაეხადა. თავისი გვარის ქალის მოტაცებაც არ შეიძლება და დამნაშავეს თემი მოიკვეთს.

ქორწილი. როცა სარძლოს მოყვანის დრო მოახლოვდება, სანეფოს ოჯახიდან დასაკითხავად გზავნიან ორ „ენა-პირიან“ კაცს. მათ თან მიაქვთ სასმელი და საკლავად მიჰყავთ სამი ცხვარი: ერთი უნდა დვთისათვის დაიკლას, მეორე იმ სოფლის ან თემის ხატში დაიკვლის, მესამე საკლავით კი პატარძლის მამამ კელ-მჯარი უნდა გაინათლოს. საკლავს ხუცი დაკლავს, ქალის მამა ხელებს სისხლს შეუშვერს და გაიბანს. შემდეგ მას ხუცი სისხლს ჯვარულად შუბლზე და მხრებზე წასცხებს; ამას კელ-მხრის განათვლა ეწოდება.

თუ სოფელში ერთი წლის მკვდარია და მისი ტალავარიც გაშლილია, ნეფემ ჯვრის დაწერამდე ტალავარზე ერთი არშინი ფარჩა და ერთი ბოთლი არაყი უნდა მიიტანოს, ამას ტალავარის ბატივი ეწოდება.

ახალზალს შეუძლია, ვინც სურს, მყოლად (მაყრად) დაიწვიოს. მეორე დღეს დაიწყება პატარძლის წამოყვანის სამზადისი. გამოაცხობენ ორ ხავიწიან ქადას და გამოგზავნილი კაცები და ქალის მყოლები ნეფის სოფლისაკენ გაემგზავრებიან. წინ ნეფის კაცები და ქალის მყოლები მიდიან, უკან კი პატარძალი ფეხით მიჰყვება ერთი ან ორი ქალის თანხლებით. ახალზალის ცხენზე შეჯდომა სირცხვილია; მას ნეფისას დაი და ძმაც გაჰყვებიან. სოფ-

ლის მიჯნამდე პატარძალს აცილებენ ქალები და ბავშვები: გამრ
მშვიდობებისას ერთ ხავიწიან ქადას გაჭრიან, ყველას ჩამოური-
გებენ და პატარძალს დალოცავენ.

მეორე ქადას ქალის მყოლნი გაჭრიან ნეფის სოფელში შე-
სვლისას და იქაც ნეფე-პატარძლის ბედნიერებაზე დაილოცებიან.
როცა ოჯახში მივლენ, პატარძალს ბოსელში შეიყვანენ, კარებთან
მას მიეგებებიან იღბლიანი ქალი ან დედამთილი და ქალ-
რძლები. კარებთან პატარძალს მანდილს გაუშლიან, იმაზე გადა-
ახტებიან და ასე დალოცავენ: „ბედიან-დავლათიანიმც იქნები,
წულიან-ვაყინიმიც იქნებიო“. შემდეგ დედამთილი პატარძალს მარ-
ჯვენა ხელს დაუჭერს და კერის გარშემო სამჯერ წაღმა შემოატა-
რებს. დედამთილს მარცხენა ხელი საკიდელზე უკიდია და იტყვის:

„ღმერთო, ნურას შაგვანანებ, ბედიან-დავლათიანი მოგვიგდინე,
მაღალო ღმერთო, მაღალ ცაში მდგომელო, ოქროს ტახტზე მჯდო-
მელო, ოქროს ბურთის მსროლელო, ხუთი ვაყის დედა ქენი და სა-
მისა ქალისა“. მოიტანენ ფქვილს და პატარძალს თავზე გადააყ-
რიან: „აგრე თეთრადამც ახყვავდები!“

შემდეგ პატარძალს დასვავენ, კალთაში ვაყს ჩაუსვამენ, „ვა-
ყინიმიც“ იქნებიო. პატარძალი უბიდან ქადას ამოიღებს და ბალს
აჩუქებს. პატარძალს დედამთილი ქალებს ჩააბარებს. ქალის მაყა-
რი ჭერხოში შედის და ნეფის სტუმარს მიიპატიჟებს, რადგანაც
ქალი ჩვენ მოგვგარეთ, სტუმრების დაპატიჟება ჩვენ უნდა გვე-
კითხებოდესო.

ნეფე დამალულია ან მეზობლის სახლშია დაწოლილი. ქალის
მყოლნი დაიძახებენ, ნეფე უნდა მოვიყვანოთო. გამოითხოვენ
ლუდსა და არაყს, ირჩევენ ორ ჭკვიან კაცს, ერთს ქალისა და მე-
ორეს ვაყის მზრივ, და სამი კაცი მეფის სამებრად წავა. ნეფე მით
მიესალმება და ხეესურულად მოიკითხავს, შესვამენ და დაილო-
ცებიან. შემდეგ ნეფე არჩეულ პირებს წამოჰყვება და ჭერხოში
შევილენ. ნეფეს დასვამენ ნეფიონთ ტაბლასთან, რომელ-
ზედაც ალაგია ქალები და ჯვრიანი პური, ხატი ხილითა და
ტკბილეულით შემკული. ნეფესთან ქალებს ძღვენი მიაქვთ: მძივთ
შემკული არყინი ბოთლი და ქალები. როცა ყველანი შეგროვდე-
ბიან, ხუცი შემოვა და ტაბლას აკურთხებს.

საქორწილოდ სამი ქვაბი ლუდი დუღდება: პირველი ქვაბი

ღვთისაა, მეორე მკვდრის შესანდობარი და მესამე ნეფე-ღედოფლის სადღეგრძელო. ხუცი მოხსნის ამ ნეფე-ღედოფლის სადღეგრძელო ლუდს და იტყვის ჯვრის წერის დიდებას, რომელსაც უწოდებენ ჟამის წირვას:

„ღირსა ხსნილობა, ჯვარისა კურთხეულობა, კურთხეულიამც უფალი აწ და მარადი უკუნითი უკუნამდე. შეგვიწყალენ ჩვენ ყოველნი სანება წმინდანმა, გვაცხოვნა და გვაკურთხინა. გავება და უძილობა, გვედრება სული ჩვენი. მამათ ჩვენო, მოწყალეო, რომელი ხარ ცათაშია, ეგრე ქვეყანათაშია, მოგვიში და მოგვიტიე პური ჩვენი არსობილთა, ნუ შავგასხამ განსა ჩვენსა. ხატო, ხატო, მეუფეო, დღესა ამას სჯულისასა, შავსწიროთა სხვერპლითა, ქეზითა, მოხუცებულობითა შენითა, თვალნი მალლა არიან, თვალნი მალლისა ღთისა, ხოლო კაცთა სიმაღლე დაბლიდგან ამალღებთან. კაცთა რა ჟამ მასწვევია ცხრომალე, მდინარე ამპარტიონთა, მაშინ გაეხვენენ ძალნი ცათანი. ხოყანა შახარწმუნდებოდა, ცხოველი თესლი შენია, ცხოველი მაცხოვრებო, შენია დღე და შენია ღამე, შენ დაამკვისე ბნელი და ნათელი, შენ ეგ კი არა, ყოველმა უფალმა მოგცა დარიგება. ხუთითა პურითა ხუთათასნი დაძღნა, ანისტითა ერთითა ას თორმეტი აავსნო.

უფალო, აკურთხე მარილი ესე სკანი-სკანარე წყალს იორდანე წყალი ღვინოდ გადასცვალე. უფალო, აკურთხე თესლი ესე, რომ სამნი მანანნი, ყრმანი ისხდეს, პურსა სჭამდეს, მათ არა შაერგინებოდეს, ტაბლასა მაგათასა, განარა წმინდასა, ბაღდა დაღკარ, დაუარე, არა სჭამე ხორცი მისი, დასთხიე სისხლი მისი. ქრისტიანობის მყოფელო, პირველნი ჩექარნი, ალამ ცეცხლია, სერებილნია, ქერებილნია, მეურქველისა მაქმედი, უფალო ღმერთო, მოგვანიჭენ დღესა ამასა სჯულისასა კურთხევა ცოცხლისა კრავისა, ღირსია მარადისა, ეკურთხა და გამოჩინდა სახიერისი სახიერისით, საკითხავ იყვა წმინდათაგან, საკითხავი პოვლეია, გაბრიელია, მრავლითა სიტყვანი გამრავლებითა მაღალთაშიას ჯვარითა, მაშინ მოვიდა უფალი ბევრითა ბევრეულითა, ათასითა გუნდითა, ათას ანგელოზებითა წარიახნა სულნი მიცვალებულთანი, წაუტივნა სტილონი, მახილა უსტმუნოებითა, შატყულისითა გველისითა ან დედაკაცისათა, ან მამაკაცისათა ან თვითანა ფიცითა თარგმანისათა.

ღმერთო, არსებაო, ღთებო, მთავარო მთავარ-ანგელოზო, საფ-

ლავ დაუმარწვილდებოდა, ეგია ჯოჯონეთია, ურლუელთია. მაშინ გაეხვნეს ძალნი ცათანი, ხოყანა შეხარწმუნდებოდა. შენ თუ ხარა, შენ უფალი ღმერთი ჩვენი, ხოლო წმინდა სული შენი აიღეს, მიიღეს ღმერთთანა პატივისცემითა თაყვანისა ეგია, წმინდა არსებულ-არსებულო, არსებულ-მალღებულო, მანამდინ ვიყვენითავ, სახს ვიყვენითავ უფლისასა, მე არ ვიყავ, უფალო, მიარობილისა უხითა, გიორგისითა, მეორე, ნეფ გიორგიო, ბევრნი ჩემნია უსჯულოებანი. აუტივენეს და ადიანა, ღმერთს ეხვეწებინა, ავიდეს მალლა, გააცხადეს მალრანსა ტაძარსა აბრამისასა. გიკურთხა მამამა, ძემა, ჯვარმა და ღმერთმა ყოველმა. ივანე მართოლაგია, მათესლის მაკურთხეველი, გიკურთხა მამა, ძემა, ჯვარმა წმიდამა. ეს სამნი სანთელნი მასკარისანი. ტაზარო, ეკლესიაო, შე სანატრელო ღვთისაო, თუ რაი შენს ქვედ მოიდა, ქდაგობა ქნაო, დასტურობა ქნაო, სულნი ღმერთს შემოგაბარნაო. ეგ სამნი სანთელნი ნათობენ, უფალო, საკურთხეველის შენს წინა. პირველი სანთელი გაბრიელ მახარობელი, ეგ მეორე სანთელი — ივანე ნათლისმცემელი, ეგ მესამე სანთელი — მხმობელი და მგალობელი. გიკურთხა მამა, ძემა, ჯვარმა და ღმერთმა ყოველმა. ეშმაკი იკვლოდა, ხიაგი ცხოვრება ზეით გადავარდაო. ასრულდა წირვა ჟამისა, წმინდისა იაკობილისა. დღეს გამარჯვებისა შენისა“¹.

ჯვრის წერის ლოცვას ხუცი ამით გაათავებს: „ბედიანნიმც იქნებით, დავლათიანიმც იქმნებით!“-ო.

ამის შემდეგ ირჩევენ ერთ კაცს, რომელიც გასინჯავს მეძღვენეთა არაყს და ის თავ არაყს ნეფეს გადასცემს. ნეფე ამ არაყს ყველაზე საპატიო პირს შესთავაზებს. შემდეგ მეორე ბოთლს ზიანდებენ და ახლა ამ ბოთლს ნეფე ქალის უფროს ძმას გადასცემს; ამგვარად, ნეფე ყველა ბოთლს იქ დამსწრე სტუმრებს ჩამოურიგებს. ამის შემდეგ ყველანი დასხდებიან, ბოთლებიდან არაყს ყანწში ჩაასხამენ და ნეფეს დალოცავენ. ამას მოყვება ლუდი და სუფრაზე სმა გაჩაღდება.

მაყარს სასმელს უმარჯვებენ და ჩქარ-ჩქარა აწვდიან და, ვინც არ დალევს, მას ზე დამდეგები სასმელს ძალად შეასმევენ. ზოგი თავკმელად მღერის და მასპინძლის პურადობას შეაქებს.

¹ ვაეა-ფ შაველი, ხევსურული ქორწილი, ივერია, 1889 წ., № 81.

მეორე დღეს მყოლებს სოფელი გაიწვევს და მათ არაყითა და კარგი სუფრით უმასპინძლებიან.

ახალზალს ნეფესთან არ დასვამენ და მას არც ჭერხოში აიყვანენ. პატარძალი ნეფეს არ ეჩვენება, სირცხვილია. ქალის მყოლი ხშირად პატარძალთან მიდის, მოიკითხავს მას და დაილოცება. პატარძალი არ სვამს. ქორწილში კაცები ღვინობენ, პატარძალი და დედროვანი ამას მოკლებულია, რადგანაც დედროვანის შუშპრობა (ცეკვა-თამაში) ხევსურის წარმოდგენით, სირცხვილია. პატარძალს დალოცვის შემდეგ დედამთილი მოუფონებს და ჩამოუშვებს მანდილს ჩაკეცილ კანქს (კუთხეს), რომელიც მას ქმართან აძრახებამდე უნდა ჰქონდეს ჩამოშვებული, შემდეგ კი ისევ ჩაიკეცავს.

ხევსურული ქორწილი სამი დღე გრძელდება; შემდეგ სტუმრები დაიშლებიან. პატარძალი ქმრის ოჯახში ერთ კვირამდე რჩება და მან კარგი დიასახლისობა უნდა გამოიჩინოს: ის ზურგით ტვირთს ეზიდება, ნეხვს ხვეტავს, საჭონელს უვლის და სხვა. მაგრამ პატარძალი ქმარს ვერ დაენახვება და მასთან არ წეება, რაც სირცხვილია და პატარძალს ეს ბოზობაში ჩამოერთმევა.

ახალზალი. პატარძლის გასართობად და პატივსაცემად ნეფის ოჯახში იმართება ღვინი, სადაც საღამოთი იკრიბება იმ სოფლის ახალგაზრდობა და დროს მხიარულად ატარებენ: უკრავენ ფანდურს, მღერიან საგმირო და სატრფიალო ლექსებს, შაირობენ და სხვა. ზოგს მოსაკითხი ძღვენი მოაქვს და მას შეეჭკვევიან.

მეექვსე თუ მეშვიდე დღეს პატარძალი თავისი მამის ოჯახში ბრუნდება. მას ქმარი ვერ გაჰყვება. პატარძალი გაიყოლებს ქმრის მახლობელ ორ კაცს. მამის სოფელში შესვლისას პატარძალს ფანდურით მიეგებება ტოლამხანაგობა და მამის სახლში შეიყვანენ. პატარძალი ერთ წლამდის რჩება აქ, სიძე მასთან ვერ მივა, თუ რაიმე განსაკუთრებული შემთხვევა არ იქნება. განსაკუთრებულ შემთხვევაში კი სიძე სიმამრის ბანზე ადის, იქ მოისაქმიანებს, მაგრამ ოჯახში ვერ შევა და ისევ უკანვე ბრუნდება. პატარძალსაც შეუძლია რაიმე შემთხვევის გამო ქმრის ოჯახში წავიდეს და იქ 3—4 დღე დარჩეს, მაგრამ ქმართან სქესობრივი კავშირის დაჭერა არ შეიძლება, სირცხვილია.

ერთი წლის განმავლობაში შესაძლებელია რაიმე შემთხვევით

პატარძალი გარდაიცვალოს. მაშინ ორივე მხარე გაიღებს დასამარხ ხარჯებს. თუ პატარძალი ვზაში მოკვდა, ამ შემთხვევაში განვლილ მანძილს გაზომავენ და, რომელ მხარეზედაც მოკლე მანძილი აღმოჩნდება გასაღელელი, ის მხარე კისრულობს დამარხვის ხარჯებს. თუ ეს მანძილი თანაბარი აღმოჩნდება, მაშინ ხარჯსაც თანაბრად იწაწილებენ.

გაივლის ერთი წელი და პატარძალს ძმა ან ბიძაშვილი წაიყვანს ქმრის ოჯახში, სადაც ის მუდმივად რჩება. მაგრამ ხევსურ პატარძალს ამ შემთხვევაშიც არ მიაქვს თავისი პირადი ქონება — სათავენო, რადგანაც შესაძლებელია ახალ ოჯახს იგი ვერ შეეგუოს და უკანვე გამობრუნება მოუხდეს. ამიტომ პატარძალს ახლა თან მიაქვს მხოლოდ ორი ხელი ტალავარი, ხელსაქმის იარაღები და ის ხელსაწყო, რაც ყოველდღიურად მას დასჭირდება, დანარჩენს კი მამის ოჯახში ტოვებს.

პატარძალს ქმრის ოჯახში სუფრას გაუშლიან, ხუცი ცოლ-ქმარს ტაბლას უკურთხებს და კავშირის ნიშნად მათ მხრებს ძაფით გადაუბამს. შემდეგ დედამთილი საწოლს მოუმზადებს და ცოლ-ქმარს შეუძლიათ ერთად წოლა. მაგრამ ხევსური ერთ წლამდე მიიწვთავს იკავებს და საშვილოდ არ წვება, პატარძალს თვალყურს ადევნებს და, თუ მოიწონა და გამოადგა, შემდეგ შვილსაც იყოლიებს, თუ არადა დაითხოვს. საზოგადოდ ხევსურებში სამ-ოთხ წელზე ადრე შვილის გაჩენა სათაკილოა: იტყვიან, რად გასწირაო.

სასიძოდ მისვლა. გაივლის რამდენიმე დღე და ახლა სიძე ძღვნით მიდის ცოლის ოჯახში; აქ სუფრას გაუშლიან და ყველანი ახალ შეყრილებზე დაილოცებიან.

ჯვარში ზღვნობა. ახალ პატარძალს საწირ-საკლავით პირველად ქმრის ხატში გაიყვანენ, შემდეგ კი მამის სალოცავ ხატში და იქ შეევედრებიან მის წულიანობაზე.

ხევსურეთში ქალის მზითვეი არ იციან და პატარძალს მხოლოდ თავისი სათავენო მიაქვს. ოჯახში ქალს სათავენოს პატარაობიდან მიუჩენენ და ამ მიზნით მას ეძლევა ერთი ან ორი ძროხა, რომლის ნამრავლი და შემოსავალიც ქალისაა: ამით ქალი ტანისამოსს იმზადებს და საჭირო საგნებსაც იძენს. ვინც გამრჯე ქალია და გვიანაც თხოვდება, მას მიაქვს კარგი სათავენოც, რომლითაც პატარძალს

თავი მოაქვს. სათავენი ქალის საკუთრებაა და ქმარს და მის ოჯახს არ შეუძლია სათავენი დასაკუთრება. ქმარს შეუძლია ცოლის სათავენი სარგებლობა, მაგრამ ისევე უნდა აუნაზღაუროს. სიკვდილის შემდეგ სათავენი ვაჟიშვილებს რჩებათ, ქალს კი დედის ტალავარი ერგება. თუ ქალი უშვილოა, მისი სათავენი იმას რჩება, ვინც მას მოუვლის და დამარხავს. ამის უფლება კი ქმრის საგვარეულოს ეძლევა და სათავენიც მას რჩება.

ხევსურული ადათით ცოლ-ქმარი ერთმანეთს სახელს არ ეტყვიან. ცოლი ქმარს ეტყვის: „არ მოგდისა“, ქმარი ცოლს — „დიაცო!“, „შენი“. პატარძალი, სანამ მას ქმრის ოჯახში არ მიიყვანენ, ქმრის მშობლებს ვერ აუძრახდებია. რძალი მამამთილს და დედამთილს სახელს ვერ ეტყვის, მათ მულის მამობით იხსენიებს, მაგალითად: ნინოს მამა, ნინოს დედა, ან ისე დაუძახებს, როგორც მისი მულ-მაზლი ეძახის. მამამთილის რძალს 2—3 წლამდე არ აუძრახდებია: რძალი არც მაზლს დაუძახებს სახელს, ეტყვის: „ვაჟავ!“-ო.

ხევსურეთში სიძე-სიდედრიც ერთმანეთს არ აუძრახდებიან, სანამ ქალ-სიძეს შვილი არ ეყოლება, და ისინიც მესამე პირის მეშვეობით საუბრობენ. ვერც სიდედრი ეტყვის თავის სიძეს სახელს, უძახის: „სიძე!“-ო.

ხევსური ქალი შრომისა და გარჯილობის მიხედვით ფასდება და ახალმა პატარძალმა სიმარდე და შრომისმოყვარეობა უნდა გამოიჩინოს საქონლის მოვლაში, მკაში და საოჯახო მუშაობაში. ამასთანავე, მას მოეთხოვება ქმრის მორჩილება, უფროსების პატივისცემა და მოკრძალება. ყველა ამ წესს, ხევსურულ ადათებს, ქალი პატარაობიდან შეჩვეულია და ყოველგვარ ოჯახურ სიღუბეს, უფროსების მოთმინებით იტანს. ხევსური ცოლს მკაცრად ეკიდება, ზოგჯერ კიდევ სცემს, მაგრამ ქმრისა და ოჯახის მოყვარული ქალი ამას ითმენს და იგი თავის ბედს ურიგდება, თუ არადა, ქალი იძულებულია უხეშ ქმარს გაეყაროს.

საზოგადოდ ხევსური ქალი რჩენისა და შენახვის მიზნით არ თხოვდება. ის ეკონომიურად ქმრისაგან ნაკლებად არის დამოკიდებული. ამიტომ ოჯახური უსიამოვნების დროს ქალი ადვილად ტოვებს ქმარს და მის ოჯახს, ბრუნდება მამის სახლში და ხელმეორედ თხოვდება. აქ გათხოვებაც იოლი საქმეა, ქალს მთხოვნე-

ლი მუდამ ჰყავს, და ზოგი ქალი 5-6-ჯერ თხოვდება. მაგრამ ქალს ხევსურული რჯულით ქმრის დაწუნება არ შეუძლია და, თუ ქმრის სურვილი არ იქნება, ქალი ქმარს თავს ვერ გაანებებს. ქმარს კი ყოველთვის შეუძლია ცოლი დაიწუნოს და ოჯახიდან დაითხოვოს. ამიტომ ქმრის დამწუნებელი ქალი ოჯახში ანჩხლობს, არ შრომობს, ყველაფერს აფუჭებს, რომ თავისი უხასიათობით ქმარს თავი მოაბეზროს და ამით ქმარი აიძულოს, იგი ოჯახიდან დაითხოვოს. ბოლოს ქმარი ქალის მშობლებს შეუთვლის, ამა და ამ ლამეს მოდით და ვირჯულოთო. ქალის პატრონი მოვა, ბჭეებს დასვამენ და ცოლ-ქმრის საქმესაც ისინი გააყანონებენ.

ხევსურული რჯულით ქალმა ქმარი ჯვრისწერის შემდეგ თუ დაიწუნა და მამის სახლში გაიქცა, მაშინ ქალის მშობლებმა სიძის ოჯახს ქორწილის ხარჯი უნდა აუნაზღაუროს და 16 ძროხა ჯარიმად გადაიხადოს, წინააღმდეგ შემთხვევაში, მათ შორის მტრობა და შუღლი ჩამოვარდება. შემდეგ ვინც ამ თავგანებებულ ქალს შეირთავს, მან უნდა ეს ჯარიმა და ხარჯი ქალის მშობლებს აუნაზღაუროს.

თუ ქმარმა იცის, რომ მისი ცოლი სხვას ყვარობს და ამის გამო მას წუნობს, მაშინ ის ცოლს გაყრის ნებას არ აძლევს, ტანჯავს და სცემს. მაგრამ ბოლოს ქმარი იძულებული ხდება, ჭირვეული ცოლი მოიშოროს და რჯულის მიხედვით გაეყაროს, მხოლოდ ნებას არ აძლევს მას, თავის მოწონებულ კაცზე გათხოვდეს; ამას კვეთილში ჩასმა ეწოდება. ვინც ამ წესს დაარღვევს, მასზე შურს იძიებენ. კვეთილში ჩასმა დღეს თანდათანობით ისპობა და ამაზეა ეს ლექსიც გამოთქმული:

„ცხენ აქით ჩამავლიე თაქალთონაგრიანი,
ზედ ქალი გადმოგიჯდები, დარალა, ყვითელთმიანი.
საცოლედ გამოგყვებოდი, არ ვიყუა კვეთილიანი,
კვეთილობასაც არ დავსდევ, გზა მეშორება ტილი“.

წინათ ქმრის დაწუნება ქალისათვის სამძიმო საქმე იყო და პატივმოყვარე ხევსური ცოლის გაქცევას დიდ შეურაცხყოფად თვლიდა, სამწუნობროს არ იღებდა და ქალის მშობლებს მტრობდა. ხშირი იყო ცოლის დასახიჩრებაც: გაქცეულ ცოლს ქმარი ცხვირს მოჰკვეთდა ან ბერა თითს მოაჭრიდა, რომ მას ხელსაქმობა არ შესძლებოდა.

თუ ქმარმა ცოლი შერთვის წლის დამლევეს დაითხოვა, ხევესურული რჯულით, მას საუპატიურო ეძლევა 3 ძროხა და ტალავარი. ცოლ-ქმრის გაყრის დროს შეილები მამას რჩება, დედა წაიყვანს მხოლოდ მაწოვარს, რომელსაც საზრდოდ მიუჩენენ ერთ ძროხას ან ორ ცხვარს, როცა ბავშვი წამოიზრდება, დედა ვალდებულია, ბავშვი მამას დაუბრუნოს.

ქმარმა თუ დიდი ხნის შეუღლებული ცოლი დაითხოვა, მას ნამაშვრალი ეძლევა. ნამაშვრალში ქალს იმდენი ძროხა ეძლევა, რამდენ წელსაც მას ქმართან უცხოვრია, პირველი უკანასკნელი წლის გამოკლებით. მაგალითად, ცოლს თუ ქმართან ათი წელიწადი უცხოვრია მას 8 ძროხას მისცემენ. შინშაბრუნებულ ქალს ახალგაზრდა ხევესური იშვიათად შეერთავს და ასეთი ქალი იძულებულია, ხანში შესულ ხევესურზე გათხოვდეს ან ვინმეს მეორე ცოლად გაჰყვეს. თუ შინშაბრუნებული ქალი ოჯახში დარჩა და არ გათხოვდა, მას ყველანი პატივსაცემენ და ის ოჯახში ერთგვარი გავლენით სარგებლობს.

უშვილო ცოლს მარტო უშვილობისათვის ქმარი ოჯახიდან ვერ დაითხოვს და, თუ ძალით გააგდო, ქმარმა მას უნდა მისცეს სამწუნობრო 16 ძროხა და ნამაშვრალიც. მეორე ცოლის მოყვანა პირველი ცოლის ნათესავებისათვის სათაკილოა და პირველი ცოლის ოჯახის ქმარმა 5 ძროხა ჯარიმა უნდა გადაუხადოს. ეს, რასაკვირველია, ხევესურისათვის მძიმე გადასახადია; ამიტომ უშვილო ხევესური, ან ვისაც ვაჟი არ ებადება, პირველ ცოლთან შეთანხმებით და ნებართვით მეორე ცოლს ირთავს და ორივე ცოლი ერთად ცხოვრობს.

თუ ხევესურს ორივე ცოლთან შეილები ჰყავს, მათ ხშირად განცალკევებით აცხოვრებს. მაგრამ ცოლებს ერთმანეთში მაინც ჩხუბი და უსიამოვნება მოსდით და დღეს აქ ორცოლიანობა იშვიათია.

ქვრივ ქალს, მკვდრის ცოლს, სულ ერთია, დანიშნულია იგი თუ შინ მოყვანილი, არ შეუძლია წლისთავის გათავებამდე გათხოვდეს და, ვინც ამ წესს დაარღვევს, უმტრობენ. საზოგადოდ, ქმარმომკვდარ ქალს ხევესურეთში არ ეტანებიან, რადგან ის იღბალგატეხილია.

მაგრამ ქვრივი ქალი, თუ იგი ვაჟის პატრონია, ვერ გათხოვ-

დება, სირცხვილია და ქალს ეს ბოზობაში ჩამოერთმევა. ქალის პატრონ ახალგაზრდა ქვრივს კი, რომ ის უწილკერძო არ დარჩეს, ხევსურული ადათით, გათხოვება შეუძლია, მხოლოდ ბავშვს ბიძები წაიყვანენ და ისინი გაზრდიან. უპატრონო ბავშვი დედას მიჰყავს მეორე ქმრის ოჯახში, ზრდის და იქიდან ათხოვებს.

ქვრივი კაცი მეორე ცოლს ირთავს, რადგანაც უქალოდ ხევსურის ოჯახი ვერ იარსებებს. დედინაცვალს აქ მამის ცოლს უწოდებენ, გერს კი გარეთ ძმას და გარეთ დას.

ცოლ-ქმარს ხევსურეთში თავიანთი საკუთრება აქვთ და ისინი ერთმანეთის ქონებას ვერ დაისაკუთრებენ. ქალის საკუთრებას მისი სათავეთი შეადგენს და ცოლის ნებადართველად ქმარს არ შეუძლია სათავეთი სარგებლობა. არც ცოლს შეუძლია ქმრის ქონებას შეეხოს, როგორც არის საქონელი, იარაღი და სხვა. ქმრის სიკვდილის შემდეგ ეს ქონება საოჯახო ხდება და მაშინ ცოლს შეუძლია მისი მოხმარება.

ქმარმა ცოლი თავისი ხარჯით უნდა დამარხოს; ქმარს თუ თავისი სამარხი არა აქვს, მაშინ ცოლი ვალდებულია, ქმარი თავისი სათავეთით დამარხოს. ქმარს არ შეუძლია თავისი ქონება ცოლს სიცოცხლეში აჩუქოს ან სიკვდილის წინ უანდერძოს.

ერთი სიტყვით, ხევსურული ადათით ცოლი ქმრის მორჩილი უნდა იყოს და მისი ოჯახის ერთგული მსახური. თვითნება და ზიუტი ცოლი ქმრისაგან ცემითაც ისჯება, მაგრამ ქალს ეკრძალება ქმარს ხელი შეუბრუნოს. ქმრის ცემა დიდი სირცხვილია, ქმარს შეუძლია ცოლი ხელის შებრუნებისათვის სასიკვდილოთ დაჰტრას. მკაცრი და გოროზი ქმარი ხევსურის ქალებსაც მოსწონთ. მათი აზრით, ვაჟკაცის სიტყვა და სურვილი დიაცისათვის კანონია და დიაცის ამყოლი და გამგონე ქმარი ლაჩარია. ამიტომაც მამაც ქმარს ცოლი სიტყვას ვერ შეუბრუნებს და ქმრის სიმკაცრესაც ცოლი მოთმინებით იტანს.

მ შ ო ბ ი ა რ ო ბ ა . ხევსურები, როგორც აღვნიშნეთ, სამ წლამდე თავს იკავებენ და შვილს არ იჩენენ. ეს სამი წელი პატარძლის გამოცდის ხანია. თუ ქალი კარგია და ოჯახისათვის თავდადებული, მესამე წელს შვილს გაიჩენენ და ეს იმის ნიშანია, რომ ცოლ-ქმრობა უკვე დაკანონებულია, მით უმეტეს, შვილნი ქალის დაწუნება და დათხოვნა ხევსურული ადათით ოჯახისათვის სამძიმოა.

მაგრამ სამი წლის შემდეგ კი შვილი უეჭველად უნდა გაიჩინონ.

უშვილო და უძეთოჯახი ხევესურეთში უბედურია და სამი წლის შემდეგ ჯვარდაწერილებმა შვილის გაჩენაზე უნდა იბრუნონ. თუ ქალს შვილი არ უჩნდება ან ეაჟი არ ებადება, მაშინ პირველი ცოლის თანხმობით ქმარს მეორე ცოლი მოჰყავს. მაგრამ ცოლ-ქმრისათვის 3-4 შვილზე მეტის გაჩენა სირცხვილია. შვილების ზედღებულად გაჩენაც არ არის მიღებული. ამიტომ ვიდრე ბავშვი ფეხს არ აიდგამს და აკენიდან არ ამოვა, მეორეს არ გაიჩენენ.

სანამ ჩვენ ქალის მოლოვინებაზე გადავიდოდეთ, საჭიროა გავცნოთ ხევესურულ სამრელოს ან კართობას, რომელთანაც დაკავშირებულია ხევესურული ქალის თვითრისა და მშობიარობის წესები.

ხევესურები თვითრიან და მშობიარე ქალებს ნარევებს, უწმინდურს უწოდებენ და მათ ამ დროს ათავსებენ განცალკევებულ ქოხში, რომელსაც სამრელოს უწოდებენ. სამრელო ან ბოსელი პირაქით ხევესურეთში სახლის მახლობლადაა გამართული და სიბი ქვეთ არის მშრალად ნაგები. იგი დაბალია და პატარა, მასში ორი ადამიანი ძლივს მოთავსდება. მეკომურებს აქ თავიანთი სამრელოები აქვთ გამართული. პირიქით ხევესურეთში, არხოტის თემში, აქვთ საერთო სამრელოები, სადაც რამდენიმე თვითრიანი ქალი დგება. ამ საერთო სამრელოებს აქ მთელი სოფელი აშენებს, და ვინც აშენებაში მონაწილეობას არ მიიღებს, იმ მეკომურს უფლება ეკარგება სამრელოში ადგილი დაიკავოს. სამრელოში მებოსლე ქალებს თავიანთი კუთხე და ლოგინი აქვთ მიჩენილი.

სამრელოს წინ შემოზღუდული აქვს პატარა ეზო — შანაქო, სადაც მებოსლე ქალი ჯდება და ხელსაქმობს. თვითრის მოახლოებისას ხევესური დედაკაცი თავს მაშიშს უწოდებს და ეს დროც მას ზედმიწევნით აქვს გამოანგარიშებული. ამ დროისათვის ის წინასწარ ემზადება, ოჯახისათვის აცხობს ერთი კვირის სამყოფ პურს, რეცხავს, ალაგებს და სხვა. სამრელოსაც გაასუფთავებს, შიგ შეიტანს საჭირო ხელსაქმებს, საფენ-საგებს, საჭმელს და სხვა. და როცა მაშიში გახდება, ქალი სამრელოში გადადის. სამრელოდან მებოსლე ოჯახს თვალყურს ადევნებს და შეკითხვაზე იქიდანვე პასუხობს.

სამრელოდან მებოსლე ქალი ოჯახში ვერ შევა, რაც უნდა დი-
დი გასაჭირი იყოს, თუნდ სახლს ცეცხლი წაეკიდოს, ან დედას
შვილი უკვდებოდეს, მებოსლე ვერ შეეშველება, რადგანაც, მისი
რწმენით, ამაზე ხევსურეთის ხატ-ანგელოზები გაჯავრდებიან და
მის ოჯახსაც გაანადგურებენ.

როცა ახალგაზრდა ქალი სამრელოში პირველად გავა, მას მე-
ზობლები საკვლევ ძღვნით მოიკითხავენ და მასთან ქაღისკვერე-
ბი მიაქვს.

ხევსურული სამრელო ზაფხულში შედარებით ასატანია, ზამ-
თარში კი 6-7 დღე სამრელოში ყოფნა ჯოჯოხეთია. თვიურიანი
ქალი სამრელოში ფიზიკურად ისვენებს, ის მხოლოდ ხელსაქმობს
და ამით ერთობა. თვიურის შეწყვეტის შემდეგ, მეხუთე თუ მე-
ექვსე დღეს, მირეული ქალი შეუდგება სამრელოდან გასვლის
თადარიგს. მოასუფთავენს თავის კუთხეს, ტანს იბანს, ძველ ტანი-
სამოსს იქვე ტოვებს და შინიდან მოწოდებულ სუფთა ტალავარს
ჩაიცვამს. ამასთანავე, რაც შინ წასაღებია, ყველაფერს გამოიტანს,
გარეცხავს და გაბერტყავს; ამას გაწკეპა ეწოდება.

ამის შემდეგ ის სამრელოდან გამოდის, მაგრამ საღამომდე, სა-
ნამ ცაზე ვარსკვლავები არ გამოჩნდება, შინ ვერ შევა და არც საქ-
მობს, მხოლოდ საქონელს აძოვებს. საღამოს კი სახლში შევა და
მეორე დღეს მას შეუძლია საოჯახო საქმეები აკეთოს. მაგრამ მე-
ცხრე დღემდე იგი მაინც ვერ ავა სახლის ჰერხოში და ბანზე და
ვერც ხატის მამულში გაივლის. მაშიშობის მოახლოების დროს
ხევსური ქალი შიშობს და მას არ შეუძლია ხატში, ქორწილში და
რიგებში წასვლა, ამიტომ ასეთი შემთხვევის დროს ის თვიურის
შესაჩერებლად სხვადასხვა ხელოვნურ საშუალებას მიმართავს. ამ
მიზნით ქალები სვამენ შაბს, კირწყალს; ზოგი მირონსაც ხმარობს,
რასაც სარეცხის გაწირვა ეწოდება.

მაგრამ სამრელოში ყველაზე მძიმე პირობებში მშობიარე ქალია
მოქცეული, მისი ტანჯვა და წამება უფრო მწვავე და ხანგრძლივია.
მშობიარეს ხევსურული ადამით არ შეუძლია სამრელოში მოლო-
გინება, მან შვილი სოფლის გარეთ უნდა შობოს, ამ მიზნით აშენე-
ბენ ფარღალალა ქოხს — საჩეხს; ან არადა მშობიარე სანეხვეზე
იკეთებს ქოხს-ს და იქ მოიშობიარებს; შემდეგ მას შეუძლია სამ-
რელოში გადასვლა.

მშობიარე საჩეხში გასასვლელად ადრევე ემზადება. ყველა საჭირო ჭურჭელს, საგებ-საცმელს და საჭმელს ის წინდაწინ შეიტანს და, როცა მუცელი ასტივია, უფროსი დედაკაცი ქონამდე გააცილებს; შემდეგ მშობიარეს, როგორც „მირეულს“ და „უწმინდურს“, არავენ გაეკარება.

მშობიარე საწოლს თვითონვე გაიმართავს, თავქვეშ ხანჯალს დაიდებს, რომ მავნე არ გაეკაროს და ბავშვი არ დააზიანოს. მშობიარეს არავენ შეეღის, ბავშვს თვითონვე იყვანს და ჭიპჭორას დუქარდით მოსჭრის. შემდეგ მშობიარე საშვილეს მიწაში ჩაფლავს. სისხლიან ჩალას მოხვეტს და გადაყრის. რაც უნდა მძიმე მშობიარე იყოს, ხევსურის ქალი არ დაიკვნესებს, ეს ქალისათვის სირცხვილია. ხევსურის თქმით: „ვაუკაცსა ხმალი გამოცდის, დიაცსა ქოხ-სამრელო“.

მაგრამ ქალს თუ მშობიარობა გაუძნელდა, გამოცდილ მოხუც დიაცს — „დამხმარე დედაკაცს“ მიიყვანენ და ის შეეშველება. დამხმარე დედაკაციც მირეულია და გაუნათლავი ის ოჯახში ვერ შევა; მას გ ე ლ ე ბ ზ ე ა ს ა ს ხ მ ე ლ ქ ა დ ა ს ა და ს ა კ ვ ი რ ა ო კ ვ ე რ ს გამოუცხობენ, ზედ სანთლებს დაარჭობენ და მისცემენ. შემდეგ ოჯახის უფროსი დაილოცება. დამხმარე დედაკაცს ეძლევა ერთი ძროხის საფასური და გასანათლავად ხატში ერთ საკლავსაც დაუკლავენ.

თუ მელოგინე ძლიერ შეწუხებულია, ხახმატის ჯვარს შეევედრებიან და იტყვიან: „უშველე ჯავმატის ჯვარო, წმ. გიორგივ, ხელო სამძიმარო!“ თუ ამ ლოცვის შემდეგ მელოგინე მშვიდობით გადარჩა, ხახმატში წავლენ და მას სამადლობელ საკლავს დაუკლავენ.

მძიმე მშობიარეს ერბოსა და რძეს შეახვრებენ, ვისაც გველბაყაყი გაუშველებია, ის მშობიარეს მუჭით მიწას გადააყრის და იტყვის:

„გველ-მყვარნ (ბაყაყი) გამიყრიან რო დედაშვილნ ვერ გაგყარნათ!“-ო. ამასთანავე, მშობიარეს მიეპარება ახლობელი მამაკაცი, თოფს გაისვრის, რომ ამით ავი და მავნე სულები გაფანტოს და მელოგინეს მშობიარობა შეუმსუბუქდეს.

მ წ ე რ ე ლ თ ნ ა ძ ა ხ ი ნ ა რ ი. ხევსურების რწმენით, როცა ქოხში ბავშვი დაიბადება, მწერლები ბედს დაუძახებენ. ერთ დე-

დაკაცს შვილი რო გასჩენია, მწერლები ერთმანეთს შესცილებიან, უნდა მოვკლათო. დედას შეშინებია, თავისი ტანისამოსი ცეცხლში დაუწვავს და შვილიც ამით გამოუხსნია. ამიტომაც, ვისაც ქოხში შვილები ეხოცება, დედაკაცები ეტყვიან, ტანისამოსი დაწვიო. შემდეგ მას ახალ ტანისამოსს მიუტანენ.

ახალ დაბადებულ ბავშვს დედა კაბის კალთის ქვეშ გამოატარებს და ფარავიდან ამოიყვანს. ბავშვს ტანს ერბოთი გაუბოხავენ, შალის ხიჩონში ახვევენ და დედა გვერდში მიიწვენს. მაგრამ თუ მშობიარე მოკვდა, ნარევები მას გაბანენ, გასუღრავენ და თავისი სახლის მახლობლად დაასვენებენ. აქ იგი ორი თუ სამი დღე ასვენია, ყველა წესს შეუსრულებენ, დაიტირებენ და შემდეგ განცალკევებით დაასაფლავებენ.

ვინც მშობიარობას ქოხში გადაიტანს, ის იქ რჩება ოთხი დღე და შემდეგ გადადის სამრელოში, სადაც ოთხი კვირა უნდა დაცოს. მშობიარე სამრელოში ირეცხება და სუფთავდება. ოჯახიდან მას არავინ ეკარება და სასმელ-საჭმელს შორიდან აწვდიან. საჭმელს გრძელ ჯოხზე ჩამოკიდებენ და კარებიდან ისე მიაწოდებენ, სასმელს კი სამრელოს ბანიდან ჯამში ჩაუხსამენ. თუ მშობიარეს ვაჟი გაუჩნდა, ეს ოჯახის სიხარულია და მშობიარეს პატივისცემითა და ყურადღებით ეპყრობიან. მას ხავიწიან ქადას უზიდავენ და ალერსიანად მოიკითხავენ. მელოგინეს რომ არ შეეშინდეს ან ეშმაკმა და მავნე სულებმა ვაჟი არ მოხიბლონ, სამრელოს მახლობლად ხელში თოფით ქმარი ან სხვა ვინმე მახლობელი მამაკაცი წვება და ყარაულობს. ქალის გაჩენით კი ოჯახი ღონდება და მშობიარესაც უგულოდ ექცევიან; მას არც მოიკითხავენ და გამხმარი ქერის პურით კვებავენ.

ხევსურის შეხედულებით, მშობიარესთან ერთად მისი ოჯახიც უწმინდური ხდება და ერთი თვე ოჯახიდან ხატში ვერ წავლენ, ხატი დაგვიმინებავსო. მირეულისაგან გაწმენდა შეიძლება მხოლოდ ოჯახის განათვლით. ამ მიზნით მშობიარობის შემდეგ ორი კვირა რომ გაივლის, ხუცს დაიწვევენ, იგი სახლის ბანზე საკლავს დაკლავს და მისი სისხლით სახლს „განათლავენ“. სისხლს ჯამში ჩაასხამენ და მას მოასხურებენ ყველა იმ ადგილზე, სადაც მშობიარეს გაუვლია და უსაქმია.

გაივლის ოთხი კვირა და მშობიარე შინ წასასვლელად შეეშა-

დება. იგი ირეცხავს, ყველაფერს იცვლის და სუფთავდება. ამავე დროს ოჯახში ხუცს დაიწვევენ და ის ქალის სათავეოდან ერთ საკლავს, ცხვარი იქნება თუ ხბო, დაკლავს. თხის დაკვლა არ შეიძლება, ეშმაკისააო. საკლავის სისხლს სახლის ბოძებსა და კედლებს ასხურებენ. ამის შემდეგ მშობიარეს შეუძლია ოჯახში დაბრუნება და სახლობაც ხატთან შერიგებულად ითვლება: მაგრამ ოჯახში მშობიარეს პურის გამოცხობა მაინც არ შეუძლია, სხვა საქმეებს კი აკეთებს. პირველად მშობიარის ხმის გაცემაც ცოდვია და ორი კვირა მას არც კაცი და არც ქალი ხმას არ გასცემს: ხუცი და ხატის მსახური კი მელოგინეს ერთ თვესაც არ დაელაპარაკებიან.

ორი თვის შემდეგ მშობიარე უნდა გაინათლოს. დაიწვევენ ხუცს, რომელიც სახლის ბანზე ავა და იქ დაილოცება. შემდეგ ცხვარს დაკლავს, მშობიარე საკლავის სისხლს ხელს შეუშვერს და ამ სისხლით ხელს გაიბანს. ხუცი მშობიარეს საკლავის სისხლს შუბლზე და გულ-მხარზე ჯვარულად წასცხებს. ცხრა კვირისა და ცხრა დღის შემდეგ მშობიარეს ყველგან შეუძლია სიარული; ხატში გასვლისას კი სამადლობელი საკლავიც უნდა დაკლას.

ბოსლობის ეს მავნე წესები ხევსურებში დღესაც მძვინვარებს და მდენდროვანის ტანჯვაც აქ განუსაზღვრელია. მართალია, ხევსური ქალის მაგარი ბუნება და მტკიცე ნებისყოფა ყველაფერ ამას მოთმინებით და გამირულად იტანს, მაგრამ არის მძიმე დაავადებისა და სიკვდილის შემთხვევებიც. და ამ ბარბაროსულ წესებს ეწირება არა ერთი ახალგაზრდა, სიცოცხლით სავსე დედა.

ხევსურეთში სამრელო-ბოსლობის მავნებლობას მოსახლეობა კარგად გრძნობს. მაგრამ ხატის შიშით ვერ ბედავენ ამ წესების გადალახვას. ხევსური ქალი დარწმუნებულია, რომ სამრელოს წესების დარღვევა ხატს გაარისხებს და მას შეუძლია მისი ოჯახის დამიზნება და ამოწყვეტა. ამ ცრუმორწმუნეობას მოსახლეობას მკითხავეები და ხატის მსახური უნერგავენ, ამიტომ ბოსლობის მოსასპობად სამშობიაროს გახსნასთან ერთად საჭიროა მკითხავეებისა და ხუცების ალაგმვა და მათ მიერ ჩანერგილი ცრუმორწმუნეობის ხალხში აღმოფხვრა.

სამრელო-ბოსლობის ეს წესები ადამიანის საზოგადოებრივი განვითარების განსაზღვრულ პერიოდში ყველგან გავრცელებული

იყო. ბოსლობა, როგორც სოციალური მოვლენა, ახასიათებდა წინაკლასობრივ საზოგადოებას და ბოსლობის წესები გამომდინარეობდა გაუთვითცნობიერებელი ადამიანის მაგიზმის პრიმიტიული რწმენიდან. ამ რწმენის მთელი სისტემა კი მიზნად ისახავდა, ჯადოსნური საშუალებებით მოეპოვა ადამიანისათვის გარემომცველ მოვლენათა კეთილგანწყობილება და, მეორეს მხრივ, მთელი რივი ტაბუაციით (აკრძალვით) ადამიანს აეციდინა ყოველგვარი ბოროტება. ამ ტაბუს ქვეშ, სხვათა შორის, მოექცა დედათა სქესიც მენსტრუაციისა და მშობიარობის მიმე მომენტში. ეს ტაბუ კი გამოწვეული იყო ცრუმორწმუნე ადამიანის ერთგვარი შიშით მენსტრუალური სისხლის წინაშე.

ამიტომ კულტურულად ჩამორჩენილ ხალხებში თვითრიანი და მშობიარე ქალი დღესაც უწმინდურად ითვლება და მას ცალკე ქოხში ათავსებენ, რადგანაც, მათი რწმენით, მებოსლე ქალი ამ მომენტში ისეთ მდგომარეობაშია მოქცეული, რომ მას ყველაფრის მოჯადოება შეუძლია. თავდაცვის მიზნით კი საჭიროა მებოსლე ქალის განცალკევებულ ქოხში მოთავსება, სანამ ეს მოჩვენებითი საშიშროება არ გაივლის და ქალს თავისი ჯანი და ძალა არ დაუბრუნდება.

ამ მხრივ ხევსურული ბოსლობა-სამრევლო არ წარმოადგენს რაიმე იშვიათ გამონაკლისს. მას მრავალი ანალოგიები და პარალელები აქვს როგორც ჩვენში, ისე მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეებში.

ჩვენს მთიელებში, რომელთა საზოგადოებრივი ყოფა თემურ წყობილებას არ გასცილება, ბოსლობის წესები მეტ-ნაკლებობით ყველგან გავრცელებული იყო. დღეს ბოსლობის წესები დატულია გუდამაყარში¹, ფშავში² და განსაკუთრებით ხევსურეთში.

წინათ ბოსლობის ამგვარი წესები გავრცელებული იყო ძველ კულტურულ ერებში: ებრაელებში, რომაელებში, გერმანელებში და სხვა. ეს წესები დღესაც ცოცხალია აფრიკისა და ამერიკის კულტურულად ჩამორჩენილ ტომებში. ხევსურული სამრელოს სრული ანალოგია ჩვენ გვაქვს კუნძულ კოდიახე (ალიასკა), სადაც

¹ სერ. მაკალათია, მთიულეთი, ტფილისი, 1930 წ., გვ. 119—124.
² სერ. მაკალათია, ფშავი, ტფილისი, 1934 წ., გვ. 144—148.

მშობიარე ქალს ცალკე ქონში ათავსებენ და მან განმარტოებით უნდა მოილოდინოს, მშობიარეს აქ არავინ ეკარება, საჭმელსაც შორიდან ჯობით აწვდიან და მშობიარეც ქონში ოცი დღე უნდა დარჩეს. კუნძულ ტაიტზე მშობიარე ქონში სამი კვირით იხიზნება და შემდეგ სახლში ბრუნდება და სხვა¹.

ბოსლობის ეს მავნე წესები ხევესურეთის სოციალ-ეკონომიური პირობების გარდაქმნისა და კულტურულ დაწინაურებასთან ერთად, რასაკვირველია, თანდათანობით შეიცვლება და იგი მალე მოისპობა.

ბავშვის აღზრდა. ბავშვს ხევესურეთში აკვანში ზრდიან. აკვანი ხისაა და დაბალი, იგი ხის ყუთს წააგავს. აკვანში ჩაგებულია ჩალა და ბავშვის შარდი შიგ გადის. სველ ჩალას ხშირად უცვლიან. საშარდე შიბაქი არ იციან. აკვნიდან ბავშვი რომ არ ამოვარდეს, ზედ არტახს გადაუჭერენ. ბავშვს თბილი წყლით ბანენ და ერბოს უსვამენ. თუ ბავშვი ტანზე შეწითლებულია ან მუწუკი აყრია, მაშინ მას დედის რძეს წაუსვამენ და ამით წყლულს უშუშებენ. ერთი თვე ჩვილ ბავშვს დედა ფარავის უბეში იწვენს, შემდეგ კი აკვანში აწვენს. ბავშვი დედის ძუძუს სამ წლამდე წოვს, იშვიათად ოთხ წლამდე, შემდეგ მას ფაფას და დედის ნერწყვით დაღეჭილ ერბოთან საჭმელს აჭმევენ.

ავი თვალის წინააღმდეგ აკვანზე ჩამოჰკიდებენ არწივის ბრჭყალს, ღორის ჯავარს და ეშვს. აკვანს აგრეთვე ხმალს შეაბამენ, „თვალი“ არ შევიარდეს და უფერმა (ეშმაკმა) არ მოიპაროს.

წინათ ხევესურები ბავშვებს ნათლავდნენ. ნათლიად ნათესავი არ შეიძლებოდა, ის შორეული, მაგრამ ოჯახის კარგი მეგობარი უნდა ყოფილიყო. ნათლიას მოჰქონდა ვაჟისათვის საახალუხე, ქალისათვის კი საქათიბე. სახელს საეკლესიო კალენდრის მიხედვით მღვდელი არქმევდა. მაგრამ, ამასთანავე, მშობლები ბავშვს ხევესურულსა და ხატის სახელსაც არქმევდნენ. მაგალითად, ვისაც ვაჟი არ ებადება და შემდეგ გაუჩნდება, ხშირად მას დათვის ან მგელიკას არქმევენ, რადგანაც, ხალხის რწმენით, ამ ნადირების სახელის მატარებლებს ავი და მავნე არ მიუდგებაო.

¹ Джемс Фрээр, Табу, налагаемые на женщин во время менструации и родов (Золотая ветвь, вып. II, Москва, 1928 г., гл. 50—53).

ხევსური მამაკაცის სახელებია: ახალა, აბა, ისძე, აღუა, აბა, აფშინა, ახვა, ალეკა, ალექიმამა, ალუდი, აპარეკა, ალუდაური, ბაბუტი, ბერდია, ბაბუა, ბაიჭაური, ბათირა, აბიკა, ბეწინა, ბაბო, ბაბუჭური, ბაბუკი, ბეკია, ბაჭია, ბაჭყი, ბაია, ბაჯა, ბაბლია, ბაჩაყაური, ბაღათერა, ბაჯურა, ბაბურაული, გუგუა, გრანჯა, გამახელა, გოგოთური, გარსია, გიგიტა, გიგია.

ღია, დათვია, კუკუა, გირჩლა, ჩუა, თორღვა, თათია, თათუა, თუია, მგელა, ჩაჩაური, ჯურკა, უშიშა, მინდია, კრუა, ნისლაური, კურღელა, ნათელისძე, ცისკარა, ძუნძულა, უნახკა, მოკლია, თოთია, ბეწინტური, ხთისო, წვრილა, კვირიკა, მარტია, ჯღუნა, ოსილო, ჯოღლა, ფიცხელა, უნცრუა, ქორია, ღერენა, ჯადელი, სიხარულა, მამუკა, კვირია.

თამარიძე, თოთარიკა, თათარა, მარაისძე, უთურგი, ხიზანა, ძაღლიკა, მგელიკა, ჩალხა, წიქა, ჯღანა, ქერქა, სამუკა, ჯარია, ომიკა, შიშია, ზვიადა, შარუმე, ქასა, უა, საჩინა, ივანეური, ციციქა, კიბალაური, მამასწვერა, ლომია, იმედა, წიკლაური, სადარა, საყურა.

ქალის სახელები: აშექალი, აგუნდა, დედიკა, ლელა, თუთი, სანდუა, თარუა, ნათელა, მზექალა, დედაქალი, მუშტარა, ხოშექა, ნანა, ქაქია, ძილო, სამძიმარი, განძა, მზია, შუქია, კმარა, მინდა, ნანუა, გუდა, ქალობა, ზექუა, ხორა, ქაქალა, ხოშია, საძილა, ძიძილი, ძიმარი, მძიმია, ნანუკა, მამიდა, მექო, ბუბიკა, ჩიკრიკა, მინანი, ბერდელა, ნათულა, ნათუა, თიურა, თამთინა, სანათა, მაია, ბებერი, ბუბია.

ხევსურები თიჯუნ (ზედმეტ) სახელებსაც ატარებენ: გოდლა, არბატა, ჯინჭარა, შიშნია, შოთელა, პოლოსა, წრუტა და სხვა.

სულის სახელი. როდესაც ბავშვი აკვანში ანჩხლობს და ტირის, იტყვიან, ბავშვს აწუხებს მიცვალებულის სულიო, რომელსაც სურს ბავშვი თავის მოსახელედ დააყენოსო. ზოგჯერ დედა სიზმარში ნახავს, რომ მიცვალებული ბავშვის აკვანს არწევს. მაშინ მშობლები მესულთანესთან მივლენ და სთხოვენ მიცვალებულის სულის გამოცნობას. მესულთანესთან ოჯახის მიცვალებულის სუფრას დასდგამენ, სანთლებს აანთებენ და მესულთანე დაიწყებს სულების ჩამოთვლას. ბოლოს ის ერთზე შეჩერდება და იტყვის იმ მიცვალებულის სახელს, რომელიც ბავშვს

ატარებს. ამის შემდეგ მოზღვრები ბავშვს ამ მიცვალებულს ხელს არქმევენ.

ამასთანავე, ბავშვი რომ კარგად გაიზარდოს და ხატმა არ დაამიზნოს, ხშირად მას ხატის სახელსაც არქმევენ, როგორცაა მაგალითად: ღვთისო, გიორგი, აშექალი, სამძიმარი და მზექალი. ასე რომ, ჩვეულებრივად ხევსური სამ სახელს ატარებს. ამას თუ იმასაც დავუმატებთ, რომ ხევსურეთში რძალი მაზღს სხვა სახელს არქმევენ, ბიცოლა კი ძმისწულს სახელს შეუცვლის, თუ ის მისი ქმრის მოსახელეა, მაშინ ხევსური რამდენიმე სახელის მატარებელი გამოვა. მაგალითად, დავით ბალიაური რამდენიმე სახელს ატარებს: მღვდლისა — პეტრე, სულის სახელი — დავითი, რძლისა — გირჩლა, ხატისა — გიორგი, დედის ძმის ცოლისა — ბეწიკუა.

ქალებსაც ორ-სამ სახელს არქმევენ.

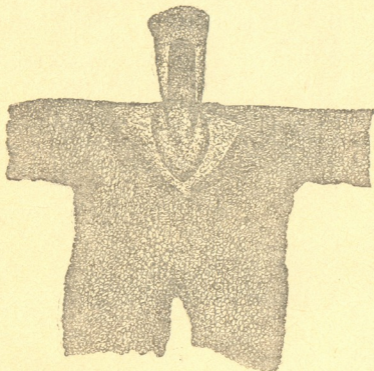
დაჩვენება. ბავშვი რომ ერთი წლისა შესრულდება, მას საფენზე დასვამენ და, თუ ქალია, გარშემო შემოთმწკრივებენ საქსოვ-საკერავს, ტალავარს, სავარცხელს, სართავ-საჩეჩს, პურსატანს და სხვა. ვაჟს კი — ქამარ-ხანჯალს, თოფს, მშვილდ-ისარს, პურს და, რომელ მათგანსაც ბავშვი ხელს წაივლებს, იმისადმი ექნება სურვილი და ინტერესი.

ვინც ბავშვის პირველ კბილის ამოსვლას შეამჩნევს, მას უცხოზენ მოგრძო ხავიწიან პურს კუბატს, რომელიც მან უნდა შეჭამოს. ხუთ წლამდე ვაჟს თავს არ მოჰპარსავენ, მხოლოდ მკერატლით თმის „წასწორება“ იციან. მეხუთე წელს ლუღს აადულებენ, საკლავს დაკლავენ და სამღვთოს იხდიან. აქ ხუცი იხუცებს და ბავშვს „ჯვარღმერთებს“ იგი ასე შეავედრებს: „ღმერთო დალოცვილო, აუშვი ეს ბაღლი, მოლაშქრენო ღვთის შვილნო, მოზღვრები გეხვეწებიან ამის გაზრდას; ყოველ ღღე დაბერებამდე, მშვიდობით აპარსვიეთ თავ“-ო. ყველანი იტყვიან: „ამინ, ღმერთო, გაზარდე, უშველეთ, ხევსურეთის სალოცავებო, აუშვით ეს ბაღლი, ამშვიდობიანეთ და ღედ-მამას გაუზარდეთ“.

შემდეგ ერთი ვინმე ბავშვს კალთაში ჩაისვამს, თავზე დანას მოუსვამს და თმას გადაპარსავს.

ბავშვების აღზრდაზე, განსაკუთრებით ვაჟებზე, უფრო მამა ზრუნავს, რადგანაც, ხევსურის გაგებით, შვილი მამას ეკუთვნის.

ამიტომ პატარაობიდან შვილები მამას უფრო ეტრფიან და მასთან წვეებიან. ვაჟებს უფრო ყურადღებით ზრდიან და კარგად კვებავენ, რათა მაგარი და გულადი ვაჟკაცი გამოვიდეს და ამასთანავე ხევსურული რჯულისა და ადათების კარგი მცოდნე და აღმსრულებელი. ვაჟებს ხევსურეთში პატარაობიდან ავარჯიშებენ

ხევსურული ჩაფშანი.

ფარიკაობაში და მშვილდ-ისრობაში და, ამგვარად, ხევსურები ბავშვობიდან ემზადებიან შუღლისა და კეჭნაობისათვის.

ხევსურეთში ვაჟებს პატარაობიდანვე ხანჭლებს ჰკიდებენ და 10-12 წლის ყმაწვილი იარაღს ზოგჯერ თავისუფლად ხმარობს. ვაჟებს პატარაობიდან უნერგავენ ხევსურულ გოროზობას, სიმკაცრეს და გამძლეობას. მამები ვაჟებს დიდთა წრეში ზრდიან, აჩვენებენ საუბარს და ასწავლიან ხევსურულ ადათ-ჩვევებს. ამასთანავე, მოზარდ თაობას უფროსები ერთგვარი პატივით ექცევიან, ფეხზე უდგებიან და ხელის ჩამორთმევით მოიკითხავენ.

საბავშვო სათამაშოებში აქ იციან: კოჭაობა, რომელსაც ჩვეულებრივი წესით თამაშობენ.

ქუდგანაობა ან ქუდმოურაობა. აკეთებენ წრეს, რომლის შუაში ქუდს დებენ. ამ ქუდს მცველი უდგას. სხვები ქუდს ეპარებიან და ცდილობენ, ფეხი გაჰკრან მას და გააგორონ. მაგრამ მცველი მას წიხლებით იცავს და, ვისაც მისი წიხლი მოხვდება, ახლა მან უნდა ჩადგას თავისი ქუდი და თვითონვე მცველად დაუდგეს.

თვალჭიტაობა. ერთს თვალს აუხვევენ, ის ხელებს უკან გაიშვებს, სხვები მივლენ და ხელზე ხელს დაკრავენ; ვისაც თვალჭიტა გამოიცინობს, ახლა თვალს მას აუხვევენ.

წიწკაობა. დებენ სამ წიწკს (ჩხირს). ერთი ზურგშექცევით დადგება და მან უნდა გამოიცინოს, თუ რომელ წიწკს დაადო ხელი წიწკთან მჯდომმა. თუ ვერ გამოიცინო, წიწკთან უნდა თვითონ დაჯდეს.

ჯართმოვლა. მოთამაშენი დასხდებიან. ერთი მათგანი ხელში ქუდით მათ ჩამოუვლის და ქუდს ერთ ვინმეს ზურგს უკან ჩუმიად დაუდებს; თუ მჯდომმა ვერ გაიგო, უნდა ადგეს და ახლა მან ხელში ქუდით უნდა ჩამოიაროს.

ტამფაობა. მიწაზე წრეს შემოხაზავენ და ტამფას (მოკლე ჯოხია) დადგამენ. ტამფასთან დადგება ერთი მოთამაშე, რომელსაც ხელში კეკია (მოკლე ჯოხი) უჭირავს; მეორეს კი გრძელი ჯოხი აქვს. ერთი კეკიას ესვრის ტამფას და გააგორებს, მეორე კი ტამფას დაიჭერს და პირველს გამოეკიდება; ვინც გაიტანს, ის გამარჯვებულია.

კეკიაობას რამდენიმე ბავშვი თამაშობს. ამოთხრიან ჯვაფს (ორმოს) და ყველანი ცდილობენ კეკია ჯვაფში ჩააგდონ. ერთი მოთამაშე ჯვაფთან დგას ჯოხით და კეკიას გაუქნევს. თუ მოარტყა, მას შორს გაისვრის და ჯვაფს ააცდენს. ხელჯოხიანმა თუ ვერ იმარჯვა და კეკია ჯვაფში ჩაეარდა, ის მოიხსნება და ახლა სხვა დადგება.

ცოლტკეციობა. ერთი მოთამაშე ჯდება, მეორე მას მცველად დაუდგება და, ვინც მას ეპარება, ყველას წიხლით იგერიებს. ვისაც წიხლი მოხვდება, ახლა მცველად ის უნდა დადგეს.

ფანდურზე დაკრა.

იციან აგრეთვე: ღორაობა, წიბნაობა, ბურთაობა, ფერჯისული, ზურგთკიდება, მოკაწვრა, ჩაღება და სხვა.

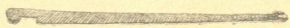
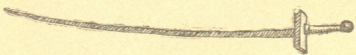
მიცვალეზულის გასვენება, ტირილისა და გლოვის წესები. ხევსური სიკვდილის წინ სულმდაბლობას არ იჩენს და მწუხარების დროს მან ცრემლი არ იცის. ვაჟაკს სიკვდილს უსაყვედურებენ და ეტყვიან: „არ გრცვენისა, რაადმოხკვედიო“. აქ ვაჟაკის სიკვდილი სათაკილოდ მიაჩნიათ: ხალხის წარმოდგენით იგი საიქიოში ცოცხლობს და მას იქ გასამგზავრებლად საგანგებოდ ამზადებენ.

მკვდრის დაკრეფა. მომავლად აღამიანს ხევსურეთში

ხელში ანთებულ სანთელს ჩაუღებენ. ვაჟაკს კი მარჯვენა ხელში ხმალს მისცემენ, მარცხენაში ანთებულ სანთელს და ეტყვიან:

„ილიმც შეხვალ, ილში გზაიმც ხსნილ გაქვ, სულიმც იალი, გზათამც ინათებ, ბნელაშიამც ნუ დასჩები, ნუმცრა დაგაშინებს, კმლითამც ილალო, მტერსამც იბრუნებო, გულ მაგარადამც ხარო. თავისებსამც შეეყრები, ცნობა-ნდობითა, განათლებითა, ერთადამც ხართო, ძმა-ბიძაშვილინო“. ამ სიტყვების შემდეგ დამწვარ სანთელს ართმევენ და ხმალს გვერდში დაუღებენ.

სავარჯიშო იარაღები.

წინათ ხევისურეთში მომაკვდავი სახლში სულს ვერ დაღევდა: მას კარში გამოსვენებდნენ და აქ ცისქვეშ კვდებოდა. მიცვალბუღლი უწმინდურად ითვლებოდა და მას ოჯახში არ შეასვენებდნენ. აღამიანი თუ სულს სახლში დაღევდა, სახლი უნდა გაენათლათ.

აღამიანი რომ სულს დაღევს, მაშინვე ნარეგებს დაუძახებენ. ნარეგები უფრო უცოლო ახალგაზრდებია, რადგანაც, ხალხის რწმენით, მათში მეტია მადლიანობა და უწმინდურებაც ნაკლებად ეკარებათ. ნარეგები მიცვალბუღლს ტანს დაბანენ, თავ-წვერს შეუსწორებენ და კარში დაასვენებენ, რადგანაც მკვდრის სხეული უწმინდურია. ნარეგები შეიძლება ათიც იყოს. ისინი ჯერ გაბანილ მიცვალბუღლს ერბოთი გაპოხავენ, ხოლო შემდეგ მას სამარხ ტალავარს ჩააცვამენ.

წინათ ხევისურები თავიანთ მიცვალბუღლს სუღარს აცმევდნენ. იგი შედგებოდა სამი გრძელი პერანგისაგან: პირველად აცმევდნენ

თეთრ პერანგს, მასზე ლურჯ ან ჭრელს, ხოლო ზემოთ წითელ სკლატის პერანგს, რომელიც მაუდისა ან ფარჩისა უნდა ყოფილიყო. სასუდარო პერანგი ბამბის ქსოვილისა ყოფილა. დღეს სასუდარო პერანგები არ იციან და მიცვალებულს ხევსურული ტალავარით მოსავენ.

არხოტში, მიცვალებული სულს დაღევს თუ არა, მაშინვე ლოგინს გამოუცვლიან და სხვა კუთხეში გადასვენებენ. ლოგინის ჩაღას ცეცხლს წაუკიდებენ; იტყვიან, სალოგინე იწვისო. ამით ყველანი იგებენ, რომ ადამიანი მიიცვალა.

ნარევები მიცვალებულს ყარაულობენ და, თუ ავდარია, მას დერეფანში დაასვენებენ. ნარევები მიცვალებულის დასაფლავებამდე სახლში ვერ შევლენ და მათ საქმელს მეზობლები უზიდავენ.

ჯვარიონნი და ჯვარის მსახურნი მიცვალებულს ვერ მიეკარებოიან და სამძიმრის (ჭირის წყენის) დროს ბანზე, სადაც მიცვალებული ასენია, ვერ ავლენ და ჭირისუფალს შორიდან მიუსამძიმრებენ.

პირაქეთ ხევსურეთში მიცვალებულს მესამე დღეს ასაფლავებენ. პირიქითში კი — მეორე დღეს. ამ ხნის განმავლობაში მთელმა სოფელმა უნდა იგლოვოს, იმარხულოს, თოფი არ ისროლოს, იუქმოს და ამით პატივი სცეს მიცვალებულის ჭირისუფალს. მისამძიმრებ: (ჭირის წყენა) ყველასათვის სავალდებულოა. კაცები ერთად შეჯგუფდებიან, პირზე ტალავარის კალთას აიფარებენ და მიცვალებულს ისე დაიტირებენ.

მამროვანის ხმამალა ტირილი სირცხვილია და ხევსურა მამაკაცი მიცვალებულს ხმით არ დაიტირებს.

ჭირის წყენის დროს მიცვალებულის პატრონს (მაგალითად, ვაგას) ჭირის მწყენელი (მაგ. ხთისო) ასე მიუსამძიმრებს:

ხთისო. ვაგავ, ვერ გექნას ჩემ თავი, მანამ ეგეთას განხველი ბრალბ-ას, დიდ ღმერთის წყენაბ-ას, რომ შენ გულ დასწუხდებოდას, შენ შვილ დაგაკლდებოდას (იტყვის მიცვალებულის სახელს), ჩემკვალ კაც მზეს იარებოდას, სიტყვას გეტყოდას.

ვაგა. შენის მტრისაბ დუშმანისა! ბრალ აისითაისაბ რო თქვენ დაგიტმავისთ, თქვენ მოგკვდომივათ. მავსჩებით შიმშილ წყურვილსა' ბეჩაობას.

ხ თ ი ს ო. სიბეჩავე კი არაში გეკადრებისტა' არც გეჭირებსთ, დი-
დან სადღეღუფლონ ხართ, ამამან — საბატონონი. კა მთავარი
დაგცდებისთა' კა ცხენ-აბჯარი.

გ ა გ ა. შზე დაგცდების კაცთ სწორი, კაის ნაცნობ-მაკეთის თავი.
მისალოცავ-ას, ჩვენ სიკვდილი დასამადლები: მახკვეთაო' მა-
ისვენეთავ.

ხ თ ი ს ო. ვისაც შენდ გაესვენებოდას, ღმერთმა შინით ნუ დაუღო-
ვას, თავის და-ძმისა რო აისრ არ სწყინდას! გამოსადეგნ ხართ
ძმისანი' მამი-ძმისანი, მტრის გამჭავრენა-ხართა' მაკეთის გამ-
ლალენი.

გ ა გ ა. ღმერთმ საწყენ ნურა მიმიცას თქვენს თავს! თქვენ რო თავს
დაიწყევთ, არც მთელნ ორთ იმის ფასნი' არც მკვდარნი.

ხ თ ი ს ო. ღმერთმა შენ გულ კაით გაკურნას, მარჯე ნულარა მაგ-
ცას, ავ კაით დაგაცილას, ვერ გექნას ჩემ თავ, გაგავ, რა გუ-
ლის ღონობაში ჩაღვარდი!

გ ა გ ა. რაის კაისად ორთ? მთელნიცა' მკვდარნიც ბეჩაობისად ორთ.
სრუ არ ას ასატეხი ჩვენ სიკვდილი, მღონენა-ორთ ყველა-
ისანი“ და სხვა.

ხევისურეთში ცოლ-ქმარნი ერთმანეთს ვერ დაიტირებენ და ხმა-
მოთქმით ვერც თავიანთ შვილებს დაიტირებენ. ეს მათში სირცხვი-
ლია და მშობლებს სულმდაბლობაში ჩამოერთმევათ. მხოლოდ დას
შეუძლია ძმის დატირება.

კმით ტირილი დიაცების საქმეა. კმით მოტირალი ერთი ან შე-
იძლება რამდენიმეც იყოს, თუ მიცვალებული სახელოვანია. ხმით
მოტირალს ჭირისუფალი დაიწვევს და, რამდენიც ხმით მოტირალია
სოფელში და თემში, იმდენ საჯ მ ი თ მ ა ტ ი რ ლ ო კვერს გამო-
აცხობენ. თუ რომელიმე მათგანი არ მივა, კვერს თავისი სარგოთი
შინ უგზავნიან. სხვა თემიდან შემთხვევით მოსულ ხმით მატირალს
კი არაფერი ეძლევა.

ხევისურების წარმოდგენით, ხმით მოტირალს მიცვალებულის
სული ირჩევს. ხმით მოტირალი პირველად ტირილს აიტეხს ახალ
მიცვალებულის ტალავარზე. ის ჯერ დაიწყებს ბორგვას და კან-
კალს. შემდეგ გაიქცევა; დედაკაცები იჭერენ მას და ისევ ტალა-
ვართან სვამენ. ბოლოს ქალი კანკალით ტირილს დაიწყებს, მაგ-
რამ გულს იღონებს და ქალები სულს ეხვეწებიან: „ნუ აწვალებ,

კოდვა არის და ნუ უძალიანდებიო“. თუ ის ძალიან დაიტანჯა მაშინ კვლავ ასასხმელს მოუშალებენ და დალოცვენ. ამის შემდეგ სული მას აუხსნის და ხმით მოტირალი ტირილს დაიწყებს.

ტირილის დღეს აქ სამარხს ან ცრემლობის დღეს უწოდებენ. სატირლად გამართულ მიცვალებულს დაასვენებენ ფარდაზე. მიცვალებული მორთულია ახალი ტალავარით, ქამარხანჭლით და თოფით, იქვე უწყევია თამბაქო, არაყი და სამი მრგვალი კვერი. მიცვალებულის გასვენების დღეს დაიწვევენ ნათესავ-მოკეთეებს და მათ მოსაწვევად მტყობიებს აგზავნიან.

მზის გადახრისას ერთი ვინმე სოფელს გადასძახებს: „მოტირალთ უძახეთო“. სოფლის დედაკაცები შეგროვდებიან და მიცვალებულს მოუსხდებიან.

მიცვალებულთან დააყენებენ მის სულის ცხენს, რომლის აღვირი მიცვალებულს მარცხენა ხელში აქვს გამობმული. ხევსურის წარმოდგენით, ვაჟკაცს საიქიოში სჭირდება ცხენი, რომლითაც ის ეგებება საიქიოში მიმავალ სულებს და მათ სააქაოს ამბებს გამოჰკითხავსო. ამიტომ კარგ ვაჟკაცს ოჯახმა სულის ცხენი უნდა დაუყენოს. თუ ცხენი მიცვალებულს არა ჰყავს და სიზმარში მკვდარმა თავისიანებს შესჩივლა, ცხენი არა მყავს და სულების მიგებებაში ჩემს ტოლ-ამხანაგებს უკან ვრჩებიო, მაშინ ჭირისუფალი, შეწუხებული მიცვალებულის შიშით, იძულებულია, ცხენი იყიდოს და მას სულის ცხენად დაუყენოს.

ცრემლობის დღეს სულის ცხენს კარგად შეკაზმავენ და მის უნაგირზე გადაკიდებენ ხურჯინს, რომელშიაც ალაგია არაყი და ქაღები. მოტირალი აიღებს მიცვალებულის ხანჯალს, დაეყუდება მასზე და დაიწყებს ხმამალა მოთქმით ტირილს. მოტირალი მიცვალებულის დედის, ცოლის ან დის პირით დაიტირებს ცხედარს მგრძნობიარე და მწარე სიტყვებით, სხვები კი ქვითინებენ.

ხმით მოტირალი დედის მაგიერ შვილს ასე დაიტირებს:

„კაის დედაო, გამოიკირდიო,
კას შვილს კი არცად გაუტევდიო,
საც წავიდოდა, გავხყვებოდიო!
დღისით თუ არ გამიტევდესაო,

მე ლამით გავიპარებოდით,
იფხვდიდი სიძისა საბურავსაო,
შვილს ღედა გავეხურებოდით“.

„ვინ მოხვე, ვის გაგიწყრა ღმერთიო,
ცა და რვალს პირი ვინ მასტეხეო?!
მე კი არ ვიყავ მაცნაურით,
გვესურნ განანობდეს გვესურთაო:
„მამკვდარა მარაისძის შვილიო!“
გაგიტყდა ჳმაი სუყველკანაო,
გაგიგა მტერმა, მაკეთემაო...
მე შენი ცოლი გამიკვირდაო,
მთა-წვერთკე მიუღიან თვალნიო, —
არ ვიც, შენ უფრო ებრალებიო,
თუ შვილ კალთათით გაღუშვდარიო...“

„ღედანო, ჩემსა ნაცნაურსაო
სოფელენიმც ნუ მოგიკვლენთ შვილსაო
იძახდის მეშველაობითაო:
«ძმებო, აღარას მიშველთაეო? —
ქვეც ვკვდები, ღონე დამელივანო!»“

და თავის ძმას ასე დაიტირებს:

ჩემის გიჟის ტალავაროო,
ფეჭი ჩაყრილო, კრილიანოო,
დანა-სარტყელო სევედიანოო,
პატრონის ნდობამოუკლავოო.
თოფი ჩიოდა სიათით
გილდების ჩაძვრილებასაო,
ნადირთად კვალის ჩამაჳრასაო...
და შაგენაცვლას, თავაურო,
სუსტი ხარ, კლდეჩი ვერ ივარგებო
ვინ-რა ახარებს ტერღის-წვერაო
ჯიჳეთ ი სიმაგრეს დამალულთაო:
ბალახ მაძოვეთ უშიშრადაო,
მზეზედა შიშარით ტანიო.
მომკვდარა ბაჯალაურაიო,
ძმისადა მოუტეხავ მჯარიო...
და მზეს არ ივლის შენს უკენაო,
ვივლი, სრუ შავში დავბერდებო...
ნეტავ ღილღველთგან მამკვდარიყავო,
მტერ მისაყოლი ექნებოდაო.
გიღირდეს მგარნი სათოფრადაო,

თორბილი საიარაღედაო...

ნეტა ამაში(ნ) რა ივონეო,
ძმაო, რომ დაიმწუხენ თვალნიო,
დედის ცნობაი დაგეკარგაო?
ნეტა ის მაიგონიაეთ:

„ცოლი ლამაზი დამჩა შინაო,
წავა და ობოლს გამიწირავსო“...
შენ ცოლ თუგინდა შინ წავიდასო,
ქალ ძმისწულს გავზდი შვილივიითაო...
თუგინდა გამამიმბი ჭელსაო,
სადაც შენ წახვალ, წამიყვანეო,
თუნდა წავიდათ დედულთასაო
და თუგინდ შენ ცოლეულთასაო.

მავრამ გამწარებულ დედ-მამასაც შეუძლია შვილი უცრემლოდ დაიტიროს და ამას აქ დათვლას უწოდებენ. დედის „დათვლა“:
„დედო... რაად დამეწერე? რად გზარდე, რადარ დედა დაღ-მარხე? რაველ ბეჩავ გამწირ... შენ ისრ-გგონავა, რომ ჩემ დედა ჩემ სახლი დადგებისავ?

დედო... გარჯრებულს სახლი დედ-მამანიც ოკერნ მავრჩით, სუყველა გარჯრებულ... დებზე რას ხფიქრობ, დედო.

დედო... ან იარაღზე რას ხფიქრობ? საისკე მიხოლ, დედულ-თას მიხოლა? მიაც იქისკე წამაოლ... ან თავის თოფ-ოკერს რას უზამ, ან თავის ცხენ-ოკერს რას უზამ? შენ ბიძას უთხრიდი: „არა გცხვენისა, ერთაი-მყვანდ, რადარ შეეცადე, რადარ მიეშველე?“ წავალ, დედილამ, დავიკარგები! დაიცა! დამლონე კია, მიაც დაგა-ლონებ: წავალ, თავს მოვიკლავ! მეედიტა(ღ), თქვენი ჭირიმეთ, თოფი(ღ) დამკარით!

დედო... წავალ, წავიღებ ნამაშვრალს; ვერ ვიჭერ შენ ოკერ მამას თვალით შენ ოკერთ სახლთ...

დედო... აღარ დავიღვამ ტაბლათ, წავალ და ჩემ წილ-ნაწილს მივიღებ აიმიტ შავენახვიები...

დედო... ლოდ შენ დედასა' მიწაი! ლოგინზე ვერ გქჩერობდი დასაწილად, მიწაი როგორ გიგონ? შენ სწორ-ამხანაგებს ვინ გა-ხენებს?

დედო... ჯვარში ვერ წახვა, ვერ მეემზადები? მიაც არ გამი-ჯავრებიხარ...

დედო... ამძრახდი(ღ), რამთვენს გეუბნები...

დედო... დედო... ვერ გავიძლებ! გამატეხივ სირცხვილ-ნამუსი...

დედო... ნუ დაღონდები, არა გინდ, ჩვენ ნუ გვიგდებ ყურს. თიბის შამშაბათ მოგვიხვედი' სხვა არა გინდ, თორე არვინ მოგვითიბს, მამაშენ თიბაზე ვერ წავ. რახან ცხენ-მკედრებ ეშხადებოდან, მაშინ მოგვიხვიდი, ცხენს დაგიშხადებ. გაჭირებაში დეეშველ თავის სწორებს.

დედო... ის მიინც არ გარცხენისა, ბიძაი, რო იმის ანაბარას მოვრჩით? ვის მიგვაბარე? თავის ქალ-ზალ გხედავს, ადე, ნუ სწევხარ, სირცხვილი! ვერ გამოვივსნი შენ თავს, რომ შევეხვეწკვართ?

დედო... დღეს დავიმაღნათ დედა-შვილნი, თორე თავ-თავად გაგვყრიანი დედო... დღეს სამუდამო სახლს გიშხადებენ.

დედო... სახლს ბოძნი(ლ) შამაშჭრენით, თქვენიჭირიმეთ, და სახლნ დავცენით, სანამ ეს შინ ას!

დედო... რადარ სახლნ დავგეცნეს, კეზ გატყდ! ვერ გავიძლებ, თავს მოვიკლავ!

დედო... შეს წინ გამავალ სახლშიით!

დედო... მიწანიმც კსნილნ-გქონ, გზან — იაღნი, ნუმცარა შაგაშინებს! მშვიდობით! ჯვარი გეწერას! ჩემ ამაგი ალალ იყოს შენზედ, ჩემ უბე-კალთი' ჩემ ძუძუ!

მტირალი როცა იღლება, მას ახლა მეორე მოტირალი შეენაცვლება, ზოგჯერ მოტირალს მაძახინალი პასუხობს სხვა კილოზე, მაძახინალი რძალი ან მკვდრის ბიძაშვილია. ტირილის დასასრულს მიცვალებულს ფარდაგიანად ნარევები ასწევენ, სულის ცხენს ცოლი დაიჭერს, იგი ცხენს მათრახს სამჯერ გადაჰკრავს და ხმამაღლა იტყვის:

„შენამც გეგმარებისა შენიმც საფერვე იქნების, ტალავარიც შენიმც საგმარი იქნებისა, ძალითამც ნურავინ გამოგეკიდების“. ნარევები მიცვალებულს სამარისაკენ წაასვენებენ. ჭირისუფალი შუაგზამდე გაჰყვება. აქ ცხედარს დაასვენებენ, დაიტირებენ და ჭირისუფალი შინ გამობრუნდება. ნარევები მიცვალებულს ფარდაში შეახვევენ და მას სამარისაკენ წაასვენებენ.

მესაფლავევები სამარეს გასჭრიან და მას სიპებით ამოაგებენ. მიცვალებულს ამ სიპის ყუთში ფარდაგიანად ჩაასვენებენ და ზედ

ქეჩას ან რამე ფალასს დახურავენ. სამარეში ატანენ ს ა გ ძ ა ლ ს :
სამ მრგვალ კვერს, სათუთუნეს, ასანთს და ბოთლით არაყს. ამას-
თანავე, ჯიბეში თეთრ ფულსაც ჩაუყრიან. ზოგი ქამარ-ხანჯალსა
და ვერცხლის სამკაულებსაც ჩაატანს. წინათ გაუთხოვარი ქალი
ნიშნად დიდი მწუხარებისა ნ ა ჭ ა პ ნ ს (ნაწნავს) იჭრიდა და ძმას
სამარეში ჩაატანდა.

სამარეს სიბეზით დახურავენ, მესაფლავეები და ნარევეები მას
მუჭით მიწას მიაყრიან და თან იტყვიან: „ილიმც შახოლ იალში
გზაიმც ხსნილ გაქვის, სულიმც იალრ-გაქვის, ნუმცარა მოგეგებე-
ბის ნათქომი ან ნაქნარ ცული!“ შემდეგ მიწას მიაყრიან და სამა-
რეს ფეხებით დატკეპნიან.

მიცვალებულის საფლავზე შეძლებულები აგებენ კ ო შ ო კ ს,
მაგრამ ზედ წარწერა და რაიმე ნიშნის დადება არ იციან. კ ო შ ო კ ი
პირამიდულ-თავიანია და გარშემო თეთრი ქვებია გამწკრივებული.
ნარევეები და მესაფლავეები მიცვალებულის ოჯახში ბრუნდებიან,
მაგრამ სახლში მეექვსე დღემდე ვერ შევლენ, სანამ არ გაინათ-
ლებიან. არხოტში სასაფლაოდან დაბრუნებული ნარევეები ხელ-
პირს იბანენ და შემდეგ ასრულებენ თ ო ფ ი ს გ ა ტ ე ხ ა ს. ამი-
სათვის სახლის ბანზე სა თ ო ფ ე ს (მრგვალ პურს) დააყენებენ,
ზედ მას ფარჩას გადააფარებენ და თოფს ესვრიან. ამის შემდეგ
სოფელში ყველას შეუძლია თოფის სროლა.

მიცვალებულის ოჯახში ამ დღეს იმართება პირველი რიგი, რო-
მელსაც ს ა მ ა რ ხ ს ან ც რ ე მ ლ ო ბ ა ს უწოდებენ. წინათ ცრემ-
ლობა დღეს პირიქით ხევსურეთში ყველა ოჯახს შესაწევარი უნდა
მიეტანა ერთი ლიტრა ქერი; ვინც არ მიიტანდა, ძალით ართმევ-
დნენ. ნათესავებში კი ყოველ კომლს თუ არა, ორ კომლს მაინც
უნდა გამოეხადა ერთი ქვაბი არაყი მკვდრის პატრონისათვის;
შეიძლებოდა ლუდიც მოეხარშა. თუ მე შ ა ბ ა თ ე (ნათესავი მე-
შვიდე თაობამდე მეშაბათე იყო) რიგში არ მოვიდოდა და ჭირი-
სუფალს ლუდით და არაყით არ შეეწეოდა, ეს სირცხვილი იყო.
ხევსურული ადათით მეშაბათემ ჭირში თუ ლხინში თავის ნათე-
სავს მხარი უნდა დაუჭიროს.

ცრემლობის დღეს გაიშლება სამარხის სუფრა. ჭირისუფალს
პირი უნდა აეხსნას და ამ მიზნით ასრულებენ ს ა პ ი რ ი ც ხ ნ ო ს
და პ ი რ ი ს ჭ ე რ ი ს წესებს. ამისათვის საკლავის ღვიძლს შე-

სწავენ; ჰირსუფალი და ნარეგები ამ ღვიძლს სამჯერ მოჰკვნი-
ტავენ და ისევ გამოაფურთხებენ. შემდეგ ჰირსუფალი საგვა-
რეულოდან პირისმჭერს, ორ კაცს და ერთ ქალს აირჩევს,
მათ ქვემო სართულში ჩაიყვანს, დასვამს ყვერფთან, სადაც
ცეცხლი ანთია, და თითო ქადას მისცემს. პირისმჭერნი ხმას არ
იღებენ და პირდაღუმებულნი სხედან. სულის ხუცი იქ ჩავა და
ქალებს აკურთხებს. ამ დროს პირისმჭერნი ქალებს სამჯერ შემო-
ატრიალებენ და შემდეგ უჩუმრად ამ ქალებს თავიანთ სახლში წა-
იღებენ. პირისმჭერნი ისევ უკანვე ბრუნდებიან, შევლენ მიცვალე-
ბულის სახლში და სარკმელს ფიცარს მიაფარებენ. ამის შემდეგ
მათ ნება ეძლევათ ილაპარაკონ და ქელეხში მონაწილეობა მიიღონ.

რიგის სუფრაზე პირველად ქალები სხდებიან, მათ ჩამოური-
გებენ პურს, ყველს და ხავიწიან ჯამებს. ქალებს შესამევენ შესან-
დობარ არაყსა და ლუდს. ქალები ჩქარა აიშლებიან და შემდეგ
ქელეხის სუფრას მამაკაცებს გაუშლიან. ახლა ისინი დაიწყებენ
მიცვალებულის შესანდობრის სმას.

წასვლისას მოკეთებებს ეძლევა წილბურკვი ერთი კვერი
და ერთი გირვანქა ერბო. ხმით მატირალს კი ეძლევა საკმით-
მატირალ — ერბო, ქადა, მატყლი და ცხვრის ღუმა.

მიცვალებულის ტალავარს ოთახის ერთ კუთხეში ტახტზე გა-
შლიან, სანთელს უნთებენ და საჭმელსაც დაუდგამენ. მოკეთებები
სატირლად რომ მოვლენ, ამ ტალავარს სახლის ბანზე გაიტანენ
და დაიტირებენ. ტალავარი გაშლილია წელთავებამდე, შემ-
დეგ მას აიღებენ.

ცრემლობის ამ რიგით არ თავდება ხევსურეთში მიცვალებულ-
ზე ზრუნვა: ამას ჩქარა მოჰყვება მეორე რიგი — სანთლობა. ამ
დღისათვის საკლავებს დახოცავენ, ლუდსა და არაყს მოამზადე-
ბენ და დაიწვევენ ნათესავ-მოკეთებებს, რომლებსაც თან მიაქვთ
შესაწევარი არაყი და პური. სანთლობას სახლის კარზე ტალავარს
გაშლიან და მოტირალს დაიწვევენ. ყველას სანთლებს ჩამოური-
გებენ, ორსულ დიაცს ორ სანთელს მისცემენ. გოდება-ტირილის
შემდეგ სულის ხუცი მიცვალებულის ტაბლას სახელს შეს-
დებს და კურთხევას პირქარით დაიწყებს:

„ღმერთო, დიდება შენდა, ღმერთო, მაღლი შენდა, ღმერთო,
დიდებისა' მაღლის მეტ შენ არა მოგეკსენების! ღმერთო, გეძახს

(იტყვის მიცვალებულის ქირისუფლის სახელს), ღმერთო, გეხვე
წების, ღმერთო, შაიხვეწე, ღმერთო, იხვაიშნე, ნაცემ ნაცემად
აკმე' ნაცემისად აადგინე! ატირდა' ატირდომისად გააცინე! ღმერ-
თო, ნუ დალღევ შენად საჯსენებად, სულის საგონებად! ღმერთო,
ახვადე კელი და კმალ მტრისა, ვმა სიკვდილისა! უზუბუჭეთ, წმი-
და ხვთიშობელო, თავნო-ღ' მთავარნო, ცისა ნათელნო, სულთ
ამბოკვარნო, სულთ წინამძღვარნო, თქვენ მიუთვალეთ, თქვენ
მიუჩინეთ მანდიურ რივითა, მანდიურ წესით, წირვა-მწირველთა
ჟამითა, ერუმსალეთის ნათლით, ქრისტის გარიგებით!

საცა ქრისტიანნ პურობენ, ანგელოზნ ჟამობენ, ცოდვიანნ ნა-
ნობენ, მადლიანნ გაისვენებენ, სულწმიდა მოივსენების — საცა
შენ ხარ (იტყვის მიცვალებულის სახელს), სული შენი მოივსენე-
ბის, სულს შენსამც მეევმარების დადგმულ ტაბლა, დაკრულ სან-
თელი, დაჭვრეთილ ხთის წესი, ყანწი-ღ', ჭურჭელი, სააქოს გა-
მოჭჩერებული სამანდაოს შენიმც სავმარ, შენიმც საგძალ, ცოდ-
ვისამც იაღად მქნელნ! მუჯელსა' მჯავრესამც გარიდებს, სამძი-
მარსამც გიზუბუჭებს, ცოდვასამც გვდის წინ მაგებებულს, უკენ
მაწუელს, სიკვდილის დღეს დამწყვდეულს, კელით ნაქნარს, ენით
ნათქვამს, თვალთ ნანახს, ყურით განაგონარს!

შამოვიდა ანგელოზი ფეკითა ქრისტესითა, ქრისტეო ღმერ-
თო, დასწერე ჯვარი სულსა ამასა, სუფრასა ამასა, კარ-
სა ამას, სარკმელსა ამას! შენ, დედაო დიდის ღვთისაო, დიდის
სახარებისაო ცაო ქერებისაო, ღურბელო ნათლისაო, მფარველო
სულისაო, მხვეწეო კაცისაო. სამართალო ღთისაო, იყავ ბრძანე-
ბისაო! ალალ უყავ, მრავალთა მოწყალეო!"

იქ დამსწრენი იტყვიან: „შაუნდნას, აღნად მავმარას
ღმერთმ!“ და ყანწით სასმელს შესვამენ.

ამას ხუცი მოაყოლებს კურთხევას:

„ცია ღმერთი თიკუნი კურთხევა ჩვენდა ღირსია მარადისადმი.
კურთხევა ცეცხლის კრავისა აბრამისათა, ზესით მსხვერპლი მო-
დიოდა პურუმთა თუ პურმატყველთა, დაუტოვნა სიონელმა ასი
ვაცი, ასი ვერძი წაიღეს და წამოიღეს აიმ მთათა თავისათა სახარე-
ბო მურკოზითა, რომელიც გამოჩნდებოდა ქებითა შენითა მიხიელ
სარხიელისითა ან დედაკაცისითა ან მამაკაცისითა. გამოჩნდა შა-
ბათს დღეს მარიამ მაგავდანელია იესო კოროზმანელია მიიკითხნა

მოძებარნი ჩვენდა, ჩვენი მწვერისანი, წავიდეს და უთხრეს ეგია, უფალო, დიდება და ადგომა რაჟამთა მოგეწინით კაცნი მდიდარნი ცხომალთა ამპარტიონთა. უფალო, შენია დღე და შენია ღამე. შენ დაამკვისე ბნელი და ნათელი, შენდა გიარა ერმა ყოველმა. უფალო, აკურთხე პური დ მარილი სკანი სკანალე წყალს იორდანე, ღვინო გადმოსცვალე. აკურთხე, უფალო, წინ დაგებულთა ხუთითა ხუდაბურითა, რომელმაც ას თორმეტნი აავსო, არ მისითა ნესტითა, ხუთ ათასნი დააძღნა. უფალო, წასვლითა შენითა ბავლე მოვიდა, მოკვდა ცოდვითა მისა წილთა განაიმნა ასთორმეტნი მოციქულთა, ხოლო ღმერთსა მადლი მისა მე გინათო. ლოდნი ვინ გადააგორნა, კარნი გადალაგნა, მისანი შიგნაწოლნი შააშინნა, უდედონი მგვლევაარენი. სინართულია სიტყვა ურწყისა, უკვდავის მარიამისა.

ქრისტემა სთქვა წმინდა ვორ გამოველ გამორობული, გამდი გამოვეცხადენი, თუ ვინიე ხართ ბნელეთშია, ან ბერი ან უძლური ვორცნი მოეხდვენ უფლისანი სისხლნი მაცხოვრებისანი, რომელნიც დუღდა და გადმოდიოდა, გადმეცხებოდა თმასა და წვერსა დავეითონონი შენისა. უფალო, თესლი ეგია, რომელნიც სამნი ყარმანი, მარმანი სმენ და ჭამენ მაგათ ტაბლისაგან არას შეგვეგრენებოდა მთიადო ამალღდებოდა სული წმიდა გადადაბლდებოდა. ამინ“.

ყველანი იტყვიან: „შაუნდენ, მრავალთა მოწყალე ღმერთო!“ და შესანდობარს შესვამენ.

ამ დღიდან გლოვის ნიშნად მამროვანმა „თავი უნდა გამოუშვას“ და თმა-წვერი დაიყენოს, ტალავარიც გადაბრუნებულად უნდა ატაროს და ჭრელი საბეჭური თალხი ნაჭრით დაიფაროს. მგლოვიარე ქალები მოქარგულ ფარაგა-სამწყვეტლოზე შავ ნაჭერს დაიკვრებენ და მანდლის კანჭს გლოვის ნიშნად ჩამოუშვებენ.

ახალმიცვალებულს ხევსურეთში ერთი თვის განმავლობაში წყარო უნდა აუგონ. ხევსურის რწმენით, მიცვალებულს წყალი სჭირია, გამველი დაღვეს და შენდობას ეტყვისო. ამ მიზნით სოფლის მახლობლად ნაკადულს მოძებნიან და აქ სიპი ქვისაგან აუგებენ სულის წყაროს, რომლის ლულიდან გადმოდის ანკარა და ცივი წყარო. სულის წყარო ხუცმა უნდა აკურთხოს. წყაროსთან მიიტანენ მიცვალებულის ტაბლას და იქ დასდგამენ.

ამ ტაბლაზე ალაგია კეცეული, ქადის-კვერები, პური, ერბოიანი რქე, არაყი და სხვა.

ხუცი იხუცებს, ტაბლას აკურთხებს, მიცვალებულს შენდობას ეტყვის და წყაროს წყალს შესვამს. წყაროს ნიშის თახჩაში კვერებსა და ყველს შესდებენ. შემდეგ ყველანი ტაბლას მოუსხდებიან და მიცვალებულს შენდობას ეტყვიან.

დოლი ხევისურეთში ჩვეულებრივად სანთლობას იციან, თუ ეს დრო ზაფხულია, ზამთარში კი ხევისურეთის პირობებში ცხენების ჭენება შეუძლებელია, ამიტომ დოლს უკავშირებენ ზაფხულის ერთ რომელიმე რიგს, მხოლოდ ეს დღე მარხვა არ უნდა იყოს. დოლი აქ ვაჟკაცის მოსაგონად იციან, მაგრამ შეიძლება დოლი აგრეთვე საბატიო დედაკაცსაც გაუმართონ.

ამ დღეს ჭირისუფალი სადოღე სუფრას დადგამს და მიცვალებულის ტალავარსაც იქვე გაშლის. სადოღე სუფრა ზოგჯერ ორსამ ნათესავის სოფელში დაიდგმის: დედისძმისას, მამიდისას და ცოლეურში, სადაც ლუდს აღუღებენ და მედოღეებს გაშლილი სუფრით შეხვდებიან. დოღში მედოღეთა რიცხვიც განსაზღვრულია 4-13, ეს რიცხვი კენტი უნდა იყოს. დოღში მონაწილეობაც ყველას არ შეუძლია: ნარევები და მიცვალებულის სოფელი წილს ყრიან და, ვისაც წილი ერგება, დოღში ის გადის. მკვდრის ბიძაშვილები რიგით მიდიან, მხოლოდ დედისძმებს, მამისაზლს, დეიდაშვილებსა და მამიდაშვილებს მუდამ შეუძლიათ მონაწილეობის მიღება.

დოღში მიცვალებულის სულის ცხენს პირველი ადგილი უკავია; შემდეგ მას რიგით მისდევს: დედის ძმის ცხენი, მამიდის, მიცვალებულის გვარის, ცოლეურის, დების, მეგობრების და სხვა. ორ კაცს მედოღეს ირჩევენ, მათ ვვალეება დოღის შესრულების თვალყურის დევნება, სისწორის დაცვა და საჩუქრის განაწილება.

სადოღე მანძილისათვის ირჩევენ იმ სოფელს, სადაც მიცვალებულის სადოღე სუფრაა დადგმული. მხედრებიც მოგროვდებიან, ცხენებს ფარდაგზე ქერს დაუყრიან და შეაჭმევენ. ამ უბელო ცხენებს ფაფარი ლოლუებად აქვთ დაწნული და თეთრ-წითელ ნაჭრებით შემკული. მიცვალებულის ცხენიც შეკაზმულია და იქვე ცოლს უჭირავს.

ხუცი მიცვალებულის ტაბლას აკურთხებს, შემდეგ მედოლე ჭირისუფლის პირით მხედრებს ეტყვის:

„იყურეთ, მხედრებო, მე რასაც გეტყვით, საცა გზას მოგცემთ! მე არაფერს დავაყენებ ისეთს, რო თქვენ სახლში არ გქონდათ, ან არ გეშოვებოდათ. ნუც მკვდარს გამიგდით საკრულავად, ნუც ცოცხალს გამიგდით ცოდვით საყრელად, — ნურაით დაზიანდებით! მე გთხოვთ, მშვიდობიან გზაზე იდინეთ. წახვალთ აქითა' დედისძმათ ტაბლაზე მიხოლთ, მემრ დის ტაბლასთან, იმ ტაბლასთანით დაღბრუნდებითა' ცოლეულთ ტაბლაზე მიხვალთ, ცხენიც იქ დგას, ცოლეულთ ტაბლაზე. მიხვალთ, თითო ყანწ არაყს შასომთ, მემრ დაღბრუნდებით თქვენი ნებით — გამამქცევ გამაიქცევით, დაღბრუნავ დაღბრუნდებით. გზით არავინ დაღბრუნდათ, თორემ არ მოგცემთ ჭაჭანს დოღვისას, საწინაო დოღვ ცოლეულთ დასჩების. თქვენ იცით, ნურავინ გამალაპარაკებთ!“

ამის შემდეგ მათრახს მისცემენ იმას, ვინც სულის ცხენზე ზის, და ის მხედრებს წინ მიუძღვება. ცხენოსნები მოტირალ დედაკაცებს სამჯერ შემოუვლიან და სადოღედ დანიშნულ სოფლისკენ გაჰყენდებიან.

მხედრები დანიშნულ სოფელში მივლენ და სადოღე სუფრას მოუსხდებიან: მიცვალებულს შენდობას ეტყვიან და შემდეგ იქიდან ყველანი ერთბაშად მიცვალებულის ოჯახისაკენ გამოჰყენდებიან. მხედრები დაწინაურებებს ცდილობენ. სადოღე მიჯნაზე ჭირისუფალს მედოლე უყენია, რომელიც მხედრების გამარჯვებას თვალყურს ადევნებს. ვინც მიჯნას პირველად გადმოლახავს. მას ეძღევა პირველი საჩუქარიც. ზოგჯერ, თუ მხედარი სადოღე მიჯნას მიუახლოვდა, მას ნება ეძღევა ცხენიდან ჩამოხტეს, ცხენს აღვირი წაჰყაროს და ხელში აღვირით გამოიქცეს, მიჯნის ხაზზე გადახტეს და პირველი საჩუქარიც მიიღოს.

ეს ხევესურული დოღი გულშემზარდია: პირველობის მაძიებელი მხედრები ციცაბო და დადაღუდა ბილიკებზე დგრიალით მიჰქრებიან. მთელი სოფელი ღელავს და ელის დაწინაურებულ მხედარს და გლოვას ჩქარა გამარჯვებულთა ყიყინა ცვლის.

შეძლებული მიცვალებულის დოღზე პირველი საჩუქარი ფეხითი ძროხაა, მეორე სამი ცხვარია, მესამე ორი ცხვარია, მეოთხე კი

ერთი ცხვარი. დანარჩენს უნაწილებენ მიცვალებულს ჩაჩქანს, სამკლავეს, ცხვრის ტყავს და სხვა.

ღ ა ბ ა გ ი. ახალ მიცვალებულს სულთაკრეფას ღაბახსაც უდგამენ. სულთაკრეფა დიდმარხვის მეორე კვირას, შაბათ დღეს იციან. ხევსურები ამ დღეს თავიანთი მიცვალებულების შესახვედრად ემზადებიან და მათთვის სხვადასხვა სახის კვერებს აცხობენ: ოთხყურას, მთვარისებურს, რქიანს და სხვა. ამ კვერებს დანიშნულ ადგილზე წაიღებენ და იქ ნიშანში დგამენ. თითოეულ კვერს გვერდში დაუდებენ ზოგს მარილს ან წინდას, ზოგს თამბაქოს, მატყლს და სხვა. ქალის ღაბახზე ქალის ტალავარის ნაწილებს დებენ. მეღაბაგეები ამ პურს ნიშანში ესვრიან, დიდები თოფებს, მცირეწლოვანები კი მშვილდ-ისრებს და, ვინც პურს მოახვედრებს, მის გვერდზე მდებარე საჩუქარიც იმისია. თუ ღაბახს სტუმარი დაესწრო, პირველად ნიშანში მან უნდა ესროლოს. ყველას ყანწით არაყს სთავაზობენ. დამლოცავი იტყვის: „არაყის პატრონო (იტყვის სახელს), ღმერთმა აგაშენას, მშვიდობით გამოყოფას; სულის გონებად ნუ დაგლივას. ბარაქა მაგცას სულმაც, გვარმაც“.

წ ე ლ თ ა ვ ე ბ ა იციან მიცვალებულის წლისთავზე. ამ დღისათვის ლუღს აღუღებენ და არაყს გამოხდიან. დაიწვევენ მოკეთეებს და მთელს სოფელს. ჭირისუფალი ტალავარს გამოიტანს და ხმით მოტირალი მიცვალებულს ამ ნიშანზე ჩვეულებრივ წესით სამჯერ დაიტირებს. ტალავართან სულის ცხენი უყენიათ, რომელიც სამზგავროდ არის შეკაზმული. სულის ცხენი მიცვალებულის ცოლს უჭირავს.

მიცვალებულის ტალავარის დატირების შემდეგ სულის ხუცი გაშლილ ტაბლას სახელს შესდებს და ლუღს აკურთხებს, შემდეგ ტაბლას დასდგამენ და ქელეხს შეექცევიან, სვამენ სასმელს და მიცვალებულს შენდობას ეტყვიან.

ამავე დღეს მიცვალებულის ტალავარი აბერტყება და ეს ტალავარი და მასზე დალაგებული სამკაულები დედისძმებს ეძლევა, ზოგჯერ კიდევ მკვდრის ტოლ-ამხანაგებს. პირიქით ხევსურეთში ტალავარის აბერტყვის დროს ტალავარზე სამი კვერი და ყველი უნდა ეწყოს, რადგანაც, ხალხის რწმენით, სანამ მიცვალებული საიქიოში დაბინავდება, მას საგძალი სჭირია და ის ამის

მისაღებად შინ დადის. ტალავარის აღების შემდეგ კი მიცვალებული შინ არ დადის და მას საეძლე არ უნდაო.

სულის ცხენს წინათ დედისძმას და ბიძაშვილს აძლევდნენ, ამათ შემდეგ ცოლეულს, დისწულებს და ძმობილსაც აჩუქებდნენ. სულის ცხენი თუ სიზმრით იყო დაყენებული, ის ეძლეოდა მიცვალებულის მეგობარს ან ძმობილს. სულის ცხენი სახელდადებულ ია და საიქიოში ის მიცვალებულს უნდა ემსახუროს, ამიტომ მისი კარგი მოვლა და შენახვა საჭიროა. ამ დაკუთრებულ ცხენზე ტვირთის აკიდება არ შეიძლება: მხოლოდ საჯდომად ხმარობენ, მაგრამ ქალი ამ ცხენზე ვერ შეჯდება.

სულის ცხენს კარგი შენახვა უნდა და, თუ ის გახდა დაღვარდა, პატრონი მხედარს ცხენს გამოართმევს: „მკვდარი დამიღონე, საიქიოში ტოლ-ამხანაგებს ჩამორჩაო“. როცა სულის ცხენი დაბერდება, მკვდრის პატრონის ნებართვით შეიძლება მისი გაყიდვა, ის მხოლოდ ნახევარ ფასად იყიდება. წინათ მყიდველი ეტყოდა: „მთელ ფასს ვერ მოგცემ, საიქიოში ცხენი მე არ დარჩება, მიცვალებული წამართმევსო“. გამყიდველს კი მიცვალებულის სახელზე ხატისათვის ერთი თასი უნდა შეეწირა. თუ სულის ცხენი დაბერებამდე გაიყიდებოდა, წინათ ეს სათაკილო საქმე იყო და მხედარს მიცვალებულისათვის სხვა ცხენი უნდა ეყიდა, რომ ის საიქიოში უცხენოდ არ დარჩენილიყო. დღეს სულის ცხენს აქ იშვიათად გაასაჩუქრებენ. იგი შინ რჩება და ორი-სამი წლის შემდეგ შეიძლება მისი გაყიდვაც.

თავმოსაპარსაო იციან წელთავება საღამოს. ეს ძაძის ახდისა და თავპირის მოპარსვის რიგია. ზოგჯერ რამდენიმე მიცვალებულის პატრონი ამ რიგს ერთად იხდის, რადგან მას მთელი სოფელი ესწრება და ხარჯიც საერთოა. მგლოვიარებმა ახლა თავპირი უნდა მოაპარსონ. ამას დიდის ამბით ასრულებენ: ლხინობენ, ფანდურზე უკრავენ და მღერაინ. თავმოპარსულები ერთმანეთს ასე ულოცავენ: „სამგლოვიარო ღმერთმა აგადას! მარკე ნულარ მოგცას ნურც თავის სახლში და ნურც დაძმა-მოკეთეში!“

მეორე დღეს იმართება სანაყრო დილა: მიპატიებულებმა ახლა თავმოპარსულებს სამ-სამი ქადა უნდა მიუტანონ და იქვე დანაყრდნენ.

წელთავებით თავდება მიცვალებულის რიგი, მაგრამ ხევსუ-

რეთში თავიანთ მიცვალებულებს არც შემდეგ ივიწყებენ და, როცა ბედნიერ დღეებში კარგ სუფრას გაშლიან, მას მიცვალებულისთვის „სახელს შესდებენ“ და იტყვიან:

„ღმერთო, დიდება შენდა, ღმერთო, მაღლი შენდა ღმერთო, შენი დიდებითა, ღმერთო შენი მიცემითა, აქ ნათქვამ თუ იქ მიდიოდას, მკვდართ შანლობა ერგებოდას, სადაც შენ ხარ, დედას-ჩემო, მამას-ჩემო, სულ თქვენ მაივსენების, სულსამც თქვენს მეგვარების ტაბლა-საპოხი, ყანწი ჭურჭელი! როგორც ჩვენს წინ ას, ეგრამც თქვენს წინ ას ფერუქცევლად, წაუქცევლად! ცოტამც დიდად მოგივალისთ, რიოშიმც წბიდად მოგივალით! ბარაქით შამე-ედითა, ბარაქით გამეედით, ჩვენ ჯერ დაგვიწერეთ ვარის ნაჯნავს, ფურის ნაწველს! თქვენიმც საჯმარა! შავინდნასთ, მოგავმარასთ ღმერთმ!“

მკვდრის რიგის შესრულებას ხევესურეთში დიდი მნიშვნელობა ეძლევა და ურიგოდ მიცვალებულის დატოვება დიდ ცოდვად ითვლება. ამიტომ ხევესური რიგისათვის არაფერს იშურებს და თავის უკანასკნელ სარჩოსაც ამაზე ანიავებს. რიგის ხარჯები დიდია: იხოცება რამდენიმე საკლავი: პური, ერბო და სასმელი ქელესში ჭარბად იხარჯება. ახლო ნათესავებს წილ-ბურჯვში თან ერბო და პურებიც მიაქვთ.

ხარჯს გარდა ამ რიგის გადახდისათვის საჭიროა მზრუნველი ჭირისუფალი, რომელიც მიცვალებულს ყველა რიგებს დროზე და უკლებლივ შეუსრულებს, რათა სული საიქიოში არ დაიტანჯოს.

ამიტომ, ვინც მარტოხელია და უმემკვიდრეო, ის ყველა რიგებს სიცოცხლეშივე იხდის, რასაც აქ თავის დამარხვას უწოდებენ.

თვითდამარხვის დღეს დიდ ქელესს გამართავენ და ნათესავებსა და მთელს სოფელს დაიწვევენ. სულის ხუცი ტაბლას აკურთხებს და შესანლობარს იტყვის. თვითდამარხველი რიგის ასრულების დროს კარებს უკან იმალება, თვალებს ხუჭავს, ვითომ მკვდარია, და თავის შესანლობარს ყურს უგდებს. იგი რიგის ტაბლას არ შეჰამს და არც მატირალს დაუძახებს. როცა კი მოკვდება, მაშინ მატირალს დაიწვევენ, დაკლავენ საკლავს და მას შენდობას ეტყვიან.

თავის დამარხვის დღეს სრულდება დოღი და ლაბახიც და მხე-

ღარ-მშვილდოსნები ყველაფერს წესის მიხედვით იღებენ. დღეს თავის დამარხვა უკვე იშვიათი შემთხვევაა, წინათ კი ეს ხევესურეთში გავრცელებული ყოფილა.

მიცვალებული ხევესურეთში საგვარეულო სასაფლაოზე უნდა დაიმარხოს. ჭირისუფალი ცდილობს, სხვაგან გარდაცვლილი გადმოასვენოს, რომ მიცვალებულის სული უცხოებში არ დაიტანჯოს. ამიტომ, თუ ადამიანი წყალში დაიხრჩო, მაშინ ლიქოკის სულთ ამკსნელ ხატში წაველენ და იქიდან მედროშაეს წამოიყვანენ. მედროშაეს ერთი ხატის მსახურიც წამოჰყვება და დროშას წამოიღებს. ორივე მივლენ იქ, სადაც მიცვალებული დამხრჩვალა. მედროშე შიგ მდინარეში იწევს, უნდა გადავარდეს, მაგრამ მას მეორე ამხანაგი იჭერს. მედროშე დაიძახებს: „ემშაკე-ბისათვის ამირთვია სული და ჩამიბარებია მორიგე ღმერთისათვის“-ო. ეშმაკს ციკანს დაუკლავენ და ხორცს იქვე დაჰყრიან, შემდეგ მედროშე მიცვალებულის ოჯახში მივა, ბანზე ავა და იქ დროშას დაბერტყავს. მიცვალებულის პატრონი მას აძლევს ერთ ქვას და ერთ ცხვარს.

ვისაც ზვაგი დაიტანს, მკვდრის სულის საპოვნელად კარატის მენდროშეს დაიწვევენ. ის წავა იქ, სადაც მიცვალებული ზვავს დაუტანია, დროშას ჩასვამენ, შემდეგ წამოვლენ და დროშას სახლის ბანზე დაბერტყავენ. თუ ხევესური ომშია მოკლული და მისი გადმოსვენება შეუძლებელია, მის საფლავის ადგილს წრით შემოხაზავენ, ზედ ქვას დააყუდებენ და მას ყველა რიგებს გადაუხდიან.

ხევესურები ცდილობენ მიცვალებულის სულის კეთილგანწყობილების მოპოვებას, რადგანაც, მათი რწმენით, უკმაყოფილო სულს შეუძლია ოჯახის ვნება და დაზარალება. ამიტომ სულის ნების გასაგებად ხევესურეთში მესულთანეს მიმართავენ. მესულთანე ქალია. ის ოც წელზე ნაკლები ხნისა არ უნდა იყოს. მას სულთან ლაპარაკი ევალება. ჩვეულებრივ, ხმით მოტირალი ხდება მესულთანედ. მიცვალებულის რიგის დროს სასმელდალეული გმით მოტირალი დაიწყებს ბორგვასა და შფოთებას. ბოლოს დაწება, ცრემლებს ყრის, ვითომც სული სტანჯავს. დედაკაცები მიცვალებულს შენდობას ეტყვიან და ეხვეწებიან, ნუ სტანჯავო. შემდეგ დედაკაცი მობრუნდება, დაიწყებს სულის პირით ბუტ-ბუტს და იტყვის, თუ რას მოითხოვს სული ოჯახისაგან.

მესულთანეს სულთან ლაპარაკი უფრო ემარჯვება, როცა სოფელში ერთი წლის მკვდარია და მისი ტალავარი გაშლილია. სულთან საუბრის დროს მესულთანე არაყს დალევს, მიწაზე წეება და თავს მოიმკვდარუნებს, თან კი ბუტბუტებს, ვითომც სულეებს ესაუბრება. შემდეგ ადგება და მიცვალებულის პატრონს გადასცემს სულის მოთხოვნებს.

მესულთანეს ევალება აგრეთვე მიცვალებულის ტაბლის სახელის დადება. მესულთანე წმინდა უნდა იყოს და ის ვალდებულია წელიწადში ხატს ორი-სამი საკლავი დაუქლას. მას გასამარჯელო არ ეძლევა, მაგრამ მიცვალებულის სულის შიშით მესულთანეს ყველანი პატივსა სცემენ, ცდილობენ მისი გულის მოგებას და ცუდს არავინ შეჰკადრებს. ქელებში მესულთანეს პირველი ადგილი უჭირავს, სუფრაზე თავში დასვამენ და სასმელ-საჭმელსაც უხვად სთავაზობენ.

ხევსურების წარმოდგენით, საიქიო სააქაოს გავრძელებაა და ყველაფერი, რაც ადამიანს ამ ქვეყნად სჭირია, საიქიოშიც არ უნდა მოაკლდეს. ასეთია, მათი აზრით, ანკარა წყარო, კარგი ცეცხლი, თუთუნი, საგძალი კვერები და შეკაზმული ცხენი. ამიტომ ხევსურეთში ცეცხლს მიცვალებულის სახელს შესდებენ, თამბაქოს უკურთხებენ და სამ კვერს საფლავშიც ჩაუწყობენ, გზაში მოუნდებო.

საიქიოში მიმავალმა სულმა, ხევსურის წარმოდგენით, უნდა გაიაროს ბეწვის ხიდი, სადაც ბჰენი სხედან და ცოდო-მართალს ასამართლებენ:

„სულეთში ბეწვის ჯიდი ძეს,
ზედ გასავლად ძნელია,
ბჰენი სხენ ჯიდის პირზედა,
რომელნიც მართლის მთქმელნია“.

ბეწვის ხილთან ცეცხლიანი ქვაბებია, რომელშიც კუბრი დულს. ცოდვილიანები ბეწვის ხიდიდან ამ კუბრის ქვაბში ვარდებიანო:

„ჯანაბეთს, ჯოჯოხეთშია,
კუბრის ამოდის ალები...
ქვაბებ შემოდგეს ცეცხლზედა,
დულსა, გადმოდის ცხელია,

ცოდვის მოქმელს პირზედ დაასხეს:
«ნახ, როგორ გემრიელია!
რად არასწორად ასძრახდი,
ენა დაგიხვდა მტერიაა».

საიჭიოში სულის ბჭენი ცოდვილებს სხვადასხვა სასჯელსაც მი-
უსჯიან:

„ძმას, ძმისა მოლაღატესა
ჭანჭახში უღვას ფეკია.
ობოლთ შვილთ დედას დამწირავს,
უბეს ჩაუსხნეს გველნია.
სამან-სამზღერისა ამრევსა
ზურგზე აჭიდნეს კლდენია:
«ეგ გინდა, ჭერ ევა ზიდნე,
მემრ ჯოჯოხეთი ბნელია».

სამოთხე ხევსურის წარმოდგენით მრავალსართულიანი კოშკია
და ის მზის შუქით არის განათებული. ამ კოშკის გარშემო ალვის
ხეივანია, რომელსაც ვეშა-წყარო ჩამოუდისო. თავმადლიანები ამ
კოშკის ზემო სართულში ცხოვრობენ, ცოტა მადლიანები კი ქვე-
მო სართულშიო. მადლიანები მხიარულობენ, უშუშრობენ და ან-
კარა წყალს სვამენ:

„თეთრი ციხე ღვა სულეთში
წვერი ცას მიმდინარია,
იქ ისეთ ალვის ხეი დვას,
ცაში მიუდის წვერია;
ბოლოზე ვეშა-წყარო დის,
სასმელად გემრიელია;
მადლიან მივლენ, წყალსა სმენ,
ცოდვიან მწყურვიელნია».

მადლიანები თურმე არაფერს არ სჭამენ, მაგრამ კვირაობით
ღვთისაგან სუფრა მაინც ეძლევათ და ისინი მხოლოდ ავის ცქე-
რითა ტკებებიან. ამიტომ ხევსურეთში კვირაობით მიცვალებულს
რიგს არ გადაუხდიან, ღვთის სუფრა აჭეთო.

მიცვალებულის კულტთან პირიქით ხევსურეთში დაკავშირებუ-
ლია იქ დღემდის დაცული აკლდამები, რომელსაც ხევსურები
ეკალდამა-ს უწოდებენ. ეს აკლდამები დღეს დაცულია შატი-
ლის თემში, ანატორში და მუცუში. აკლდამა მიწის ზემოთ არის

ნაგები სიზი ქვისაგან, მისი სიგრძე 5 მეტრია, განი — 3 მეტრი, სი-
მალღე კი — 2 მეტრი. აკლდამას წინ გამოჭრილი აქვს პატარა
სარკმელი 44×40 სანტ.; სიზი ქვით არის გადახურული. სახურავი
ორფარდულიანია. აკლდამაში გამართულია ქვის ტახტები, რომელ-
ზედაც უწესრიგოდ ასვენია მიცვალებულთა მუმფიცირებული
ჩონჩხები. მიცვალებულთა ნეშტს შერჩენია ბამბის ქსოვილის სუ-
ღარა, იშვიათად შალიც ურევია. ზოგი სუღარა ფერადია და უჯ-
რიანი. სუღარა გრძელია და პერანგივით გამოჭრილი. აკლდამაში
არის აგრეთვე ბავშვის აკვნები, ხის თასები, ჯამები და სხვა.
აკლდამის აშენების დრო აქ არავის ახსოვს, ამბობენ, რომ ისინი
ქამობის დროს უშენებიათ, სახადიანები ამ აკლდამაში შედიოდნენ
და იქვე იხოცებოდნენო.

ასეთივე სახის აკლდამები ბევრია დაცული ჩრდილოეთ კავ-
კასიაში, განსაკუთრებით ოსეთში ქისტეთში და ჩაჩნეთში¹.

საქართველოს მთიელებში ასეთივე აკლდამები დაცულია თუ-
შეთში, მისი ნანგრევები მოიპოვება აგრეთვე ხევში, ყაზბეგის მახ-
ლობლად.

აკლდამები უთარიდოა და ამიტომ ძნელია მათი წარმოშობის
დროის განსაზღვრა. მაგრამ ანატორისა და მუცუს აკლდამები თა-
ვიანთ ნაგებობის ტექნიკით და კონსტრუქციით მე-17 საუკუნეზე
ადრინდელი არ უნდა იყოს. აკლდამა სავგარეულო სამარხია, თი-
თოეულ აკლდამაში ერთი რომელიმე გვარი იმარხებოდა.

აკლდამაში მოთავსებული მიცვალებულთა ნეშტის მუმფიცაცია
ბუნებრივი პირობების შედეგია, მაღალი მთის მშრალი ჰავა და
ქარი ხელს უწყობდა ადამიანის ნეშტის გამოშრობას და მუმფიად
გადაქცევას².

ასეთი აკლდამების აგება, შექველია, ადამიანის სულის რწმე-
ნასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. ხალხის წარმოდგენით,
საიქრო სააქაოს გაგრძელება: მიცვალებულს უშენებდნენ ქვიტ-
კირის ოთახს და საჭირო ინვენტარით მას იქ ათავსებდნენ. კლი-

¹ П. Уварова, Могильники Северного Кавказа, Мат. по Археол. Кав-
каза, т. VIII, Москва, 1900 г.; Всев. Миллер, Терская область, Археоло-
гич. Экскурсии, Мат. по Археол. Кавказа, т. I, Москва, 1888 г.

² Др. Иосифов, Мумификация в горах Кавказа, Владикав. 1928 г.,
83-6.

მატური პირობების გამო მიცვალებულის სხეული ამ აკლდამაში არ იხრწნებოდა და, ცრუმორწმუნე ადამიანის წარმოდგენით, სულს შეეძლო სხეულთან უწყვეტი კავშირი ჰქონოდა.

დღეს ჩრდილოეთის მთიელები და ჩვენი ხევისურებიც თავიანთ მიცვალებულებს ამ აკლდამებში უკვე არ ათავსებენ და პირდაპირ მიწაში მარხავენ. საინტერესოა იმის დადგენაც, თუ ვის ეკუთვნის ეს აკლდამები. სამწუხაროდ, აკლდამები და მათი ინვენტარი სათანადოდ შესწავლილი არ არის და ამიტომ ამაზე გარკვეული ბასუხის გაცემა ჯერჯერობით ძნელია, მხოლოდ უნდა აღინიშნოს, რომ მიცვალებულთა სუდარის ფორმა და ქსოვილი ყველა აკლდამაში თითქმის ერთგვარია. რაც შეეხება, კერძოდ, შატილში, ანატორისა და მუცუს აკლდამაში დაცულ სასუდრო ტანისამოსს, თითქმის ყველა ბამბის ქსოვილია; ზოგი სახიანია და ფერადი. სასუდრო პერანგი გრძელია და გახუნებული, მაგრამ ეტყობა წითელი და ლურჯი ფერის სიჭარბე. დღევანდელი ხევისურული ტალავარი თავისი დამახასიათებელი შემკულობით ამ აკლდამებში არ გვხვდება და ეს გარემოება იწვევდა ეჭვს, რომ აკლდამებში ხევისურების წინაპრები ყოფილიყვნენ მოთავსებულნი.

მაგრამ, თუ ჩვენ მხედველობაში მივიღებთ, რომ წინათ ხევისურები თავიანთ მიცვალებულებს სუდრად სამფერ პერანგს აცმევდნენ — ჯერ თეთრ პერანგს, შემდეგ ლურჯს ან ჭრელს და ზემოთ კი წითელს და ამ სამ პერანგზე მას „სკლატიც“ (წითელი მაუდი) ეჭირვებოდა¹, მაშინ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ამ აკლდამებს კავშირი ჰქონდეს მიცვალებულის გასუდრვის ამ ძველ ხევისურულ წესებთან. ამ ბამბის ქსოვილის სასუდრო პერანგებს ხევისურეთში წინათ ადრევე იძენდნენ და სამარხად ინახავდნენ თურმე. ანატორისა და მუცუს აკლდამებში დღესაც დაცულია ეს გრძელი სასუდრო პერანგები, რომელთა შორის ურევია წითელი და ლურჯი ფერის გახუნებული ქსოვილები.

ამასთანავე, ანატორის აკლდამაში დაცულია ხის ჭურჭელი და აკვნები, რომელთა მაგვარი ხევისურეთში დღესაც მრავალია. ინვენტარისა და ქსოვილის მიხედვით შატილის თემის აკლდამები თარიღდება დაახლოებით მე-17—მე-18 საუკუნეებით.

¹ ნ. ურბნელი, ეტნოგრაფიული წერილები, ივერია, 1887 წ., № 170.

7. ც რ უ მ ო რ წ მ უ ნ ე ო ზ ა

ხევისურების აზროვნება ჯერ კიდევ ცრუმორწმუნეობით არის გაღღენთილი. ხევისურს სწამს უჩინარი და საიდუმლო ძალის არსებობა, რომელსაც შეუძლია კეთილისა და ბოროტის მიყენება. ამიტომ, მისი რწმენით, ამ უხილავ არსებათა კეთილგანწყობილების მოპოვების მიზნით საჭიროა სხვადასხვა ჯადოსნური წესების შესრულება, რათა ადამიანმა ამით მოიპოვოს ჯანმრთელობა და საქონლისა და ჭირნახულის დოვლათიანობა.

ასეთი წესების შესრულებას ხევისურეთში იწყებენ ახალი წლის¹ შეხვედრით; ისინი ახალწელს წელწადს უწოდებენ.

წელწადს ხევისურები დიდის სამზადისით ეგებებიან. წინა დღით სახლსა და მის კარმიდამოს ასუფთავებენ და ყველანი ახალი ტალავარით იმოსებიან. ოჯახებში საახალწლო არაყს ხდიან, ხატში დასტურები ლუდს ხარშავენ.

ღიასახლისი საახალწლო კვერებს აცხობს: ერთს დიდს სამეკვლეო კვერს აცხობენ, რომელზედაც გამოსახულია ჯვარი, კაცი, სახნისი, ხარი, ძროხა, ცხენი, ქერის თავთავი და სხვა. სამეკვლეო კვერს გამოცხობის დროს უცქერიან და, რომელი გამოსახულებაც აიწვეს, იმ წელიწადს ის იქნება მრავალი და დოვლათიანი. შემდეგ ღიასახლისი ოჯახის ყველა წევრთათვის აცხობს ბედის კვერებს: თვითეულ ბედისკვერს თავისი ნიშანი აზის და, გამოცხობის დროს ვისიც აფუძდება, ის ბედიანი და ყისმათიანი იქნებაო.

ახალწლის საღამოს ოჯახიდან ხატში გზავნიან მეკვლეს, რომელსაც მიაქვს არაყი და წულის სანთლები, რამდენიც ოჯახში ქუდოსანია. მეკვლეს დაბრუნებამდე ოჯახიდან არავინ გავა. ხატში მისულ მეკვლეს ასე მიესალმებიან: „მოგვიხვედ მშვიდობითა, ბევრს ამას ახალს წელსამც ილოცავო, ერთს ამასაო, ათი ათას სხვასაო, პურიანსაო, წულიანსაო, სახელ-სარგებლიანსაო“. მეკვლე დარბაზში შედის და ღამე იქ რჩება. აქ ხუცი მეკვლეების

¹ სერგი მაკალათია, ახალწელიწადი საქართველოში, სახელგამი, 1927 წ.

ყმაწვილები

მიტანილ არაყს სინჯავს და, ვისიც თავი არაყია, მას ხუცი სანამეტნაოდ ამწყალობებს.

გათენებისას ხუცი კვალის დასაჭერად დარბაზიდან კარში გადის, შემოიტანს თოვლს. ყველანი ფეხზე დგებიან, ხუცი მათ თოვლს გადააყრის და იტყვის:

„ესრ თეთრად აყვავდით! წელიმც კაისა გამოგეცვლებით,

პურიან-წულიანი, სახელ-სარგებლიანი, მშვიდობისა და კარგად
ყოფისა!“ ამაზე დარბაზში მყოფნი უპასუხებენ: „აგრემც შენ გა-
მოგეცვლების ბევრ ახალი წელი, მშვიდობისა, კარგა ყოფისა,
პურიან-წულიანი!“ ყველანი ერთმანეთს დალოცავენ და არაყს შე-
სვამენ.

მზის ამოსვლისას ხუცი დარბაზიდან ისევ გავა და დილის
ზარს დარეკავს. დარბაზში მყოფი მეკვლენი გამწკრივდებიან,
წილს ყრიან და, ვისაც წილი ერგება, პირველად ის გამოვა და
სხვები მას რიგით მოჰყვებიან. დარბაზის გარეთ ლუდანი ქვაბი
დგას და ხუცი იხუტებს; შემდეგ ხუცი მეკვლეებს თითო თასს
ლუდს შეასმევს და ბოთლებში საფუარ ლუდს ჩაუსხამს; ამის
შემდეგ ყველანი თავიანთ ოჯახებში ბრუნდებიან.

ხატიდან დაბრუნებულ მეკვლეს სახლის კარებში დიასახლისი
მიეგებება, მას ხმის გაუცემლად საფუარს ჩამოართმევს და სა-
მეკვლეო კვერს გადასცემს; ამ კვერს მეკვლე სამჯერ სახლში შე-
აგორებს და იტყვის: „ჩემიმც კვალ კაზე დაგიჯდებისთ! პურიანი,
წულიანი, სახელ-სარგებლიანი, ერთ ეს წელი, ათიათას სხვაი, კარ-
გად ყოფისა, კაცისა და საქონისაი!“ თუ კვერი ჯვარწაღმა დაეცა,
ეს კარგი ნიშანია, თუ არადა ცუდია. ამ პურს დიასახლისი აიღებს
და ცალკე შეინახავს. მეკვლე კერასთან მივა, მუგუჯუხალს შეუჩინ-
ხლებს და, ნაპერწკლები რომ გასცვივა, ადამიანისა და საქონლის
გამრავლებაზე დაილოცება, ბოლოს მეკვლე პირში საფუარს ჩაი-
ყენებს, მას ადამიანსა და საქონელს შეასხამს და იტყვის: „აგრემც
ახყავდებით, აგრემც ახფუვდებით!“ ყველას თავიანთ ბედის კვე-
რებსაც დაუთრივებენ.

ამის შემდეგ შინაურებისათვის კარები ღიაა და ოჯახის წევ-
რებს შეუძლიათ კარში გამოსვლა, მაგრამ მესამე დღემდე მეზობ-
ლებთან მაინც ვერ მივლენ. მხოლოდ მეგობრის მოკითხვა შეიძ-
ლება; ამ მიზნით ოჯახის პატრონი მოიკაზმება ახალი ტალავარით,
ხანჯლით, საცერულს თითზე იკეთებს, აიღებს არაყს და მივა მე-
გობრის ოჯახში. ის კარებს დაუკაკუნებს, მასპინძელი კარებშივე
მიეგებება და ახალწლის მილოცვის შემდეგ იქვე სუფრას დაუდ-
გამს; შინ კი ვერ შევლენ.

ახალწელიწადს მამაკაცები ხატში იკრიბებიან და აქ ხატის დარ-
ბაზში დროს სმასა და მოლხენაში ატარებენ.

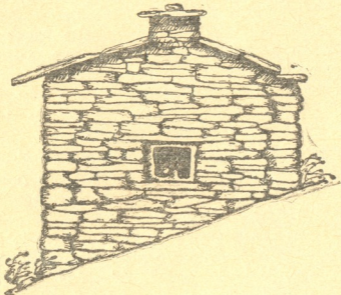

მიცვალებულის დატირება

წელიწოდობას ხევსურეთში და რ ბ ე ვ ა იციან. ამ მიზნით ხუცი
 ღამისმთეველ დასტურებში სამს ან ორ კაცს ჩუმიად აირჩევს და რო-
 მელიმე ოჯახის გასაქურდად აგზავნის. დასტურები ოჯახში შეიპა-
 რებიან და, რასაც იქ მოხელავენ: ხორცს, არაყს, ქადას და სხვას,
 გამოიტანენ და ხატში წაიღებენ. მეორე ღღეს ხატში სუფრა გაიშლე-
 ბა და ამ ნადავლზე დაიწვევენ ოჯახის პატრონსაც, რომელმაც და-
 რბევის არგაგებისათვის ჯარიმად არაყი და ლუდი უნდა მიიტანოს,
 მაგრამ, ოჯახის პატრონი თუ ფხიზელია და მან ქურდებს მოასწრო,
 დაიჭერს, ჯერ არაყით დაათრობს, შემდეგ თოკით დააბამს და ხატში
 ხუცს შეუთვლის: სახსარი მოიტანეთ და ტყვე წაიყვანეთო. მეორე
 ღღეს აგზავნიან არაყით და ლუდით ორ დასტურს, ისინი მივლენ და
 დაბმულებს ახსნიან, მათ უკან რაიმე ჭრელ ნაჭერს შეაბამენ და
 სიცილ-ხარხარით ხატში წაიყვანენ.

წელწად დილას არხოტში იციან ხატიდან საკლავის გატაცება.

მომტაცებელმა ხატის ლობეზე გადახტომა თუ მოასწრო, საკლავი მას რჩება, თუ არა და, საკლავს წაართმევენ და ჯარიმაც გადახდება. ნაშუადღევს გაიმართება ხატიონისა და ხალხის შებრძოლება. შეიარაღებულები ხატიონს თავს ესხმიან და ემუქრებიან: გამოდით, თუ ბიჭები ხართ, ვინც ჩვენი სახლები დაარბიეთ, და ვიბრძოლოთო. ხატიონიც გამოვა და ორივე მხარე ერთმანეთს ხმლებით შეებრძოლება, ზოგი თოფსაც გაისვრის; რამდენიც გავარდება, იმდენი

აკლდამის ფასადი.

კაცი გავორდება, ვითომც დაჭრილია. გამოვა ხუცი და დაჭრილებს სინჯვას დაუწყებებს, ზოგს ჭრილობას შეუხვევს, ზოგს არაყს შეასმევს და გააცოცხლებს და სხვა. შემდეგ ერთი ვინმე მოხუც ქალს გაიტაცებს, მარხილზე შესვამს და გააქცევს. სხვები მას დაედევნებიან, გაიმართება ხელჩართული ბრძოლა და, ვინც დაძლევეს, მოხუცი მას რჩება.

მეორე დღე კუ მ ე ტ ი ა. ამ დღეს კაცისა და საქონლის უზარალოდ ყოფნისათვის მარხულობენ. მესამე დღეს იციან კვალის შეტანა. მეკვლედ დაიწვევენ, ვინც ყისმათიანია და კარგი ფეხისად არის დაცდილი. მეკვლე ოჯახში შევა და ჩვეულებრივ დაილოცება. მას მისცემენ ხმიადს, რომელზედაც ალაგია ყველი და

ერბო. სადაც ერთი წლის მიცვალებულია, ყველანი იქ მიდიან და მიცვალებულს შენდობას ეტყვიან.

5 იანვარს განცხადების (გ ა მ ც ხ ა დ ე ბ ა) დღეა: ამ დღეს კაცები შინ შემოიტანენ ორ მყოვან ჯოხს ვაშლისას ან მსხლისას, ვაუები მასზე შესხდებიან და ზედ თავიანთ ბედის კვერებს გასტეხენ. ამ ჯოხებს შემდეგ კერის ცეცხლს დაუდებენ. სუფრა დაიდგმის და ოჯახის წევრები მოუსხდებიან. დიასახლისი სამეკვლეო კვერს გაუნაწილებს, ბედის კვერებს კი სათითაოდ ჩამოურიგებს. ბედის კვერის შეცვლა და სხვისი ბედის კვერის შექმა არ შეიძლება, იტყვიან: ჩემს ბედს სხვა წამართმევსო. ბედის კვერის შექმის დროს ასე დაილოცებიან: „შენ გვიშველე, ჯავმატის ჯვარო, კარგ ბედი და დავლათი გამოგვიცვალე! სამღვთო გუდანის-ჯვარო, შენც გვიშველე, ბევრ ახალწელი-კვალი, დრო მშვიდობისა გამოგვიცვალე' ერთუცის სიმთელისაი!“ ამით თავდება ახალწლის წესები.

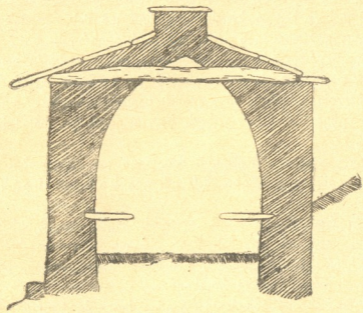
გაზაფხულის პირზე, როდესაც ბუნება იღვიძებს და იწყება ბუნების განაყოფიერების პროცესები, ხევსურები ცდილობენ მანე და ბოროტი სულების განდევნას და ამ მიზნით ასრულებენ კ უ დ ი ა ნ თ წ უ ხ რ ა -ს (ჭიაკოკონა). ოთხშაბათს ღამე ბინდისას დედაკაციები ბუნაგს დაღბეჭდიან, რაც სახლში აქვთ, ყველაფერს ნახშირს ჯვარულად გაუსვამენ და იტყვიან: „ქრისტემ დაგკრას ბეჭედი, ქრისტის დედამ მარიამმა!“ მერმე ბავშვებს გაგზავნიან, ესკალას (ასკილი) მოატანიანებენ, ერთ ცალს ნეხვზე დაარჭობენ და იტყვიან: „კუდიან ფეჯ შეკრული!“ ერთ ცალს კარის თავზე და საკვამის თავზე შესდებენ და იტყვიან: „კუდიანს შახვმას ფეჯი!“

შემდეგ სახლის წინ დიდ ცეცხლს დაანთებენ, რომ ამით მანე სულები დააფრთხონ. ბავშვები ეკალს ისარივით დამზადებულ ფრთებს — ოკს გაუკეთებენ, მას ცეცხლს წაუკიდებენ, შორს გაისვრიან და იტყვიან: „ჩვენს ნურას წაიღებთ, თავისა შასვითა' შაჭამეთ!“ ოჯახის უფროსი სამ მუგუზულს აიღებს, სახლის ბანზე ავა, მირგვალ წრეებს შემოხაზავს, ამ მუგუზულებს სამივე მხრივ გაისვრის, უფრო იქით, სადაც სამრევლოა მოთავსებული, და იტყვის:

„რიტი, რიტი, კუდიანო, ნუმცრა მიგაქვისთ ჩემი სახლისა ქვის მეტი, ხის მეტი. რკინის მეტი! თავისა შასვით და შაჰამეთ, თავისა შაითონშაბათეთ! დაგკრასთ ლახტი კობალმ გულჩიო, გაგადებიასთ გულჩი“. ბოლოს ცეცხლზე გადახტებიან, ცეცხლს ფეხით სრესენ და იტყვიან: ესემც დაიწვებით ცეცხლშიო.

ხევსურების რწმენით, კუდიანები ხუთშაბათს ციცაზე ან ცოცხზე გადაჯდებიან, აჩხოტში (ხევში) მიდიან, აქ ყაზბეგის მახლობლად დგებიან და სწყევტენ იმ წლის განმავლობაში ვინ უნდა მოკვდეს და ვისი ოჯახი გაუბედურდებაო.

ხუთშაბათ ღამეს ხევსურეთში სამი კაცი მესმინაე წავა და გზა-გასამყრელოზე ჩუმაღ და ზურგშექცევით ჯდება. თუ ერთი

აკლამის კრილი

წავა დასაჯდომად, ის თან ორ თითისტარს წაიღებს და ისე ჯდება. გარშემო ნახშირის წრეს შემოხაზავენ და შიგ წრეში განაბულები სხდებიან. ჩქარა მავნე სულებიც გამოჩნდებიან, ზვავს გამოთავობენ, ქვებს ისვრიან და მყრალ ნეხესაც გადმოყრიან, მაგრამ მჯდომი არ უნდა შეშინდეს და არც გაინძრესო. მაშინ მავნე სულები დაიწყებენ ძახილს, სოფელში ვინ უნდა მოკვდეს, ან წყალო-

ში და ზევეში დაიხრჩოსო, ვის რა უბედურება შეემთხვევაო და სხვა.

მაძახურა ხევსურების თქმით სოფელში ღამე ჩამოივლის და მიძინარე ოჯახს საკომიდან შესძახებს. მაძახურა ოჯახის რომელიმე წევრის სახელს ორჯერ დაიძახებსო. თუ მიძინარემ პასუხი გასცა, „რაიავ“, მაძახურა მას დასწყევლის და ის კაციც მოკვდებაო. მაძახურას მხოლოდ ორჯერ შეუძლია დაძახებაო, მესამედ დაძახების ნება მას არა აქვსო. ამიტომ ღამე სტუმარმა ხევსურს სამჯერ უნდა უძახოს, თორემ, ხევსური, მაძახურას შიშით, მას ხმას ვერ გასცემს.

მარიამწინდობას ხევსურეთში პატარა ვაჟები ასრულებენ აღდგომის წინა საღამოს. წინა ღლით დასთხრიან ხიფხოლს; თითო ტყვიასაც ხატში ხუცს მიუტანენ და მას ლულზე გაუცლიან, შემდეგ ცომისაგან აცხობენ ვაცს, კვერებს და პურს. ბავშვები წილის ყრით ირჩევენ დასტურსა და ველოსანს. ბოლოს მოიტანენ ოცდაათ წნელს და დაწნავენ გუჯინას (გოდორს), რომელსაც ჩალით ავსებენ. ამ გუჯინას საღამოს საჩალიე-ზე გაიტანენ, გათენებისას მას ცეცხლს წაუკიდებენ და დაღმართზე დააგორებენ.

ანთებულ გუჯინას ბავშვები მისდევენ და ცდილობენ ზედ გადახტომას. ვინც გადახტება, მას ეძლევა სახელსაჯსოვარი 9 ხინკალი.

წყალზე რომ მიაგორებენ, გუჯინას ქვებს დაუშენენ და დაარისხებენ: ვინც ამ გუჯინას წაიღებს, ღეღამარიამი რისხავდესო. ბავშვები ჩქარა ბრუნდებიან და სახლის ბანზე აღიან, სადაც მარიამწმინდის დროშა და ჯვარი ასვენია.

არხოტში მარიამწმინდის ჯვარი ერთ ძველ ქვიტკირშია მოთავსებული. მარიამწმინდობას ეს ჯვარი ბავშვებს გამოაქვს და ღეღაკაცებს ამწყალობებენ. მარიამწმინდის ჯვარზე ახვევია სათმე, რომელიც ფერადი შალის ძაფის გრეხილია და ფოჩიც აქვს გამობმული. როდესაც დეკეული პირველად ხბოს მოიგებს, მადლობის ნიშნად ღეღაკაცები ამ სათმეს მარიამწმინდის ჯვარს შეაბამენ, მარიამწმინდის დროშა კი შემოსილია ხელსახოცით და მიივებგაყრილ სათმეთი და ზედ ორი ზარიც ჰკიდია.

მარიამწმინდობას ბავშვები რომ ბანზე ავლენ, დროშას აიღე-

ბენ და პირველად სოფელს დაამწყალოებენ: შენ დაატანე, დედა მარიამო, ძალი ახიელელთა ძალის დამტანესა' სოფლის მოღალატესაო. დედაკაცებს მიაქვთ სამი ხინკალი, ზედ „სათმეთი“ და მათ ასე ამწყალოებენ: „სწყალობდი, დედა მარიამო, კარსა, ფურსა და გუთანსა, კარის ნაწნავსა, ფურის ნაწველსა, წინ მომავალსა, უკენ წამავალსა, ზათიანსა, ყამიანსა, ვინც დილას თივას მოსთიბს ნამიანსა!“ ვინც ქადებს არ მიიტანს, ბავშვები მას რისხავენ: დედა მარიამო, შენ რისხავდე, ძროხით აზარალე და ბარაქა გამოუღიეო.

გაზაფხულის პირზე, რათა დამშეულმა მგელმა საქონელი არ დააზიანოს, ხევსურეთში დიდმარხვის შაბათს საღამოს მგელთუქმს უქმობენ. ამ მიზნით ოჯახში დიასახლისი აიღებს ქვას და მას ყორზე დასდებს, შემდეგ ქვას ცულის ტარით სცემს და იტყვის: „მგელო, მაგის მეტიმც ნურა მიგაქვ ჩემის სახლისა, ქვისაი და ხის მეტი!“ დიასახლისი სახლში შევა, ბიჭონს მოხალავს, მგელს კბილები დაეწვისო: „მგელო, პირიმც გეწვება! ჩემ საქონისკე მოსული სხვის საქონისკე გაბრუნდი, თვალებითამც დაღბრმები!“ ბიჭონს შესჭამენ და, ვინც ამ დღეს იმუშავენს, იმის საქონელს მგელი შესჭამსო.

კარში დარჩენილი საქონელი მგელმა რომ არ დააზიანოს, შეკრავენ გურჩისა და დუქარდს და იტყვიან: მგელო, პირიმც შაგეკერის, ჩემს საქონს ნუმც აზარალებო. ამ სიტყვებით შეკრულ ქვასა და დუქარდს იქვე ბნელ კუნჭულში მიაყუდებენ.

დადგება თუ არა გაზაფხული, ხევსურები ხვნა-თესვის თადარიგს შეუდგებიან და, როცა სამუშაოდ ხარებს პირველად გაიყვანენ, აცხოვენ ქადას. პირველი კვალის გავლებისას კარგ მოსავლიანობაზე დაილოცებიან და ამ ქადასაც ხარის უღელზე ორად გასტეხენ. ერთ ნატეხს თვითონვე შეჭამენ, მეორეს კი ხარებს იქვე შეაჭმევენ.

ხვნა-თესვას რომ მორჩებიან, გუთნის სამღვთოს იხდიან. ამ დღეს მთავარ ხატში წავლენ, საკლავს დაკლავენ, სასმელსა და კვერებს ოჯახები მოიტანენ და აქ წმ. გიორგი ჯაჭველს შეევედრებიან: ჭირნახულის კარგი მოსავალი და ზომიერი დარავდარი მოგვეციო.

ამასთანავე, დარ-ავდრისა და სეტყვის წინააღმდეგ სოფელი

ნაკვეთ დღედ პარასკევსა და შაბათს აწესებს. გუთანს რომ გამო-
უშვებენ, მივლენ ხატში, დაუკლავენ სასოფლო საკლავს და შე-
ვედრებიან, სეტყვამ ყანები არ დასეტყოს და ზომიერი დარ-
ავდარი მისცეს. ვინც ამ უქმეს ვასტეხს, მას სოფელი აჯარიმებს
5-25 მანეთამდე. ეს უქმე სოფელმა ჭირნახულის აღებამდე უნდა
შეინახოს, მაგრამ, ვისაც საშური საქმე და სამუშაო აქვს, შეუძ-
ლია ამ უქმის დანათვლა. ის ამ მიზნით ხატს საკლავს და-
უკლავს, შემდეგ შეპყრის მუშას და ამუშავებს, სულერთია, სა-
თიბი იქნება ეს, თუ სამკალი.

ხევსურეთში ამასთანავე ორშაბათსაც უქმობენ. ორშაბათის
დაუქმების შესახებ აქ ასეთი თქმულება არსებობს: ერთხელ ხევ-
სურეთი დაუხეტყვია და ხალხი დამშეულა, ხევსურებს თავიანთი
გასაჭირი ერეკლე მეფისათვის შეუჩივლიათ და დახმარება უთხო-
ვიათ. მეფეს უკითხავს: რომელ დღეებს იჭერთო? შაბათსა და
კვირასაო, უპასუხიათ ხევსურებს. მაშ, ღმერთს ორშაბათიც აპა-
ტიეთ და ჭირნახულის დოვლათიც გექნებათო, უთქვამს მეფეს. მე-
ფის ეს რჩევა ხევსურებს მიუღიათ და ორშაბათიც უქმად და-
უწესებიათ; მას კვირის საპატიო დღეს უწოდებენ.

სეტყვა ხევსურეთში ხშირი მოვლენაა და ჭირის ოფლით ნა-
თეს ყანას სეტყვა ანადგურებს, ამიტომ ცრუმორწმუნე იძულებ-
ულია სეტყვის წინაღმდეგ საუქმო დღეები მტკიცედ დაიცვას
და მაშინ არ ისაქმოს. საუქმო დღედ წელიწადში ორბაშათია და-
წესებული: დიდმარხვის პირველი და მეორე ორშაბათი და ათენ-
გენობის პირველი და მეორე ორშაბათი. ამ დღეებში ყველანი
უქმობენ და შინ ვერ საქმობენ. ვისაც საშური საქმე აქვს, განსა-
კუთრებით დედაკაცები, ამ დღეებში სოფლის მიჯნაზე წყლის
გალმა გადიან, აქ სხდებიან და ხელსაქმობენ.

მაგრამ დათხილ ყანას ხშირად გვალვა შეკრავს და მას ზრდი-
სა და დაპურების საშუალებას უსპობს. მაშინ გვალვის წინა-
აღმდეგ ხევსურები სხვადასხვა მაგიურ საშუალებებს მიმართავენ.

გვალვის დროს დედაკაცები წელსზემოთ დატიტვლდებიან,
სახნის-ულელს წაიღებენ და წყალზე კვალს გაავლებენ. ორი ქალი
ულელს შეებმის, მაჯნავი (გუთნის დედა) უკან მიჰყვება,
მწაფავი წინ მიუძღვის და „ხარებს“ ერეკება. გუთანს წყალში
სამჯერ გაატარებენ, წყალს ერთმანეთს შეანახენ და იძახიან:

„ალარ გვინდა გორახიო, ღმერთო, მოგვეც ტალახიო“. შემდეგ იშლებიან.

ზოგჯერ გვალვის დროს მოსანთო იციან. ამ მიზნით ხახმატის ჯვარში მიაქვთ ორი ხავიწიანი კვერი, რომელზედაც სამ ფეხა სანთელს დააკრავენ და ხატს ავდარს შეევედრებიან. გვალვის დროს აგრეთვე იციან მიცვალებულის ძვალის წყალში გაბანა. ბლოელები გვალვის დროს ქმოსტის მინდვრის ჯვარს საკლავს დაუკლავენ და მას ავდარს შესთხოვენ.

ჭირნახულის მოსავლიანობას და დარ-ავდარს ლიქოკელები ევედრებიან მინდვრის ჯვარს — თეთრ გიორგის. წინათ ხევსურეთში თეთრი გიორგის ბეგარასაც იხდიდნენ თურმე. თეთრი გიორგის ჯვარს სამღვდელოება კახეთიდან მოაბრძანებდა თურმე და მას ხევსურები ჭირნახულის დალის ბეგარაში კომლზე აძლევდნენ ერთ სტილ ერბოს და ორ გირვანქა ყველს. ამასთანავე, მთელს ხევსურეთში კომლზე შაურს აგროვებდნენ, ამ ფულით ნიშა ხარს ყიდულობდნენ და მას ჯვარს წინ მიაგებებდნენო. თუ ნიშა ხარს ვერ მოძებნიდნენ, მაშინ ხარს შუბლზე თეთრ ქალღს მიაკრავდნენ და ისე ჩააბარებდნენო. სამღვდელოება თეთრი გიორგის ჯვრით ხევსურეთს დაივლიდა, ხალხი მას უმასპინძლდებოდა, მიჰქონდათ საწირი, ხოცავდნენ საკლავებს და ჯვარს ასაჩუქრებდნენ, რათა თეთრი გიორგის ხევსურეთის ყანები გვალვისაგან დაეცვა.

მაგრამ, ავდარი სეტყვით რომ არ მოვიდეს, ხევსურები ეხვეწებიან ელიას, რომლის ნიში მალალ მთის წვერზეა, და, როცა სოფელი სათიბავად გავა, ელიას ნიშზე ციკანს დაკლავს და იქვე გადაადგებენ, რომ სეტყვა არ მოვიდესო. ზოგჯერ ლიქოკელები ციკანს სხვა სოფლის მხარეზე გადაადგებენ და იტყვიან: სეტყვა ჩვენ აგვაშორე და იქ დასეტყვეო.

დამწიფებულ ყანას ზოგჯერ მინდვრის თაგვები და ჩიტები ანადგურებენ და ახლა ცრუმორწმუნე ხევსური იძულებულია შეასრულოს თავგ-ჩიტო უქმი. ეს უქმე გაზაფხულზე იციან, ხევსურები ამ დღეს კიდევ მარხულობენ. სქამენ დოხანს, ლობიოს და მოხარშულ სიმინდს.

ჩქარა თიბვაც დადგება და ახლა გლეხობა თიბვის სამზადისს შეუდგება. ამისათვის ხევსურეთში თიბვის თავს იხდიან: სა-

სოფლოდ ყიდულობენ სამ საკლავს და ხატში შაბათს ან კვირას დაკლავენ, ამის მომდევნო სამშაბათს კი ყველანი სათიბად გადიან.

კ ა ლ ო ს ნ ა თ ა ვ ა რ ი. პირველ კალოს გაღეწვის დროს ოჯახში ორ ლიტრა ჭირნახულს ხატისათვის აიღებენ: ახალ წელიწადს ამ კალოს ნათავართ ხატში დასტურები ლუდს ადუღებენ და ხალხს უმასპინძლებიან.

ს თ ვ ლ ი ს ნ ა თ ა ვ ა რ ი. კალოობის შემდეგ ხევსურები არაყს გამოხდიან, ცხრა კვერს გამოაცხობენ და საკლავსაც დაჰკლავენ, შემდეგ სანთლებს აანთებენ და თავიანთ ხატებს შეეხვეწებიან, მოწეული ჭირნახული კეთილად მოგვახმართო.

ხევსურის საოჯახო მეურნეობაში რძის ნაწარმს და განსაკუთრებით ერბოს მთავარი საარსებო მნიშვნელობა ეძლევა; ამიტომ ხევსური ქალები ერბო-ყველის გაბეგრებას ადგილის დედას შესთხოვენ. ადგილის დედის ნიში სოფ. გუროშია: ათენგენობას დედაკაცები აქ მიდიან ერბო-ხინკლებით და ლოცულობენ. ამ ხატში დედაკაცები ხუცობენ; აქ დევს ერთი დიდი ლოდი, რომლის ქვეშ, ხალხის წარმოდგენით, ადგილის დედის დობილია დასადგურებული და, თუ ის გაჯავრდა, ერბოსა და ყველს ბარაქა არ ექნება და ჭირნახულიც შემცირდება. ქალები საწირით მივლენ ადგილის დედის ამ ქვასთან, ისე რომ მას ფეხი არ მიაკარონ, რადგანაც, მათი რწმენით, დამნაშავე მაშინვე მოკვდება. ქადასა და ხინკალს ფრჩხილით ცოტას მოსტეხენ და ამ ქვას წაუსვამენ, შემდეგ ქვას ერბოთი გაბოხავენ და იტყვიან: „ბარაქა მოგვიტანე ერბოსა და ყველისა, ადგილის დედაო, ჩვენ ნაშრომ-ნამუშევარი მშვიდობიანად მოგვაჯმარე!“ ერბოს იმდენს დაასხამენ, რომ ის ჭუმჭუმით სიბიდან მიწაზე იღვრება. ხალხს ჰგონია, ამ ერბოთი ქვის ქვეშ მჯდომი დობილი იკვებებაო.

ძროხა რომ ხბოს მოიგებს, დედაკაცები მისი რძისაგან პირველ ნაღებს ადგილის დედის ნიშში წაიღებენ და იქ ბროლის ქვას წაუსვამენ, ბროლის ქვა კი აქ სიწმინდის ნიშანია.

ხევსურები სახადს ბ ა ტ ო ნ ე ბ ს ეძახიან. ყვავილს არ წამლობენ, ბატონები გაჯავრდებიან და სახადიანი მოკვდებო. ყვავილიანი ავადმყოფი თუ შეწუხდა, მას მხოლოდ არაყს შეასმევენ. ოჯახში სიმშვიდესა და სისუფთავეს იცავენ, სახლში არ საქმობენ,

ნემსის აღებისა ეწინაით, ბატონები გაჯავრდებიანო. ავადმყოფს
წინ გაუშლიან თეთრ სუფრას და ძღვენსაც დაუდგამენ, ბატონებს
ესიამოვნებათო. ავადმყოფი თუ შეწუხებულია, თავში მოვლა
იციან, დედა ან მახლობელი ავადმყოფს შემოუვლის და იტყვის:
„ღმერთო, ჩემი თავი ააფარე და ეს აუშვი!“

აგრეთვე იციან ბაღის საჯსარი: მძიმე ავადმყოფთან
მიიყვანენ ორ ხარს და ზედ უღელს დასდგამენ. უღელზე ქვებს
ჩამოჰკიდებენ და შიგ ბაღს ჩასვამენ. ვისაც ემეტება, ხარს რქა-
ზე ვერცხლის ქამარ-ხანჯალსა და შიბს შეაბამს და თავის სალო-
ცავ ხატს შეევედრება ავადმყოფის განკურნებას. ამის შემდეგ
ასახელებულ ვარებს აუშვებენ და, ავადმყოფი განი-
კურნება თუ მოკვდება, ორივე შემთხვევაში ხარს მიინც დაკლა-
ვენ.

სამხვეწრო-ს ასრულებენ, როდესაც სოფელში ვინმე საზე-
ლოვანი ვაჟაკია მძიმე ავადმყოფი. მაშინ სოფელი ერთ ხარს
გაიღებს და ხატს შეევედრება ავადმყოფის განკურნებას. ამასთა-
ნავე დედაკაცები ფარავიდან ვერცხლის ფულებს აიხსნიან და
ხატს შესწირავენ; აგრეთვე მანდილსაც აიხდიან და ხატს ისე შე-
სთხოვენ ავადმყოფის განკურნებას. ავადმყოფი მორჩება თუ არ
მორჩება, ხარი მიინც დაიკვლის.

ხევსურებს სწამთ უფრის თვალი და მათი წარმოდგენით
ავთვალს შეუძლია ადამიანისა და საქონლის დაზარალება, ამიტომ
უფრის თვალის წინააღმდეგ ხევსურები მიმართავენ სხვადასხვა
ჯადოსნურ წესებს. ამ მიზნით დიდ ხუთშაბათს ახალგაზრდები
პურს არ შეჭამენ. ქალები წყალს უმძრახად მოიტანენ და ცეცხლის
პირას დადგამენ. შემდეგ კერიდან ნაკვერჩხალს იღებენ, წყალში
აგდებენ და იტყვიან: „ჩაიშანთას ჩემდ ავით თვალითა' გულითა
შემომხედავი! ჩეეშრიტას თვალი!“ ამ სიტყვებით დიდისა და პა-
ტარის სახელზე ნაკვერჩხალს წყალში აგდებენ და, ვის სახელზეც
ნაკვერჩხალი მეტხანს დაიშხივლებს, ის თვალის ნავნები იქნება.
შემდეგ ამ წყლით სახეს მოიბანენ და ოჯახ-საქონსაც „გადააწინ-
წლებენ“.

უფრის თვალის წინააღმდეგ ურძნის ხის ნატეხს გახვრეტენ,
შემდეგ მას შეულოცვენ და ადამიანსა თუ საქონელს ყელზე შეა-
ბამენ.

უფრის თვალის შემლოცავი დედაკაცია, რომელსაც ხელში ნახშირი და დანა უჭირავს და იგი ასე შეულოცავს:

„შეგილოცავ თვალისასა, გულისასა, შინაურისასა, კარულისას, უნაყროსას, ნანაყროსას. შაგილოცავ კაცისასა, დედაკაცისას, დიდისას, ცოტისას, მგზავრისას.

შაგილოცავ თმაშავისას, თვალშავისას, თვალსისვისას, თმაცვითლისას, ფერმკრთალისას, ფერწითლისას.

შაგილოცავ ორშაბათისას, სამშაბათისას, ოთხშაბათისას, ხუთშაბათისას, პარსკევისას, შაბათისას, დიდი კვირისას.

გაიხია შავი კლდე, გამოვიდა შავი ცხენი, შაჯდა შავი მკედარი, ჩაუყენ შავს მტკვარს, ამოხკრა მათრავის წვერი, ამიილა შავი გველი. ჩადგა სინის ქვაბში, ჩაუგზა ეკლის ცეცხლი, ჩაწვა უფრის თვალისა, უფრის გულისა, თვალთა ნაცარი, გულსა ლახვარი, სიკვდილის ლუსმარი.

ვინ არ დაგწერა ჯვარი? ვინ შამოგადო თვალი? ნუ დეეწერა ჯვარი, მიწად შაიდეს სულამაის დღეს, ნუ აუყვილდას მამალი, ნუ გაუვიდას გუთანო!

გაქრას მთის ქარივითა, გაიარას თოვლის წყალივითა, ჩაუვიდას საკმისას მეხი, კარისას ცეცხლი! დედაო ღვთისაო მარიამო, შენია ხსენება, შენ დასწერე ჯვარი! ისრემც მალ გეშველებს, ცულს რო ტარი დეეგების, ჩალას ცეცხლი დეენთების! ბლავანს დედის რძე ერგების! ჯვარი გეწერას! ლოცვა — ჩემი, რგება — ღვთისა!“

ვისაც თავი ასტკივა, მას შეულოცვენ სულის შეუქცევლად საკეკის ქარის შელოცვას: „საკეკაი ვნავს ყანასა ჩვენის სათიბის ძირასაო, ეგრე ხრავდა რკინასა, ეგრო ჯარი თივასა, გაუწყრას დამბადებელი, გაიპარა დილასა“.

წითელი ქარის ლოცვა: „მოვიდა წითელ ქარი. მახოხედა დათვივითა, მაცოცვდა მაჩვივითა, წითელი კაბით, წითელი თავშლით, წითელი ჩაქმით. შაეყარა ქრისტე ღმერთი: სად მიხოლ, წითელ ქარო?

— შაოლ კაცის ტანში, ჯორცს დავადნობ, სისხლს დავადენ, გალოს დავნაყ, ტვინს დავლოკ.

— არ შაგიტევ კაცის ტანში, არ დავადნობიებ ჯორცსა, არ დავადენიებ სისხლსა, არ დავანაყიებ გალოსა, არ დავალოკიებ ტვინსა,

აგიყენებ აღმას, ჩაგიყენებ დაღმას, აგჭრი ყელ-ყურს, ჩაგაგდებ
ჭევეთა-ჭევებუნელთა. არ მოგდიოდას წარის ყვირილი, არ მოგდიო-
დას ცხენის ჭყვილი, არ მოგდიოდას კაცის კივილი, არ მოგდიო-
დას მამლის ყივილი. ცულის მოჭრილი ცულის ტარად აეგების,
ჩემი პირის ნათქვამი შენ კარგად შეაგერგების! გამაე, თორემ გა-
მოგიყვან შავის ცხენის ჭყვილითა, გამაე, თორემ გამოგიყვან
შავი წარის ყვირილითა, გამაე, თორემ გამოგიყვან შავი ლორის
ჟღმუილითა, გამაე, თორემ გამოგიყვან შავი ძაღლის ყმუილითა,
გამაე, თორემ გამოგიყვან შავის მამლის ყივილითა, გამაე, თორემ
გამოგიყვან შავის გველის წივილითა, გამაე, თორემ გამოგიყვან
ღვთითა და ღვთისშობლითა!

— მა რაია შენი წამალი? — წითელ შაქარი, წითელის ფურის
რძეი, ბალბა ბალახი, დიკის ფქვილი, ირმის თასმა, თიკნის ტყავზე
ენდრო წაყრილი. გამაე კაცის ტანშიგით, დაცხერ-დაჭკნი, გეენდევ
ცას რვალს, მიწას მყარს, გეენდევ დედის ძუძუს, მამის ხონჯარს“.

შელოცვის დროს ხელში უჭირავთ წითელი შაქარი (ყინვარ-შა-
ქარი) და ურძნის ნაჭერი.

პირქვეთის ლოცვა: „დასხდეს დედანი, მამანი კარსა
სამოთხისასა, ღთითა, ღთის წესითა. ჩვენ სამნი ძმანი ვიყვენითა:
მათე, ივანე, მარკოზი. წავედით ნადირობად, ვინადირეთ. ზღვას
იქით გადვიყარენით, ზღვას აქათ გადმოვიყარენით, კვალ ვკვლიეთა
გავკვლიეთა: წითელ ქარისა, ყვითელ ქარისა, პირქვეთისა, ხავ-
რისა-ხაერეჯისა. ორბი იყავ ორბისა, წიწილ ორბისა, ლარი დავა-
გო, ლარი აბრაშუნისა. ქალს ყმას მოვხვდი, ვაქს ყმას მოვხვდი,
ჯორცს დავადნობ, სისხლს დავადენ, გალოს დავნაყ, ტვინს დავ-
ლოკ. მოვიდოდა ქრისტე ღმერთი ცხრი მღვდელითა ცხრი დიაკვ-
ნითა, ერთი დაღადობითა: „არც ჯორცს დავადნობიებ, არც სისხლს
დავადენიებ, არც გალოს დავანაყიებ, არც ტვინს დავალოკიებ“.

ცხრან ლეწევდეს, ათნი ანიავებდეს ოქროს ფიწლითა, ოქროს
კელვარცლითა. შენს ჭირსა, შენს სატკივარსა, გამაედ, თორე გა-
მაგიყვან ღვთითაც და კვირაის ძალითაც“.

ნაწილიანობა. ხევსურების რწმენით ზოგჯერ ბავშვს და-
ბადების დროს პერანგი დაჰყვება. ეს იშვიათი შემთხვევა არისო
და პერანგი დედამ უნდა აიღოს და შვილს ის უბის მასრებში
უნდა შეუწახოს, ნაწილიანი იქნებაო. ნაწილი ძილის დროს პატ-

რონს შუქსა ჰვენსო და ამით მას ყოველგვარი განსაცდელსაგან
იცავსო.

ნაწილიანი კაცი ველზე არ დაიძინებს, მას გველისა ეშინია,
რომ გველმა მას ნაწილი არ ამოაცალოს და არ მოკლასო.

ნაწილიანს გველი ემტერება თურმე და ის უნდა ფრთხილობ-
დეს. ნაწილიანობა ცოლის შერთვამდეა საშიში, შემდეგ კი თავი-
სუფალიაო.

ორსულ დედაკაცს ხევსურეთში გარეთ დაწოლისა ეშინია: ვაი
თუ ბავშვი ნაწილიანი იყოს და გველი ჩამივიდესო. ამიტომ გვე-
ლის წინააღმდეგ აქ ზოგიერთები გველის ბეჭედსაც კი ატარებენ.
ეს ბეჭედი ვერცხლისაა, ოთხად არის დახვეული და ზედ მოსე-
ვადებულია, მას უზის ცისფერი თვლები. ამ ბეჭედს ხევსურები
ოქრომჭედლებს უკვეთავენ და აქ გველის ბეჭედი ძვირადაც ფა-
სობს.

როცა ბავშვი მიწასა სჭამს, გაზაფხულზე გველს რომ დაინა-
ხავენ, ჯოხს მოუღერებენ და ეტყვიან: „გველო, ყმაწვილი მიწას
ჭამს, შენ გაკლებს, იმას კი არას ღმატებს“.

ბეჭედი მკითხაობა ხევსურეთში გავრცელებულია და
ცრუმორწმუნე ხევსური საკლავის ბეჭს გულისფანცქალით სინ-
ჯავს, რომ გაიგოს თავისი ოჯახის ბედი თუ უბედობა: გამჭვირვა-
ლე ბეჭი ოჯახის იღბლიანობას ნიშნავს. თუ ბეჭს სადმე სისხლი-
ანი ხალი აღმოაჩნდა, გვარში ახლობელი მოკვდებო. უღელამოზ-
ნეჭილი ბეჭი ვაჟის შეძენის ნიშანია, გასწორებული კი — ქალისაო.
ლაქიანი ბეჭი ძროხის ზარალია, ბეჭის ფრთის მოხრილობა კი ჭირ-
ნახულის დოვლათია და სხვა.

ასოთსამღერელი. როცა ხევსურს მარცხენა თვალი ექა-
ვება, ეს წყენის ნიშანია, მარჯვენა თვალის ქავილი კი — სიხარუ-
ლისა. ნიკაპის მოფხანა ერბოს ჭამას ნიშნავს, თვალის კილოს მო-
ფხანა კი ტირილის ნიშანია. სხეულის (იოგის) შეთამაშებაზე
იტყვიან, ახლობელი მოკვდებო. საწვერე (ულვაშის შუა ნაწილი)
რო ექავება: ჭაშნიკ მეუბნების, სასმელს დავლევ ან ავდარი იქ-
ნებო. თუ ხელის გული გიმღერის (გექავება), მარჯვენა მაიღებს
(მოიტანს), მარცხენა კი გაიღებსო (გაიტანსო). „თუ კართ (მუხ-
ლის ქვეშ ნაწილი) გეფხანების, გაჭირდების რაიმ“. თავის მოფხა-
ნა სტუმრის მოსვლას ნიშნავს. თუ შუბლს მოშორებით მოიფხან,
სტუმარი შორს არის, თუ ახლოს, სტუმარიც ახლოს არისო.

8. საკულტო აღგილ-სამლოცველოები და მათთან დაკავშირებული რიტუალი

სარწმუნოებით ხევისურები ქრისტიანებად ითვლებიან და ისტორიულ წარსულში ხევისურეთი შედიოდა ხარჭაშოს საეპისკოპოსოს სამწყისოში¹. მაგრამ ქრისტიანულ მოძღვრებას აქ ფეხი ვერ მოუკიდებია და ხევისურები დღესაც წარმართულ წესებს ასრულებენ.

ხევისურეთი ამასთანავე ქრისტიანული ძეგლებითაც ღარიბია. მხოლოდ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთის თვითმპყრობელობამ ვანიზრახა „ურწმუნო“ ხევისურეთში ქრისტიანობის აღდგენა და ამ მიზნით აქ დაიწყო ეკლესიების შენება² და მღვდლების განწესება: ბარისახოში, ხახმატში, ბაცალიგოში, ახიელში და შატილში. ხევისურები ებრძოდნენ მეფის ხელისუფლების მიერ გამწესებულ სამღვდლოებს, ეკლესიებში არ შედიოდნენ და არც მათ ლოცვა-კურთხევას ისმენდნენ.

ამავე დროს ხევისურები თავიანთ წარმართულ ხატ-სამლოცველოებს და მათ სამსახურს იცავდნენ და ძველ კერპულ წესებს ასრულებდნენ. ამ ნიადაგზე ხშირად ადგილი ჰქონდა სამღვდლოებასა და ხატის მსახურთა შორის შეტაკებას, მაგრამ მეფის ხელისუფლების შიშით ხევისურები ვერ ბედავდნენ აშკარა ბრძოლას. მხოლოდ რევოლუციის პერიოდში შესძლეს ხევისურებმა სამღვდლოების განდევნა და ეკლესიები დახურეს.

ამგვარად, ხევისურეთმა ვერ აითვისა ქრისტიანული მოძღვრების განყენებული დოგმატიკა, რომელსაც მან ზურგი შეაქცია და ის დღემდის ძველ „კერპულ“ რწმენაზე დგას.

ხევისურებს სწამთ მრავალი ხატ-ანგელოზები, რომელთა საყმოს მთელი ხევისურეთი წარმოადგენს. თავიანთ თავსაც ხევისურები ამ ხატების ყნებად თვლიან. მაგრამ ამ წარმართულ პანთეონში ღვთაებები დაჯგუფებულია იერარქიული კიბისა და მათი ფუნქციონალობის მიხედვით. თვითეულ ღვთაებას უფროს-უმცროსობის

¹ ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, ტფილისი, 1904 წ., გვ. 137.

² Антоний, епископ Горныйский, Религиозно-этнографический очерк Пшаво-Тушино-Хевсуретии, Тиф., 1914 г.

მიხედვით მიჩენილი აქვს თავისი სამოღვაწეო ასპარეზი, რაზედ
საც მხოლოდ ის განაგებს.

ამასთანავე თვითეულ ღვთაებას ჰყავს ხელქვეითი და დამხმარე
მწევრები და იასაულები, რომლებიც მათ ნებასა და ბრძანებას
ასრულებენ. ამ ღვთაებათა მოღვაწეობა დაკავშირებულია ხევსუ-
რეთის სოციალ-ეკონომიურ მოთხოვნებთან და ცრუმორწმუნე ხევ-
სურს თვითეული მათგანისათვის მიუჩენია გარკვეული ფუნქცია.

ხევსურის წარმოდგენით, ღვთაებებში პირველია მორიგე
ღმერთი, რომელიც ყველაზე ძლიერი და უფროსია. მორიგე ქვე-
ყანას რიგს აძლევს და ყველანი მის ბრძანებას ემორჩილებიანო.

მორიგეს შემდეგ მეორე ადგილი უჭირავს კვირაეს ან
კვირიას, რომელსაც ემელთმოურავს უწოდებენ. კვირია მორი-
გეს კარზეა და სამწერლო აქვს აგმართულიო. ხმელეთზე ყველა
საქმეს კვირია განაგებს და, სანამ კვირიას არ შეეკითხებიან, ანგე-
ლოვები ვერაფერს გააკეთებენო. მორიგესა და კვირიას ხევსურები
ერთად იხსენიებენ და შესთხოვენ კარგად ყოფნას, ადამიანისა და
საქონლის გამრავლებას.

ვისაც ვაჟი გაუჩნდება, ის კურატს ან ჰედელას დაკლავს და
მორიგესა და კვირიას სამღვთოს გადუხდის. კვირია მორიგეს
პირად ბრძანდება და მას თავისი იასაული სოფ. ატაბეში უყენიაო,
სადაც დღეს მისი საბრძანისი ხატია გამართული.

ამ ორი ღვთაების შემდეგ ძლიერ და მნიშვნელოვან ხატად
მთელს ხევსურეთში ითვლება გუდანი-ჯვარი, რომელსაც
„სამღვთოდ“ იხსენიებენ და წმ. გიორგიობით ლოცულობენ. თე-
მურ ხევსურეთში თავდაცვას და ლაშქრობას დიდი მნიშვნელობა
ეძლეოდა და ლაშქრობის საქმეც გუდანი-ჯვარს ეკითხებოდა
თურმე. ამ მიზნით ლაშქრობის წინ ხევსურები გუდანში ქადაგს დას-
ვამდნენ და მისი მეშვეობით გუდანი-ჯვარს შეეკითხებოდნენ
ლაშქრობის საქმეს. როგორც ეს ხატი ბრძანებდა, ხევსურები ისე
მოქმედებდნენ. თუ ლაშქრობაში გუდანი-ჯვარს გაუჭირდებოდა,
მორიგეს ბრძანებით მას თურმე შეეშველებოდნენ: კობალა
კარატის წვერისა, პირქუში და სანება ცრო-
ლის წვერისა, რომლებსაც თავიანთი ცალკე სამოღვაწეო
დარგიც ჰქონიათ მიჩენილი.

თეთრი სანება ცროლის გორისა ითვლებოდა მეკობრეთა

და მონადირეთა ღვთაებად, რომლის ხატი უკენ-ვადღუშია. მეკობრეთა ეს მფარველი ხატი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ხევისურეთის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, სადაც მეკობრეობას და ნადირობას თემისათვის საარსებო მნიშვნელობა ჰქონდა. მეკობრეობას ნადავლის მოპოვების მიზნით თემის შეძლებული და გავლენიანი ნაწილი აწყობდა და ნადავლიც მას რჩებოდა, ამიტომ მეკობრენი თეთრ სანებას ევედრებოდნენ გამარჯვებას და ნადავლის მოპოვებას. ამ ხატს ძღვენ-საწირით მონადირეებიც ლოცულობდნენ და მას ნადირობაში ხელის მომართვას შესთხოვდნენ. ხევისურების თქმით, ნადირობის საქმე თეთრ სანებას თვით მორიგემ ჩააბარა და მას თავისი ხელით სისხლიანი ხმალიც შემოართყა. ამიტომ თეთრ სანებას შეუძლია თავისი ყმის მტრის თოჯიარადის შეკვრა და გალახვაო.

კოპალა კარატის წვერისა მებრძოლია და გვირი ღვთაება, რომლის საბრძანისი სოფ. გუროშია, წვერი კი კოპალეში — ლიქოკის ხეობაში. ხევისურების წარმოდგენით, კოპალა ებრძვის აესა და ბოროტ სულებს და მის სამეფოს ექვემდებარებიან: ალები, ქაჯები, და მაჯლაჯუნები, რომლებიც წარმოდგენილი ჰყავთ ღორისა, ხელიკისა და ჯოჯოს სახით.

ხევისური ყოველგვარ უბედურებას მიაწერს ამ აესულებსა და მაცილ-ეშმაკებს, რომლებიც, მისი რწმენით, ადამიანსა და საქონელს მტრობენ, ხიბლავენ, ავად ხდიან და ბოლოს სიცოცხლეს ასალმებენ.

მაცილ-ეშმაკებს ხევისურების წარმოდგენით ჰყავთ თავიანთი დედაც, რომელსაც დევთ-დედას უწოდებენ. მისი სალოცავი კოშკი ციხურა როშკაშია, სადაც დედაკაცები საწირ-საკლავით მიდიან და ლოცულობენ. ვისაც დევთ-დედა დაამიზეზებს, მას იგი ეშმაკებს მიუხევეს და დაავადებსო. ეშმაკები აგრეთვე მის ბალებსა და ბოჩოლებს მტრობენ, ავად ხდიან და ხოცავენო. ეშმაკებისაგან დაზარალებული ხევისური საწირ-საკლავით მიდის დევთ-დედის ნიშთან და შველას ეხვეწება. დევთ-დედას მახვეწარი ციკანს დაუკლავს, რომელსაც გაგლეჯენ და იქვე გადაავადებენ, ამასთანავე სანთლებსაც უნთებენ; ზოგი კი სადობილობს უცხოებს, რომ მაცილ-ეშმაკებისაგან დაიცვას.

მაცილ-ეშმაკებისაგან თავდაცვა ხევისურს კოპალასათვის მიუწ-

დვია. კობალა ლახტითა და მშვილდ-ისრით არის შეიარაღებული და დევ-ეშმაკებს მუსრავსო. ამ ბრძოლაში კობალას შველის პირ-ქუშიც, რომლის საბრძანისი ბაცალიგოშია; მას ცეცხლისალიან ანგელოზად იხსენიებენ. კობალას ფშაველთა იაჯსარიც შველისო, იგი კობალას ძმადნაფიცად ითვლება.

ხალხური თქმულებით, ერთხელ ფშავ-ხევსურეთში დევები მოგროვილან და მათ ფშავ-ხევსურეთის არაგვის დაგუბება განუზრახავთ. ეს რომ ფშავის იაჯსარს და ხევსურეთის კობალას გაუგიათ, მაშინვე ერთმანეთისათვის ძმობა შეუფიცავთ და საომრად ფშავის ჭალაზე ჩასულან. აქ დევები ქვებს აგროვებდნენ თურმე, რომ არაგვი დაეგუბებინათ და ფშავ-ხევსურეთი წაეღეკათ. ამტყდარა ბრძოლა და დახოცილი დევებისაგან არაგვის წყალი წითლად შე-ღებოდა. მაგრამ ერთი დიდი დევის მოკვლა გაძნელებულა, მას ზურგზე დიდი ქვა ეკიდა თურმე და ამით წყლის დაგუბებას ცდი-ლობდა. ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ კობალას დევისათვის ლახ-ტი მაგრა დაუკრავს და იქვე გაუგორებია. მაგრამ მეორე ცალ-თვალა დევი ხევსურეთისაკენ გაქცეულა და აქ რომის ხორხის ტბაში, აბუდელაურის ტბაში ჩაეარდნილა, იაჯსარი ამ დევს დას-დევენებია და იგი შიგ ტბაში მოუკლავს.

დევის სისხლით ტბა შეღებოდა და ამ უწმინდური სისხლიდან იაჯსარი ვერ ამოსულა. ეს ამბავი გაუგიათ იაჯსარის ყმებს, მიუყ-ვანიათ ოთხრქიანი და ოთხყურიანი ცხვარი და ტბასთან დაუკ-ლავთ, მისი სისხლით ტბა გაწმენდილა, ამის შემდეგ იაჯსარი ტბიდან ამოსულა და იქვე ქვაზე დამჯდარა.

„ღვთის კარზე შევიყარენით ღვთისნაბადებნი ცხრანია დევებს ხონიყო ქორწილი, ეჩქვიფა სიმურ-წყალია. საკმისას ლახტი შავდირე, ზე გამოვხურე ბანია. ერთ დევ კი გამომივარდა, ქვას მიატოლა თავია. კლდე ოთხად გავანაყიე, დევს ამოვსთხარე თვალია. კარგა სცოდნიყო ოხერსა აბუდელაურთ ტბანიო. დევი ჩავიდა მორეეთა, თან ჩავხყევ მეომარიო, ბევრი იკვლიეს ჩემ ყმათა ოთხრქა-ოთხყურა ცხვარიო. მოვიდეს ისიც ჩამოკლეს, კვირაგ, დასწერე ჭვარიო. შამოვჯედ ტრედის სახითა, სისხლსა გავბნეს მჯარნიო. აიქით კარატემდინა საშიბით გასაგალოო. მე აგრე გავიარიდი, ვერ მომკიდიან თვალიო“.

კარატის-ჯვარის თავდღეობა ახალწელიწადს იციან. თვით კობალა ხალხს წარმოდგენილი ჰყავს, როგორც ეშმაკებისა და ბოროტი ძალების მმუსრავი ღვთაება, რომელიც ფარ-ლახტით არის შეიარაღებული. განსაცდელის დროს ხევსური მას ასე მიმართავს: „კარატის-ჯვარო, დახკარ ლახტი!“ ან „კობალა კარატის-ჯვარო, გვიშველე!“ კარატეში მახვეწარს. საწირად მიაქვს ხავიწიანი დიდი ქადა, რომელზედაც ანთებულ სანთლებსაც დააქრავენ; ვისაც საკლავი აქვს შეთქმული, ის ცხვარს დაუკლავს.

ზევისა და წყლისაგან დამხრჩვალის სულის გამოჯანმრთობა კარატის ჯვარს შეუძლია. თავის მოკვლა, ხევსურების წარმოდგენით, ეშმაკის საქმეა, ამიტომ მისი სულის გამოსახსნელად ხევსურეთში კარატის ხუცს მიმართავენ. ხუცი წამოიღებს კარატის დროშას, მივა იქ, სადაც უბედური შემთხვევა მომხდარა, დროშის ტარს დაჰკრავს და იტყვის: „კარატის ჯვარო, უშველე სულთა კაცისათა, ღმერთსთან წაასხენ იმის სულნი, ეშმაკს დაართენი, ეშმაკ მოკალ, ლახტ დახკარი!“-ო. ამ სიტყვების დროს ხუცი ღელავს და შფოთავს, მაგრამ მას დასტური იქერს და ამშვიდებს. ბოლოს ხუცი იქვე ხელუკუღმა შავ ციკანს დაკლავს და იტყვის: „ეგ სულნ ქვე დაართვენ, თიკან შენ იყვას“-ო.

მაცილ-ეშმაკისაგან მოხიბლულს ხევსურები კარატის დროშით აკოჭვინებენ. მოხიბლული გულმაგიწყი ხდება თურმე, ხშირად ავადმყოფობს. კარატის დროშის წინ ავადმყოფს დააჩოქებენ და იქვე საკლავ ცხვარსაც დააყენებენ. ხუცი აიღებს დროშას, სამჯერ ავადმყოფ ქალს დროშის ქღარუნით შემოუვლის და იტყვის:

„გმირო კობალავ, ლაღო — ლახტიანო, დახკარ ლახტი, იგმარე შენი ძალი, უშველე ამ ქალს შემოხვეწილსა, მოაშორე მაცილი და ეშმაკი!“.

ხევსურების თქმით, თუ მოხიბლული ქალი დროზე არ დააკოჭვინეს, ეშმაკები მას აუცილებლად შეაცდენენ, თავს მოაკვლევინებენ და მის სულსაც ეშმაკები დაეპატრონებიანო.

თუ ავადმყოფი გაგიჟდა, ისიც კობალას ხატში მიჰყავთ და იქ აკოჭვინებენ.

კარატის ჯვარს წინათ თუშებიც ლოცულობდნენ, ათენგენობას კარატის ჯვარიონნი თუშეთში გადადიოდნენ და კარატის ჯვარი

ხარჯებს კრეფდა, ავადმყოფს აკოჭვინებდნენ და სხვა. კარატის ნიშები დღესაც დაცულია თუშეთში, სადაც კარატიონი ღვებოდა და თუშ მახვეწარს ამწყალობნებდა¹.

პირიმზეს აბრია ცა-ღრუბლის საქმე. ამ ღვთაებას წმ. გიორგიობით ლოცულობენ, როგორც მაღალ საჩაღეზედ მდგომს, „სამ კბილის მეარსეს და მურყვანოსელს“. ამ ხატის საბრძანისი სოფ. ჩირდილშია. გვალვისა და ავდრობის დროს მას მორიგე ღმერთთან შუამდგომლობასა და დახმარებას შესთხოვენ.

ხალხური თქმულებით, პირიმზეს დევი მონად ჰყავს და, თუ ყმებმა გააჯავრეს, მაშინვე ზღვისაკენ გაეშურებაო, იქ დევს სეტყვისა და ხორხომელას აჰკიდებს და ყანებს გაანადგურებს. ამიტომ პირიმზეს ხევსურები განსაკუთრებული პატივით ეპყრობიან და, როცა ხვანა-თესვას მორჩებიან, სეტყვის წინააღმდეგ პარასკევსა და შაბათს ნაკვეთ დღედ დააწესებენ და, სანამ ჭირნახულს არ აიღებენ, ნაკვეთი დღის გატეხა და მუშაობა აკრძალულია.

ჯაკმატი-ს-ჯვარიც ხევსურეთში ძლიერ ხატად ითვლება და მასაც წმ. გიორგიობით ლოცულობენ. ხახმატის-ჯვარი უფრო ქალების მფარველ ღვთაებად არის მიჩნეული, მას ქალები შვილიერობასა და ვაჟიანობას შესთხოვენ. ამ მიზნით ქალები მას მწევრის საფლავეზე ციკანს სწირავენ. ხახმატის-ჯვარს ერთი მწევარი ჰყოლია და ციკანი მას მოუნდებო. მშობიარე ქალი ხახმატის-ჯვარს ევედრება მშვიდობიან მოლოვინებას და მის დობილებს — აშექალს, მზექალსა და სამძიმარს სადობილო კვერებს უცნობს.

ხახმატის-ჯვარი აგრეთვე ითვლება საქონლის მფარველ ღვთაებად, რომელსაც ქალები ძროხების გამრავლებას ეხვეწებიან და მას ახლად მოგებული დეკეულის კარაქის ნათავარს საწირში მიართმევენ.

ხევსურების თქმით, ხახმატის-ჯვარი საქონელს იცავს ქურდისა და მავნე ნადირისაგან. თუ არა ხახმატის-ჯვარის ნებით, ქურდი საქონელს ვერ მოიპარავსო, ამიტომ ქისტებიც თურმე ლოცულობენ ხახმატის-ჯვარს, რომ ხევსურეთის ამ ხატმა მათ ხელი მოუმართოს საქონლის ქურდობაში.

¹ სერგი მაკალათია, თუშეთი, 1933 წ., გვ. 209.

ხალხური თქმულებით ერთხელ ხევსურეთის საქონელი ეშმაკებს გაურეკიათ; ამაზე ხატის ყმები შეწუხებულან და ხახმატისათვის შეველა უთხოვიათ. ხახმატის-ჯვარს მაშინვე თავისი მწვევარი დაუდევნებია, ეშმაკებისათვის საქონელი წაურთმევეია და ამ მწვევარისათვის ჩაუბარებია საქონლის მეთვალყურეობა. ამ მწვევის ნიშიც ხახმატის ჯვარშია მოთავსებული.

ვინც ხახმატის ჯვარს ცხენების მომრავლებას შესთხოვს, მან ხატში სარემაო ბატკანი ან ციკანი უნდა დაკლას.

ერთი სიტყვით, ხახმატის-ჯვარი ქალებისა და საქონლის მფარველია და, როცა დიაცი გაგჟდება, მას ხახმატში ალოცებენ და შეველას შესთხოვენ. ხალხის რწმენით, ვისაც ხახმატის-ჯვარი სწყალობს, მის საქონელს ქურდი და ნადირი ვერ გაეკარება, ამ უკანასკნელთ ხატი მაშინვე დააბრმავებს.

ამიტომ მგზავრობის დროს ხევსურს ხახმატის მოსანთო, სამი ხაფიწიანი კვერი და სანთელი მიაქვს და, სადაც დაუღამდება, იქვე დადგება, სანთლებს აანთებს და იტყვის: „ჯვარს ჯვარო, ხელო სამძიმარო, გვიშველე და დაგვიფარე!“ კვერებს იქვე შეკამს. ამის შემდეგ მგზავრი ხევსური დარწმუნებულია, რომ ხახმატის-ჯვარის შიშით მას ქურდი და მავნე ნადირი ახლოს ვერ მიეკარება.

ამ დიდ და ძლიერ ხატებთან ერთად ხევსურებს სწამთ მცირე ხატებიც. ასეთია ანატორის-ჯვარი, რომელიც მორიგე ღმერთთან მეშველია და იმისაგან ქალაღდი გამოაქვს. ანატორის-ჯვარი თავის ყმებს მორიგესთან შუამდგომლობას უწევს და მფარველობს.

ფუძის-ანგელოზის არის ოჯახის მფარველი ღვთაება, რომლის საბრძანისი ნიში უკან-აჯოშია. ფუძის-ანგელოზს ევედრებიან ოჯახის კარგად ყოფნას და ადამიანისა და საქონლის უჭირველობას. ფუძის-ანგელოზს დიასახლისი კვერებს უტახობს, სანთლებს უნთებს და ისე ლოცულობენ.

ადგილის-დედას ხევსურეთში ყველგან თაყვანსა სცემენ. მისი ნიში თითქმის ყველა სოფელშია, მას აგრეთვე ღვთისმშობლობით ლოცულობენ. მაგრამ მთავარი ადგილის დედის საბრძანისი ხატი სოფ. აქეშია, სადაც მახვეწარი საწირ-საკლავით მიდის და ლოცულობს. ადგილის დედას საქონლის გამრავლებას შე-

სთხოვენ და, როცა დეკეული პირველ ხბოს მოიგებს, მას ადგილის დედას დაუკლავენ და ძროხების გამრავლებას შეეხვეწებიან. თავიანთი ხატები ხევსურებს ანგელოზების სახით ჰყავთ წარმოდგენილი: თვითეულ მათგანს იასაულები ჰყავთ, რომლებიც ხატის განკარგულებებს ასრულებენო. იასაულების კრებულს ლაშქარი ეწოდება, ამ ლაშქარში ბოროტი და კეთილი სულები ურევიაო.

ხევსურის რწმენით, იასაული ანგელოზის მოენება და ყმის ყოველგვარ შეცოდებას ხატს აცნობებსო. ერთგულ ყმას ხატის კეთილი იასაულები იცავენ და მფარველობენო, ორგულსა და ურწმუნო ყმას ხატი ბოროტ იასაულებს მიუსხევს და ოჯახს გაუნადგურებსო.

ამასთანავე ზოგიერთ ხატს მწვეარი¹ ან დამხმარე თანაშემწე ჰყავს, რომელიც ხატის ყმას გასაჭირში შეეშველება და მფარველობსო. ასეთი მწვეარი ჰყავს ახიელის მთავარ ანგელოზსა და ხახმატის ჯვარს და მათ თავიანთი სამლოცველო ნიშიც აქვთ აგებული. გაჭირვების დროს ცრუმორწმუნე ხევსური ამ ლაშქარმწვერებს შველასა და დახმარებას შესთხოვს.

ხატის ლაშქარში დობილებიც ურევია; მათ შორის ცნობილია ხახმატის-ჯვრის დობილები: აშექალი, მზექალი და სამძიმარი, რომლებსაც ხახმატში თავიანთი ნიში აქვს აგებული. ხალხური თქმულებით, ხახმატის-ჯვარს თავისი დობილები ქაჩეთიდან მოუყვანია და მათ სახელებს, როგორც ხატის დობილებისას, ხევსური ქალები ხშირად ატარებენ.

ხატის დობილები ხევსურების წარმოდგენით პატარა ადამიანების სახისანი არიან. დობილები ხატის ორგულ ყმებს ბავშვებს უსნეულებენ, ძროხებს უშრობენ, ჭირნახულს უფუჭებენ და სხვა. ამიტომ ოჯახის დიასახლისი ხატის დობილების კეთილგანწყობილების მოპოვების მიზნით მათ პატარა სადობილო კვერებს უცნობს. ოჯახში თუ ვინმეს ხატის დობილის მიზეზი გამოუვიდა, დობილს ხატში ციკანს დაუკლავენ და შეეხვეწებიან: „ჯვართ დო-

---

¹ ზოგი მკვლევარი ხატის ამ მწვერის შემცდარ ახსნას იძლევა და ის მწვეარი ძალი ჰგონია. სიტყვა მ-წვე-არ-ი მ-წე-საგან არის წარმომდგარი, რაც ამ შემთხვევაში დამხარეს ნიშნავს და არა მწვეარ ძალს.

ბილნო, წაღმ მაუარეთ, ბარაქა მიეციოთ კარის ნაწნავსა და ფურის ნაწველს, ეშმაკებისაგან გვიშველეთ!“ და სხვა.

ხევისურების თქმით, ხატი თავის დობილთან წვება და დობილი ჩნდება, დობილებიც ერთმანეთთან წვებიან და მათაც დობილები უჩნდებათ; მაგრამ ხატის გაჩენილი დობილი უფრო დიდია, ვიდრე დობილისაგან გაჩენილიო. ხატის დობილს დიდ ქადას უცხოებენ, დობილები ხშირად ხატში ხელოსანთან და დასტურთან წვებიანო. ხატის მსახურს დობილი ლამაზ ქალად მოეჩვენება ძილში და მასთან სქესობრივ კავშირს იჭერსო. ამ შემთხვევის შემდეგ ხატის მსახურს სამი დღე არ შეუძლია ხატის დარბაზში შევიდეს, თასდროშას ხელი ახლოს, სანამ ის სამჯერ არ გაიბანება, შემდეგ კი შეუძლია დარბაზში შესვლა და საქმობა. ხატის მსახურთან გაჩენილ დობილს ხატის დობილები მოკლავენ, რათა ის ბოროტ სულად არ იქცესო.

ზოგჯერ დობილი ვითომ ხევისურს ოჯახშიც ესტუმრება, მამაკაცს ძილში ის ტიტველ ქალად ეჩვენება, ქალს კი მამაკაცად და მათთან სქესობრივ კავშირს იჭერენო. ამ შემთხვევაში გაჩენილი დობილი მავნე სულად, წყლის ქაჯად იქცევა, ეშმაკის თანაზიარი ხდება და ადამიანსა და მის ოჯახს მტრობსო. თუ ქალს დობილი ძილში მოეჩვენა და მასთან დაწვა, ეს ცუდი ნიშანია და ასეთი ქალი უნდა წავიდეს ლიქოკში და თავი ხუცს დააკოჭვინოს.

ამ მთავარ ხატებსა და მათ მწვევარ-მოლაშქრე და დობილთა გარდა ხევისურეთის სოფლებს თავიანთი ადგილობრივი სასოფლო ხატებიც ჰყავთ, რომელთა ძალა-უფლება იმავე სოფლის ფარგლებით განისაზღვრება: ასეთია დიდგორის-ჯვარი, მთავარანგელოზი კარის მეზობელი, მიქელ ჭიშველი, მიქელ წყალთუისა, წმ. გიორგი დიდგორის-ჯვარი და სხვა.

ამგვარად, ხევისურეთის ღვთაებათა უფროს-უმცროსობის იერარქიული კიბე ასეთია: ყველაზე მაღლა სდგას მორიგე და მისი თანაშემწე კვრია, მათი ხელქვეითი მოხელეები სათემო ხატებია, რომელთა შორის სამოღვაწეო ასპარეზი განაწილებულია და თვითეულ მათგანს მორიგესაგან მიჩენილი აქვს ბუნების მოვლენისა თუ საზოგადოებრივი ყოფის ერთი რომელიმე დარგის მართვა-გამგებლობა. ამ სათემო ხატების ხელქვეითია სასოფლო ხატები და მწვევარ-იასაულთა ლაშქარი.

ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთ ღვთაებას წარმართული სახელი დღემდე შერჩენია: მორიგე, კვირია, კობალა, იავსარი, პირიმზე და პირქუში. უმრავლესი მათგანი კი ნაწილობრივად გაქრისტიანებულა და დღეს ჯვარობით იხსენიება, როგორც მაგალითად: ჯაკმატის-ჯვარი, გუდანის-ჯვარი, კარატის-ჯვარი, ბლოს-ჯვარი და სხვა. ამ ხატების ნაწილი უკვე ქრისტიანულ სახელსაც ატარებს: არხოტის მთავარანგელოზი, შატილისა და ბარისახოს მთავარანგელოზი, მიქელ ჭიშველი, პეტრე ამლისა, წმ. გიორგი ჯაჭველი და სხვა. რაც შეეხება ადგილის დედას, მას თითქმის ყველგან ღვთისმშობლობით ლოცულობენ.

ხევსურეთის ამ წარმართ ღვთაებებს თანდათანობით ქრისტიანული წმინდანები ცვლიან: წმ. გიორგი, მთავარანგელოზი და ღვთისმშობელი. წმ. გიორგის ცალკე კულტი აქ არ არსებობს და მისი სახელი დაკავშირებულია რომელიმე ძლიერ წარმართულ ხატთან: მაგალითად, გუდანისა და ხახმატის ჯვარს და აგრეთვე კობალას აქ წმ. გიორგიობით ლოცულობენ. მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს საქრისტიანო ეკლესიის ცდასთან, რომ ხევსურეთის ეს წარმართული ხატები ჯერ ჯვარის სახელთან დაეკავშირებინა და შემდეგ ქრისტიანი წმინდანების სახელებით მოენათლა. მაგრამ, ამისდამიუხედავად, ამ ხატებმა ძველი წარმართული სახელები დღემდე შეინარჩუნეს, მათი კულტიც წარმართულია და მათი კავშირი ქრისტიანობასთან გარეგნულია.

ამ ხატებში დღეს ყველაზე ძლიერია გუდანისა და ჯაკმატის ჯვარი და აგრეთვე კვირია და კობალა, რომელთა რწმენა ხალხში ჯერ კიდევ არ შენელებულა. გუდანი და ხახმატი მთელი ხევსურეთის სათემო და რელიგიურ-პოლიტიკური ცენტრი იყო, სადაც სათემო და სალაშქრო საქმეები წყდებოდა, და, ამიტომ, გუდანის ჯვარს და მის დროშას უაღრესი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ეძლეოდა.

ჩემთვის ჯერ გაურკვეველია, გუდანი და ჯაკმატი ამ ღვთაებათა წარმართული სახელია, თუ იმ ადგილის სახელი, სადაც მათი საბრძანისი აშენდა. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ გუდა ან ლუდა და ჯაკმატი ამ ღვთაებათა წარმართული სახელი ყოფილიყო, რომლებიც დღეს წმ. გიორგიდ იხსენიებიან, მით უმეტეს, რომ

მთიულეთშიც არის ღუდას ყოვლადწმინდის კულტი, რომელიც იქაც ძლიერ ხატად ითვლება¹.

ხევსურეთის ამ ხატ-ანგელოზებს აქვთ თავიანთი საბრძანისი ნიშები, რომლებსაც აქ ჯვრებს უწოდებენ, თუმეზი და ფშავლები კი — ხატებს. თვითეულ თემს ხევსურეთში თავისი სამლოცველო ჯვარი აქვს, თემში შემავალ სოფლებს კი ამ ჯვრის ნიში აქვთ აღმართული. მაგალითად, ხახმატის ყმების სოფლებში ხახმატის ნიშებია აგებული, კარატის ჯვარისაში კი — კარატის კოშკი და სხვა. ამასთანავე, თვითეულ თემში თუ სოფელში არის კვირიას და ადგილისდედის სამლოცველო კოშკი.

სასოფლო ხატებში იხლიან სასოფლო და საოჯახო ხატობას, სათემოში კი — სათემო ხატობას, მხოლოდ გუდანისა და ხახმატის ხატობაში თითქმის ხევსურეთის ყველა თემი იღებს მონაწილეობას.

ჯვარები ხევსურეთში სოფლის მახლობლად, ერთ რომელიმე განაპირა უბანშია მოთავსებული და მთავარ ხატებს აქ აქვს ორი საბრძანისი, დავაკებაზე და მთის წვერზე. ჯვარის ანუ ხატის ადგილი, ჩვეულებრივ, ყორის გალავანით არის შემოზღუდული და წმინდად და დედაკაცისათვის შეუვალად ითვლება. ხატში რამდენიმე საკულტო ხასიათის ნაგებობაა. მათ შორის მთავარია ხ ა ტ ის ნ ი შ ი ან კოშკი, რომელიც წარმოადგენს მთაში გავრცელებული ჩვეულებრივი ტიპის სამლოცველოს. ხატის კოშკი ოთხკუთხედიანია. მისი სიმაღლე აღწევს ორ მეტრამდე: ხატის ნიშს დატანებული აქვს თახჩა, სადაც საწირ-სანთლებსა და სახუცო კოჭობსა სდებენ.

ხატის კოშკზე ხატობას დროშა ასვენია. ხატის კოშკის თავი, ჩვეულებრივ, შემკულია ორმისა და ჯიხვის რქებით. ზოგან ხევსურეთში გვხვდება პირამიდული და გუმბათიანი ხატის კოშკიც.

შემდეგ არის ხატის დარბაზი, რომელიც წარმოადგენს მობრდილ ოთახს. დარბაზში ხუცი წმინდობს, ხატობას კი ჯვარიონნი დგებიან. აქვე ინახება ხატის დროშა და მისი თას-განძი. ხატის განძს შეადგენს: ვერცხლის თასები, სახუცო კოჭობები, რომლებიც ვერცხლის შიბებითა და ფულებით არის შემკული, აგრეთვე

¹ სერ. მაკალათია, მთიულეთი, სახელგამი, 1930, გვ. 176—178.

ვერცხლის ხატ-ჯვრები და სხვა. დარბაზში ხევისურები უცხო ს არ უშვებენ და ხატის განძსაც ძნელად თუ ვინმეს უჩვენებენ, ამიტომ გაძნელებულია ხატის ამ განძის აღნუსხვა. ამ განძის ნაწილი ხუცებს აქვთ გადაძალული და ხევისურებმაც არ იციან, თუ ეს განძი რას წარმოადგენს. ხევისურეთის ზოგიერთი ხატის საგანძური აღწერილი აქვს უვაროვას¹.

დარბაზის მახლობლად ხატის საზარეა, რომელშიც ზარები ჰკიდა. ხატობას ამ ზარებს მეზარე რეკაეს. იქვე აგებულია ხატის საქვებზე ან სალუდე, სადაც ხატის ლუდი იხარშება. აქ ინახება სალუდე ქვებები, ლათბა, ჩხუტი, ჩამა და სხვა ჭურჭელი. საქვების ერთ განყოფილებას ეწოდება სადიასახლისო, სადაც ხატობას ხატის დიასახლისი სეფე-პურებს აცხობს.

ხევისურეთში ხატებს თავიანთი საკუთარი მამულიც ქონდათ. მამულის რაოდენობა ხატის ძლიერებაზეა დამოკიდებული. წინათ ხატის ტყეში დაკარგულ საქონელს ხატის შიშით პატრონი ვერ გამოიყვანდა და ისიც იქ იღუპებოდა თურმე.

ზოგიერთ ძლიერ ხატს, როგორც გუდანის-ჯვარს, წინათ ჰკუთნებია ანდაქის საძოვარიც, რომელსაც გუდანის მეგანძურები იჯარით აძლევდნენ და წლიურად ამაში 1000 ცხვარს იღებდნენ. გუდანის ჯვარს ჰქონდა აგრეთვე ვენახი კახეთში, სოფ. ახმეტაში.

ხევისურეთის ამ ხატ-ჯვრებს ჰყავთ თავიანთი კულტის მსახურნიც, რომლებსაც ევალებათ სახატო რიტუალის შესრულება, ხატის საგანძურის დაცვა-პატრონობა. კულტის მსახურთა შორის პირველია ხუცი ან ხუცესი. ხალხის წარმოდგენით, ხუცს თვითონ ხატი ირჩევს და, ვინც ამ არჩევანს არ მიიღებს, მას ხატი დაამიწეზებს და ავად გახდისო.

სახუცო კანდიდატი ჯერ უგუნებოდ ხდება თურმე, ხშირად ბოდავს და ძილში მას ხატები ელანდება. ბოლოს ის მკითხავთან მიდის მიზეზის გასაგებად; მას მკითხავი ეტყვის, ხატმა ხუცად გინდომო. ზოგჯერ სახუცო პირს ხატი გააქადაგებს და ამით ხალხი რწმუნდება, რომ ის ხატის მიერ არის არჩეული. სახუცო პირი

¹ Уварова, Поездка в Пшавию, Хевсурию и Сванетию (Мат. по археол. Кавказа, вып. X, 1904 г., гл. 14—230).

თავისი თანამდებობისათვის ემზადება. მან უნდა იცოდეს დამწყალობების წესები და ლოცვა, აგრეთვე კურთხევა, დაკოჭვა, სულის მოყვანა და სხვა. ახლად არჩეულმა ხუცმა ხატში უნდა დაკლას ზღუბლის სამლაჯაო — ერთი წლის კურატი და ერთი ცხვარიც და მათი სისხლით დიდმა ხუცესმა მას ჭემჯარი უნდა გაუნათლოს. ამასთანავე, ხუცს ყოველწლიურად ევალება, ხატს საკლავი დაუკლას და მისი სისხლით ხელმხარი გაინათლოს.

ხევსურეთში ხუცესი ორგვარია: სულის ხუცი და ხატის ხუცი. სულის ხუცის მოვალეობას შეადგენს მიცვალებულის რიგის წესების შესრულება, ტაბლების კურთხევა, სულის წყაროს დალოცვა და სხვა. ეს არ შეუძლია ხატის ხუცს, რომელსაც ეკრძალება მიცვალებულის ოჯახში შესვლა, რადგანაც ხევსურები ფიქრობენ, მიცვალებული უწმინდურია და ხატი დაგვიზეზავსო. ამიტომ ხატის ხუცს ევალება მხოლოდ ხატის სამსახური და მისი წესების უმწიკვლო შესრულება, ის ხატში ხალხს ამწყალობნებს, საკლავებს ხოცავს, სამღვთოს იხდის და სხვა.

ხატის ხუცი ზოგჯერ მკითხაობს; ამ მიზნით სამკითხაოდ მოსული პირის რაიმე ნივთს ხუცი თავ-ქვეშ დაიდებს; დამე სიზმარში დაინახავს იმ კაცის თავბედის გადასავალსო.

ხატის საქმე ხუცს ეკითხება და მას აქ დიდი გავლენა აქვს. ხატობას წესრიგს ხუცი იცავს: ვინც მშვიდობიანობას დაარღვევს, მას ხუცი აჯურუმებს და ამაში საკლავს ან ფულს ახდევინებს.

ხატის დროშის გამოტანა მხოლოდ ხუცს შეუძლია. ხუცივე დაკლავს სასოფლო საკლავს და თემს დაამწყალობნებს. ავისა და ცუდის ჩამდნენ, ქურდისა და თემის მოღალატეს ხუცი დაარისხებს, თასით ლუდს დაღვრის და ისე დაიწყევლება. ხუცს თემში საზოგადოებრივი გავლენაც აქვს, მის რჩევა-დარიგებას ხატის ყმისათვის სავალდებულო ხასიათი ეძლევა. ხუცს ცუდსა და საწყენს ვერავინ შეჰკადრებს: მას მუდამ სუფრის თავში სვამენ.

ამასთანავე, ხუცმა უნდა იწმინდოს, ხატის დარბაზი და საკულტო ნივთებიც წმინდად დაიცივას, რათა ხატმა თემი არ დაამიზნოს. ამიტომ ხატობის წინ ექვსი კვირა ხუცი წმინდობს და მარხულობს. ამ დროს ის დრაცს არ გაეკარება, მებოსლე ქალთან არ გაივლის და მას არც დაელაპარაკება. თუ წმინდობის

დროს ხუცს ძილში ცოლი ან სხვა ვინმე ქალი დაესიზმრა, მაშინ, რაც უნდა ცივი ზამთარი იყოს, მან მდინარე წყალში უნდა იბანოს. ყოველდღე ხუცი ხელპირს იბანს და ისე წმინდობს, დიდ ხატობას კი მან მთელი ტანი უნდა დაიბანოს.

ხუცობა ხატის არჩევანზეა დამოკიდებული და იგი მემკვიდრეობით არ გადადის. ერთხელ არჩეული ხუცი ამ თანამდებობაზე ბერდება და, თუ ხატი აირჩევს, მის შვილს შეუძლია ხუცობის მიღება. ხუცს ხევსურეთში გასამრჯელო არ ეძლევა, ის მხოლოდ საკლავის ფეშხოსა დ ტყავს იღებს.

საგულისხმოა, რომ ხუცის სახელწოდება ხევსურეთში დროთა ვითარებაში იცვლებოდა და ხუცს წინათ დეკანოზსა და ხევისბერს უწოდებდნენ. ეს გარემოება დაკავშირებული იყო ხევსურეთის ისტორიულ წარსულთან: იქ წინათ სამოქალაქო საქმეებს განაგებდნენ მეფის ხელისუფლების მიერ გამწესებული ხევისბერები, რომლებიც ერისთავებს ემორჩილებოდნენ, ხევისბერს მთაში ეკითხებოდა ხარჯის აკრეფა, ლაშქრის წვევა და ნაწილობრივად სამართლის საქმეც.

ხატისა და კულტის საქმეებს აქ დეკანოზები განაგებდნენ, მიცვალებულის გასვენება და მისი წესების ასრულება კი ხუცებს ეკითხებოდათ. ხშირად ხევისბერი და დეკანოზი ერთიდაიგივე პირიც ყოფილა და მე-18 საუკუნეში როდესაც მთაში ხევისბერობა მოისპო, მათი ფუნქცია გადასულა დეკანოზებზე და ისინი ხევისბერებადაც იხსენიებოდნენ და დეკანოზებადაც. ასეთსავე აღრევას დეკანოზსა და ხუცს შორის უკვე მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარშიც ჰქონია ადგილი. რა ფიქელ ერისთავის თქმით, ხუცესსა და დეკანოზს შორის განსხვავება იმაში მდგომარეობდა, რომ ხუცეები დეკანოზებთან ერთად ხატობაში მონაწილეობას იღებდნენ, მაგრამ ხუცებს უფლება არ ჰქონდათ საკლავი დაეკლათ, სამაგიეროდ, მათ უფლებას შეადგენს მიცვალებულის დასაფლავება, რაშიც დეკანოზები არ ერევიანო. ყველა ხუცესი დეკანოზს ემორჩილება, მაგრამ არიან ისეთი ხუცეებიც, რომლებიც დეკანოზობას ასრულებენო¹.

¹ Р. Эристави, О Тушино-Пшаво-Хевсурском Округе (Зап. Кав. Отд. Имп. Георг. о-ва) Тиф., 1855 г., Кн. III, гл. 102).

ამგვარად, დროთა ვითარებაში ჯერ ხევისბერისა და დეკანოზის სახელწოდებათა და ფუნქციების აღრევა მომხდარა, შემდეგ კი დეკანოზობა თანდათანობით ხუცობად შეცვლილა.

დღეს ხევსურეთში ხატის მთავარ მსახურს ხუცესს უწოდებენ და დეკანოზს აქ იშვიათად თუ ახსენებენ. მაგრამ ხუცებს შორისაც არსებობს განსხვავება. სახატო საქმეებს ხატის ხუცესი ასრულებს, მიცვალებულისას კი სულის ხუცესი.

ხუცესის თანაშემწე დასტურია, რომელიც ხატის კაცად ითვლება და კიდევ უნდა იწმინდოს. დასტურს გვარში შემავალი მეკომურები მორიგეობით ირჩევენ. დასტური ჩვეულებრივ ორი კაცია და მათ ყოველ ახალწელიწადს ირჩევენ. დასტურებს ევალებათ ხატში ერთი წლის სამსახური. დასტური ხატის მზარეულია, ხატში ის ლუდს ხარშავს და პურებს აცხობს. დასტურობა ხატის ყმისათვის სავალდებულო სამსახურია და ამაზე უარის თქმა არავის შეუძლია. ხატობის წინ დასტური ჩანჩხისაგან ქერს იღებს და ლუდის მოხარშვის თადარიგს შეუდგება. კომლზე კაცი მას წყალს უზიდავს, ლუდისათვის სვე კი თვითონ უნდა მოიტანოს.

ხატში დასტური წმინდობს და დარბაზში სამსახურის დროს მას არ შეუძლია ქალს გაეკაროს ან მეზოსლეს დაელაპარაკოს. ხატობას დასტურმაც ტანი უნდა დაიბანოს. ხატების მიხედვით დასტურებიც სხვაგვებიან და დიდი ხატის დასტურები მალლა დგანან პატარა ხატის დასტურებზე. დასტურს შეუძლია დარბაზში შესვლა, მას ადგილი აქვს ხუცის გვერდით და დარბაზის სტუმრებს დასტური ლუდით უმასპინძლდება. დასტურს ხატის დროშაზე და ზვარაკზედაც ხელი მიუწვდება. დროშის ტარებაში ხუცს დასტური შეეშველება, საკლავს ფეხებს დაუქერს და მის სისხლს მხვეწარს ასხურებს.

ხშირად გამოცდილ დასტურს მკითხავ-ქადაგის მითითებით ხუცად ირჩევენ.

დასტურები ირჩევენ ჩანჩხს ან შულტას. მათი არჩევანიც მეკომურთა შორის რიგით ხდება, მხოლოდ ობლები თავისუფლდებიან. ჩანჩხი ხატში ორი ან სამია და ისინი ხატობის დროს დასტურებს ლუდის მოხარშვაში შველიან. ჩანჩხებს ევალებათ ხატის მამულის დამუშავება და ჭირნახულის დაბინავება. ამ

მუშაობაში მათ სოფელი ეხმარება. ხატის ყანის მოსახნავად შაბათ დღეს ხარ-გუთნით მთელი სოფელი გამოდის. მოხნული მიწა შემდეგ ჩანჩხმა უნდა დათესოს. მკაშიაც ჩანჩხს სოფელი შეემგვლება და ხატის ჭირნახულს ჩანჩხი ჯვარის კალოზე გაღეწავს. ჩანჩხი ხატის მებეღლეა: გაღეწილ ჭირნახულს ხატის ბეღელში დააბინავენ და, როცა საჭირო იქნება, აქედან ჭირნახულს დასტურებს აძლევენ. ამ გასამრჯელოში ჩანჩხს მხოლოდ ქერის ბურღო ეძლევა.

ჩანჩხს ხატის კარზე ყველაზე დაბალი ადგილი უჭირავს. მას არ შეუძლია ხატის დარბაზში შევიდეს ან ხატის დროშას მიეკაროს.

ხატის მსახურთა რიცხვს ეკუთვნის აგრეთვე მედროშაე, მეგანძური და ხატის დიასახლისი, რომლებსაც ერთი წლით ირჩევენ.

მედროშაეს ევალება ხატის დროშის ტარება და თვალყურის გდება: სადაც ჯვარიონნი წავლენ, მათ წინ მხარზე დროშით მედროშაე მიუძღვის.

მეგანძურს აბარია ხატის განძი: ვერცხლის თასები, სახუცო კოჭობები, ხატის შარნები, სამკაულები, ჯვრები და სხვა. მეგანძური ვალდებულია დარბაზის ჭურჭელი წმინდად შეინახოს და საიმედო ადგილას დაიცვას.

დიასახლისს დასტური ირჩევს თავის ნათესავებში. დიასახლისი ხანშიშესული და უთვითრო დედაკაცი უნდა იყოს, მას ევალება ხატში სეფე-პურის გამოცხობა. ხატობის წინ დიასახლისი სუფთავდება და იცვამს ახალ ტალავარს; მას ხატში დასტური წაიყვანს. დიასახლისს წინ დასტური გაუძღვება; გზაში ხატის ნიშთან შეჩერდებიან, იქ სანთელს ან ცაცხვის ქერქს აანთებენ და დაილოცებიან. დიასახლისი გუდიდან ამოიღებს სამ ბატარა კვერს — მოსანთო ბოჭოლებს და იქვე ყორზე დასდებს. შემდეგ, ხატის დარბაზის კართან მისვლისას, ასევე გაიმეორებენ და ბოჭოლებსაც იქვე, დარბაზის ზღურბლზე დასდებენ. ბოლოს დასტური დიასახლისს სადიასახლისოში შეიყვანს.

სადიასახლისო ხევსურეთში მხოლოდ ახიელისა და გუდანის ხატშია. ამას გარდა, ხატში არიან ჯელოსნები ან მაწმიდარნი, რომლებიც ხატის მსახურთ შველიან: ეზიდებიან შეშას, წყალს და სხვა. ისინი აგრეთვე ვალდებულნი არიან, ხატს

ყოველ წელიწადს საკლავი მიართვან. ხატში მაწმიდრად შედგომა ხდება მკითხავის მითითებით. როცა ხევსურს ოჯახში საქონელი ეხოცება და ზარალი მოსდის, მას მკითხავი ეტყვის: ორი თუ მეტი წლის განმავლობაში ამა და ამ ხატის მაწმიდრად უნდა შედგე და მას საკლავიც დაუკლავ. ხატის დამიზღუბების შიშით ცრუმორწმუნე ხევსური ხატში მაწმიდრად დგება. ზოგიერთ ხატში ოცამდე ასეთი მაწმიდარია შემდგარი.

ხატში მეზარესაც ირჩევენ. მისი სამსახური წლიურია, მაგრამ ზოგან მეზარეს მუდმივად ირჩევენ. მეზარემ ხატში უნდა იწმინდოს, მას ევალება ზარის წესისამებრ რეკა და საწირის მეთვალყურეობა.

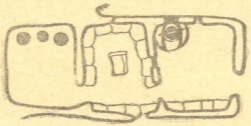
ხატის მსახურთა ჯგუფს უნდა მიეკუთვნოს ქადაგიც, რომელიც, ხალხის თქმით, ხატისაგან არის დაქერილი და ხატის პირით წინასწარმეტყველებს. ქადაგებში აქ ქალები სჭარბობენ. ქადაგიც წმინდობს. მებოსლე ქალთან ქადაგი არ გაივლის და არც ხმას გასცემს. გაქადაგება ახალწელიწადს დილას ხდება. ქადაგი ჯერ გამტერდება, შემდეგ მას კანკალი აიტანს, შფოთავს, ხელებს თავპირში იცემს, ზოგი მიწაზე დაემხოზა და დორბლებსა ყრის. ამას ჩქარა მოჰყვება ხატის სურვილის თქმა და ქადაგი ხატისათვის ამა თუ იმ სამსახურს მოითხოვს. ქადაგს ხალხში გავლენა აქვს და მას პატივით ეპყრობიან. ზოგი ქადაგი შემდეგ ხუცად ხდება.

ხატთან კავშირი აქვს მკითხავსაც. მკითხავის რჩევა-დარიგებას აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ეძლევა: ცრუმორწმუნე ხევსური მკითხავის რჩევით საწირ-საკლავით ხატში მიდის და ხუცს თავს ამწყალობებინებს. მკითხავთან მიაქვს კვერები, სანთელი და ვერცხლის ფულები. მკითხავიც ხევსურს არწმუნებს, რომ ის ამა თუ იმ ხატის მიერ დამიზღუბებულია და მას ურჩევს იქ საწირ-საკლავი წაიღოს და ხუცისაგან დამწყალობნება მიიღოს.

ამ შემთხვევაში მკითხავსა და ხატის მსახურთა შორის, უეჭველია, ფარული კავშირი არსებობს: რომელ ხუცსაც მკითხავი სწყალობს, მის ხატს საკლავ-საწირი არ გამოეღვევა. ამასთანავე, ხატის მსახურთა არჩევანიც მკითხავ-ქადაგზეა დამოკიდებული და, ვისაც ესენი სწყალობენ, იგი ხუცობასაც ადვილად მიიღებს. ამიტომ ხატის მსახურნი ქადაგსა და მკითხავს პატივისცემით ეპყრობიან და თავიანთი ხატის ყმებს სამკითხაოდ მათ უგზავნიან. ამით

კი მკითხავი და ხუცესი თავიანთ შემოსავლის წყაროს იდიდებენ.

მთელს ხევსურეთში ყველაზე დიდი ხატობა ათენგენობას იცინ. ათენგენა იწყება ძველი სტილით ივლისის პირველ შაბათს, გრძელდება კვირას და ორშაბათს თავდება. ათენგენას დღესასწაულობენ პატარა ხატებშიც, მაგრამ მახვეწარი უფრო მთავარ სათემო ხატებს ეტანება. პირაქეთ ხევსურეთში ათენგენობას დიდ ხატობას იხდიან გუდან-ხახმატში, პირიქითში კი — ახიელის მთავარანგელოზის ხატში.

ხახმატის დარბაზი და მისი გეგმა

ხახმატის-ჯვარი მოთავსებულია სოფ. ბისოსა და ხახმატს შუა დაეაკებაზე, სადაც რამდენიმე კოშკია აგებული. ზოგი კოშკი ირმისა და ჭიხვის რქებით არის შემკული. აქვეა ხატის დარბაზი, სალუდე და საზარე. გვერდით მთის ქედზე თავმორღვეული კოშკია, ჯვარის ციხედ ან თამარის ნაციხრად წოდებული.

ხახმატის ხატის კოშკში აღსანიშნავია ხახმატის დობილების ნიში, რომელსაც ხელის კოშკს უწოდებენ, და მწვერის საფლავის კოშკი. ათენგენობას ხახმატში მახვეწარი ფშავიდან და თუშეთიდან მიდის და ხახმატის ჯვრის მინდორი მლოცავებით ივსება. ხატობადღეს ხუცეები გამოაბრძანებენ ხახმატის დროშებს, რომლე-

ბიც შემოსილია ფერადი ნაჭრებით, ზედ მას წამოცმული აქვს ჯვრიანი სფერო და ზანზალაიკ ჰკიდია.

ხატში დაიდგმის რამდენიმე ლუდიანი თასი: პირველი თასი ხახმატის-ჯვრისაა, სხვები კი მისი მომყოლი ხატებისა არის უმცროს-უფროსობის მიხედვით; ბოლოს ხახმატის დობილების თასები დაიდგმის. შეხვეწილებს ხატის დარბაზში მიაქვთ საწირი, ვისაც შეთქმული აქვს, საკლავიც მიჰყავს და მათ აქ ხუცები ამწყალობნებენ. დამწყალობნების დროს მახვეწარი ცალ მუხლზე იჩოქებს, ხუცი სანთელს აანთებს, ხატის პირველ თასს აიღებს და დაილოცება:

კავმატის ჯვარო, შენ გადიდას, გაგიმარჯოს! სანთელ-კელაბტრით გეხვეწებ, შენ ლაშქარ ადიდას, აძლიერას! შენ ლაშქარ შენ კარს, შენ კამალას დაიყენენ ჟამსა' უჯამოსა, ბნელსა' სისკარს! თუ რა შავაწყინეთა' შეგეცოდვენით, ნაწყენ შავგინდეგ, ნათლი(თ) გვარიდე!“-ო და სხვა.

ამ ლოცვის შემდეგ მხვეწარი საწირის ქადას ფრჩხილით ცოტას მოსტეხს და ხუცს ხელზე დაუყრის, მას ხუცი ხატის ეზოში გადაყრის და იტყვის: „კავმატის ჯვრის ლაშქარნო, თავი' ნათავარი თქვენ იკადრეთ, აიტანეთ! მარცხი' ზიან მოაშორეთ (იტყვიან მახვეწრის სახელს) კაცისა და საქონისა!“-ო.

შემდეგ ხუცი საკლავს დაკლავს და მახვეწარი მისი სისხლით ხელ-მხარს გაინათლავს. მახვეწარს ხატში მყოფნი დალოცავენ: „მოგვემარას, დანამადლებ ნუ დაგიკარგას, მარცხი' ზიან ჩამოგვსნას, კაცისა' საქონის მაკლე!“ ყველანი ყანწით სასმელს შესვამენ და ხუცს ეტყვიან: „შენ გწყალობდას ბელი' დავლათ დავაგმარას, შაუწყინ-შეუტოდრა შავინახას, დიდხანს გაგიყოლას, ენაპირ გიკუთხას!“-ო და სხვა.

ვინც ხახმატის-ჯვარს ცხენ-ჯოგის გამრავლებას შესთხოვს, ის ხუცთან მიდის და თან სარემაო ბატკანი ან ციკანი მიჰყავს. ხუცი დროშას დააქლარუნებს და ახლა ხახმატის ჯვარს ამაზე შეევედრება. ბოლოს ხუცი საკლავს იქვე დაკლავს და მახვეწარი მისი სისხლით ხელებს დაიბანს.

შეხვეწილი ქალები სანთელ-საწირის მიართმევენ ხახმატის დობილების ხელის კოშკთან და შეევედრებიან ხახმატის-ჯვრის ხელ სამძიმარს და იმის მოდებ-მოძმეს. ზოგჯერ ბავშვებიც მიჰყავთ და

ხელთან ალოცებენ. ხუცის დამწყალობნების შემდეგ რომ საკლავი დაიკვლის, შეხვეწილი მას ხელს შეუშვერს, გასისხლიანებულ ხელს სახეზე და ტანზე წაისვამს და იტყვის: „კავმატის ჯვარო, ხელო სამ-ძიმარო, დაილოცას შენ ძალ, შენ სამართალი!“-ო. ამ კოშკთან მიჰყავთ სულით ავადმყოფი ქალები და ხანმატის დობილებს მათ განკურნებას შესთხოვენ.

უშვილო და ვაჟის მოსურნე ქალები მწევრის კოშკთან მიდიან, თან მიაქვთ საწირ-საკლავი და მას შვილიერობას ეხვეწებიან: ს ვ ე - ტ ი ს ზ ღ ლ დ ი ს ა ნ გ ე ლ ო ზ ო, ვაჟი მოგვეციო. მწევრის საფლავზე ციკანს დაკლავენ და ზედ საფლავის ქვაზე ხტებიან.

ხატობას ძღვნის გაწირვა მახვეწარის ნებაზეა დამოკიდებული. ზოგიერთი შეხვეწილი საკლავის ნახევარს ხატში ტოვებს, ზოგიერთი კი უფრო ნაკლებს, მხოლოდ ხუცს კი უნდა მისცეს საკლავის მხარი და თავი.

ამ საწირ-საკლავს შემდეგ ხუცი და დასტურები იყოფენ.

ხატობას ხევსურეთში მამროვანი და დედროვანი ცალ-ცალკე დგებიან. ქალს არ შეუძლია ხატის დარბაზსა და მის ზღუდეს მიუახლოვდეს. ქალები მოშორებით დაბანაკდებიან და იქიდან ისმენენ ხუცის ლოცვა-დამწყალობნებას. მამაკაცები კი ხატის დარბაზის წინ გროვდებიან და დროს ლუდის სმაში ატარებენ. ხატში მოსულებს ესალმებიან: „გამარჯვება ბატონ-ყმათ!“, „გწყალობდასთ კავმატის-ჯვარი!“ და სხვა.

სიმღერა და ცეკვა-თამაში ხევსურულ ხატობას არ ახასიათებს. ხატში უზომოდ სვამენ; ნასვამებმა იციან ერთმანეთის შარის მოღება, რასაც მოჰყვება ჩხუბი, კეჭნაობა და ზოგჯერ მკვლელობაც, მაგრამ ყველაფერი ეს შეიძლება მოხდეს ხატიდან მოშორებით.

მეორე დიდი ხატობა აქ იციან ლოქოკის ხეობაში, სადაც კობალას ხატია. ათენგენობას ფშავ-ხევსურები აქ ციხე-გორობას დღესასწაულობენ.

ხატის კოშკი სიბი ქვით არის ნაგები და მას ზედ ახურია თუნუქის გუმბათი, რომელსაც გარშემო რკალები და ჯვრები აქვს ამოჭრილი. ხატის წინ მისი ბოვრაცი ან დროშა აყულია. დროშა შემოსილია ფერადი ხილაბანდებით. აქვე გამართულია ქვის ტახ-

სახუცო კოკობი და ვერცხლის გველი.

ტები, სადაც ხატის მსახურნი სხდებიან. ხატის ეზოშია დარბაზი და საზარე.

ათენგენობას აქ ხატობას ჯერ ფშავლები იხდიან, შემდეგ კი ხევსურები. წინათ ამ ხატობას ორივენი ერთად იხდიდნენ თურმე, მაგრამ ჩხუბისა და მტრობის შიშით დღეს ცალკე დღესასწაულობენ.

ხუცი დგება კოპალას ნიშთან, მახვეწარს მიჰყავს საკლავი და დასტური ეტყვის ხუცს, თუ ვისია საკლავი და რა მიზეზითა სწირავს ხატს. ხუცი საკლავს პირს აღმოსავლეთით უბრუნებს და ასეთ სადიდებელს იტყვის:

„ა დიდება ღმერთსა, მადლი ღმერთსა, დიდება მზესა, იმის მყოლს ანგელოზსა! ძალო ღვთისაო, ძალო წმიდა გიორგი კობა-

ლაისაო. შენ გეხვეწებიან, დიდება შენდა, გმირო კოპალავ! შენ
გეძახიან ე სამსახურის პატრონები, ქუდოსან-მანდილოსანი. და-
ეკმარინი ავის დღისად, ლალის მტრისად, მწარის სიკვდილისად.
წულ ვის ხყვანდას, გაუზარდიდი, არ ხყვანდას და, თუ ვინ გეხვე-
წებოდას, ღმერთსა და კვირაეს გამაუთხოვიდი! სნეულ ვის ხყვან-
დას, ულხინე და ლხინის წამალ დააყარე! მაცილ დააშორე' დაი-
ფარე.

ველთ ვინ გავიდოდას ამათ სახლშით მეველე-მენადირე,
გახყვიდ, გაუმარჯვიდი მტერზე სახელ მისციდ, მაგათად შამო-
ქციულს ლალს მტერსა და მწარეს სიკვდილს გზა უკულმ უქციიდი!
წმიდათ გმირო კოპალავ, მაცილ ბარსა და მთას დააშორიდი! თუ
სხვან ანგელოზნ უჩიოდან, მადლ დაუთხოიდი, ანგელოზებს სამ-
სახურ აართვიდი და ღთის კარზე საქრთამოდ შაართვიდი! სხვან
ღთიშვილნ თუ რას უწყებოდან, მადლ დაუთხოიდი, თავად პირ-
წაღმა და გულწაღმ დაუბრუნდიდი, უშველიდი' სახლის სამსახურ
ხთის კარს შაიტანიდი! ღთის კარით თუ რა იასაულ ხთის ბრძა-
ნებით გამავიდოდას, გმირო კოპალავ, შენით სარდლობით ვორცი-
ელზე ბრუნდებოდას, ამათ ჯალაფობას უშველიდი, ავ საქმე კაზე-
და' კეთილზე მაუქციიდი, დაწუნებულს უშველიდი, შენთ ზღვენ-
თა და ულუფათ მეემატების! თქვენ თქვენის მეხვეწურისა ამათ თავ-
ჯალაფობისა კაცისა, საქონისა, ორფეკ-ოთხეჯისა, ქუდოსან-მან-
დილოსნისა, მეშველი' მწყალობელი' წაღმამდეგიმც იქნები!"

აქ ხუცესი შეისვენებს და ახალ კურთხევანს დაიწყებს
და იტყვის:

„სახარება ვიკითხავთ მარკოზის თავითაო“ და დაიწყებს გრძელ
ლოცვას, რომელიც შეთხზულია საღმრთო წერილის წაბაძულობით
და ამ ლოცვას თავი და ბოლო არ უჩანს. ტექსტი არეულია
და გაუგებარი, იგი ხუცს მექანიკურად აქვს გაზეპირებული და
სხაპა-სხუბით ამბობს: „ღმერთო დიდება შენდა, ღმერთო მადლი
შენდა, ღმერთო რომელიც გარდამოხდა მარიამის შაბათსაო, მა-
რიამ მაგდანელია, იესო კოლოზმანელი. ვინ იყვენით ნაზლო
ჯვართა მცემართანი. წავიდეს და მოახსენეს: ქრისტემ მისცა მო-
წაფეთა, ეგენი შეშინებულან, ეგენი შეკვირებულან; იტყვიან გა-
ლილიისა ესე შენ ღქენ უფალო ცხოვრება შურისა, პოვლე მოვიდა
და მოკვდა. ას თორმეტი მოციქული; ხოლო ღმერთსა მადლი
სთხოვეს.

ამლის ხატი

ეს ლოდი ვინ გადააგორა, კარი მათი ვინ გააღა, კაი დედათა მგლოვიარეთა; იხარებენ პირველი დიდება აღდგომისა უფლისასა, რომელი იწვა და ეძინა, უთხრა ქრისტემ მოციქულთა: მაცხო აღგა, რადღა გძინავს? ჩამოდგომილა უფალი, სამოთხეს დამშვენებულა, ქაღალდობენ ანგელოზები; ბერი და ღვდელი გალობსა“ და სხვა.

ბოლოს იტყვის: „დასრულდა წირვა ჟამის თქმისა უფლისა; მთავრობა ეპისკოპოზისა, სანამღე ვიყვნეთ, სანამღე ვიდგეთ, სა-

ნამდებ მსახური ვართ უფლისანი, მაიტანდი სასმელი სახლისა ცხოვრებულზედ, რაც უნდა ცუდათ შრომა იყოს ჩვენი, შავგონდევე, მამაო, შავგონდევე, ძეო და შავგონდევე, ჯვარო წმინდაო, მკითხავო საიდუმლოსაო, ბეჭედო უკვდავებისაო. მე ვიყავ მეარობითა, შენა ღქენ იოანე ოქროპირისაო, რქასა გაფიცებ მთვარისასა, ბრწყინვალეებას ანგელოზისასა, დიდება ღმერთს“.

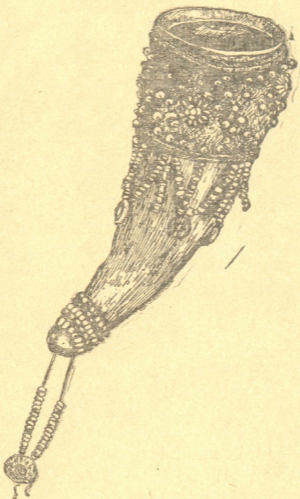
ამის შემდეგ ხუცი შეუდგება საკლავების დამწყალობნებას და მათ დახოცვას. მხვეწარს მიჰყავს საკლავი, ხუცი სანთელს აანთებს და იტყვის:

„ქრისტე უფალო, აკურთხე სამართალი ღვთისაო აწ და მარადის უკუნის-უკუნამდე შავგონწყალენ ჩვენ ყოველნი. სამებაო წმინდაო, გვაცხონე და გვაკურთხე ურჯულოებაო ჩვენო, ვეხვეწოთ მამასა და მოწყალესა, მამაო და ღმერთო ჩვენო, რომენი ხარ ცათა შინა; აგრე ქოყანათა შიგა, პური შენი არსობისა, უფალო აკურთხე თესლი ესე, უფალო, აკურთხენ მარილი ესე. რომენი მონანი, ყმანი სჭამენ და არა სჭამენ, ხორცსა მისივითა არ დასთხევენ, სისხლივითა არც დასთხევენ. შაიწირე შეწირულნი სახელითა ღთისათა, საკლავის პატრონო, მოგცასთავ ამ წმინდა კობალამ წყალობაი“.

დასასრულს ხუცი საკლავს დაკლავს და მხვეწარი მისი სისხლით გაინათლება. შემდეგ ხატში სუფრა გაიშლება და ყველანი თავიანთ სუფრებს მოუსხდებიან. სუფრაზე ხუცსა და ხატიონს დაიწვევენ და ხუცი აქაც დაილოცება:

„დიდება და გამარჯვება ძალს ხთისასა' სამართალს კვირაისას! ძალ ხთისა გწყალობთასთ, სამართალ კვირაისა ამ ჯვარის მლოცავთ, ქუდოსან-მანდილოსანთ! პურს მოგიმატასთ, წულს მოგიმატასთ, ღონე-ქონეს მოგიმატასთ კაცსა' საქონს! დაგიფარნასთ, კლოვ კეთილი გულით მოგიყვანნასთ ჯვარმ თავის კარზედ! დიდება და გამარჯვება გმირ კობალას! რომენიც ამის ნათავარზედ ავსენდ, იმის წყალობა თქვენ გქონდასთ, მეღამისთევენო, მამაშვილებო, ძმანო! კაითამც დაილოცებით! ამ ჯვარს დიდება, თქვენს თავს წყალობა!“-ო და სხვა.

კობალას ხატობაში, ვისაც შეთქმული აქვს, საყეინოს დასდგამს. თუ ხევსური ავადმყოფობს და მას კობალას მიზეზი გამოუვიდა, ის მკითხავის რჩევით კობალას საყეინოს შეუთქვამს და

მძივებით შემკული ყანწი

ამ-მიზხით ხატში მიიტანს ერთ ტიკ ლუღს. ხატის კოშკის წინ დადგამენ ვერცხლის დიდ ჯამს, საყუინოს გადამხდელი ჯამზე ლუღს ასხამს და დაიძახებს საყუინო დაილოცეთო. ხატში მყოფნი ჯამთან რიგით მიდიან და დათხილები ამ ლუღს შესვამენ და ფულსაც, ვისაც რამდენი ემეტება, იქვე დებენ. ეს საყუინო გრძელდება ტიკის დაცლამდე.

მეორე დღეს მესხტენი სილოცავად კარატის წვერზე კობალას

სალოცავში აღიან და აქაც ხატობას განაგრძობენ; კარატის წებზე, სხვათაშორის, ცხენების ჯირითიც იციან.

კობალას ხატი წინათ ცნობილი ყოფილა თავისი საგანძურით; ხატობას გამოჰქონდათ თურმე მდიდრულად შემკული ვერცხლის კოჭობები, თასები, ფიალები და სხვა, რომლებითაც მეხატენი სასმელს მიირთმევდნენ. დღეს ამ ხატის დაბაზში დარჩენილია მხოლოდ უბრალო და სადა ჭურჭელი.

ამასთანავე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ზოგიერთი რიტუალური ჭურჭელი ხევსურეთის ხატებიდან გატანილია. მათ შორის ცნობილია ლომის სახის ჭურჭელი, რომელსაც მიაწერენ კობალას ხატს. ლომის ეს ჭურჭელი დღეს საქართველოს მუზეუმში ინახება. ჭურჭელი წარმოადგენს ლომის ქანდაკებას და იგი ბრინჯაოსაგან არის ჩამოსხმული. თავისი დანიშნულებით ეს წყლის ჭურჭელია. მისი სიგრძე უდრის 32 სანტ., სიმაღლე კი 31 სანტ. ლომს თავზე ამოჭრილი აქვს წყლის ჩასასხმელი პირი, რომელიც პატარა სარქველით იხურება, ტუჩებში მას უკეთია ლულა, საიდანაც წყალი გამოდის.

ლომს თავ-პირის გარშემო ასეთი მხედრული წარწერა აქვს ამოჭრილი: „ქ. შე მო გ წ ი რ ე: მ ა რ ა უ ლ მ ა:.. ს ა ღ ი რ ა მ:.. კ მ ა ლ ა ს და მ თ ა ვ ა რ ა ნ გ ე ლ ო ზ ს ა:.. შ ვ ი ლ ს ა და:..“

ეს ჭურჭელი პირველად ექვ. თაყაიშვილმა გამოსცა და აღნიშნული წარწერა მას ასე აქვს ამოკითხული: „ქ. შე მო გ წ ი რ ე:.. მ ა რ ა უ ლ მ ა:.. ს ა ღ ი რ ა მ:.. კ ო ბ ა ლ ა ს და მ თ ა ვ ა რ ა ნ გ ე ლ ო ზ ს ა შ ვ ი ლ ს ა და...“¹

თაყაიშვილს ამ წარწერაში სიტყვა „ხმალა“ შეცდომით „კობალად“ ამოუკითხავს და თავის განმარტებაში ასეთ შემცდარ დასკვნასაც იძლევა: „ჩვენი წარწერა უეჭველად მოწმობს ხევსურულ წარმართული კულტის ქრისტიანულთან აღრევას და კერძოდ კი წარმართულ კობალას მთავარანგელოზთან დაკავშირებას, რომლის სამლოცველო ნიში ლიქოკშია“-ო.

მაგრამ, როგორც ჩვენ აღვნიშნეთ, ლომის წარწერაში მოხსენ-

¹ Е. Такайшвили, Грузинския надписи на археол. предметах, при-
нящ. в Кав. Музее в Тифлисе (Изв. Кав. отд. И. М. Арх. о-ва вып. I, Тиф.,
1904 г., гл. 66—68).

ნებულია არა კოპალა, არამედ ვმალას მთავარანგელოზი, რომელი სახელითაც ხევსურეთში დღემდე ცნობილია ბარისაგოს ვმალას მთავარანგელოზი. ამ ხატის საბრძანისი კოშკი უკვე დანგრეულია. წინათ კი ეს ხატი ყოფილა არაგვის პირას, სადაც დღეს ბარისახოს სკოლაა აშენებული, და ამ ადგილს ხევსურები ახლაც ხმალას უწოდებენ.

ხმალას ხატში დარბაზი და სალუდე ყოფილა გამართული: იქვე მდგარა ნახევრად დაშლილი ციხეც. ხალხური გადმოცემით ხმალას ხატი და ციხე თამარ მეფეს აუშენებია და ამ ციხეში თვითონ თამარსაც უცხოვრია. ხმალაზე აგრეთვე მდგარა მირჯნის ხე, რომელსაც წელიწადში ერთი წვეთი მირონი ჩამოსდიოდაო. ამ ხის ფოთოლი წყალს გაუტაცნია და იგი ურჯულოებში წაუღია. ურჯულოებს გაჰკვირვებიათ ფოთლის სიდიდე და იმ მდინარის მიმართულებით ბარისახოში თურმე ამოსულან და მირონის ხის მოჭრას შესდგომიან. თქმულების მეორე ვარიანტით კი ბარისახოს ზურაბ ერისთავი შემოსევია, მაგრამ ორივე შემთხვევაში მტრის მოქნეულ ცულს ხე ვერ მოუჭრია. მაშინ ერთ ლუღელ არიშაულს მტრისათვის ურჩევია, კატა ან ვირმუტრუკა (ჩოჩორი) დაეკლა და სისხლი მირონის ხეზე წაეცხო. მტერი ასეც მოქცეულა და მირჯნის ხეც მოუჭრიათ.

შემდეგ ამ ადგილზე მეფის ხელისუფლებას აუშენებია მთავარანგელოზის სახლობის ეკლესია, რომელიც ამ რამდენიმე წლის წინათ დაუშლიათ. ამასთანავე დაუნგრევიათ აქ მდგარი ძველი ციხე და ხატის კოშკიც და დღეს ხმალაზე დგას ბარისახოს სკოლის შენობა.

ამგვარად, ირკვევა, რომ ეს ლომის ჭურჭელი თავისი წარწერის მიხედვით შეწირული ყოფილა ბარისახოს ამ ხმალას მთავარანგელოზისადმი და ის იქიდან არის გატანილი და არა კოპალას ნიშიდან. ამ ჭურჭლის შემომწირველი მარაუელიც ხევსური არ არის, იგი ფშაველია, მარაულები დღესაც შარახევში ცხოვრობენ.

რაც შეეხება ამ ჭურჭლის სადაურობისა და დათარიღების საკითხს, უნდა აღინიშნოს, რომ მისი ქართული წარწერა თავისი პალეოგრაფიული მოხაზულობით XVII—XVIII საუკ. უნდა მიეკუთვნოს.

მხოლოდ თვით ჭურჭელი კი უფრო ძველია და ის უცხოეთი-

დან არის ჩვენში შემოსული, სახელდობრ, დასავლეთ ევროპიდან, სადაც ამგვარი ჭურჭელი XII—XVI საუკ. ბლომად იყო გავრცელებული. ამ რიტუალურ ჭურჭელს aquamanile (ხელის საბანი) ეწოდებოდა.

თავისი მხატვრული გაფორმებით და ხელოვნებით ხმალას ეს ლომი აკვამანილეთა შორის კარგ ნიმუშად უნდა ჩაითვალოს. ფშაველ მარაულს რაღაც შემთხვევით ეს ჭურჭელი შეუძენია და ბარისახოს ხმალას მთავარანგელოზისათვის შეუწირავს.

ათენგენობას ხატობა არხოტშიც იციან. მთავარი ხატი სოფ. ახიელშია მოთავსებული და ხატობაც აქ იმართება. მაგრამ ათენგენობის წინა დღით ყველა საგვარეულო თავიანთ ხატებში საღმრთოს იხდიან და შემდეგ ახიელის მთავარანგელოზის სათემო ხატში იკრიბებიან.

ოჩიაურები სამღვთოს იხდიან ჯაჭველის წმ. გიორგის კოშკთან, სადაც ამ ხატის საბრძანისია. აქვეა ხატის დარბაზი, სალუდე და საზარე. ათენგენობას ოჩიაურების გვარს მათივე ხუცესი ამწყალობნებს, შემდეგ საკლავებს ხოცავენ და სამღვთოს იხდიან.

ციცკარაულების გვარი ლოცულობს მთის ვეშაგ მთავარანგელოზ გაბრიელს, რომლის ნიში მაღალ გორაკზეა მოთავსებული. ციცკარაულები აქ ღამე დგებიან. ხატში ხუცობს ციცკარაული, საკლავს ის კლავს და მახვეწარს ამწყალობნებს. საკლავებს დასტურები ატყავენ და იქვე ხარშავენ. ვისაც სანათლავი საკლავი მოჰყავს, მას ხუცი ამწყალობნებს, საკლავსაც ყელს გამოსჭრის, მაგრამ სანათლავი პატრონს შინ მიაქვს და ხატში ის მხოლოდ საკლავის თავს ტოვებს. სანათლავი ხატში სხვადასხვა მიზეზის გამო იკვლის: როცა მებოსლე ქალისაგან ოჯახი წაიბილწება, ნარევისა და მიცვალებულისაგან გაუწმინდურება ან ხატის რაიმე მიზეზი გამოუვათ და სხვა.

მაგრამ, თუ ხატის მეძღვნეს საკლავი ხატში აღთქმით მიჰყავს, მას დამწყალობნების შემდეგ ხუცესი დაკლავს და მეძღვნეს ამ საკლავის წაღება არ შეუძლია. დასტური საკლავს იქვე ატყავენ, შემდეგ ხორცს მოხარშავენ, ჯვარის კარზე სუფრას დადგამენ და ამით ხატში მეძღვნესა და სტუმრებს უმასპინძლებიან. ჯვარის კარზე მეძღვნეს არ შეუძლია ხორცი მოხარშოს და შინ წაიღოს.

არხოტის მთავარანგელოზის საბრძანისი სოფ. ახილშია მოთავსებული. ხატის ადგილი შემოფარგლულია; მისავალში ხატის ბედელია აშენებული, შემდეგ დარბაზია და საქვამე. ამ ხატის დარბაზში წინათ განძეული ბლომად ყოფილა, მაგრამ ნაწილი დაკარგულა, ხოლო ზოგი რამ ხუცებსაც უნდა ჰქონდეთ გადამალული. დღეს აქ ინახება ვერცხლის უბრალო სასმისები. მათში აღსანიშნავია მხოლოდ სახუცო კოჭობი, რომელიც შემკულია ვერცხლის შიბებით, ფულებით და ჯვრებით. არის აგრეთვე ლამაზი ხელობის ვერცხლის გველი. გველი კარგი ნამუშევარია და იკლავება; მისი სიგრძე 58 სანტ. უდრის.

ხატის დარბაზის სვეტები ჯიხვის რქებით არის შემკული. იქვე გამართულია დროშის საბრძანისი ქვის ტახტი, რომელზედაც დაცულია ხატის დროშა. დროშა შემოსილია ფერადი თავშლებით. დროშის შესამოსს ქალები სწირავენ ან ზოგჯერ მას ხუცესი შემოსავს. დროშას წვერზე წამოცმული აქვს სფეროიანი ჯვარი, რომელზედაც მთავარანგელოზია გამოსახული. ხატის დარბაზის მარჯვნივ თავმორღვეული ძველი ქვითკირია. აქ ხატის დროშა ინახება, სადაც ხუცის გარდა, ხატის დამიზნებების შიშით, ვერავინ შედის.

ხატის გალავანში მოთავსებულია სამი კოშკი: პირველი კვირიას კოშკია, მეორე მთურისა (მიქეელ წყაროს თავისა), მესამე ჯაჭველისა (წმ. გიორგისა). ეს ადგილი შეუვალა და, თუ მტრისაგან დევნილი ამ ყორეში გადახტა, მას მტერი ხატის შიშით ხელს ვერ ახლებს.

ხატის გალავნის ქვემოთ მთავარანგელოზის მწევრის საფლავია, რომელსაც მიქეელის მწევარს უწოდებენ. ხეცსურების წარმოდგენით, მიქეელის მწევარი თავის ყმას ქისტებთან ბრძოლაში ეხმარება და, როცა ხეცსური მტერზე შურის საძიებლად მიდის, მწევრის საფლავზე მან ციკანი ან ბატკანი უნდა დაკლას და მას მუხლს ქვემო ფეხი მოსჭრას და იქვე დააგდოს. ვისაც ღამის თევზ აქვს შეთქმული, იგი მწევრის საფლავზე მიიტანს ლუდს, დაიწვევს რამდენიმე პირს და მიქეელის მწევარს მტერზე გამარჯვებას შესთხოვს.

არხოტის მთავარანგელოზში ლოცულობენ ჯაბუშანურები და ხუცესსაც ამ გვარიდან ირჩევენ. მათი წინაპარი მგელა წმინდანი

ყოფილა და მას ხატები თურმე ეცხადებოდნენ. მგელა დიდად გავლენიანი ხუცი ყოფილა და მისი სულის მოსახსენიებლად ჯაბუშანურები ფურთვაკეზე მიდიან და აქ მგელას საფლავზე საღმრთოს იხდიან.

არხოტის ხატში დასტური სამია: ორი დასტური ახიელიდან არის არჩეული, მესამე კი ჭიმლიდან ან ამლიდან.

ათენგენობის პირველ დღეს ახიელში სალოცავად ამღელები მიდიან, მეორე დღეს კი ჭიმღელები. ათენგენობას ახიელში სალოცავად კახეთში გასახლებული ხევსურებიც მოდიან. შეზღვენ მოჰყავს საკლავი, ზოგს საკლავის სანაცვლოდ მოაქვს სანთელ-პატრუქი და ვერცხლის ფულები.

მახვეწარი ხატის დროშის წინ იჩოქებს და პირჯვარს იწერს: ზოგი დროშის საბრძანისის ქვის ტახტსაც ემთხვევა. ხუცი დროშასთან დგება, მას ხელში ანთებული სანთელი და ყანწი უჭირავს, პირით იგი აღმოსავლეთისაკენაა მიბრუნებული. მახვეწარი ცალ მუხლზეა დაჩოქილი და ხელში საკლავი უჭირავს. ხუცი მახვეწრის დამწყალობებას შეუდგება. იგი იტყვის ხუცობის პირველ ნაწილს, რომელსაც აქ მოვსენებას ეტყვიან:

„ღმერთმა ადიდას შენი ძალი, შენი სახელ-სამართალი, მიქველ მთავარო. ანგელოზო, შენა სამთავრო, შენა გასამრჯვოდ მაივმარი ე სამსახური, პირისაბანი, საშველა-სახოიშნოდ, სამწყალობნოდ მაივმარი (იტყვის მხვეწარის სახელს. მინდიაისად, მამაშვილები-სად), შენდ სამსახურ არ დაუკლავა' შენ შენს წყალობას ნუ დააკლებ, ღმერთ შენს ბატონობას გაუმარჯვებს“.

ამას მოჰყვება დამწყალობნების მეორე ნაწილი — ხუცობა:

„ა დიდება ღმერთსა, მაღლი ღმერთსა, დიდება დღეს დღეინდელსა, ძალს კვირაისას.

ა დიდება-დ' გამარჯვება შენდა, მიქელ მთავარანგელოზო, ღმერთმა გადიდას ამ სამსახურზე, პირის-საბანზე, ღმერთმა გაძრიელას.

ღმერთმა მოგცას ცამდინ სიმაღლე, ზღვამდინ სიმაგრე, შველა, რგება, ხოიშნობა შენის მეხვეწურისად.

გეძახან შენ მეხვეწური, გეხვეწებიან, შაიხვეწინდი, რასაც მკარზედა' გულზედ გეძახდან, იმ მკარ-იმ გულზე გაუგონიდი, რასაც წყალობას გეთხოებოდან, გამჩენ ღმერთს დაუთხოიდი სხო

ხთისნაბადებ თუ რას უწყობდა, უმრუდდებდა, მადლ უთხოიდი, თაოდ უშველიდი, სხვასთან უშუიდი, შენ კაბის კალთა ჩაუფარიდი, ხთის იასაულნი გამავიდოდან ხთისაგან გამაშობილნი, კორციელთ ბეგრევდან, ყალანს იღებდან, შენ მეხვეწურს ნუ მახკერძებ, ეკერძებოდას, ნებით აკვივიდი, ნების ბეგარ გაატან-ვიდი, [იასაულთ] სხო ყუდრო-შარა გაასწავლიდი.

ა, მიქელ მთავარანგელოზო, იხვიენიდი შენ მეხვეწურნი, იხვეწიდი ავის დღისა, ლალის მტრისა, მწარის სიკვდილისადა, საზიანოს საქმისადა, ჩემგნივ რაც ძახილსა კსენებას გაკლდებოდას, შენ შენს წყალობას მაუმატიდი შენის მეხვეწურისადა, მაგათ თავისადა, ჯალაფობისადა, კაცისადა, საქონისადა, ქუდოსან-მანდილოსნისადა! მშველელი, მლხენელი, მხოიშნებელი' წაღმამდგომიმც ხარ! შველდი, სწყალობდი, სცევდი, ხფარევდი, გამარჯვება შენდა და შენის გამჩენის ხთისადა“.

ამით ამთავრებს დამწყალობნებას ხუცი. არხოტში კურთხევანი არ იციან. დალოცვის შემდეგ ხუცი საკლავს ყელს გამოსჭრის და ყველანი იქ მყოფნი იტყვიან: „გწყალობდასთ, თქვენი გამარჯვებისა იყოს!“ მეძღვე მათ ყანწით სასმელს ჩამოურიგებს.

ხატის დარბაზის წინ ქვის ტახტებია გამართული და მამაკაცებიც ამაზე სხდებიან. დასტურები გამოიტანენ სახუცო კოჭობებით ლუდს და მეხატეთ ასმევენ. სასმელზე უარის თქმა არ შეიძლება. იციან დაძალევა, ხატში მისულ საპატიო სტუმარს დასტური ლუდს ცალ მუხლზე დაჩოქვით მიართმევს და, სანამ ის თასს არ დაცლის, დასტური არ ადგება, ამიტომ სტუმარი იძულებულია სასმელი დასცალოს.

სმა ხატში ორი დღე გრძელდება და ნასვამთა შორის უსიამოვნო შეტაკებაც ხშირია, მაგრამ ხატის საბრძანისში ჩხუბი აკრძალულია და, ვინც ამ წესს დაარღვევს, მას ხუცი დაარისხებს.

ამიტომ მეშუღლენი ხატიდან მოშორებით გადიან, დედაკაცები მათ უკან მისდევენ და აშველებენ.

ათენგენობას ქალები ხატიდან მოშორებით და ცალკე იმყოფებიან, ხუცობის დროს ფეხზე დგებიან და პირჯვარს იწერენ. ხუცი ზოგჯერ დიაცებსაც გადასძახებს: „დიაცებო, გწყალობდასთ მთავარანგელოზი!“-ო. ხევსურული ხატობა საზოგადოდ მოკლებულია იმ საერთო მხიარულებას, რომელიც ხატობას ჩვეულებრივ ახა-

სიათებს: თამაშობა, ცეკვა და სიმღერა ხევისურებმა ხატში იციან და ამიტომ ხევისურული ხატობაც უფერულია.

ათენგენობას თავიანთ სამლოცველო ხატში ამღვლებიც დღესასწაულობენ. ამლაში რამდენიმე ხატია: პირველია იახსარის ხატი, რომელსაც გველის ფერ წმ. გიორგიობით ლოცულობენ, მეორე სვეტის ანგელოზია, მესამე ხატს კი პეტრეს უწოდებენ.

ამლის ხატის კოშკი თავისი ფორმით განსხვავდება ხევისურეთის ჩვეულებრივი ხატებისაგან. ამლის ხატებს პირი დასავლეთისაკენ აქვთ მიქცეული. ხატის კოშკი მოგრძოა თავისი ფორმით. სახურავი ორფარდულიანია და კიბური, ხატის ფასადი ჯიხვის რქებით არის შემკული და ზედ ზარი ჰკიდია. ხატის საბრძანისი შემოზღუდულია ყორით და შიგ ხუცისა და დასტურის გარდა არავის უშვებენ.

ამლაში ხუცესს წიკლაურის გვარიდან ირჩევენ და ხატობას მახვეწარს ის ამწყალობნებს. იახსარის ხატში ათენგენობას წინათ ქისტებიც მოდიოდნენ თურმე. ქისტები ამ ხატს კვიცებს უკლავდნენ და იახსარს ცხენების გამრავლებას შესთხოვდნენ. დღეს კი იახსარის ხატს ამღვლები სარემაო-ს უხდიან. ამ მიზნით, როდესაც ცხენი კვიცს მოიგებს, ცხენის პატრონმა კვიცის მაგიერ იახსარს ციკანი ან ბატკანი უნდა დაუკლას, თორემ, ხალხის რწმენით, კვიცი არ გაიზრდება.

იახსარის ხატს ლოცულობენ აგრეთვე გველისფერ წმ. გიორგიობით. ხევისურების თქმით, ვისაც ამ ხატის მიზეზი გამოუვა, მას იახსარი გველის სახით მოეჩვენება და დამიზეზებულმა მას საკლავ-საწირი უნდა მიართვას და ილოცოს. თუ დამიზეზებულმა ამას ყურადღება არ მიაქცია და გველმა მას სიზმარში მოჩვენებით უკბინა, მაშინ მას იახსარი ვერ უშველის და იგი მოკვდება.

ხატობის დასასრულს ზოგჯერ ჯვარიონთ დამისთევაში გაიწვევენ. დამის თევას ხევისური მაშინ აწყობს, როცა მკითხავის მითითებით მას რაიმე მიზეზი გამოუვა და ხატიც მის ოჯახს ვნებს და ზარალს აყენებს. ამ მიზნით იმართება დამის თევა, შეიძლება რამდენიმე ჯვარიონთ დაწვევა, ეს ოჯახის შეძლებაზე და აღთქმაზეა დამოკიდებული. რამდენი ჯვარიონიცაა მოწვეული, იმდენი საკლავი უნდა დაიკლას. ჯვარიონნი სახლის ბანზე დგებიან, დრო-

შეხვედრის იქვე დააყუდებენ. საკლავს ბანზე აიყვანენ, ხუცი სანთელს აანთებს, ოჯახის პატრონები იჩოქებენ და მათ ხუცი წესისამებრ დაამწყალობნენ. შემდეგ დახოცვენ საკლავებს, რომლის სისხლით ოჯახის პატრონი ხელს დაიბანს. დამე ჯვარიონნი რჩება ოჯახში, სადაც იმართება ვახშამი და დროს მხიარულად ატარებენ. დამის-
თევაში ჯვარიონთ საკლავის ტყავი ეძლევა.

შატილის თემში რამდენიმე ხატია: წმ. გიორგი, მთავარ-
ანგელოზი ან ანატორის ჯვარი და ადგილის
დედა. მათში ძლიერ ხატად აქ ითვლება ანატორის ჯვარი,
რომელსაც მთავარანგელოზობით ლოცულობენ. ანატორის ჯვარი
ნასოფლარ ანატორშია, რომელიც შატილიდან სამი კილომეტრით
არის დაშორებული და ქისტების საზღვარზეა მოთავსებული.

გადმოცემით ანატორის ჯვარი ალავერდიდან გადმოფრენილა
ანატორში. ამ ხატის მკადრე ბერი ყოფილა, რომელსაც ეს ხატი
სიწმინდით ვერ შეუნახავს; ამიტომ ხატი აქედან მითხოვი გადა-
ფრენილა. მითხოვი ერთ მკვდელს ამ ხატის დაბმა განუზრახავს და
მასზე ოქროს ლურსმანი დაუკრავს. ამაზე ეს ხატი გაჯავრებულა,
ჟამი გაჩენილა და ანატორელები ამოუხოციან. ანატორში დღესაც
დაცულია ამ ხატის საბრძანისი ნიში და ხატის ტყე. ხატობა იციან
ამაღლებას და მახვეწარი ანატორის ჯვარს ღმერთთან შუამდგომ-
ლობასა და დახმარებას შესთხოვს.

ხალხის რწმენით, ანატორის ჯვარი ღმერთთან მეშველია, მის-
გან ქალღმერთი გამოაქვს და ბრძანებებს გადმოგვცემს.

დასასრულ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხევსურეთში ამ ხატების
რწმენა დღეს უკვე საგრძნობლად შერყეულა და წინანდელი პატი-
ვი და სათნოება გამქარაია. ზოგი ხატი დაცლილა და გაპარტახე-
ბულა, ხატობებიც მცირერიცხოვანია, მახვეწარი მოკლებულია გულ-
უხეობას და ხატისათვის საკლავს ძნელად იმეტებს. ხუცებისა და
ჯვარიონთა საზოგადოებრივი წონა და გავლენა შესუსტებულია.

ხევსურეთის მოსახლეობის შეგნებული ნაწილი დღეს კარგად
გრძნობს ხატისა და ხუცების მავნებლობას, მაგრამ ბევრი მათგანი
ჯერ კიდევ შებოჭილია თემური ადათებით და ისინი ვერ ბედავენ
მათ წინააღმდეგ აშკარა ბრძოლას.

ბიბლიოგრაფია

ხევსურეთზე საკმაო ლიტერატურა მოიპოვება; ამ მხრივ ხევსურეთი ჩვენს მთიელებში ერთგვარ გამონაკლისს წარმოადგენს.

ეს გარემოება იმით აიხსნება, რომ ხევსურეთი თავისი ბუმბერაზი ბუნებით და დამახასიათებელი ყოფით თავიდანვე იზიდავდა მოგზაურებს და ეს გატაცება დღემდე არ შენელებულა.

ამასთანავე, შინაური თუ უცხოელი მოგზაური თავის მოვალეობად თვლიდა, „ჩამორჩენილ“ ხევსურეთზე თავისი შთაბეჭდილება საზოგადოებასთვის გაეზიარებინა, და ჩვენ ვხედავთ, რომ მე-19 საუკ. მეორე ნახევრიდან ხევსურეთზე იწერება კორესპონდენციები და ნარკვევები. რომლებიც გაფანტულია იმდროინდელ პერიოდულ გამოცემებში. მათში მრავლად მოიპოვება ყურმოკრული და ყალბი ცნობები, განსაკუთრებით ენისა და ყოფის უცოდინარი უცხოელების მიერ შეთხზული და გავრცელებული.

აგრეთვე იბეჭდებოდა ცალკე გამოკვლევებიც, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ ხევსურეთის სოციალ-ეკონომიკური მხარეების და მათი ყოფა-ცხოვრების გაშუქებას. მათ შორის საყურადღებოა: ნ. ურბნელიძის ეთნოგრაფიული წერილები, რ. ერისთავის, ხუდადოვის, მ. კოვალევიჩისა და რადექის ნარკვევები.

„ხევსურეთის“ ბიბლიოგრაფიაში ჩვენ ვათავსებთ მხოლოდ იმ შრომებსა და ნარკვევებს, რომლებსაც თავიანთი შინაარსისა და მასალის მხრივ ხევსურეთის შესწავლისათვის მნიშვნელობა დღემდე არ დაუკარგავთ. რაც შეეხება ხევსურეთის შესახებ პერიოდულ გამოცემებში გაფანტულ წერილებსა და კორესპონდენციებს, მკითხველს შეუძლია მათი მოძებნა ქართულსა და რუსულ ბიბლიოგრაფიულ კრებულებში (იხ. ქართული ბიბლიოგრაფია, პეტროგრადი, 1916 წ., გვ. 155, ხევსურები და ხევსურეთი; Д. Д. Пагирев, Перечень некоторых книг, статей и заметок о Кавказе, Зап. Кав. отд. Р. Г. о-ва кн. XXX, Тифлис, 1913 г. Хевсуретия и Хевсуры, стр. 527).

1. ურბნელი ნ. — ეთნოგრაფიული წერილები (ხევსურეთზე): გაზ. დროება, 1884 წ., № 241; 1885 წ., № 165, 166; ივერია, 1886 წ., №№ 267, 268, 269; 1887 წ., № 8, 14, 15, 71, 74, 158, 170, 171, 209; ხევსურული ხიმღერები: ივერია — 1887 წ., № 264; 1888, № 27, 32, 41, 44, 57, 78, 79, 80, 84, 120, 121, 135, 136; 1891 წ., № 90.
2. პაკლიაშვილი დ. — ხცენები ხევსურთა ცხოვრებიდან: ივერია — 1903 წ., № 135; 1903 წ. № 145, 149; ცნობის ფურცელი — 1902 წ., № 1687; 1904 წ., № 2506, 2509, 2656, 2660.

3. ვაჟა-ფშაველა — ხევსურები, ივერია — 1886 წ., № 199, 200; 1889 წ. № 81.
4. გაბუნური ბესარიონი — ხევსურული მახალები (ქართ. ხანეთმცნ. ხაზ. „წელიწადული“ I—II, 1923—1924, ტფილისი, 1924 წ., გვ. 119—330).
5. შანიძე აკაკი — ქართული ხალხური პოეზია, I ხევსურული, ტფილისი, 1931 წ.
6. თედორაძე გიორგი — ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში, ტფილისი, 1930 წ.
7. ყაზარული ა. — ხევსურეთი, სახელგამი, 1932 წ.
8. Эристов Р. — О Тушино-Пшаво-Хевсурском округе (Зап. Кав. отд. И. Р. Г. о-ва кн. III, Тиф. 1835 г., стр. 75—145).
9. Радде Г. — Хевсурия и Хевсуры, Тиф., 1881 г.
10. Мачабели М. В. — Экономический быт крестьян Тионетского уезда, Тиф. Губ. (Мат. Экон. быта государст. крест., т. V, Тифлис, 1887 г.).
11. Худадов Н. А. — Заметки о Хевсурии (Зап. К. О. Р. Г. о-ва, т. XIV, в. I, Тифлис; 1890 г.).
12. Ковалевский М. — Народное право Хевсур и Тушин (Закон и обычай на Кавказе, Москва, 1890 г., т. II, стр. 102).
13. Первосвященный Антоний, Епископ Гор., — Религиозно-Этнографич. очерк Пшаво-Тушино-Хевсуретии, Тифлис, 1914 г.
14. П. Уварова, — Поездка в Пшавию, Хевсуретию и Сванетию (Мат. по археологии Кавказа, Москва, 1904 г., вып. X).
15. Зиссерман А. — Двадцать пять лет на Кавказе (1842—1867 г.), часть I, СПб, 1879 г., стр. 206—227; Очерки Хевсурии, газ. «Кавказ, 1851 г., № 22—24.
16. Гурко-Кряжин В. — Хевсуры, Москва, 1928 г.
17. Буш — По горам и ущельям Хевсуретии и Тушетии (Труды Имп. СПб Ботанич. сада XXIII. 3).
18. Nioradze G.—Begräbnis und Fotenkultus bei den Chewssuren, Stuttgart, 1931.
19. Dechy M.—Kaukasus, Reisen und Forschungen im Kaukasischen Hochgebirge. Bd. II, Berlin, 1906.
20. Merzbacher G.—Aus den Hochregionen des Kaukasus, S. 93—106, Bd. II, Leipzig, 1901.

Макалатия Серги Иосифович

ХЕВСУРИЯ

(На грузинском языке)

Детюниздат Грузинской ССР

«Накадули», Тбилиси, 1984

ს. ბ. № 752

რედაქტორი მარინე სოხაძე
მხატვარი შ. დოლოძე
მხატვრული რედაქტორი გ. დლონტი
ტექნიკური რედაქტორი ნ. შველიძე
კონტრ.-კორექტორი თ. შინდაგორიძე
კორექტორი ი. უშვერიძე
გამომშვები ნ. მელიწკაური

გადაეცა ასაწყობად 20. 07. 83 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად
18. 05. 84 წ. ასაწყობის ზომა 6×9. ქაღალდის ზომა 60×84^{1/16}.
ნაბეჭდი თაბახი 15,34. ბეჭდვა მაღალი. გარნიტურა ვენა. საღებავ-
გატარება 16,28. საბეჭდი ქაღალდი № 1. სააღრ-საგამომცემლო
თაბახი 13,57.

ტირაჟი 20,0, შეკვ. № 417.

ფასი 75 კაპ.

გამომცემლობა „ნაკადული“, თბილისი, მარჯანიშვილის 5.
Издательство «Накадули», Тбилиси, ул. Марджанишвили, 5.

საქართველოს სსრ გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა და წიგნის
ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის ბეჭდვითი სიტყვის
კომბინატი, თბილისი, მარჯანიშვილის ქ. № 5.

Комбинат печати Государственного комитета Грузинской ССР
по делам издательств, полиграфии и книжной торговли,
Тбилиси, ул. Марджанишвили, 5.

